МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH (NAcSIR)

OJS OPEN JOURNAL SYSTEMS

International Electronic Scientific and Practical Journal

ISSN(Print) 3005-4729
e-ISSN(Online) 3005-4737

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH(NACSIR)

SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME

International Electronic Scientific and Practical Journal

№13 (2025)
Журнал основан в 2023 г.
Ежемесячное научное издание

Адрес редакции:
Республика Казахстан, 010000, г. Астана, проспект Мангилик Ел, С4.6
E-mail: nacsir.nauka@gmail.com
Адрес страницы в сети Интернет: nacsir.kz

Google Scholar OPEN ACCESS INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

© Авторы статей, 2025
© Редакция National Academy of
Scientific and Innovative Research(NAcSIR)

Главный редактор:
Абенов Айдос Максатович, *PhD (Казахстан)*

Редакционная коллегия

Сериков Айдос Максатович,
PhD (Казахстан)
С. Айтбаева,
магистр гуманитарных наук (Казахстан)
Аубакиров Максат Отешович,
кандидат педагогических наук (Казахстан)
Бурханов Ермек Нурмакович,
профессор (Казахстан)
Искандаров М.И.,
д.б.н., профессора (Кыргызстан)
Ниязова Т.Д.,
к.т.н., доцент (Узбекистан)
Хужамбердиев А.А.,
PhD (Узбекистан)
Ходжиева А.Б.,
кандидат медицинских наук (Таджикистан)
Борисов Антон Васильевич,
кандидат политологических наук, доцент (Россия)
Ахмедова С.Р.,
кандидат психологических наук, (Азербайджан)
Досина Елена Владимировна,
кандидат филологических наук (Белоруссия)
Курманов Айбол Болатович,
кандидат экономических наук (Кыргызстан)
Чемерисов Сергей Андреевич,
профессор, доктор юридических наук (Казахстан)
Жамбылов Канат Оралович,
профессор, доктор медицинских наук (Казахстан)

Editorial team

Aydos Maksatovich Serikov,
PhD (Kazakhstan)
S. Aitbaeva,
Master of Humanities (Kazakhstan)
Aubakirov Maksat Oteshovich,
Candidate of Pedagogical Sciences (Kazakhstan)
Burhanov Ermek Nurmakovich,
professor (Kazakhstan)
Iskandarov M.I.,
PhD, professor (Kyrgyzstan)
Niyazova T.D.,
Ph.D., associate professor (Uzbekistan)
Khuzhamberdiev A.A., PhD (Uzbekistan)
Khodzhieva A.B., candidate of medical sciences (Tajikistan)
Borisov Anton Vasilyevich,
candidate of political sciences, associate professor (Russia)
Akhmedova S.R.,
candidate of psychological sciences, (Azerbaijan)
Dosina Elena Vladimirovna,
candidate of philological sciences (Belarus)
Aybol Bolatovich Kurmanov,
Candidate of Economic Sciences (Kyrgyzstan)
Chemerisov Sergey Andreevich,
professor, doctor of legal sciences (Kazakhstan)
Zhambylov Kanat Oralovich,
professor, doctor of medical sciences (Kazakhstan)

Издатель: National Academy of Scientific and Innovative Research(NAcSIR)
Тематическая направленность: *по различным отраслям технических, естественных, медицинских, общественных и гуманитарных наук.*
Периодичность: Ежемесячно
Международный научный журнал зарегистрирован в комитете информации, Министерства культуры и информации Республики Казахстан.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 378:371.13

КАК СТРОИТЕЛЬСТВО АТОМНОЙ ЭЛЕКТРОСТАНЦИИ СПОСОБСТВУЕТ УЛУЧШЕНИЮ ПРЕПОДОВАНИЯ ФИЗИКИ АТОМНОГО ЯДРА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Сырбаева Шара Жеткербаевна
Атырауский Университет имени Х.Досмухамедова, кандидат педагогических наук, исполняющий обязанности ассоциированного профессора,
Саматқызы Назым
Атырауский Университет имени Х.Досмухамедова, магистрант 2 курса,
Атырау, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы преподавания физики атомного ядра в общеобразовательных школах. Анализируются основные трудности усвоения данной темы обучающимися в связи с ее высокой степенью абстрактности и сложности. Рассматривается важность и значимость качественного преподавания физики атомного ядра в связи с итогами референдума о строительстве АЭС в Казахстане.

Ключевые слова: преподавание физики атомного ядра, физика атомного ядра, проблемы преподавания, преимущества строительства атомной электростанции, референдум о строительстве атомной электростанции

Комплексное и качественное преподавание физики атомного ядра в общеобразовательной школе является одной из важных задач. Атомная физика лежит в основе современных представлений о мире, открывает путь к пониманию происходящих в природе процессов и имеет большое практическое значение. Этот раздел физики помогает обучающимся лучше понять основы атомной и ядерной физики, которая является фундаментом для многих других наук и технологий.

Кроме того, физика атомного ядра может стимулировать интерес обучающихся к карьере в сфере науки и техники, так как она открывает перед обучающимися множество возможностей для дальнейшего изучения и исследования. В современном мире, где технологии играют ключевую роль, значение физики атомного ядра становится все более актуальным. Однако, несмотря на важность данной темы для общего образования, ее изучение в школе сопряжено с определенными сложностями. Это связано как с абстрактностью и математической сложностью материала, так и с недостаточной методической проработкой вопросов его преподавания.

В результате у учащихся возникают проблемы с усвоением базовых понятий ядерной физики, пониманием принципов работы ядерных установок, а также с использованием полученных знаний для объяснения природных явлений. Это, в свою очередь, приводит к снижению интереса изучения физики в целом.

Вместе с тем, знание основ ядерной физики крайне необходимо современным обучающимся для формирования естественнонаучной грамотности и компетентности в вопросах использования атомной энергии.

Таким образом, комплексное исследование имеющихся проблем в преподавании физики атомного ядра и поиск эффективных путей их решения является весьма актуальной задачей, имеющей важное значение для повышения качества школьного образования.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Одной из ключевых проблем в изучении физики атомного ядра в школе является сложность понимания абстрактных концепций и теоретических моделей, лежащих в основе этой области знаний.

В отличие от многих других разделов школьного курса физики, непосредственно связанных с явлениями и процессами, наблюдаемыми в природе или воспроизводимыми в простых опытах, ядерная физика оперирует с объектами микромира, недоступными для прямого изучения в условиях школы [1].

Размеры атомных ядер, составляющие десятки и сотни фемтометров, а также крайне малое время протекания ядерных реакций исключают возможность непосредственного наблюдения этих процессов в школьных лабораториях. Все представления об устройстве и свойствах атомных ядер основаны на косвенных методах исследования с применением сложного физического аппарата, математического моделирования и вычислительной техники.

Поэтому при изучении ядерной физики обучающиеся вынуждены оперировать абстрактными понятиями, гипотетическими моделями и представлениями, которые сложно соотнести с известным ими из курса физики материалом. Это существенно затрудняет усвоение новой информации и ее использование для объяснения реальных физических явлений.

Кроме того, ряд ключевых понятий ядерной физики (изотопы, радиоактивность, деление и синтез ядер, цепные ядерные реакции и др.) имеют слабую связь с повседневным опытом учащихся. Это также осложняет формирование адекватных представлений о сущности изучаемых явлений и процессов.

Таким образом, высокая степень абстрактности курса физики атомного ядра значительно затрудняет его освоение обучающимися и требует поиска новых эффективных педагогических решений для преодоления данной проблемы.

Еще одной важной проблемой преподавания физики атомного ядра в школе является недостаточный уровень базовой подготовки учащихся по основным разделам физики, необходимый для успешного усвоения данной темы.

Дело в том, что ядерная физика базируется на таких фундаментальных понятиях и законах как атомное строение вещества, элементарный электрический заряд, квантовая природа излучения, законы сохранения энергии и импульса в микромире и др. [2].

Без глубокого усвоения этих базовых представлений курса общей физики учащимся крайне сложно постичь суть явлений, происходящих в микромире атомных ядер.

Однако в реальном школьном обучении часто возникают пробелы в освоении таких понятий из-за недостатка времени, слабой методической поддержки учителей, а также объективной сложности ряда тем для учащихся.

В итоге школьники подходят к изучению физики атомного ядра, не обладая необходимым багажом предварительных знаний, что существенно осложняет усвоение нового материала.

В общеобразовательных школах физика атомного ядра изучается в 9 и 11 классах. На изучение данного раздела в физике 9 класса отводится примерно 6-7 часов, в физике 11 класса (естественно математическое и общественно гуманитарное направление) примерно 5-8 часов [3] [4]. Обучение и воспитание детей в общеобразовательных школах осуществляется в соответствии с государственным общеобязательным стандартом общего среднего образования. По государственному общеобязательному стандарту общего среднего образования и типовому учебному плану темы каждого раздела имеют цели обучения. Темы раздела физики атомного ядра для 9 и 11 классов (естественно математическое и общественно гуманитарное направление) включает такие темы как:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ядерное взаимодействие, ядерные силы, энергия связи и удельная энергия связи атомных ядер, ядерные реакции, радиоактивный распад, деление тяжелых ядер, цепные ядерные реакции, термоядерные реакции, ядерный реактор, ядерная энергетика, биологическая защита от радиоактивных лучей, элементарные частицы [5].

Как видно из списка объем материала который должен усвоить обучающийся за 6-7 (9 классы) и 5-8 (11 классы) часов очень большой и весьма содержательный. Материал охватывает такие фундаментальные вопросы как свойства ядерных сил, дефект масс атомных ядер, энергия связи и удельная энергия связи атомных ядер, законы сохранения зарядового и массового числа при решении уравнений ядерных реакций, радиоактивный распад, законы радиоактивного распада, свойства радиоактивных лучей (альфа, бета, гамма излучения), цепная реакция, условия протекания цепной реакции, установка и принцип действия ядерного реактора, ядерная энергетика, перспективы развития ядерной энергетики, ядерный синтез и ядерный распад, термоядерные реакции, использование радиоактивных изотопов, радиация, способы защиты от радиации, классификация элементарных частиц и многое другое [5].

Очевидно, что в столь короткие сроки освоить объемный учебный материал и достичь целей обучения очень сложно.

В итоге, темы раздела остается для многих лишь поверхностно и фрагментарно усвоенной, а полученные знания часто носят отрывочный и бессистемный характер. Это, в свою очередь, не позволяет сформировать целостное научное мировоззрение и использовать знания по физике атомного ядра для решения прикладных задач.

В последние десятилетия в нашей стране увеличилась численность населения и расширилась промышленность, по этой причине Казахстан сталкивается с растущим недостатком электроэнергии. Атомная энергетика является одной из стабильных и экологически чистых источников электроэнергии.

В отличие от тепловых электростанции атомные электростанции не выбрасывают в атмосферу вредные отходы, такие как оксиды углерода, оксиды азота, оксиды серы и многие другие радиационные составляющие. Парниковые газы вступают в реакцию с озоновым слоем земли, образуя в нем дыры, что в свою очередь негативно влияет на все живое на нашей планете.

В 2016 году Казахстан подписал международное Парижское соглашение по климату и обязался к 2030 году сократить выбросы в атмосферу на 15%. Атомная электростанция поможет достичь этих целей и приблизится к такому уровню, когда все вредные выбросы будут поглощены естественным путем, с помощью атмосферы земли, океанов и лесов [6].

Гидроэлектростанции являются вторым энергоресурсом Казахстана после тепловых электростанции. В данное время гидроэлектростанции вырабатывают около 14% всей электроэнергии нашей страны, это примерно 8-9 млрд кВт/ч за один год. С точки зрения энергетической безопасности и экономических преимуществ данные источники электроэнергии не смогут удовлетворить спрос страны на электроэнергию [7].

В связи с этим 2 сентября 2024 года Президент Республики Казахстан Қасым-Жомарт Токаев подписал указ о проведении республиканского референдума, где поручил народу принять важное и стратегическое решение о строительстве атомной электростанции в Казахстане. 6 октября этого же года прошел республиканский референдум, где 71% проголосовавших были за строительство атомной электростанции [8].

По этой причине в настоящее время вопросы преподавания физики атомного ядра в общеобразовательных школах приобрели особую актуальность. Введение атомной энергетики в Казахстане после референдума стало важным шагом для страны. Это

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

решение изменило не только энергетическую и экономическую стратегию страны, но и повлияло на образовательную систему, особенно на преподавание физики атомного ядра.

Вопрос строительства атомной электростанции в Казахстане вызывал активные дискуссии среди ученых, политиков и общественности. Многие обсуждали и спорили нужна ли нам атомная электростанция или нет, а также есть ли у Казахстана свои специалисты атомщики и ядерщики. В настоящее время Казахстан уделяет большое внимание на подготовку узких специалистов в этой области. В стране есть целый ряд высших учебных заведений, которые готовят специалистов и национальные центры, институты ядерной физики, которые выполняют роль научно-технической базы в которых проводятся исследования и функционируют учебные центры по разным направлениям этой отрасли. Государство уделяет большое внимание и средства на подготовку кадров в этой области.

Общеобразовательные школы тоже должны внести свою лепту в эту ответственную работу. Школы играют ключевую роль в подготовке специалистов для атомной энергетики, так как они знакомят обучающихся с предметом физики, интересуют их и знакомят с глубоким и захватывающим миром физики атомного ядра. Подготовленные компетентные специалисты могут проводить исследования, двигая науку вперед, безопасно и эффективно управлять атомными электростанциями, способствуя устойчивому развитию и энергетической безопасности страны.

Исследовав и зная проблемы преподавания физики атомного ядра в общеобразовательной школе и понимая значимость качественного образования мы должны создать новые инновации и технологии, чтобы достичь выше указанных целей. Строительство атомной электростанции в Казахстане станет катализатором значительных изменений в образовательной системе страны. Преподавание физики атомного ядра выйдет на новый уровень, что способствует качественному обучению школьников и подготовке квалифицированных специалистов для работы в сфере атомной энергетики. Эти изменения помогут Казахстану не только укрепить свою энергетическую независимость, но и развить научный и образовательный потенциал страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Логинова Г.П. Трудности усвоения основ ядерной физики учащимися средней школы. Физическое образование в вузах. Т. 25, №2. 2019. С. 118-126.

2. А.В. Пеннер, Проблема модельности и наглядности в преподавании атомной физики. // Физика в школе. -1970. -№ 2.

3. Физика: Учебник для 9 класса общеобразовательной школы / Н.А. Закирова, Р.Р. Аширов, -А.; 2019, С. 217-239.

4. Физика: Учебник для 11 класса естественно-математического направления общеобразовательной школы / Н.А. Закирова, Р.Р. Аширов, -А.; 2019, С. 223-259.

5. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029767

6. 60 ключевых вопросов и ответов по строительству АЭС, методическое руководство

7. https://unicaselaw.com/ru/blog/hpp-obstacles

8. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/referendum-aes-ozvuchenyi-itogovyie-rezultatyi-golosovaniya-550317/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНОГО ГИДРОАКУСТИЧЕСКОГО МЕТОДА ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ЧИСЛЕННОСТИ И БИОМАССЫ РЫБ, ДЛЯ РАСЧЕТА ПРЕДЕЛЬНОГО ДОПУСТИМОГО УЛОВА

Сансызбаев Ербол Турсынбекович[1], Куликов Евгений Вячеславович [2]
[1]Заведующий лабораторией ихтиологии
ТОО «Научно-производственный центр рыбного хозяйства»,
[2]Ведущий научный сотрудник ТОО «Научно-производственный центр рыбного хозяйства», кандидат биологических наук

Аннотация. В статье рассматривается использование гидроакустического метода в качестве вспомогательного инструмента при оценке численности и биомассы рыб в водоёмах Казахстана, а также при расчёте предельно допустимого улова (ПДУ). Основное внимание уделяется применению этого метода для уточнения коэффициентов уловистости орудий лова, используемых в традиционных методах учёта численности рыб, таких как методика Кушнаренко-Лугарева. В рамках исследования были проведены расчёты численности рыб и ПДУ в Капшагайском водохранилище с использованием как традиционных методов, так и гидроакустического эхолотного метода. Оба подхода были проверены и сопоставлены, что позволило скорректировать коэффициенты уловистости и повысить точность прогнозов.

В результате гидроакустическая съёмка показала более высокие показатели численности рыб и ПДУ, что подтверждает необходимость интеграции гидроакустического метода в практику рыболовных исследований для обеспечения достоверности оценок.

Результаты исследования подтверждают эффективность использования гидроакустических технологий в качестве вспомогательного средства для повышения точности биологических расчётов в рыбном хозяйстве, что особенно важно для принятия обоснованных решений по управлению рыбными запасами и устойчивому рыболовству.

Ключевые слова: пресноводное рыболовство, гидроакустический метод, численность, биомасса, промысловый запас, предельный допустимый улов

В Республике Казахстан прогнозные рыбосырьевые исследования на основных рыбопромысловых водоемах проводятся в рамках государственных бюджетных программ. Методики учета численности рыб и прогноза общего допустимого улова (в Казахстане принято обозначение ПДУ – предельный допустимый улов) изложены в утвержденных уполномоченным органом в области рыбного хозяйства «Правилах подготовки биологического обоснования на пользование животным миром» с последними изменениями в 2022 году.

В Российской Федерации (школа Бабаяна В.К.) для расчетов используются программные комплексы, которые хорошо работают только для океанического рыболовства. При достаточно полном (хорошем) информационном обеспечении расчетов основой методик оценки запасов служат математические модели популяционной динамики. Есть когортные модели, продукционные модели и другие [Бабаян В.К. и др., 2018].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Должны быть достоверные данные об уловах (промстатистика на глубину 20-50 лет) и надежные данные по улову на усилие (тонн/трал) за многие годы. При этом, полученные значения нерестовой биомассы варьируют в широком диапазоне возможных величин, которые могут отличаться в несколько раз. При низком уровне информационного обеспечения, т.е. отсутствии надежных данных промстатистики и наличии неучтенного вылова, допускается применение немодельных методов, хотя и все они также основаны на применении системы уравнений. Полученные в результате расчетов величины ОДУ могут иметь разброс в десятки раз. Дальше проводится анализ эффективности стратегий управления и определяется величина ОДУ, исходя из выбранной стратегии.

В Республике Казахстан исторически ученые-прогнозисты используют методики ВНИИПРХ и ВНИРО советского периода [Сечин Ю.Т., 1990] (школа Сечина Ю.Т. – учет численности рыб основан на инструментальных съемках водоема закидными неводами, ставными сетями, тралами, а не на трендах промысла). При этом, учеными нашего института разработаны, в дополнение к ним, собственные методики, например, временной метод учета численности рыб в рыбопромысловых реках [Куликов и др., 2020] и способ нахождения коэффициентов изъятия для популяций рыб, достигших критических значений биомассы промыслового запаса [Куликов и др., 2016]. Более надежной считается съемка водоема с использованием промысловых и исследовательских неводов (метод площадей). Однако не на всех водоемах возможно использование неводов.

В Капшагайском (Капчагайском) водохранилище закидные невода в промысловом рыболовстве не используются. Поэтому при оценке запасов рыб применяется методика Кушнаренко А.И., Лугарева Е.С. [1983] с использованием ставных сетей. Все методы учета численности рыб имеют значительную погрешность, так как включают трудноопределимые коэффициенты уловистости применяемого орудия лова. Особенно это актуально для ставных сетей. В таком случае оценка численности рыб, для проверки адекватности и достоверности результатов, проводится двумя методами – основным (методика Кушнаренко-Лугарева) и вспомогательным (гидроакустический метод), что позволяет скорректировать в основном методе коэффициенты уловистости применяемых орудий лова в зависимости от полученных значений численности рыб вспомогательным методом (принимается, что «коэффициент уловистости» эхолота близок к 1).

Определение численности популяций промысловых рыб проводилось по методике А.И. Кушнаренко и Е.С. Лугарева [1983], по результатам уловов жаберными сетями. Для расчетов коэффициентов изъятия, дифференцированных по видам рыб, использовали концепцию и таблицу Е.М. Малкина [1999]. Кроме того, принято, что в интенсивно облавливаемых популяциях часть естественной смертности «скрыта» в промысловой (от трети (для видов–жертв) до половины (для хищников, быстрорастущих и высокотелых видов рыб). Управление рыболовством основывается на концепции максимального устойчивого улова (MSY). Полученные тем или иным способом коэффициенты изъятия промыслового запаса проверяются на соответствие критерию MSY. В случае несоответствия производится расчет иных коэффициентов изъятия промыслового запаса. Проверка соответствия критерию MSY осуществляется путем расчетов состояния промыслового запаса и ПДУ на два последовательных года. При этом, правило управления запасом и промыслом в упрощенном виде состоит в том, что ПДУ на второй год промысла должен быть больше или равен ПДУ на первый год промысла, а промысловый запас на второй год промысла больше или равен промысловому запасу в первый и нулевой годы. Исследования проведены в 2024 г. Пример расчетов ПДУ судака на 2025-2026 годы приведен в таблице 1.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Таблица 1. Расчет ПДУ судака в Капшагайском водохранилище

Воз-раст, лет	Средняя масса, г	N_{t0},* тыс. шт.	B_{t0}, т	Поло-возрелость, доли ед.	P_{t1}, т	F	Z	ПДУ 1 года, т	N_{t+1}, тыс. шт.	B_{t+1}, т	P_{t+1}, т	ПДУ 2 года, т
1	30	520,3	15,6	0	0	-	0,41	0,0	520,3	15,6	0,0	0,0
2	144	392,4	56,5	0	0,0	-	0,41	0,0	307,0	44,2	0,0	0,0
3	271	281,9	76,4	0,3	22,9	0,31	0,41	7,1	231,5	62,7	18,8	5,9
4	519	228,7	118,	0,8	95,0	0,31	0,41	29,5	166,3	86,3	69,1	21,5
5	894	63,6	56,9	1	56,9	0,31	0,41	17,7	135,0	120,	120,	37,5
6	1539	21,5	33,1	1	33,1	0,31	0,41	10,3	37,5	57,7	57,7	18,0
7	2841	19,5	55,4	1	55,4	0,31	0,41	17,2	12,7	36,1	36,1	11,2
8	3007	16,4	49,3	1	49,3	0,31	0,41	15,3	11,5	34,6	34,6	10,8
9	4364	9,2	40,3	1	40,3	0,31	0,41	12,5	9,7	42,3	42,3	13,1
10	5869	6,2	36,1	1	36,1	0,31	0,41	11,2	5,4	32,0	32,0	9,9
11	7724	1,0	7,9	1	7,9	0,31	0,41	2,5	3,6	28,0	28,0	8,7
Всего	-	1560,8	546,3	-	396,9	0,311	0,41	123,4	1440,6	560,2	439,2	136,6

*Примечание: N – численность; B – биомасса; P – промысловый запас; F – коэффициент изъятия; Z – коэффициент общей смертности; ПДУ – предельный допустимый улов.

В первом варианте расчетов коэффициент уловистости применяемых сетей был принят 0,3.

В результате расчетов в первом варианте получены следующие результаты в целом по водоему и всему промысловому стаду: численность рыб – 28354 тыс. экз., промзапас – 3941 тонн, ПДУ 1-го года (2025 г.) – 997,9 тонны. Для проверки адекватности результатов учета численности проведена гидроакустическая (эхолотно-сетная) съемка водоема с применением эхолота Humminbird Helix 7, с подсчетом эхоотметок и экстраполяцией на всю площадь водоема методом площадей, а затем разбивкой по видам и размерно-возрастным группам рыб по результатам проведенных параллельно сетепостановок на тех же станциях.

Сканирование эхолотом проведено на 8 ранее намеченных разрезах. При расчетах получены следующие результаты: численность рыб – 41159 тыс. экз., промзапас – 5471 тонна, ПДУ 1-го года (2025 г.) – 1399,8 тонны.

Как уже отмечено, одним из наиболее уязвимых мест методики Кушнаренко-Лугарева является то, что коэффициенты уловистости сетей не получены экспериментально, а берутся на усмотрение исследователя, при этом разными учеными принимаются коэффициенты от 0,2 до 0,5.

С учетом данных, полученных вспомогательным методом, коэффициент уловистости был скорректирован и принят 0,2. Полученные результаты двумя методами становятся близкими по значениям (таблица 2).

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Таблица 2. Учет численности и прогноз ПДУ на 2025 год двумя методами

Виды рыб	Методика Кушнаренко-Лугарева				Гидроакустический метод			
	Числ-сть, тыс.	Ихтио-масса, тонн	Пром-запас, тонн	ПДУ, тонн	Числ-сть, тыс.	Ихтио-масса, тонн	Пром-запас, тонн	ПДУ, тонн
Лещ	21618,8	3729,3	3236,9	776,9	21196,8	3690,4	3208,6	770,1
Судак	1560,8	546,3	396,9	123,4	1975,6	605,7	410,1	127,5
Сом	361,2	432,7	306,9	63,5	370,4	450,9	322,2	66,7
Сазан	237,3	253,8	211,4	49,5	247,0	271,9	227,7	53,3
Толстолобик	125,3	302,4	214,1	40,3	144,1	348,6	247,0	46,4
Жерех	493,7	287,9	249,1	58,3	555,6	326,8	283,3	66,3
Белый амур	62,1	141,9	109,6	22,7	82,3	188,5	145,7	30,2
Вобла	15799,7	672,0	449,3	139,7	16052,0	682,6	456,4	141,9
Карась	401,0	108,5	96,4	25,6	411,6	111,7	99,3	26,4
Змееголов	126,4	72,8	72,8	72,8	123,5	71,0	71,0	71,0
Всего	40786,3	6547,6	5343,5	1372,7	41158,9	6748,1	5471,3	1399,8

Вывод: применение дополнительного (гидроакустического) метода учета численности рыб позволяет скорректировать в основном методе (Кушнаренко-Лугарева, метод площадей и др.) применяемые коэффициенты уловистости орудий лова и получить более достоверные результаты.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

Бабаян В.К. и др. 2018. Методические рекомендации по оценке запасов приоритетных видов водных биологических ресурсов. М.: Изд-во ВНИРО, 312 с.

Куликов Е.В., Исбеков К.Б., Асылбекова С.Ж. 2016. Нахождение коэффициентов изъятия для популяций рыб, достигших критических значений биомассы промыслового запаса. Вопросы рыболовства. Том 17. №3. С. 368-374.

Куликов Е. В., Кадимов Е. Л., Исбеков К. Б., Асылбекова С. Ж. 2020. Временной метод определения численности рыб в рыбопромысловых реках. Вестник АГТУ, сер. Рыбное хозяйство. №1. С. 68-76.

Кушнаренко А.И., Лугарев Е.С. 1983. Оценка численности рыб по уловам пассивными орудиями лова. Вопросы ихтиологии. Т.23. Вып.6.С. 921-926.

Малкин Е.М. 1999. Репродуктивная и численная изменчивость промысловых популяций рыб. М.: Изд-во ВНИРО, 146 с.

Сечин Ю.Т. 1990. Методические указания по оценке численности рыб в пресноводных водоемах. М.: ВНИИПРХ, 52 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ 37.013.77

ПЕДАГОГТЫҢ ЗАМАНАУИ ИМИДЖІ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Кадыржанова Жанна Елемесовна
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, аға оқытушы
Орал, Қазақстан

Аннотация: Мақалада білім беру ұйымындағы педагогтың қазіргі заманғы имиджін қалыптастыру және қолдау проблемасына байланысты мәселелер қаралды: имидждің жалпы негіздері ашылды, педагог имиджінің құрылымы мен ерекшеліктері талданды, педагогтің өзін-өзі көрсетуінің негізгі тәсілдері талданды, білім беру қызметтерінің өзін-өзі презентациялау мәселелері қаралды.

Кілт сөздер: имидж, педагог, кәсіби іс-әрекет, заман талабы, кәсіби имидж.

Имидж (ағылшын тілінен аударылғанда) *бейне, сырт кейіп* деген білдіреді. Кәсіби имидж өзіндік ерекшелікке ие: ол көбінесе күтілетін белгілі бір кәсіби табысқа байланысты, сәйкес кәсіби әрекетті, мінез ерекшеліктерді таныту. Сонымен қатар, кәсіби имидж-өзіндік кәсіби белгілерге толы кәсіби маманның эмоционалды бейнелік бояуын танытатын, өзіндік символикалық табиғаты бар, қоршаған ортаға психологиялық әсер беретін имидж. Имиджелогия қазіргі уақытта мәдениеттанудың негізгі бір белгілері ретінде коммуникациялық және ақпараттық, визуалдық, симулятивтік қасиеттердің геометриялық тұрғыда өсу ретін көрсететін, сондай-ақ, жаңа мәдени ситуацияларға байланысты білім беру салаласының неғұрлым талап етіліп отырған жаңа бір тармағы ретінде.

Қазіргі ақпараттық постиндустралдық қоғамда үстемдік алып келе жатырған визуалды мәдениет, адамзатты әлемді сезімдік-бейнелік түсінуге қайта жақындастыру болып табылады. Жаңа визуалды мәдениет кәсіби білікті маман үшін имидждік технологияның міндетті болуын, мінез-құлық психологиясы саласы бойынша жан-жақты болуын және кәсіби имиджді түзету мен қалыптастырудың заңдылықтарын түсіне білуін талап етуде. [1]

Имидж әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде екі мағынадағы бағытта қарастырылып отыр: адамды басқа адамдардың көзімен қабылдау нәтижесі Е.В.Змановская, Г.Г.Почепцов), яғни имидждің аудиторияның күткен нәтижесімен ситуативті түрде байланыстылығының ерекше көрінуі; мақсатқа лайықты қалыптасқан адамның, субьектінің бейнесі ретінде (В.М.Шепель, Е.А.Власова). Кәсіби имидж келесі ерекшеліктерді көрсетеді: ол белгілі бір күтілген нәтижелерге сәйкес келетін, кәсіби жетістікті анықтайтын, мінез-құлықты қабылдауға бағытталған. [2]

Кәсіби имидж – кәсіптің персоналық ерекшеленген бейнесі, яғни қорашаған ортасына психологиялық әсер беруші, сенімділікті арттыратын ықпалы мен символикалық табиғаты бар, типтік кәсіби білікті адамның жалпыланған түрде эмоционалды боялған бейнесі. Кәсіби имидж кәсіби білікті топтың белгілері мен ерекшеліктерін айқындап отыратын, кәсіби стереотипке ие, кәсіби білікті топтың, топтағы нормалар мен құндылықтарының игерілуіне сәйкес келетін және кәсіби идеалмен тығыз байланысты.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Заманауи педагог имиджінің мәні мен ерекшелігін түсіну үшін оның идеалды құрылымын құру табылады.

Л.Ю.Донск бойынша педагог имиджінің типтері: авторитарлы стильге сәйкес *«жабық имидж»*- өзара әрекет етудің бірқалыптылығы, мәнсіздігі, студенттің ішкі әлемін түсінуге деген мүмкіндігінің жоқтығы, қарым-қатынастағы эмоционалды-құндылықтың болмауы, демократиялық стильге сәйкес *«ашық имидж»*- оқытушы өз тәжірибесімен студенттер тобымен өзара алмаса білу, педагогикалық принциптерін орынды ұстана білу, педагог және студент арасындағы сыйлы қатынастың болуы.[4]

Заманауи педагог имиджін жобалау – бұл кәсіби имидждің антологиясын, қайталанбастығын, ерекшелігін, жалпы ашуға мүмкіндік беретін педагогикалық имиджеологияның міндеттерінің болашағын құру. Кәсіби имидждің мынадай компонентері бар: *ішкі компоненттер* – құзырлық, педагогикалық бағыттылық, ғылыммен айналысу, кәсіби маңызды сапалары; *сыртқы компоненттер* – әлеуметтік сипаттамалары (студенттермен, өз әріптестерімен, оқу орнымен өзара байанысы, беделі, әлеуметтік танымалдылық белгілері). Л.Ю.Донсктың пайымдауынша, педагог имиджіндегі кәсіби маңызды, үстем сапалар: коммуникативтілік, ықпал ету, эмпатия, толеранттылық, мейірімділік, әзілді түсіну, тактика. Қазіргі жаңа жағдайларда *флексибельділік* (лат.тіл.fiexibie-иілгіш, икемді) жоғары оқу орны педагогына тән жаңа бір сапалық қасиет айтылып жүр. Бұл жаңа жағдайларға тез бейімделе алу білігі дегенді білдіріп ғана қоймайды, сонымен қатар, күнделікті өзін-өзі датымытып, жетілдіріп отыру қабілеті.

Заманауи педагог - педагогикалық шеберлікті меңгерген, инновациялық технологиямен қаруланған, өзін жетілдіруге үнемі ұмытылып отыратын, рухани дамыған шағырмашыл, креативті, интеллектуалды тұлға, білікті маман. Педагог имиджіне байланысты В.А.Барановтың ұсынған имидж деңгейлері:

- Биологиялық имидж - жынысы, жасы, денсаулығы, темпераменті, физиологиялық ерекшеліктер.
- Психологиялық имидж - мінез белгілері, еркі, есте сақтау, ойлау, қабілеті т.б.
- Әлеуметтік имидж – негізсіз, дәлелсіз таратылған, көп айтылған сөздерден құралған сапа белгілері.

Л.К.Аверченко студент көзімен қабылданатын педагог имиджінің типологиясын ұсынды:

1. «Айна» имиджі – адамның өзі, өз қасиеттері туралы ойы, елесі арқылы қалыптасады.
2. «Ағымдағы» имидж – бұл айналысындағы адамдардың сол адамға баға беру, сол туралы ақпарат тарату арқылы қалыптасады.
3. «Күтілген» имидж – адам өзі бір идеал тұтатын образға ұмтылу негізінде қалыптасатын имидж.
4. «Корпоративтік» имидж – адам өзі қызмет ететін ортаға байланысты біртұтас имидж.
5. «Көптік» имидж – әртүрлі типтік имидж бейнесі. [3]

В.В.Бойко педагог имиджіндегі келесі құрылымдарды ұсынады:

1. «Аудио–визуалды» – сауатты, көркем-әдеби сөйлеу, дикциясы жағымды, өзін-өзі ұстау, киім-киісі, шанының сәндігі жарасымдылығы т.б.
2. «Мінез стилі» – тұлғаның: кәсіби, интеллектуалдық, эхмоционалды, адамгершілік, коммуникативтік, этикалық, эстетикалық аспектілері.
3. «Ішкі философия» - өзіндік құндылықтары, адамгершілік принциптерін ұстану.

4. «Атрибуттар» – педагог тұлғасының статусы мен әсерін көрсететін: қызмет кабинеті, жиһазы, көлігі, үй жануарлары т.б.

5. Психологиялық «МЕН бейнесі» - сырт және ішкі бейнесі бойынша: жайлы, сабырлы, мейірімді, оптимист, дүниетанымы кең т.б. қасиеттері.

В.М.Шепель имидждегі сапаларды енгізді:

1. Визуалды эффект – бұл педагогтың фейсбилдинг – «бет бейне» белгілерін сәйкесінше қолдана алу, физиогномика – басқа адамдарды бет бейнесінен түсіне алу, оқи білу, кинесика - мимикаларды, жесттерді қолдана білу.

2. Коммуникативтілік – эмпатия, интуиция, сөйлеу, этикетінің технологиясын игеру.

3. «Флюидттік әсер беру» - бұл коммуникациялық өзара әрекетте болатын биоэнергетика. *Нимба эффектісі* – эмоционалдық энергия: жымиуы, қимылы, манерасы, әркеті, жест, дауыс модуляциясы арқылы әсер ету;

Риторикалық тәсілі – педагогтың сөйлеу логикасы, пауза, акцент, дауыс ырғағы, эмоционалдылық, сенімді қатынас, әдеби-көркем сөйлеу ерекшелігі арқылы әсер ету. [1]

С.Д.Якушев педагог имиджіндегі мәдени белгілерді ұсынды:

- Интеллектуалдық мәдениет – кәсіби шеберлік, шығармашылық, ойлау, рефлексия, өзіндік сана-сезім.
- Габитарлық мәдениет – (лат. тіл. gabitus – сырт бейне) педагогтың индивидуалдылығы, стилі, мода.
- Кинетикалық мәдениет – (грек тіл. кинезис – қимыл-қозғалыс дегенді білдіреді) яғни, мимика, жест, көзқарасы, пантомимика, жүрісі т.б.
- Сөйлеу мәдениеті.
- Орта мәдениеті.
- Артистизмдік мәдениет.

Заманауи педагог имиджі мәдени, жоғары кәсіби құзыреттілікті игере білген, қоғамдағы мәртебесін, белсенділігін, жауапкершілігін таныта білетін, өз кәсіби саласына құндылық қатынасын білдіре алатын, өзіне объективті баға беретін т.б. ерекшеліктерімен көрінеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шепель В.М. Имиджелогия: секреты личного обаяния. – Ростов н/Д: «Феникс», 2005 – 57с.

2. Педагогическая культура как сущностная характеристика профессиональной деятельности педагога//Н.А. Морева. Основы педагогического мастерства: учеб.пособие. – М., 2006 – 32с.

3. Аверченко Л.К. Имидж и личностный рост. Новосибирск, 2000 – 10с.

4. Зарецкая И.И. Профессиональная культура педагога: учеб.пособие. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: «АПКиППРО», 2005 – 23с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 378.147.227

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПИЩЕВОЙ МЕТАФОРЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ В АСПЕКТЕ ТРЕХЪЯЗЫЧНОЙ ОБРАЗНОСТИ

Умбетбекова Куляш Мукарамовна, сеньор-лектор
Серикбаева Гульшат Жапаргалиевна, ассистент -профессор, к.п.н.
Алматинский Технологический Университет
Алматы, Казахстан

Аннотация: данная работа рассматривает особенности отражения культурного наследия казахского ,русского и английского языков ,а также культурологическую информацию и их духовные ценности посредством изучения пословиц и поговорок этих национальных культур. В исследовании проанализированы английские, казахские ,русские пословицы и поговорки с целью исследования лингвострановедческих информаций в обучении языкам в аспекте техьязычной образности. Культурологическое исследование актуально, так как в испытанных временем источниках культурного наследия – это , как известно, пословицы и поговорки- обобщен, сконцентрирован жизненный опыт народов, система ценностных ориентаций и предпочтений, важные свойства национального характера, менталитета ,знание которых позволяют формировать межкультурно-коммуникативную компетенцию студентов в обучении языкам с использованием пищевой метафоры . Пословицы и поговорки - величайшая ценность духовной культуры народа, проявление его наблюдательности.

Ключевые слова: культурология, фольклорный жанр, трехъязычный, колорит, пищевая метафора, социолингвистическая компетенция.

Теоретико-практический анализ пословиц и поговорок на языке оригинала, и анализ соответственного культурного компонента заключенного в них, в сфере речевого этикета, позволил провести сопоставительное исследование казахских, русских и английских пословиц и поговорок и концептуализацию пищевой метафоры в аспекте трехъязычной образности. Предметом исследования является сравнение пословиц и поговорок трех народностей и выявление проявления в них национального колорита .Знакомясь с элементами фразеологии в процессе изучения пословиц и поговорок на трех языках о еде, мы становимся участниками диалога этих культур, сопоставляя устойчивые обороты казахского, русского и английского языков , что позволяет определить как общее, так и особенное в менталитете трех разных народов. Исследование показало, что несмотря на различия исторического прошлого, культурного наследия у казахов, русских и англичан, пословицы отражают общие человеческие, нравственные ценности, проявляющиеся в трехъязычной лексикологии -т.е. в устойчивых оборотах этих культур.

В каждой пословице или поговорке этих культур заключены интереснейшие культурологические сведения, которые передаются из поколения в поколение. По объему информации о культурных традициях и быте народов пословицы невозможно сравнить ни с какими языковыми средствами [1, с.78].Исследование показало, пословицы и поговорки многозначны; они находятся вне времени и вне классового деления; пословицы и поговорки английского языка трудны для перевода на другие языки; но вместе с тем в казахском и русском языках можно подобрать эквиваленты. пословицы и поговорки -

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

сокровищница духовной культуры народа, в них заключены его нравственные ценности, творческая сила. Знание и изучение пословиц не только обогащает и расширяет словарный запас, но и помогает сформировать социолингвистическую компетенцию студентов в обучении языкам.

Например:

Таңғы асты тастама,кешкі асты баспа.
Не пропускай завтрак, но не переедай за ужином.
Don’t skip breakfast, but don’t overeat at dinner.

Пословица, это малая форма народного поэтического творчества, облаченная в краткое, ритмизованное изречение, несущее обобщённую мысль, вывод, иносказание с дидактическим уклоном, а также, пословица - это фольклорный жанр, которая в краткой форме выражает народное мышление и мировоззрение.

Поговорка, это складная короткая речь, ходячее выражение без поучительного смысла.

Пословицы и поговорки - древний и широко распространенный жанр устного народного творчества. Они сопровождают людей еще с давних времен.

Поговорка — это устоявшаяся фраза или словосочетание, образное выражение, метафора, которая самостоятельно не употребляется. Поговорки используются предложениях для придания яркой художественной окраски фактам, вещам и ситуациям [2, с.16].

Например:

Казахский язык	Русский язык	Английский язык
Аш адамға балық берме қармақ бер	Голодному не дай рыбу, а удочку	Don't give a hungry man a fish, give him a fishing rod
Ас тұрған жерде ауру тұрмайды	Где еда, там болезнь не задерживается	Where there is food, illness cannot linger
Жаман ас ішінен шықпайды	Плохая еда не уходит из души	Bad food never leaves the heart
Тұзсыз дәмді емес, ал нансыз тойымсыз	Без соли не вкусно, а без хлеба не сытно	Without salt it’s not tasty, and without bread it’s not satisfying
Сізге жақсы ас, маған жақсы сөз	Вам — хорошая еда, мне — хорошее слово	You get good food, I get kind words

Пословицы и поговорки развивают творческую инициативу, обогащают словарный запас обучающихся, помогают усвоить строй языка, развивают память и эмоциональную выразительность речи. Функциональные возможности пословиц и поговорок позволяют использовать их в практике преподавания родного и иностранных языков. Использование пословиц и поговорок помогает студентам в непринужденной игровой форме отработать произношение отдельных звуков и других разнообразных параметров, обеспечивающих возможность осуществлять учебную деятельность при обучении языкам.

Самые популярные пословицы активно встраиваются в повседневную речь в виде фразеологических словосочетаний.

Например:

на казахском-

1. Жеп жарымаған, ішіп жарымайды.
2. Жақсы ас қалғанша, жаман қарын жарылсын.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3. Жаман тамаққа тұз көп, жаман сөзге сөз көп.
4. Ас қадірін аштықта білесің.
5. Арпа, бидай – ас екен, алтын, күміс – тас екен.

на русском-

1. Кто плохо ест, тот и плохо пьёт.
2. Лучше пусть лопнет плохой желудок, чем останется хорошая еда.
3. В плохой еде соли много, в плохих словах – слов много.
4. Цену еды узнаешь в голоде.
5. Ячмень и пшеница – это еда, а золото и серебро – всего лишь камни.

на английском-

1. Those who don’t eat well won’t drink well either.
2. Better to burst a bad stomach than to waste good food.
3. Bad food has too much salt, bad words have too many words.
4. You understand the value of food during hunger.
5. Barley and wheat are food, but gold and silver are just stones.

Приобщение к культуре страны изучаемого языка через элементы фольклора даёт студентам ощущение сопричастности к другому народу. Казахский, русский , английский языки очень богаты идиоматическими выражениями, пословицами и поговорками, которые постоянно встречаются в различной литературе, в газетах, в фильмах, на радио и телевидении, а также в ежедневном общении культур. Пословицы и поговорки, являясь незаменимым атрибутом народного фольклора, несут в себе отражение жизни той нации, к которой они принадлежат, выражают образ мыслей, исторический опыт и характер народа, представления о труде , еде, пище, быте, культуры. Уместное и правильное употребление в речи пословиц и поговорок придает языку неповторимое своеобразие и отличительную выразительность. [3с.68].

В теоретическом исследовании данной работы проведен подробный анализ, переосмысление и подбор ситуаций, адекватных значению той или иной пословицы или поговорки- составлена таблица сопоставлений.

Казахский язык	Русский язык	Английский язык
Таңғы ас-деңсаулық кепілі	Завтрак-залог здоровья	Breakfast is the key to health
Ас — адамның арқауы	Еда — основа жизни человека	Food is the foundation of human life
Астың дәмін тұз кіргізеді	Вкус еде придает соль	Salt gives food its taste
Аштықта ішкен ас қадірлі	Еда, съеденная в голоде, особенно ценна	Food eaten in hunger is especially valuable

Поговорки и пословицы на казахском, русском , английском языках вошли в сокровищницу мировой культуры - они отражают не только самобытность и культурное наследие казахского народа, они впитали мудрость многовекового обогащения культурным опытом с другими народами .

Для того чтобы понять характер народа, его взгляды на жизнь и приоритеты необходимо прибегнуть к достоверным источникам, которыми являются пословицы. Пословицы называют великолепным инструментом, с помощью которого можно изучать языки и историю народа.

Интересны поговорки, представляющие собой как лексически, так и понятийно разные реализации одного концепта- «ЕДА» на трех языках.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Например:

Казахский язык	Русский язык	Английский язык
Ас атасы – нан	Хлеб — всему голова	Bread is the head of everything
Ас ішіп, аяқ босат	Поел — полегчало	After eating, the heart feels lighter
Астың дәмін тұз келтіреді, адамның сәнін сөз келтіреді	Вкус пищи добавляет соль, а украшение человека — слово	Salt enhances food, kind words enhance a person
Жаман тамақ – жанды ауыртар	Плохая еда — душу терзает	Bad food torments the soul
Нан бар жерде ән бар	Где хлеб, там и песня	Where there is bread, there is music

Носители трех культур вкладывают в концепт «ЕДА» идею того, что еда является первоосновой физического существования человека, что практически в любой культуре она обретает обрядово-ритуальное и символическое значение, закрепленное на лексико-фразеологическом уровне языка.

Исследовательская работа способствует правильному, адекватному восприятию пословиц и поговорок, пониманию национальных особенностей и колорита казахов. русских и представителей Великобритании. Лингвокультурный анализ пословиц и поговорок представляет собой процесс знакомства с историей и обществом данных народов, обогащает и улучшает структуру знаний при обучении языкам в аспекте трехъязычной образности[4,с.57]. Так как:

. пословицы и поговорки многозначны и ярки;

. большинство пословиц и поговорок возникло из жизненного опыта. Они не сочинялись кем-то намеренно, а возникали естественным путем, в результате наблюдений за семейной, общественной жизнью, трудом и бытом нации;

. пословицы и поговорки находятся вне времени и внеклассового деления, так как их используют люди разных слоев общества;

. народная мудрость ярко проявляются в пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует не только знанию языка, но и лучшему пониманию образа мысли и характера народа;

. сравнение английских, казахских и русских пословиц и поговорок показывает, как много общего имеют эти народы, что, в свою очередь, способствует их лучшему взаимопониманию и сближению;

Пословицы и поговорки разных народов выражают суждения, свойственные всем народам, но у каждого народа они выражаются по -своему, с учетом этнических особенностей, обычаев, и исторического прошлого. Общими для всех народов оказываются идеи мира и добра, роль труда и знаний, уважение к общечеловеческим качествам: любви к родному краю, честности, порядочности.

Например:

Казахский язык -

1)Қуанышты қонаққа тәтті тағам.
2)Аштықта жеген – нан тәтті.
3)Астың дәмін тұз келтіреді өмірдің сәнін қыз келтіреді
4)Нан- бәрінің басы.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Русский язык -
1)Счастливому гостю-сладкая еда.
2)Еда в голоде особенно сладка.
3)“Вкус пище придаёт соль, а жизнь украшает женщина.”
4)Хлеб всему голова.

Английский язык-
1)"A happy guest deserves sweet food."
2)Food tastes sweeter when you’re hungry.
3)The taste of food comes from salt, and the beauty of life comes from a woman.
4)Read is the beginning of everything

В результате исследования сделаны следующие выводы:

1) пословицы и поговорки многозначны и ярки. Они находятся вне времени и вне классового деления, то есть их используют в речи, как богатые люди, так и люди низших слоев общества;

2) пословицы и поговорки казахского и английского языков довольно-таки трудны для перевода на русский. Главная задача понять содержание пословицы или поговорки, прежде чем подобрать адекватный способ ее перевода. От этого напрямую зависит, как воспримут переведенный фразеологизм слушатели;

3) в казахском и русском языках можно подобрать эквиваленты английским пословицам и поговоркам.

В данной работе исследованы особенности отражения культурного наследия нации, её духовных ценностей посредством изучения пословиц и поговорок на трех языках.

В пословицах и поговорках обобщен, сконцентрирован жизненный опыт народов, система ценностных ориентаций и предпочтений, важные свойства национального характера, менталитета. Пословицы и поговорки - величайшая ценность духовной культуры народа, проявление его наблюдательности, остроумия и творческой силы, зафиксированное языковыми средствами либо в виде кратких поучений и назиданий, либо образно, иносказательно, метафорически [5, с.79].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Даль В. И. Пословицы русского народа - М.: Художественная Литература, 1989.С.75-120

2. Бактыбаева А.Т. Виды работ по обучению фонетике студентов иностранцев (на примере электронного учебника « Иностранный язык для студентов медицинского вуза») // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. 2017. № 2. С. 14-19

3. Вежбицкая А. Н. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с анг.,2005.С.66-99

4. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. 3-е изд. - М.: Высшая школа, 1985.С.55-172

5. Захарова М. А. Стратегия речевого использования образных фразеологизмов английского языка. - М., 1999.С.77-112

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 811.161.1'243'276.6:2+811.161.1'243'38:070

РЕЛИГИОЗНАЯ КАРТИНА МИРА В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТАХ СМИ КИТАЯ (С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НАРРАТОЛОГИИ)[1]

Лю Бо
Кандидат филологических наук, доцент Республиканского института китаеведения имени Конфуция Белорусского государственного университета, г. Минск, Беларусь /
Даляньский политехнический университет,
Далянь, Китай

Аннотация: В данной статье с позиций нарратологии исследуется способ коммуникации китайской религиозной культуры в медиа и языковых текстах в русскоязычной аудитории. На основе нарративного исследования коммуникации религиозной культуры в зарубежных странах рассматривается трехуровневая структура «рассказ»-«дискурс»-«смысл», переносится внимание с внешней стороны на внутреннюю часть текста, фокусируется на научном и систематическом обсуждении внутренних структурных правил текста и лингвокультурных закономерностей текста. Ориентируясь на научный и систематический характер, исследование посвящено обсуждению внутренних структурных законов текста и связи между лингвистическими и культурными элементами. Данное исследование имеет большое значение для оптимизации внешней коммуникации религиозной культуры в Китае.

Ключевые слова: религиозная картина мира; нарративный режим; русскоязычные тексты СМИ Китая; русскоязычная аудитория

Для того чтобы китайская культура обладала культурной «мягкой силой», соответствующей нынешней всеобъемлющей национальной мощи и международному статусу Китая, она должна подчеркивать свое богатство, разнообразие, широту и всеохватность, а также акцентировать внимание на своей актуальности и инновационности. Реальное влияние религиозной культуры проистекает из нынешней ситуации с реальной и яркой религиозной культурой Китая. На основе традиционной религиозной культуры необходимо извлечь наиболее жизненные и современные элементы повествования и интегрировать их в более современные и международные элементы. Эти культурные элементы входят в современное китайское общество и жизнь современных китайцев, объединяя древний, современный и будущий Китай, формируя национальную образно-символическую систему, обладающую как историческим наследием, так и чувством времени. В связи с этим необходимо изменить скучный и стереотипный способ общения и отражать прогресс современного Китая объективно и справедливо, используя яркие формы выражения; совершенствовать методы зарубежной потизивной пропаганды, изучать психологию принятия, привычки принятия и особенности мышления зарубежной аудитории, чтобы усилить адресность, сделать ее более заразительной и убедительной, что является лучшим выбором для достижения большего результата при вдвое меньших усилиях в распространении китайской культуры. В настоящее время, когда «лихорадка

[1] Данная работа выполнена в рамках проекта Национального фонда гуманитарныъ наук Китая (22BYY96). 本文系国家社会科学基金项目(22BYY96)的阶段性研究成果。

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

китайского языка» продолжает расти, улучшение международной репутации китайского языка и глобальное распространение и обмен китайской информацией должны рассматриваться как стратегическая цель национального развития, чтобы понять культуру Китая и расширить познание Китая.

Нарратив—это способ мышления и существования, который может привести нас к пониманию мира и его представлению. Отечественные исследования западных теоретических школ нарратива получили полное воплощение, а китайские исследователи нарратива, отслеживающие «горячие точки» нарративной теории, также появились с сильным чувством осознания, демонстрируя большую открытость к принятию западной теоретической системы.

Языковой медиатекст фокусируется на процессе, глубине, а многомерные и многоуровневые характеристики определяют, что он сам является своего рода нарративом, поэтому необходимо ввести теорию нарратива в исследование языкового медиатекста.

Нарратив—это систематический проект, ядром нарратива является «повествование», через обработку «дискурса», для распространения типичной «истории», с целью передачи «смысла». «Смысл». Нарратив—это основной метод распространения информации в языке СМИ, и именно он является конечной целью нарратологического анализа текстов языка международной коммуникации СМИ. Он не только способствует совершенствованию и развитию самой теории нарратива, но и обеспечивает более широкое измерение и более широкую перспективу как на теоретическом, так и на практическом уровне для средств международной коммуникации (например, для русскоязычной аудитории).

Картина мира—это не зеркальное отражение мира, не «открытое окно» в мир, а просто картина, то есть интерпретация, акт истолкования того, что мир может понять. Фрагменты религиозной картины мира отражаются в текстах конкретными интенциями и установками, творческими замыслами, мировоззренческими, ценностными и другими ориентирами. Объектом современной нарратологии является культурное пространство, формируемое текстами рассказов, а предметом его интерпретации—коммуникативные стратегии и дискурсивные практики повествования. С нарратологической точки зрения религиозный нарратив—это религиозный текст, повествование в котором ведется на основе «события». Базовой нарратологической категорией является событие, точнее, экзистенциальная природа событийности. Исходя из этого, нарративом может быть не только текст, но и все, что имеет «временную структуру и содержит некую изменяющуюся ситуацию». У нарративов обычно есть конкретный автор, конкретный читатель, абстрактный автор и абстрактный читатель. В современном религиоведении большинство исследований можно разделить на три части: во-первых, размышления мыслителей о религиозных текстах, то есть «история идей»; во-вторых, анализ текстов в официальных документах; в-третьих, социологическое и антропологическое изучение религии.

В данной статье рассматривается проблема интерпретации религиозных нарративных картин с точки зрения теории нарратива. При интерпретации мы обращаем внимание на уровень источников религиозных текстов в русскоязычные страны—публично опубликованные и произведенные тексты в китайских СМИ (русскоязычный канал CGTN: https://russian.cgtn.com; журнал на русском языке «Китай» http://www.kitaichina.com/, и журнал на русском языке «Партнёры» http://fendoui.org. Эти материалы СМИ стали для русскоязычной аудитории важным официальным окном для получения информации о Китае и важной частью системы коммуникации Китая с русскоязычными странами.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Являясь главными окнами для подачи новостей, они представляют собой репрезентативную часть китайских коммуникационных сайтов для русскоязычных стран, и темы, которые они публикуют, способ подачи информации и ценности, которые они передают, тесно связаны с тем, как глобальные читатели формируют образ Китая в своем сознании.

Китайские пропагандистские тексты имеют преимущества и особенности, несравнимые с жесткими новостями, с точки зрения распространения культуры страны и помощи миру в понимании ее общества. Стиль и особенности повествования (как рассказывать историю)—это глубокие показатели читабельности, в то время как поверхностные показатели читабельности, такие как грамматика, словарный запас, семантика и формулировки, сложнее уловить, но они оказывают более глубокое влияние на эффект коммуникации.

Мы отобрали 45 видеоновостей (2018-2022) русскоязычного канала CGTN, 49 текстовых новостей (2017-2022 гг.) из журнала «Китай» и 49 статей (2017-2022) из двуязычного журнала «Партнёры». 27 статей (2017-2022) из журнала как исследовательские тексты религиозных нарративов. Для изучения частотности слов, лексических коллокаций и семантических репрезентаций в текстах мы использовали инструмент корпусного поиска и анализа AntConc 3.5.8 (2019), помогающий в обработке текстов.

Ключевые реальные слова с наибольшей частотой встречаемости в ходе поисково-аналитического исследования корпуса отражают основные элементы китайских религиозных нарративов в новостных текстах. В качестве нарративных тем выступают четыре основных слова: Китай (Китайская Народная Республика), китайцы, религия, религиозные. В данных новостных текстах слово «буддизм» занимает центральное место в семантической области. Это видно на основе анализа частоты употребления слов с религиозным семантическим компонентом: из 121 проанализированного текста в 130 выражениях встречаются слова, входящие в семантическое поле «буддизм». Являясь основным видом религии в Китае, «буддизм» оказал эффективное влияние на развитие человеческого сознания. Буддийское мировоззрение стало частью современного религиозного мировоззрения. Однако идеальная конструкция буддийского нарратива модифицируется в соответствии с требованиями социокультурной реальности нового века. Семантическое поле представлено термином «буддизм», который также содержит группы слов, связанных с концептом, такие как Будда, живой Будда, тханка, монахи и монахини, которые часто встречаются в тексте, например, «Согласно традициям, танка в основном создавалась для монастырей и последователей буддизма» [18.8.2018]; «Эта история о трех маленьких живых буддах» [3.28.2019]; «В Китае насчитывается более 3800 буддийских монастырей тибетского толка, свыше 150 000 тибетских буддийских монахов и монахинь и более 1300 Живых Будд» [26.10.2020].

Принимая в качестве объекта исследования религиозную культуру в медиаязыковых текстах для русской аудитории, данная статья развивает анализ нарратива с точки зрения «рассказа», «дискурса» и «смысла», основываясь на теории нарратива Микбала и когнитивно-семантической аналитической схеме с важными концептами религиозной культуры:

I. «Рассказ»—важная предпосылка нарративности текстов языка СМИ, первый уровень нарративного анализа—«то, что рассказано». Религия всегда была краеугольным камнем, определяющим идеологию общества и влияющим на все сферы человеческого существования: культурную, образовательную, политическую, экономическую и др. Религию в широком смысле можно определить как личное мировоззрение и мировоззрение, основанное на вере в существование высшей сверхъестественной силы.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Религиозное мировоззрение является одной из стадий формирования современного научного мировоззрения, которое определяется уровнем сознания и мировоззрения всего общества, а также системой наиболее распространенного религиозного восприятия мира обществом или отдельным человеком.

Прежде всего, «рассказ» является важной предпосылкой телевизионного новостного углубленного репортажного повествования, новостные события являются отправной точкой всех новостных произведений, а затем до глубины новостных событий в репортаже не просто одно событие, а представлена определенная сложная взаимосвязь между цепочкой событий или событий, составлен таким образом сюжет, чтобы люди могли видеть через новости проекцию изменения событий социальной жизни. Культурный концепт «религия» имеет более широкую семантическую репрезентацию, а именно «благочестие, святое место, объект поклонения». Семантическая репрезентация концепта «религия», которая также часто встречается в тексте, в основном отражается в следующем:

1. Религия—один из элементов феномена человеческой культуры. «Это увлекательная история о столкновении и взаимодействии религиозных и культурных идей ..... Для тибетцев это самое священное место, воплощение их богатой культуры и религии» [20.6.2018]; «..... Ведется работа по защите традиционной тибетской культуры, а жители региона имеют полную религиозную свободу» [22.5.2021]; «Китай придает большое значение защите тибетской культуры и религии .....» [25.7.2021].

2. Религиозные повествования существуют в форме таких названий, как топонимы и культурные реликвии, такие как тибетский, тибетский, регион, регион, автономия, местность, монастырь, храм, дворец Потала, танк, шарф Када и т.д. «В Тибетском автономном районе Китая... одна из выставок представляет собой выставку работ, выполненных с использованием технологии тханка» [18.8.2018]; «Монахи древнего монастыря Барун, расположенного у подножия гор Тянь-Шань, верят, что каждая река имеет свою природу; своя жизнь и свои боги» [19.4.2021].

3. Религиозные нарративы существуют в виде различных коммуникаторов (людей), как имеющих непосредственное отношение к религии (верующие, буддисты, монахи-монахи, живые Будды, Далай-ламы, преемники, верующие), так и не имеющих прямого отношения к религии (тибетцы, туристы). , художники, скотоводы, жители, коллекционеры). В качестве религиозных коммуникаторов и ключевых элементов нарративов данные факторы участвовали в построении конкретных региональных нарративов религиозной пропаганды в Китае, создавая картину «мира и людей в религии». «Большое количество верующих буддистов стекалось в монастырь Дрепунг в Лхасе» [4.4.2019]; «Однако тибетский художник после окончания учебы стал профессором и выбрал Тханку» [18.8.2018]; «Он был создан в VIII веке; Снято здесь на круизном лайнере по реке Янцзы и в районе Трех ущелий. «Туристам очень нравится» [20.8.2020]; «В январе 1822 года во дворце Потала состоялась торжественная церемония избрания преемника Девятого Далай-ламы... Духовный преемник преклонил колени во дворце Потала.. .» [27.10.2020].

4. религиозные нарративы существуют в виде «временных» хроник (годы, века, древние, новые и т.д.) на следующих уровнях:

- □хронологический (прямая цепь событий): «Наводнение у подножия гигантской статуи Будды в Китае произошло впервые с 1940-х годов» [20.8.2020];
- нарративность (создается рассказчиком, чтобы придать смысл событию): «... Недавно подвергся критике. ... похвалил достижения Синьцзяна в борьбе с терроризмом и защите религии» [26.2.2019]; «Это уникальная для тибетского буддизма система преемственности. Ни в одной другой религии такой системы нет. Система реинкарнации

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

живых будд была начата монастырем Хэфэн в XIII веке и постепенно распространилась среди других школ тибетского буддизма до сегодняшнего дня» [28.10.2020];

- проникновение (предвосхищающее значение для опыта повествования): «... Она будет представлена экспертом по настенной живописи,... разворачивается в развитии техники росписи в этом древнем храмовом комплексе» [3.10.2020].

Нарративное время важнее для повествователя, чем хронологическое расположение, поскольку показывает внутренний опыт человека и восприятие им личной нарративной истории.

II. «Дискурс»—это сам нарративный текст, который также является вторым уровнем нарративного анализа—«как рассказывать». Он относится к творческому акту повествования, который не только фиксируется языком, текстом, звуком и изображением, но и скрыт в нарративном дискурсе, например, уникальный способ повествования, угол зрения и структурные изменения; в этой части исследования мы используем корпусные инструменты поиска и анализа для помощи в обработке текста, получаем семантические предпочтения и комбинации сочетаний через функции частоты слов, коллокаций и т.д., чтобы проанализировать дискурсные репрезентации нарративных тематических концептов количественным и качественным образом.

В нарратологии под «нарративом» понимается повествовательная структура и повествовательный способ, выраженные в нарративном тексте, то есть сам нарративный дискурс и нарративный текст, а под «нарративным поведением» - творческое повествовательное действие. Первое—это то, что зафиксировано языком, текстом, звуком и изображением, и то, с чем мы сталкиваемся непосредственно при контакте с произведением, а второе—уникальный способ повествования и смена угла повествования, скрытые в повествовательном дискурсе. И то, и другое, по сути, является способами повествования, поэтому мы выделяем их как второй уровень «дискурса» в нарративном анализе медиатекстов—«как рассказывается история».

Важно отметить, что анализ нарративов лингвистических материалов о религии выявляет четкую закономерность «оппозиции». Иными словами, «семантическое поле оппозиции» активно используется в религиозных текстах как форма прямой оппозиционной репрезентации, имеющая как положительные, так и отрицательные коннотации. С одной стороны, это позволяет более четко описать вечное существование противоположностей, а с другой — подчеркивает роль и значение сверхъестественных сил в ходе событий земной жизни. Конкретная схема противоположностей выражается следующим образом:

1. верующий—неверующий (человеческие противоположности). И верующие, и миряне испытывают священную тоску по религии и культуре: «Верующие и туристы выстраиваются в очередь, чтобы получить благословение монаха .....» [13.8.2018]; «Быть верующим или неверующим, или верить в ту или иную религию... ...» [26.5.2021]; «Истинно верующими считаются только представители высшей духовной аристократии...» [27.8.2021]; «Живой Будда наследует не только статус своего предшественника-ламы, но и его духовную мудрость и знания» [26.10.2020].

2. добродетель-терроризм (противоположное отношение к религии). Религия, как духовный символ нации, не должна нарушаться другими. Поэтому «добродетель» и «терроризм», отраженные в конкретном религиозном контексте, раскрывают слияние и конфликт между «Я» и «Чужим» в религиозной картине мира. «Сюаньцзан пять лет прожил в храме Наланда, где узнал о добродетели и изучал буддизм» [20.6.2018]; «..... Ситуация в Синьцзяне не имеет ничего общего с вопросами прав человека, демократии или религии, а связана с вопросами терроризма и экстремизма» [21.12.2019]. В этих

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

новостных текстах «авторы» или «герои» выражают свое положительное отношение к религии в Китае: «В конце концов, я выражаю свою любовь и искренность Будде ..... » [13.8.2018].

3. древность-современность (временная оппозиция). На протяжении веков религия превратилась в социальную и культурную форму, которая влияет на жизнь людей и связывает их воедино. Культурные достижения религий имеют значение, честь и ответственность для традиционной культуры страны и вдохновляют поколения: «Я преподаю здесь уже более 10 лет. Мы организовали множество выставок в стране и за рубежом, привлекая верующих со всего мира. Я надеюсь, что эта культура будет унаследована будущими поколениями и обретет новую жизненную силу в будущем» [2.8.2020]. Религия—это духовное ядро и когнитивный корень нации. Поэтому современное значение религиозных достижений для мира часто фигурирует в новостных текстах: «Китай серьезно относится к сохранению тибетской культуры и религии. Но сегодня главные достопримечательности Лхасы—это еще и символы новой, современной жизни» [25.7.2021]; «Действие происходит в современном мире, а сюжет вращается вокруг группы китайцев, обладающих сверхспособностями, заимствованными из восточных религий» [27.6.2020]; «Их работы представлены бок о бок с копиями фресок, создавая визуальный диалог между древним искусством и современностью» [15.7.2021]; «История рассказывает о трех молодых живых Буддах. Они растут в атмосфере традиций предков и новых веяний, окруженные буддийскими верованиями и понятиями современности, чести и ответственности» [15.7.2021]; «Глиняные скульптуры, изображающие Будду, были созданы художником. Важно, что ... это буддийское искусство включено в список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО» [27.12.2018].

III. «Смысл»—важнейшее измерение нарратива—«зачем рассказывать». Исследование нарратива—это не только изучение формы, но и стремление к глубокому социальному познанию с точки зрения исторического развития и культурных факторов. Языковые тексты СМИ имеют духовное ядро культурного суждения, ориентированы на формирование правильного общественного мнения, отражают национальную социальную философию, наводят аудиторию на размышления, имеют культурное и образовательное значение. Три уровня—изображение образов в языке и выражение смыслов в образах—представляют собой неразрывное целое. Умение передавать типичные культурные «рассказы» через достоверный «дискурс» с целью донесения реалистичных идей и функциональных «смыслов»—основа нашего анализа языка российских СМИ для российской аудитории. Это конечная цель нашего анализа нарративов китайской религиозной культуры на основе текстов российских СМИ.

Нарратив—это формальное исследование со-временности, а исследование нарратива, безусловно, не только формалистическое. Тип нарратива в медиатекстах имеет относительно более духовное ядро культурного суждения, которое ориентировано на конструирование правильной ориентации общественного мнения, отражение общества и просветление мышления людей. Поэтому «смысл» должен быть включен как особо важное измерение в область нарративного анализа медиатекстов. Конечная цель нарративного анализа медиатекстов распространение типичных историй через достоверные дискурсы, чтобы передать «смысл», который соответствует правде реальности и доброте истории. Конечная цель нашего нарративного анализа медиатекстов —передать «Смысл» означает цель повествования, которую преследует рассказчик, а тема и основная идея произведения должны оказывать большое влияние на читателей и зрителей в психологическом или социологическом смысле. Существенной чертой

медиарепортажа является его глубина, которая обусловлена присущим журналистской традиции стремлением к выражению мнения и духовного лидерства, что делает неизбежным то, что СМИ не будут довольствоваться лишь плоским изложением фактов и их поверхностным анализом. С точки зрения нарратологии, журналисты должны научиться использовать нарративные техники и стратегии для выражения смысла без его осознания, чтобы достичь нарративной цели—«направлять людей к правильному общественному мнению». Таким образом, в новостные нарративы вводится понятие «нарративной рамки», через которую выражается «смысл», а угол повествования оказывает обрамляющее воздействие на угол смысла.

Анализируя нарративы на уровне «смысла», мы отмечаем, что в религиозных нарративах границы рассказа рассказчика о событиях разграничиваются социальными событиями и событиями повседневной жизни человека. Религиозные нарративы в медиатекстах можно рассматривать на трех уровнях: 1) микроуровень - события в жизни отдельных людей; 2) мезоуровень—истории, связанные с религиозной организацией; 3) макроуровень—сама религия как нарратив. Религия сама по себе является нарративом. Перестройка нарративов превращает религию в социокультурное знание, которое служит априорной основой для существования различных форм религии, необходимых в социальной жизни. Сам нарратив действует в режиме хроники, повествовательной силы и проникновения, а реальность становится текстом, потому что автор хочет поделиться духовными поисками религиозной культуры, а читатель знает, какую религию он может понять.

В статье был создан корпус русско-российских медиатекстов на тему «религиозная культура», который может стать аналитической основой и информационной поддержкой для анализа рамок нарративов культуры. На основе трехуровневого текстуального анализа мы даем рекомендации для нарратива религиозной культуры, чтобы лучше интерпретировать и анализировать нарративные произведения, а также выявить уникальные правила нарративных текстов религиозной культуры. Это не только передает послание культуры, но и позволяет иностранной аудитории понять настоящую китайскую религиозную культуру с помощью уникальной нарративной стратегии, а также выстраивает особый нарративный режим, основанный на особенностях международной дискурсивной ситуации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

[1]曹智，李艳娟,“微叙事”理论视野下的公益微电影叙事策略研究[J].究,2019(02):80-82.

[2]段淳林,林泽锟,基于品牌叙事理论的中国故事体系建构与传播[J].新闻与传播评论,2018,71(02):71-84.

[3]李磊明,对叙事媒体转换的理论探讨[J].现代传播,2003(04):71-73.

[4]李亚飞,万晓蒙,引入·拓展·建构——2018年度中国叙事学发展报告[J].复旦外国语言文学论丛,2019:129-136.

[5]刘畅,电视新闻深度报道的叙事学分析[J].牡丹江教育学院学报,2015(11):10-11.

[6]刘亚律,关键词:中西叙事理论比较研究的新路径[J].中国比较文学,2018(02):32-42.

[7]马雁,叙事理论的发展——经典与后经典的融合[J].英语广场,2020(28):63-66.

[8]石长顺，成珊，赵伟,叙事理论与电视[J].现代传播,2004(02):59-61.

[9]张志鹃,论叙事视角下的新闻编译[J].出版广角,2016(22):80-82.

[10]郑伟,观看者的解读——米克·巴尔的视觉叙事理论[J].外语学刊,2018(06):122-126.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 811.161.1’243(072)

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАМОТНОСТИ ПО КУЛЬТУРНЫМ ЗНАНИЯМ В ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ[2]

У Шуанчуань
Старший преподаватель Республиканского института китаеведения имени Конфуция Белорусского государственного университета,
Минск, Беларусь
Лю Бо
Кандидат филологических наук, доцент Республиканского института китаеведения имени Конфуция Белорусского государственного университета, г. Минск, Беларусь /
Даляньский политехнический университет,
Далянь, Китай

Аннотация: В данной статье рассматриваются пути интеграции знаний о поверхностной материальной культуре и глубокой духовной культуре в практику страноведческого локализованного преподавания и обучения с акцентом на проникновении культурологических знаний в международное преподавание китайского языка в Беларуси. В статье утверждается, что как для преподавателей, так и для учащихся конечной целью образования и обучения через преподавание и изучение культурологических знаний на китайском языке является «воспитание культурной проницательности + усиление познавательной мотивации + формирование чувства культурной идентичности», и анализируются пути и стратегии достижения этой цели.

Ключевые слова: белорусские учащиеся; культурные знания; развитие грамотности; стратегии обучения

Грамотность относится к воспитанию человека, включая такие аспекты, как моральный облик, внешний вид, уровень знаний и способности, и является навыком или способностью, приобретенной в результате обучения и практики, что подчеркивает роль приобретенного образования. Таким образом, культурная грамотность—это то, что люди могут улучшить благодаря культурной информации и культурным знаниям, которые они приобретают в жизни и учебе. Культурная грамотность—это понимание культурных фоновых знаний в литературе, истории, философии и т.д. Конкретный язык и культура имеют свои специфические культурные фоновые знания. Для изучающих иностранный язык проникновение культурных фоновых знаний в процесс обучения может улучшить культурное самосознание и культурную грамотность учащихся. Воспитание культурной грамотности требует доступа к культурным ресурсам в различных областях. Для изучающих китайский язык обогатить свои культурные знания о китайском языке можно с помощью чтения литературы, изучения истории, посещения культурных выставок, участия в культурных мероприятиях, знакомства с традиционным фольклором, просмотра кино и телевидения.

Существует множество способов расширить культурный кругозор учащихся и получить культурную информацию, но задача воспитания культурной грамотности не может быть решена только самими учащимися, поэтому важнее, чтобы учителя прониклись культурными знаниями и использовали педагогические стратегии в преподавании, что не будет

[2] Работа выполнена в рамках научно-исследовательского проекта Министерства образования КНР “Исследование локализации белорусских учебных пособий по чтению на китайском языке на основе культурной идентичности”(23YH58C) 本文系中国教育部国际中文教育研究课题“基于文化认同机制的白俄罗斯中文阅读教材本土化建设研究”（23YH58C）的阶段性研究成果。

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

способствовать повышению культурной грамотности учащихся, если учителя игнорируют культурную информацию или не имеют достаточной силы, чтобы передать ее. На данном этапе существуют следующие стратегии преподавания, позволяющие учителям внедрять культурные фоновые знания для повышения культурной грамотности:

(1) Включение знаний о культурном фоне в занятия по языковой практике.

Это распространенная стратегия преподавания, принятая учителями. Как мы все знаем, культура включает в себя поверхностную материальную культуру и глубокую духовную культуру. Поверхностная материальная культура включает в себя литературу и искусство, науку и технику, обычаи и ритуалы и т.д. Глубокая духовная культура включает в себя эстетические интересы, ценностные ориентации, образ мышления и т.д., т.е. духовное ядро культуры [5]. В международном преподавании китайского языка легче преподавать поверхностную материальную культуру, в то время как глубокую духовную культуру преподавать сложнее, поскольку духовная культура - это более глубокий подтекст национальной культуры, который нелегко понять людям с разным культурным опытом.

В то же время для учащихся на разных этапах обучения должны быть разные акценты в обучении. На начальном этапе обучения поверхностная материальная культура должна преподаваться в любое время. То есть ее можно преподавать осознанно, непрерывно и всесторонне на каждом занятии, чтобы знания о культурном фоне интегрировались в процесс изучения языка и отработки навыков. Например, происхождение китайских иероглифов и ритуальной культуры можно изучать через обучение написанию и структуре китайских иероглифов, а культурные символы, такие как традиционные костюмы, литература и искусство, геоархитектура, можно изучать через обучение лексике, например, «ципао», «пекинская опера», «пекинский хутун» и так далее. На промежуточном и продвинутом этапах обучения, если снова вводить поверхностную материальную культуру, у студентов неизбежно возникнет ощущение «недостаточно» и «все уже видел», поэтому необходимо перейти к этапу введения глубокой духовной культуры. Однако обучение духовной культуре, такой как образ мышления и ценности, намного сложнее, чем обучение материальной культуре. Помимо обучения поверхностным значениям лексики и идиом, студентов также необходимо знакомить с более глубокими производными значениями. Учитывая, что культурный фон иностранных учащихся отличается от китайского, при обучении духовному культурному содержанию необходимо следовать принципам умеренности и сдержанности.

(2) Усиление «сравнения» при обучении в классе для предотвращения негативного переноса родного языка.

«Негативный перенос родного языка»—это один из самых важных факторов, влияющих на усвоение учащимися китайского языка, который особенно очевиден в процессе усвоения языковых знаний с социальной и культурной информацией. Учащиеся часто привычно применяют культурное содержание своего родного языка к китайскому, что приводит к «негативному переносу» из их собственной культуры в китайский язык и серьезно влияет на точность понимания и выражения.

Для того чтобы эффективно справиться с проблемой «негативного переноса» при обучении соответствующей культурной информации, можно использовать стратегию «сравнительного» анализа, то есть четко объяснить учащимся различия и сходства соответствующей информации в двух культурах.

(3) Путь локализации, основанный на страноведческих исследованиях, для адаптации преподавания к потребностям учащихся

«Международное обучение китайскому языку»—это преподавание китайского языка в разных странах, а учащиеся приезжают из разных стран и регионов и принадлежат к разным культурным кругам. Расстояние между «китайским культурным кругом» и другими культурными кругами варьируется от близкого до далекого, то есть они сосредоточены на Китае и имеют разную степень влияния китайской культуры в своей истории.

Учащимся, которые находятся ближе к «китайскому культурному кругу», легче понять и

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

принять информацию о китайских культурных знаниях, и культурные знания можно преподавать с более высокой отправной точки. Для многих учащихся, которые находятся дальше от «китайского культурного круга», их собственная культура сильно контрастирует с китайской культурой, и они не могут понять реальное значение языковых знаний с культурной информацией; у таких учащихся более низкая отправная точка, и при обучении культурным знаниям следует сосредоточиться на поверхностном уровне материальной культуры, а также уделять внимание умеренности и правильному количеству. Различия между двумя культурами следует объяснять более подробно, и после того, как языковые знания и культурное понимание будут улучшены до определенного уровня, следует внедрять в обучение более высокий уровень духовных и культурных знаний. Несмотря на то, что вышеперечисленные стратегии преподавания используются большинством преподавателей при освоении культурных знаний, отсутствие четкой иерархии преподавания и недостаточный объем информации могут привести к неэффективному преподаванию языковых знаний и отработке навыков, медленному прогрессу учащихся и даже подавлению учебной мотивации.

Председательствуя на 30-й коллективной учебной сессии Политбюро ЦК КПК, генеральный секретарь Си Цзиньпин подчеркнул: «Мы должны использовать точные методы коммуникации, близкие к аудитории в разных регионах, странах и группах, и способствовать выражению истории и голоса Китая посредством глобализации, регионализации и диверсификации, чтобы повысить близость и эффективность международной коммуникации». В настоящее время появляется образование китайского языка в региональных странах, объединяющее характеристики двух дисциплин, а именно «региональное страноведение» и «международное образование китайского языка», и проводящее глубокие исследования в области образования китайского языка в каждой стране и регионе, что играет важную роль в расширении международного распространения китайского языка.

Поэтому при обучении китайскому языку на международном уровне в Беларуси культивирование китайских культурных знаний и грамотности должно основываться на специфических условиях региона или страны, необходимо анализировать культурный фон и когнитивные особенности родного языка учащихся, чтобы открыть особый путь культивирования китайских культурных знаний и грамотности на местном уровне.

С точки зрения разработки учебной программы, если основной целью является развитие способности использовать китайский язык всесторонне, принимая во внимание или интегрируя знания китайской культуры, можно добавить различные виды курсов по изучению китайского языка; если основной целью является обучение грамотности в области знаний китайской культуры, принимая во внимание преподавание языка, можно добавить курсы по китайской культуре и различные культурные мероприятия.

С точки зрения учебного дизайна, интеграция или включение могут быть случайными или полномасштабными. «Случайная интеграция» предназначена в основном для младшей возрастной группы или учащихся ниже среднего уровня. Она носит эпизодический и веселый характер и может стимулировать непосредственный интерес учащихся, например, иностранный учащийся может попробовать использовать «палочки», попрактиковаться в произношении слова «палочки», а также узнать о культуре «палочек». «Случайная интеграция» в основном проявляется в обучении словам, когда объясняются некоторые основные китайские слова, значение которых трудно выразить на языке-посреднике, например, «пельмени», «дракон и феникс», «китайские и белорусские национальные символы» и другие поверхностные материальные культурные символы. «Полная интеграция программы» в основном предназначена для групп обучения с полностью развитыми мыслительными способностями или на среднем или продвинутом уровне. Включенная информация о культурных знаниях в основном включает в себя глубокое духовное и культурное содержание. Преподаватели могут использовать «автономное обучение - взаимодействие в классе - исследовательскую деятельность». в обучении и других более сложных режимах. Например, на уроках разговорной речи среднего и продвинутого уровня,

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

что касается темы «хобби», преподаватели могут постепенно расширять тему от простой к глубокой и постепенно переходить от выражения поверхностного материала и культурной информации, такой как «Какое у вас хобби?», к «Хобби и личность», «Отношения и взаимовлияния», «Направления интересов китайцев и белорусов» и другие глубокие духовно-культурные дискуссии. С точки зрения содержания обучения, равный акцент можно сделать на преподавании китайского языка и проникновении культурных знаний, что может усилить концепцию обучения «интеграции языка и содержания» в обучении [4]. Что касается интеграции содержания культурных знаний, учащиеся знакомятся с поверхностными культурными обычаями повседневного общения китайцев и связанными с ними глубокими культурными знаниями, а также проводят соответствующие «сравнения», чтобы усилить ввод культурной информации и тренировать способность определять культурную информацию в языке. На практике учащиеся обучаются устному выражению в конкретных культурных сценариях, а также «сравнивают» свои собственные языковые выражения в соответствующих культурных сценариях, чтобы улучшить свое понимание иностранных культур и установить межкультурную идентичность. Например, на начальном этапе обучения вы можете начать понимать китайские культурно-информационные символы, сравнивая национальные символы Китая и Беларуси (флаги, национальные гербы, логотипы и т. д.). На уровне обучения среднего и выше учителя могут использовать простой язык для передачи китайской мудрости и идей через истории. Это духовный уровень понимания и принятия, позволяющий учащимся размышлять о своей собственной культуре и традиционных мыслях, улучшать свою чувствительность и способность выявлять культурные сходства и различия, а также давать учащимся возможность читать, понимать и идентифицировать снаружи внутрь.

В общем, как белорусские преподаватели китайского языка, так и учащиеся могут достичь конечной цели образования и обучения: «развитие культурной проницательности + усиление когнитивных способностей + установление культурной идентичности» посредством проникновения китайских культурных знаний в преподавание и обучение.

Подводя итог, автор считает, что остается еще большое пространство для исследований по локализации культивирования китайских культурных знаний и грамотности, и есть еще много проблем, которые необходимо решить. Например, выбор и расположение пунктов культурного знания в локализованных учебных материалах должны часто обновляться и быть более систематическими; группам преподавателей необходимо обращать внимание не только на правильную форму языка, но и на уместность использования языка в их деятельности по преподаванию культурного знания; Преподаватели должны постоянно совершенствовать свои знания китайской культуры, усердно изучать традиционную и историческую культуру, постигать суть философского мышления, понимать происхождение и развитие культуры, анализировать современную ситуацию в обществе, обращать внимание на разнообразие и богатство культуры и т.д. В то же время они должны понимать базовые знания местных культур, обладать знаниями о сравнительных культурах Китая и других стран, обращать внимание и изучать различия между китайской и иностранной культурами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. 刘德松.文化背景:语言根植的土壤——语言学习离不开文化背景[J].海外英语,2015,(03):220-221.
2. 陆静.汉语国际教育的中华优秀传统文化教学[J].学园,2023,16(10):22-24.
3. 王海燕,洪婉屏,周光明.试论文化背景知识传播的作用和途径[J].黄石高等专科学校学报,2002,(04):82-85.
4. 吴中伟.中国文化教学与中文教学的结合途径[J].国际汉语教学研究,2022,(02):8-15.
5. 谢稚.探索对外汉语文化教学的有效途径[J].长春师范学院学报,2006,(03):139-141.
6. 张睿.茶文化视角下汉语国际教育教学模式的构建[J].福建茶叶,2022,44(11):72-74.
7. 周广瑞.汉语国际教育中文化传承与创新教学策略研究[J].文教资料,2024,(01):137-139+143.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 331.101.3

СТИМУЛИРОВАНИЕ У ОБУЧАЮЩИХСЯ МОТИВАЦИИ К УСВОЕНИЮ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ ЭКОНОМИКИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА, ЗАЛОЖЕННЫХ В БАЗОВОМ МОДУЛЕ «ПРИМЕНЕНИЕ БАЗОВЫХ ЗНАНИЙ ОСНОВ ЭКОНОМИКИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА»

Берген Елена Владимировна
КГКП «Высший строительно-экономический колледж»,
преподаватель специальных дисциплин,
Петропавловск, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена формированию у студентов мотивационных действий к будущей профессиональной деятельности путем применения активных методов и приемов обучения на различных типах урока.

Ключевые слова: мотивация, исследовательская компетенция студентов, принципы, развитие способностей, активные виды деятельности

Основной целью профессионального образования является подготовка квалификационного специалиста, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, свободно владеющего своей профессией, готового к постоянному профессиональному росту. Этому способствует мотивационный подход в изучении базового модуля «Применение базовых знаний основ экономики и предпринимательства».

Мотивация учебно- познавательной деятельности у студентов должна быть связана с поиском условий, способствующих повышению эффективности учебной деятельности. Поэтому одним из ключевых средств является специально- организованная деятельность, основанная на активных методах обучения и применении нетрадиционных форм уроков (урок- конкурс, урок- игра, урок- конференция). Чем активнее методы обучения, тем легче заинтересовать студентов. Основным средством устойчивого интереса к учению является использование таких заданий , решение которых требует от студентов активной поисковой деятельности. Один из компонентов мотивационного подхода заключается в элементарном умении выполнять самостоятельную работу, находить выход из проблемных ситуаций. Мотивация в преподавании экономических дисциплин заключается в том, чтобы заставить студентов думать, ставить его в ситуацию, которая наглядно показывает значимость аналитического подхода в решении поставленных задач. Формирование алгоритма решения и разрешение проблемы выбора развивает у обучающихся мотивационные характеристики личности, которые можно использовать как для решения учебных так и естественных проблемных ситуаций.

Для эффективной мотивации при решении проблемных ситуаций необходимо использовать такие вопросы, которые требовали от студентов возражать, доказывать, опровергать высказывания, аргументировать и отстаивать собственное мнение.

Диапазон опыта широкий. Это: использование компьютерных программ, слайдов, графиков, использование творческих заданий (эссе, синквейн), проектная деятельность, пресс- конференции, конкурсные задания, дебатный турнир.

Работая над данной темой, опираюсь на базовые дидактические и психологические теории, работы таких авторов как А.К.Маркова, Е.П.Ильин, М.В. Зайцева, А.К.Колечко.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Они предполагают , что сформировав у учащегося «нужный мотив», можно достичь высоких результатов в обучении.

Однако , несмотря на обширное исследование данной проблемы, профессиональная ориентация на базовый модуль , который изучается по всем специальностям , является хорошим стартом в изучении основ финансовой грамотности и предпринимательства .

Это подчеркивает актуальность и важность нашего исследования , чтобы найти такие методы и приемы, которые бы способствовали активизации познавательной деятельности и позволили создать все необходимое для приобретения знаний.

При изложении нового материала активно используются элементы занимательного материала (интеллектуальные и деловые игры, интеллект- карты, активные методы активизации), которые являются предпосылкой к возбуждению и заинтересованности в познании.

Более простые задания – нахождение информации в учебниках, электронных пособиях и объяснение их , целесообразно выполнять студентам с более низким уровнем мотивации , для которых привлекательна легкость их выполнения.

Студентам со средним уровнем мотивации даются задания аналитико-синтетического характера , в которых необходимо систематизировать информацию и обосновать алгоритм действий.

Студентам с высоким уровнем мотивации необходимо давать задания проблемно-поискового характера , методы интеллектуальной и исследовательской деятельности, в которых необходимо аналитически и логически мыслить, уметь аргументировано отстаивать свою точку и повышать свое ораторское мастерство.

Практика показывает , что если дифференцированно подходить к каждому студенту, исходя из индивидуальных особенностей восприятия, то можно достичь высоких результатов.

Очень часто при изучении предмета у преподавателя возникает вопрос : «Как заставить студента с интересом подходить к изучению данного предмета? ». Этот вопрос особенно актуален для меня как преподавателя специальных дисциплин, знания которых будут необходимы в профессиональной деятельности.

При разработке данной методики, уделила особое внимание выбору наиболее эффективных и проверенных методов исследования. Важно , чтобы заинтересовать студента –использовать комплексный подход , основанный на разных методах.

Выбор студентами мотивов отражает разный подход к получению знаний по данному предмету и связи, его жизненными планами в выборе будущей профессии.

В своей работе я опираюсь на принцип развивающего обучения , так как оно повышает интерес , вызывает положительные эмоции и способствует развитию творческой личности, а значит возникают предпосылки к получению знаний, умений и навыков, что позволит им в дальнейшем сделать самостоятельный выбор и принять самостоятельное решение.

Содержание учебного материала усваивается в процессе учебной деятельности. Для того, чтобы у студентов выработалась содержательная мотивации учебной деятельности , ее саму нужно строить особым образом. Изучение каждого самостоятельного раздела или темы учебной программы должно состоять из трех основных этапов : вводно-мотивационного, познавательного, рефлексивно- оценочного.

Словесные , наглядные методы.

В начале каждой темы для меня важно заинтересовать студентов на ее изучение. Это могут быть интересные моменты о деятельности известных предпринимателей , появлении новых товаров и технологий, социально- экономических показателях развития нашей области и РК, о месте Казахстана в мировом сообществе, основных программах

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

индустриально- инновационного развития в Казахстане , о теоретической и практической значимости будущей темы и многое другое.

Методы проблемного изложения

Становлению мотивации учебной деятельности, считаю , в значительной мере способствуют методы проблемного изложения, в частности, постановка перед студентами - проблем. Например, определите с прибылью или убытком закончился для начинающего предпринимателя месяц ; Прокомментируйте приведенную здесь ситуацию с точки зрения процесса коммуникации. Что послужило мотивом принятия такого решения? Укажите, какие ошибки допускает продавец во время приведенного разговора с клиентом автосалона? Какой должна быть его реакция? Постройте диалог правильно.

Такие задачи возбуждают мыслительную деятельность, поддерживаемую интересом, а сделанные студентами «открытия» приносят им эмоциональное удовлетворение и гораздо прочнее закрепляются в памяти, чем знания , преподнесенные в «готовом» виде.

Работу по подведению итогов изучения пройденного раздела необходимо организовать так, чтобы студенты могли испытать чувство эмоционального удовлетворения сделанного, радость победы над преодоленными трудностями, счастье познания нового, интересного. Это будет способствовать переживанию данных чувств в будущем , что приведет к потребностям в творчестве, в упорной самостоятельной учебе, то есть к появлению положительной устойчивой мотивации учебной деятельности.

Так, полезно использовать задания типа : «Составь схему (модель) пройденного материала, в которой отразите основные понятия, изученные в пройденной теме, и связи между ними » или «Составь вопросы и задачи, по которым можно проверить уровень усвоения изученной темы».

Для того, чтобы воспитать у учащихся умение оценивать свою работу можно давать им такое домашнее задание : «Напишите перечень основных вопросов, пройденных нами в данной теме, и рядом пометьте, как вы этот вопрос усвоили : отлично, хорошо, удовлетворительно.»Это полезно для выработки адекватной самооценки учебной деятельности, для выявления причин имеющихся пробелов и для побуждения учащихся к ликвидации этих пробелов.

Большое значение в формировании положительной мотивации учения имеет умение студентов контролировать свою учебную деятельность и проводить самооценку. Оно складывается из умения контролировать результаты решения отдельных задач в целом и основных этапов решения, планировать учебные действия, предвидеть трудности и намечать пути их преодоления.

Считаю , что использование этих методов обучения дает эффективную предпосылку для повышения интереса к обучению.

Различные формы коллективной деятельности студентов на уроке играют значительную роль в становлении мотивации учения и приводит к становлению мотивации в учении в разных типах урока.

Урок сообщения новых знаний

С целью возбуждения интереса к теме урока я созданию проблемные ситуации. Для этого целесообразно сообщить интригующий материал , который бы побудим у студентов к знакомству с новой темой. В качестве «яркого пятна » можно использовать интересные факты о начале предпринимательской деятельности знаменитых бизнесменов, фрагменты делового разговора. Можно заинтересовать таким фактом как совет миллионера :

«Отчет о результатах финансово- хозяйственной деятельности определяет финансовый результат деятельности предприятия . Возьмите карандаш и поиграйте с цифрами и годами. Не бойтесь , это не принесет вреда. Во время игры вы будите привыкать к числам и суммам. Тысячи людей мечтают разбогатеть , но хорошо, если

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

хотя бы один из ста решается изложить на бумаге план пути к богатству. Научитесь давать вашим мечтам количественное определение , преобразуя их в суммы и даты, жонглируя цифрами.»

В качестве приема новизны использую систематически из урока в урок данные социально- экономического развития Казахстана и СКО. У студентов самостоятельно возникает интерес найти дополнительный материал о новых программах , которые были приняты в Казахстане на основе данных цифр и проследить результативность их выполнения. Они с интересом рассматривают прорывные проекты, реализуемые в Казахстане и какие бизнес- идеи у них возникают, чтобы внести активный вклад в индустриально- инновационное развитие СКО.

Одним из активных методов предоставления информации по теме «Производительность труда» служит метод «Инфо-угадайка». Студентам показывается фильм о деятельности предприятия по производству молочной продукции в СКО, студентам необходимо на листе бумаги вписать название темы, основные цели и задачи на данном предприятии, основные показатели , пути повышения производительности труда. На протяжении всего повествования преподавателем обращаются к материалу фильма и его рассказу. Таким образом, существующие по данной теме «белые пятна» постепенно заполняются.

Урок закрепления нового материала

При изучении темы «Конфликты и пути его разрешения» проводится общегрупповой опыт в реальной ситуации взаимодействия между студентами . Было решено в начале практики поставить себя в позицию покупателя, в принципе хорошо знакомую каждому, и целенаправленно понаблюдать, как общается продавец с покупателем. Затем посмотреть на ситуацию из-за прилавка, взглянуть на взаимодействие с покупателем с точки зрения продавца. А после этого проанализировать, отрефлексировать свои наблюдения. После этого довольно долго обсуждали , проигрывали ролевые игры и выдумывали процедуру наблюдения и оформления записей. Затем подобные задания рассматриваются в трудовом коллективе (Руководитель встречает у двери опаздывающего ежедневно работника и говорит ему …)и предлагаются пути выхода из них.

Комбинированный

Для проверки домашнего задания по теме «Прибыль» предлагаю метод «кластер», где необходимо в ходе импута решить вопрос «От чего зависит финансовая устойчивость фирмы ?». Данный метод позволяет выяснить причинно- следственные связи и выяснить степень усвоения темы .

Наиболее популярными сейчас являются интеллектуальные игры: словограммы, криптограммы, кроссворды, занимательные головоломки. Можно загрузить студентов изучением сложнейших формул, схем, алгоритмов, а можно поставить задачи повышенной сложности, направляя их деятельность, готовя их к участию в научно-практических конференциях.

Обобщение и систематизация знаний

В качестве обобщения и систематизации знаний можно использовать дополнительные задания : рефераты, исследовательские и проектные работы. Эта форма развивает у студентов навыки самостоятельной работы . Студентам предлагается ответить на вопрос :«С какими трудностями столкнулась экономика Казахстана?». Эта самая сложная форма задания, так как им необходимо сформулировать проблему, найти способы ее решения, сделать обобщение , выводы, конкретные предложения, отразить свое отношение.

Использование деловых игр является тем неотъемлемым моментом, благодаря которому студенты учатся «думать как менеджеры», ставя их в ситуации, которые наглядно показывают преимущества аналитического подхода перед обычным «здравым

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

смыслом». Очень интересны задания следующего характера : Вы поручаете выполнить задание своему подчиненному Николаю Викторовичу, который не в состоянии хорошо их выполнить и перепоручает Николаю Николаевичу, в результате чего, задание в срок не выполнено. Вы вызываете себе в кабинет обоих и говорите …?

Студенты интересом проигрывают данные роли, что развивает их личностные , коммуникативные качества, учит их анализировать и вырабатывать оптимальные действия в дальнейшем.

Нетрадиционные формы проведения урока (урок- конкурс, урок- конференция)

При преподавании урока в форме деловой игры «Руководитель», в ходе которого проводилось расширенное совещание руководителя с подчиненными, где решали уже другие задачи.

- Фирма ищет возможность расширить свое дело, создать дочерние компании, завоевать большую долю рынка, но для этого необходимо было решить какую продукцию выгоднее выпускать, по какой цене, будут ли ее покупать, в каком количестве, каким видом транспорта лучше пользоваться и по каким дорогам ее завозить ?

В ходе ответов на поставленные вопросы необходимы аргументированные ответы всех участников совещания (экономист, бухгалтер, менеджеры разного уровня , маркетолог), что позволяет проверить знания по другим дисциплинам. Каждый студент проигрывал свою роль настолько серьезно, словно ему действительно предстоит выступать на совете директоров со своей позицией.

При проведении урок-конференция по теме «Фундаментальные проблемы экономики» предлагается построить вопросы таким образом, чтобы у учащихся возник мотивационный момент «знаю- хочу выяснить».

Чем активнее методы обучения, тем легче заинтересовать ими студентов.

Главное, чтобы у студентов после проведенных уроков возник мотив к изучению модуля «Применение базовых знаний основ экономики и предпринимательства » и они решили для себя , что «мне это интересно», «мне это нужно», «я это могу и сделаю», «я выбрал ту профессию, от которой я получаю удовольствие».

Применение мотивационного подхода позволило достичь отличных результатов . Хочу поделиться с вами рекомендациями по ее успешному внедрению:

- устойчивую внутреннюю мотивацию к изучению экономических дисциплин;
- развитие познавательного интереса, направленного вглубь изучаемого предмета;
- развитие психофизических свойств личности : мышления, памяти, внимания;
- развитие творческих и личностных способностей ;
- профессиональная ориентация в вопросах экономики и менеджмента ;
-создание условий для развития предпринимательских навыков у студентов.

Подготовительный этап

-Перед началом проанализируйте состав учебной группы , их уровень готовности к восприятию материала ;

-Организуйте работу с использованием активных методов и приемов обучения адаптируя к каждой конкретной группе .

- Подготовьте задания, чтобы была активная работа каждого студента , способствующего раскрытию его когнитивных способностей.

Оценка результатов

Работу по подведению итогов изучения пройденного раздела необходимо организовать так, чтобы студенты могли испытать чувство эмоционального удовлетворения от сделанного, радость победы над преодоленными трудностями, счастье познания нового, интересного. Это будет способствовать переживанию данных чувств в

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

будущем , что приведет к потребностям в творчестве, в упорной самостоятельной учебе, то есть к появлению положительной устойчивой мотивации учебной деятельности.

Практические советы :

- Создавайте интерес и вовлеченность студентов в мир предпринимательства и финансовой грамотности , экономики и менеджмента, чтобы создать адаптивность к современным условиям.

- Один из компонентов мотивационного подхода заключается в элементарном умении выполнять самостоятельную работу , находить выход из проблемных ситуаций.

Результаты нашего исследования по формированию мотивационного подхода в изучении базового модуля «Применение базовых знаний основ экономики и предпринимательства » хочется отметить ее значимость .

КГКП «Высший строительно- экономический колледж» располагает всем необходимым для подготовки специалистов , обладающих всеми профессиональными знаниями, получающих патриотическое , духовно- нравственное , физическое воспитание. Контингент неоднороден, имеет разный уровень подготовки. Материально- техническая база позволяет проводить уроки с использованием информационных технологий и инновационных методов. Поэтому использование интереса самого педагога в создании условий для активной мыслительной деятельности способствует формированию квалифицированного специалиста в различных областях , в том числе и экономических .

Мотивация учебно- познавательной деятельности у студентов должна быть связана с поиском условий, способствующих повышению эффективности учебной деятельности. Поэтому одним из ключевых средств является специально- организованная деятельность, основанная на активных методах обучения и применении нетрадиционных форм уроков (урок- конкурс, урок- игра, урок- конференция). Чем активнее методы обучения, тем легче заинтересовать студентов. Основным средством устойчивого интереса к учению является использование таких заданий , решение которых требует от студентов активной поисковой деятельности. Один из компонентов мотивационного подхода заключается в элементарном умении выполнять самостоятельную работу , находить выход из проблемных ситуаций.

Пусть наш опыт использования мотивационного подхода станет хорошим стимулом в развитии предпринимательских навыков и компетенций в становлении будущего конкурентоспособного специалиста .

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гордеева Н.А. Педагогические условия формирования проектной компетенции студента // Педагогический журнал .-Оренбург , 2019 г, с.25-27

2. Зайцева М.В. Мотивация и некоторые пути ее повышения. Москва : Первое сентября , 2020 г

3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования //Высшее образование сегодня .- 2021 г, №5 с.34-42

4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения : Книга для учителей. / Москва: Просвещение, 2021г

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 615.322: 615.19

ТАРЫ (*PANICUM*) ШИКІЗАТЫНЫҢ ТАРАЛУ АРЕАЛЫ, БОТАНИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ, КОМПОНЕНТТІК ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫҚ ӘРІ ДӘСТҮРЛІ МЕДИЦИНАДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Амангелді Аружан Сағынғалиқызы
С.Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, Фармация мектебі,
ТФП мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: Рахымбаев Нұрғали Аманбайұлы
С.Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, Фармация мектебі, PhD, доцент
Алматы, Қазақстан

Аннотация: Тары (*Panicum*) – астық тұқымдасына жататын және түрлі биологиялық қасиеттерімен ерекшеленетін бір жылдық шөптесін өсімдік. Оның табиғи таралуы Азия мен Африка елдеріне тән, ал Қазақстанда негізінен Павлодар, Қостанай, Ақтөбе, Батыс Қазақстан және Ақмола облыстарында өсіріледі. Тарының дәндері дәрумендер мен минералдарға бай, оның ішінде B1 және B6 дәрумендері, темір, магний, антиоксиданттар мен амин қышқылдары терінің саулығын қолдауға, қалпына келтіруге және қартаю процестерін баяулатуға ықпал етеді. Тарының мал азығы ретінде және косметикада қолданылуы ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Тарының теріге жұмсақ қабыршақтандыру әсері, қоректік заттармен қаныққан болуы оны экологиялық таза әрі тиімді косметикалық өнімдерге айналдырады. Сонымен қатар, тарының артық холестерин мен токсиндерді ағзадан шығаруға, бауырдың жұмысын жақсартуға және иммунитетті көтеруге әсері бар. Осылайша, тары өсімдігінің тағамдық, емдік және косметикалық қасиеттері үлкен маңызға ие.

Кілт сөздер: Тары, *Panicum*, фармакогнозия, медицина, компоненттік құрам

Таралу ареалы және ботаникалық сипаттамасы

Тары (лат. *Panicum*) – астық тұқымдасына жататын бір жылдық шөптесін өсімдік. Оның дүние жүзінде 500-ге тарта түрі, Қазақстанда 1 түрі – кәдімгі не екпе тары өседі. Тары қазақ даласында 6 ғасырдан бастап егіле бастаған [1]. 19 ғасырда егістік жерінің 75-80%-ына тек тары ғана егілген (сурет 1).

Сурет 1 – Тары (*Panicum*) өсімдігі

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Тары – биіктігі 70-100 см, сабан сабақты, шашақ тамырлы, жаздық дәнді дақыл. Жылу сүйгіш, қуаңшылыққа, аңызаққа және ыстыққа төзімді, көбіне өздігінен тозаңданады. Уақытымен суарған жағдайда жоғары өнім береді. Вегетацив кезеңі 60-120 күн. Тарының дәні өну үшін 8-10ºС жылулық қажет. Суыққа төзімсіз болғандықтан тарыны басқа масақты дақылдарға қарағанда кеш себеді, кеш себілген күнде де жақсы өнім береді [2-4]. Құнарлы қара және қоңыр топырақта жақсы өнім береді. Тары үшін бұршақ тұқымдас дақылдар жақсы алғы дақыл бола алады. Бір жерге қайталап себілсе, өнімін төмендетеді. Сондықтан тек ауыспалы егіс жүйесінде ғана себу керек, бір егілген жерге тек 4-5 жылдан кейін ғана егілуі тиіс. Оны бір жерден екі өнім алу үшін аңыздық егіске де отырғызуға болады.

Себілетін тары тұқымы тазаланған, сортталған болуы тиіс, майда, жетілмеген тұқымды себуге болмайды. Тары 5-6 см ылғалы бар тереңдікке отырғызылады. Тарының дәндері бір мезгілде пісіп үлгермейді, алдымен оның сыпыртқы тәріздес басының ең ұшында тұрған дәндері, содан кейін төмендегілері пісе бастайды. Төменде орналасқан дәндері пісіп болғанша алғаш піскендері жерге төгіліп қалмауы үшін, алдымен дестеге салып алады [5-7]. Дестелеу кезінде тары сабағы 12-15 см биіктікте орылады. Тары сабанының азықтық сапасы бидай сабанынан екі есе артық, дала шөбімен бірдей. 1 кг тары сабанында 0,41 азықтық өлшем, 23 г сіңімді протеин болады. Тары жармасының құрамында крахмал (81%), ақуыз (12%), май (3,5%), қант (0,15%) бар, мұндағы ақуыздың мөлшері күріш, қара құмық жармаларынан едәуір көп. Тарының мал азығы ретінде маңызы зор, құс шаруашылығында жем ретінде пайдаланады.

Өсу орны: Азия елдері (Қытай, Моңғолия, Үндістан, Пәкістан, Шри-Ланка) әлемдік тары өндірісінің 55%-дан астамын, Африка елдері (Нигерия, Эфиопия, Мали, Танзания, Уганда, Сенегал) - 25%-ға дейін. Посткеңестік кеңістікте тары Ресейде, Қазақстанда, Украинада және Беларуссияда өсіріледі [8].

Тарыны өндірумен негізінен Павлодар, Қостанай, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Ақмола облыстары шұғылданады. Елімізде ең көп тараған сорттары – Саратов-3, Саратов-6, Орал-109. Қазақстандағы егіс көлемі 55,5 мың гектар (2002), орташа түсімі гектарынан 7-12 центнер. Тарының гектарынан ең жоғары өнімді (201 ц) 1943 жылы Ақтөбе облысында Ойыл ауданында таралған.

Компоненттік құрамы (кесте 1)

Тары дәндері көптеген пайдалы заттарға бай, олар терінің саулығын сақтауға және қалпына келтіруге көмектеседі:

– *В1 және В6 витаминдері* – жасушалардағы энергия алмасуды реттеуге қатысады және тері жасушаларын жаңартуға көмектеседі. В1 витамині терінің серпімділігін арттырып, қорғаныш қызметін күшейтеді, ал В6 витамині терінің зат алмасуын жақсартып, қабынуға қарсы әсер көрсетеді [9].

– *Темір* – тері жасушаларына оттегін жеткізуде маңызды рөл атқарады. Темірдің жеткілікті мөлшері теріні нәрлендіріп, оның түсін жақсартады, сондықтан бұл элемент тарының құнды компоненті болып табылады.

– *Магний* – тері ылғалдылығын ұстап тұруға көмектеседі және серпімділікті қамтамасыз етеді. Магний антиоксиданттық қасиеттері арқылы жасуша зақымдануымен күреседі және қартаю процесін баяулатады.

– *Антиоксиданттар* – теріні еркін радикалдардың зиянды әсерінен қорғайды. Тары құрамындағы антиоксиданттар теріні қоршаған орта факторларының әсерінен болатын зақымданудан сақтайды.

– *Амин қышқылдары* – терінің қалпына келу және регенерация процесіне ықпал етеді. Тарыдағы амин қышқылдары тері жасушаларының құрылымын қолдайды және олардың табиғи жаңаруын қамтамасыз етеді [10-14].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кесте 1 – Тары (*Panicum*) құрамындағы компоненттері және теріге әсері

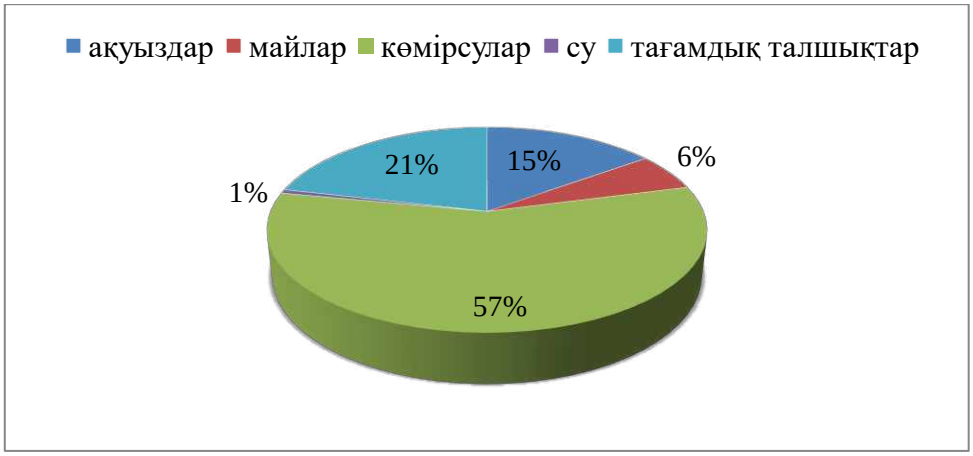
Тары компоненттері	Теріге әсері	Мөлшері
В1 дәрумені	Тері тонусы мен серпімділігін қамтамасыз етеді	0.4 мг/100 г
В6 дәрумені	Метаболизмді жақсартады	0.5 мг/100 г
Темір	Ылғалдандыру, тері түсін жақсарту	2.8 мг/100 г
Магний	Ылғалдандыру, серпімділікті қамтамасыз ету	60 мг/100 г

Тары құрамында ағзаға қажетті макро және микроэлементтер бар: темір, фтор, магний, марганец, кремний, мыс, кальций, калий және мырыш. Сонымен қатар, дәрумендерге де бай әсіресе В1, В2, В5 және РР дәрумендері [15].

Тары құрамындағы липидтер салыстырмалы түрде көп, олар қанықпаған май қышқылдарының (90% дейін), әсіресе олеин мен линолдың жоғары мөлшерімен ерекшеленеді. Соңғысының болуы жарманың сақтау мерзімін төмендетеді, өйткені ол тез күйіп кетеді.

Ашық сары ядросы бар тары тұтынушылық құндылығы жоғары, оның түсі каротиноидтардың жоғары болуына байланысты.

Сурет 2 және кесте 2-4 аралығында 100 грамм жеуге болатын бөлікке арналған қоректік заттардың (ақуыз, май, көмірсулар, дәрумендер мен минералдар) мөлшері келтірілген [16].

Сурет 2 – Тары (*Panicum*) шикізатаның 100 г-дағы тағамдық құндылығы

Кесте 2 – Тары (*Panicum*) шикізатаның құрамдық мөлшері

	Мөлшері	Норма	100 г нормадан %	100 ккал нормадан %	100% норма
Калория	342 ккал	1684 ккал	20.3	5.9	492 г
Ақуыздар	11.5 г	76 г	15.1	4.4	661 г
Майлар	3.3 г	56 г	5.9	1.7	1697 г
Көмірсулар	66.5 г	219 г	30.4	8.9	329 г
Су	14 г	2273	0.2	0.2	16 236 г
Тағамдық талшықтар	3.6 г	20 г	18	5.3	556 г

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кесте 3 – Тары (*Panicum*) шикізатаның құрамындағы дәрумендер

	Мөлшері	Норма	100 г нормадан %	100 ккал нормадан %	100% норма
А дәрумені	3 мкг	900 мкг	0.3	0.1	30 000 г
Бета каротин	0.02 мг	5 мг	0.4	0.1	25 000 г
В-тиамин	0.42 мг	1.5 мг	28	8.2	357 г
В2-рибофлавин	0.04 мг	1.8 мг	2.2	0.6	4500 г
В4-холин	11.2 мг	500 мг	2.2	0.6	4464 г
В5-пантотен қышқылы	0.85 мг	5 мг	17	5	588 г
В6-пиридоксин	0.52 мг	2 мг	26	7.6	385 г
В9-фолий қышқылы	40 мкг	400 мкг	10	2.9	1000 г
Е-альфа токоферол	0.3 мг	15 мг	2	0.6	5000 г
Н-биотин	6.6 мкг	50 мкг	13.2	3.9	758 г
К-филлохинон	0.9 мкг	120 мкг	0.8	0.2	13 333 г
РР	4.6 мг	20 мг	23	6.7	435 г

Кесте 4 – Тары (*Panicum*) шикізатаның құрамындағы макроэлементтер және микроэлементтер

Макроэлементтер	Мөлшері, %	Микроэлементтер	Мөлшері, %
Калий, K	2.5	Темір, Fe	4.4
Кальций, Ca	0.8	Йод, I	0.9
Кремний, Si	73.5	Кобальт, Co	24.3
Магний, Mg	6.1	Марганец, Mn	13.6
Натрий, Na	0.2	Мыс, Cu	10.8
Сера, S	2.3	Молибден, Mo	7.7
Фосфор, P	8.5	Селен, Se	1.4
Хлор, Cl	0.3	Фтор, F	0.2
		Хром, Cr	1.4
		Цинк, Zn	4.1

Кестеден көріп тұрғанымыздай, тары жармасы, ұнтақталған тары дәрумендер мен минералдарға бай: В1 дәрумені – 28%, В5 дәрумені – 17 %, В6 дәрумені – 26 %, Н дәрумені – 13,2%, РР дәрумені – 23 %, кремний – 251,3%, магний – 20,8%, фосфор – 29,1 %, темір – 15 %, кобальт – 83 %, марганец – 46,5 %, мыс – 37 %, молибден – 26,4%, мырыш –14%.

Халықтық және ғылыми медицинада қолданылуы

Тарының тағам ретіндегі құнары мен жұғымдылығы, денсаулыққа пайдасы ғылымда әлдеқашан дәлелденген. Адам ағзасына тоқтықты дарытуымен бірге, емдік қасиетімен де қадірлі. Ол адамға күш-қуат береді, бауырдың жұмысын жақсартады, қан қысымын реттейді және ішек-қарын жұмысын жақсартады [17-19]. Ғалымдар басқа да емдік қасиетімен бірге, адам ағзасындағы улы заттарды жоюға да септігі бар дегенді айтады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Тары – адам ағзасына керекті дәрумендердің қайнар көзі. Онда ақуыз жеткілікті. Аллергияға әсер етер глютен жоқ. В тобындағы дәрумендерге, бауырға қажетті холинге бай. Сүйекке, жүрекке, иммунитетті көтеруге керек магний мен фосфор, калий, цинк көп. Онда көз жанарының бұзылуына әсер етерлік заттардың әрекетін тежейтін антиоксиданттар да бар [20]. Өт қабы мен өт жолдарына пайдасы бар.

Тары ботқа мен оның сорпасы ағзадағы артық холестерин мен токсиндерді, дәрілердің қанда ұйып қалған қалдықтарын сыртқа шығаруда үлкен көмегі бар. Бауырға да пайдалы. Тары ботқасы ағзаны қуаттандырып, артық тұзды сыртқа шығарады.

Тарының артықшылықтары

Тарының косметикалық өнімдерде қолданылуы келесі артықшылықтарымен түсіндіріледі:

Жұмсақ қабыршақтандыру – тарының қабыршақтандыру әсері жұмсақ, сондықтан ол сезімтал теріге де қауіпсіз қолданылады.

Көптеген қоректік заттардың болуы – теріге қажетті витаминдер, минералдар мен амин қышқылдарының болуы тарының әсерін арттырады, бұл оны теріні ылғалдандыру, нәрлендіру және қалпына келтіру мақсатында кеңінен қолдануға мүмкіндік береді [21-24].

Қол жетімділік және экологиялық таза өнім – тары табиғи және қайта қалпына келетін ресурс болғандықтан, оны пайдалану қоршаған ортаға зиян келтірмейді.

Тарыны скраб өндірісінде қолданудың мүмкіндіктері – тары негізінде өндірілген скрабтар экологиялық таза және арзан табиғи өнім ретінде нарықта танымал бола алады. Тары құрамындағы биологиялық белсенді заттар теріні тиімді күтуге көмектеседі және оны жасушалық деңгейде қалпына келтіреді.

Тарының құрамы және пайдалы заттары. Тары дәндері теріге пайдалы витаминдер, минералдар және антиоксиданттар кешеніне бай. В1 және В6 витаминдері тері денсаулығын сақтауда маңызды рөл атқарады, терінің құрылымын жақсартып, қабынуды азайтады. Темір мен магний сияқты минералдар тері жасушаларының қалыпты қызметін қамтамасыз ету және оны ылғалдандыру үшін қажет. Бұдан бөлек, тары антиоксиданттармен қаныққан, бұл теріні еркін радикалдардың зиянды әсерінен қорғап, қартаю процесін баяулатады [25].

Қорытынды. Тарының косметикалық өнімдерде қолданылуы оның экологиялық таза, жұмсақ қабыршақтандыру әсері және қоректік заттармен қаныққан қасиеттерімен түсіндіріледі. Сонымен қатар, тарының тиімділігі мен қол жетімділігі оны табиғи және арзан өнімдер ретінде нарықта танымал етеді.

Осылайша, тары өсімдігі өзінің денсаулыққа пайдасы мен экологиялық тұрғыдан тиімділігін көрсете отырып, ауылшаруашылық пен медицина салаларында маңызды роль атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Блинова К. Ф. и др. Ботанико-фармакогностический словарь : Справ. пособие / Под ред. К. Ф. Блиновой, Г. П. Яковлева. — М.: Высш. шк., 2014. — С. 249. — ISBN 5-06-000085-0. Архивная копия от 20 апреля 2014 на Wayback Machine

2. Бугай, С.М., Зиичеико, А.И., Моисеенко, В.И., Горок, Н.А. (1987). Растениеводство. — Киев: Вища школа. — 328 с.

3. Николаев, Е.В., Изотов, А.М., Чуниховская, В.Н., Тарасенко, Б.А. (20408). Растениеводство Крыма. — Симферополь: Таврия. — 290 с.

4. Gori, E. Gallo, V. Mascherini, A. Mugelli, A. Vannacci, F. Firenzuoli. Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine. — 2012. — 29 June (vol. 2012)

5. Иванова А.А., Сидорова Е.П., "Тарының химиялық құрамы мен косметологиядағы қолданылуы," Журнал косметологии и фитотерапии, 2015

6. Методы биохимического исследования // А.И. Ермаков, В.В. Арасимович, Н.П. Ярош и др. Под ред. А.И.Ермакова 3-е изд., перераб. и доп. - Л., 2012. 430 с.

7. Zafer Türkyılmaz, Ramazan Karabulut, Kaan Sönmez, Abdullah Can Başaklar. A striking and frequent cause of premature thelarche in children: Journal of Pediatric Surgery. — 2008.— P. 2109—2111.

8. Биологически активные вещества лекарственных растений// Под ред. Георгиевского В.П.–Новосибирск: Наука, 2014. – 336 с

9. Галушко А. И. Солтүстік Кавказ Флорасы. Анықтаушы, Т.2. Ростов: Ростов университетінің баспасы, 2012 ж. - Б. 266.

10. Методы биохимического исследования // А.И. Ермаков, В.В. Арасимович, Н.П. Ярош и др. Под ред. А.И.Ермакова 3-е изд., перераб. и доп. - Л., 2012. 430 с.

11. Плешков Б.П. Практикум по биохимии растений. 3-е изд., перераб. и доп. - М.:, Колос, 2013.- 255 с.

12. Садыков Р.В., "Микробиологиялық бақылау: косметикада қолданылуы," Фармацевтика және косметика ғылыми зерттеулері, 2021.

13. Джанбекова Л.Т., "Сенсорлық бағалаудың маңызы: косметикалық өнімдерді бағалау," Тері күтімі және косметология, 2019.

14. Сулейманов Н.К., Кожанова А.М., "Скрабтар өндірісіндегі ингредиенттер: табиғи компоненттердің рөлі," Косметология және фитотерапия ғылыми журналы, 2016.

15. Садыков Р.В., "Скраб алу технологиясының физика-химиялық аспектілері," Фармацевтика және косметика ғылыми зерттеулері, 2021.

16. Guarrera, P. M. (2005). Traditional phytotherapy in Central Italy. Journal of Ethnopharmacology, 99(3), 365–377.

17. Жданова СИ, Мустафина-Бредихина ДМ, Левадная АВ, Садыкова ДИ, Бабинцева АА. Немедикаментозная терапия младенческих колик. Медицинский совет. 2021;(17):40–6.

18. Досмағамбетов, Н. (2018). Фитохимия және медицина, 3(1), 32.

19. Gharibi, F., et al. (2019). Phytochemical and Pharmacological Evaluation of Foeniculum vulgare: Therapeutic Potential and Future Prospects. Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine, 9(10), 413-419.

20. Monographs 04/2013:0824 Fennel, bitter, 04/2011:0825 Fennel, sweet. European Pharmacopeia. Supplement 11.1. Strasbourg; 2022.

21. Межгосударственный стандарт: ГОСТ 31460-2012 [принят Межгосударственным советом по стандартизации, метрологии и сертификации 24 мая 2012 года]. Кремы косметические. Общие технические условия - М.: ИПК "Издательство стандартов, 2012,- 10 с.

22. Harborne, J.B., Baxter, H. (1993). Phytochemical Dictionary: A Handbook of Bioactive Compounds from Plants. — London: Taylor & Francis. — С. 80–95.

23. Şahin, H., et al. (2017). Extraction techniques in pharmaceutical sciences: From classical to novel methods. Journal of Pharmaceutical Sciences, 106

24. Сағындықов, Б.А., Анарбаева, Р.М. (2018). Дәрілердің дәріханалық технологиясы. — 512 б.

25. Сағындықов, Б.А. (2016). Дәрілердің өндірістік технологиясы. Оқулық. — Алматы: «Эверо». — 448 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 37.014.6

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Сандибаева Ақбөбек Сандибайқызы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
7М01504 Білім берудегі физика – 2 курс магистранты
Атырау, Қазақстан

Аннотация: Мақалада физиканы оқытуда білім берудің сапасын арттырудың заманауи педагогикалық технологиялары қарастырылады. Оқу мақсатындағы технологияларды пайдаланудың артықшылықтары көрсетілген. Физиканы оқытудың білім беру педагогикалық технологияларының мысалдары келтіріліп, практика жүзінде көрсетілген.

Кілт сөздер: білім беру сапасы, педагогикалық технологиялар, физика пәні, ақпараттық-коммуникациялық оқыту әдістері, ойын технологиялары, бағдарламалар.

Білім беру сапасы — бұл білім беру жүйесінің оқушыларға білім, дағды мен құндылықтарды тиімді және сапалы түрде жеткізуінің дәрежесі. Білім беру сапасы көптеген факторларға тәуелді, олардың ішінде оқу бағдарламаларының мазмұны, педагогикалық әдістер, оқыту құралдары, оқушылар мен мұғалімдердің қарым-қатынасы, оқу орнының инфрақұрылымы мен ресурстары маңызды рөл атқарады. Бүкіл әлемнің білімі үнемі дамып, жетілдіріліп отырады, әсіресе өз елімізде де оқыту стандарттары өзгеруде, білім беру мазмұны өзгеруде, сол сияқты қазіргі мұғалімге қойылатын талаптар артып келеді. Техникалық және бағдарламалық құралдарды дамыту, білім беру педагогикалық технологияларына көбірек енгізу, оларды іске асыру қазір белсенді дамып келе жатқан және кең таралған ақпараттық технологиялар негізінде оңтайлы болып табылады.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің басты міндеті – оқушыларға сапалы білім беру, олардың танымдық қабілеттерін дамыту, ғылыми ойлау мен шығармашылық дағдыларын қалыптастыру.

Бұл мақсатқа жетуде физика пәні маңызды рөл атқарады, өйткені физика — табиғаттағы құбылыстар мен заңдылықтарды түсіндіретін ғылым ретінде, оқушыларға қоршаған ортаны тереңірек ұғынуға, ғылым мен техниканың дамуына бағыт-бағдар береді. Физиканы оқытуда білім беру сапасын арттыру үшін педагогикалық әдістерді жаңарту және тиімді қолдану аса маңызды.

Физиканы оқытуда білім беру сапасын арттыру үшін жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану өте маңызды. Мұндай әдістер оқушының тек теориялық білім алуымен ғана шектелмей, оның тәжірибелік дағдыларын, шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

- Интерактивті оқыту әдістері: Бұл әдістер оқушыларды сабақты белсенді түрде меңгеруге тарту үшін қолданылады. Интерактивті әдістер арқылы оқушы өз білімін тексеріп, жаңа тақырыптарды өздігінен зерттей алады. Оқушылардың пікірталастарға қатысуы, сұрақ қоюы және өз ойларын дәлелдеуі олардың танымдық белсенділігін арттырады.
- Практикалық жұмыстар мен зерттеулер: Физика сабағында тәжірибелік жұмыстар жүргізу өте маңызды. Бұл әдіс арқылы оқушылар физикалық заңдар мен құбылыстарды нақты көру арқылы түсінеді. Тәжірибелердің нәтижесінде олар теория мен практиканы ұштастыра отырып, ғылымды тереңірек меңгереді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

➢ Жобалық әдіс: Бұл әдіс оқушылардың өздігінен ізденуін, зерттеу жұмыстарын жүргізуін ынталандырады. Жобалық әдіс барысында оқушылар нақты бір физикалық құбылысты зерттеп, оны шешудің жолдарын іздейді. Мұндай жұмыс олардың өз бетімен зерттеу жүргізу дағдыларын дамытады.

➢ Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану: Физика пәнін оқытуда мультимедиялық құралдарды, интернет ресурстарын, виртуалды зертханаларды қолдану маңызды. Бұл әдістер оқушыларға ғылыми материалды жеңіл меңгеруге, физикалық заңдарды көрнекі түрде түсінуге көмектеседі.

Модернизация бағыттары бойынша көптеген заманауи педагогикалық технологиялармен таныса отырып, оқушылардың қызметін жандандыру және қарқындату негізінде технология туралы айта аламын. Оқу процесінде баланың белсенділік принципі негізгі принциптердің бірі болды және болып қала береді. Мектептегі физика сабақтарында өз жұмысымда мен технологияларды элементтік және толық қолданамын: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, проблемалық оқыту, ойын технологиялары, тірек схемалары технологиялары, жоба әдісі, оқытуға сараланған тәсіл, STEM технологиясы және т. б. Ендігі кезекте білім беру сапасын арттыруда өзінің үлкен үлесін қосып, белгілі бір нәтижеге жеткізген технологиялардың ішінен негізгілерін қарастырайық.

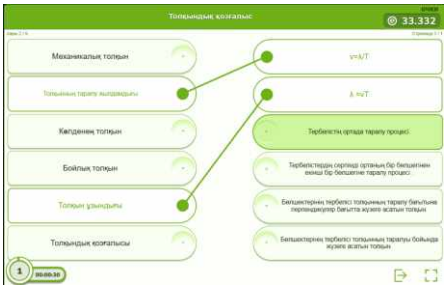
Ақпараттық-коммуникациялық оқыту - бұл ақпаратпен жұмыс істеу үшін арнайы әдістерді, бағдарламалық және техникалық құралдарды қолданатын педагогикалық технология. Акт мақсаты-пайдаланушының қажеттіліктеріне сәйкес ақпараттық ресурстарды сапалы қалыптастыру және пайдалану. АКТ құралдары - математикалық, техникалық, бағдарламалық, ақпараттық, аппараттық және т.б. құралдар. АКТ қолдану мұғалімге теориялық сұрақты тереңірек көрсетуге мүмкіндік береді, оқушыларға интерактивті модельдерді қолданбай үйренуге болмайтын физикалық процестер мен құбылыстарға тереңірек үңілуге көмектеседі. Заманауи оқушылар тез игеретін, өздеріне деген сенімділікті арттыратын, өзін-өзі жүзеге асыруға және шығармашылыққа қолайлы жағдай жасайтын, оқу мотивациясын арттыратын, оқушылардың қарым-қатынас шеңберін арттыратын, әртүрлі білім беру ресурстарының үлкен көлемін қамтамасыз ететін интернет-технологиялар. АКТ технологияларына: интерактивті тақталар, тақырыптарды түсіндіруге және әр түрлі тапсырмаларды орындатуға арналған бағдарламалар т.б. жатады.

Сурет - 1 : Интерактивті тақталар желісі

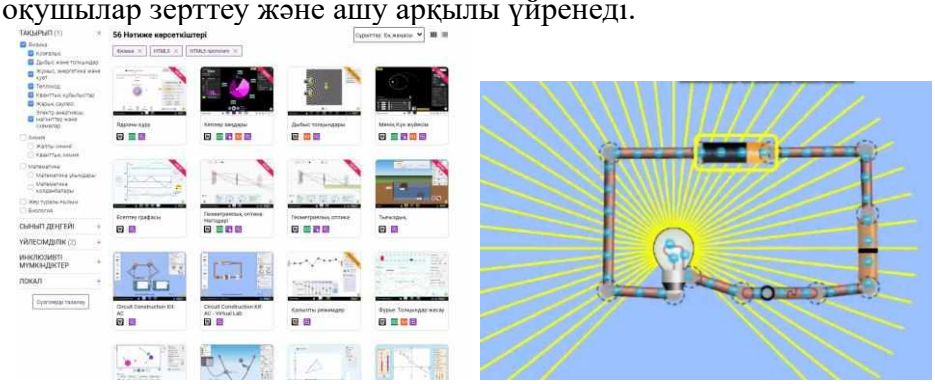

Сурет - 2 : Wordwall бағдарламасы арқылы жасалған тапсырма.
(https://wordwall.net/play/51928/071/892)

Сурет - 3 : Educaplay бағдарламасы арқылы жасалған тапсырма.
(https://www.educaplay.com/learning-resources/17390760-learning_resource.html)

Физика - эксперименттік ғылым, ол әрдайым демонстрациялық экспериментпен бірге оқытылады. Физиканы оқыту әдістемесі әрдайым басқа пәндерді оқыту әдістемесіне қарағанда күрделі болды. Физика кабинетінде жоқ күрделі жабдықты қажет ететін эксперименттерді көрсету мүмкін емес. Кейбір физикалық құбылыстар мен процестерді мектеп жағдайында көрсету қиын. Мысалы, 7-сыныпта атомдар мен молекулаларды көрсету мүмкін емес, 9-сыныпта рентген сәулелері ауыл мектебінің физикалық кабинетінде аспаптардың болмауына байланысты. Компьютерлік бағдарламалар физикалық құбылыстардың модельдерін жасауға, процестің шарттарын өзгертуге, сол немесе басқа процесті өзгертуге мүмкіндік береді. Физиканы оқытуда компьютерлерді қолдану оны оқыту әдістемесін оқытудың тиімділігін арттыруға да, мұғалімнің жұмысын жеңілдетуге де өзгертеді. Оларды қолдану барысында оқушы немесе студент өз қалауы бойынша тәжірибелердің бастапқы параметрлерін өзгерте алады. Нәтижесінде құбылыстың қалай өзгеретінін бақылап, көргендерін талдап, тиісті қорытынды жасай алады. Бұл кезекте, Phet бағдарламасын мысалға алуымызға болады. 2002 жылы Колорадо Боулдер университетінде Нобель сыйлығының лауреаты Карел Лиман негізін қалаған PhET Interactive Simulations жобасы тегін интерактивті математикалық және ғылыми модельдеулерді жасайды. PhET бағдарламасының құрал-жабдықтарын қолдану, білім берудегі кең зерттеулерге негізделген және оқушыларды интуитивті ойын ортасы арқылы тартады, онда оқушылар зерттеу және ашу арқылы үйренеді.

Сурет - 4: Phet бағдарламасының тақтасы. Электр энергиясын алу бойынша жасалған зертханалық жұмыс.(дереккөз- PHET интерактивті модельдеулері (colorado.edu)

Оқу процесінде АКТ-ны қолдану мұғалімнің қабілетті екенін көрсетеді:

- сабақта жұмыс істеу үшін дидактикалық материалдарды дайындау үшін тиісті редакторлардың көмегімен мәтіндік, цифрлық, графикалық және дыбыстық ақпаратты өңдеу;
- MS PowerPoint презентация редакторын қолдана отырып, осы оқу материалы бойынша слайдтар жасау сабақта презентацияны көрсету;
- өз пәні бойынша қолда бар дайын бағдарламалық өнімдерді пайдалану;

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- сабақта электрондық оқулықпен жұмысты ұйымдастыру; оқу бағдарламалық құралдарын қолдану;
- сабақтарға және сыныптан тыс іс-шараларға дайындық барысында интернетте қажетті ақпаратты іздеуді жүзеге асыру; - қажетті ақпаратты интернеттен тікелей сабақта іздеу бойынша оқушылармен жұмысты ұйымдастыру;
- сабақта веб-сайттардың материалдарымен жұмыс істеу;
- тесттерді әзірлеу және компьютерлік тестілеу.

"Ойын педагогикалық технологиялары" ұғымы педагогикалық процесті ұйымдастырудың әдістері мен әдістерінің кең тобын қамтиды. Ойын тапсырмалары өте тиімді оқу құралы болып табылады. Оқу тапсырмаларының материалында ойындарды әзірлеу (идеяны ұсыну, сценарийді дайындау, ойын объектілерін өндіру) өте айқын және өте тиімді әдістемелік қызмет болып табылады, өйткені кез-келген ойын жағдайы адамның белгілі бір мәселелерді шешуімен байланысты. Ойын әрекеті міндетті түрде өзінің нәтижесі ретінде айқын кешенді білім беру әсеріне ие: оқыту, дамыту және тәрбиелеу. Ойында жаңа тәжірибе алу (оқыту) оның маңызды мақсаты болып табылады, бірақ одан басқа ойын маңызды құрал болып табылады. Ойын әрекеті адамның жеке басының ерікті принципін, оның интеллектуалды және физикалық қабілеттерін және т. б. дамытуға ықпал етеді. ойын әрекетінің екінші (жеке) компонентінің болуы ойында оқуды еріксіз, эмоционалды ыңғайлы және өте тиімді етеді (бірақ әсерге қол жеткізіледі, әдетте, әлеуметтік практиканың өте тар саласында). Ойын ойыншысы шартты түрде өзгертілген ортадағы адам өмірінің кез-келген жағдайын шешу болып табылады. Жалпы ойындардан айырмашылығы, педагогикалық ойын маңызды белгіге ие — оқытудың нақты мақсаты және соған сәйкес педагогикалық нәтиже, оны негіздеуге, нақты түрде бөлуге және оқу-танымдық бағытымен сипаттауға болады. Сабақтың ойын формасы сабақтарда оқушыларды оқу іс-әрекетіне ынталандыру, ынталандыру құралы ретінде әрекет ететін әдістер мен жағдайлардың көмегімен жасалады. Сабақтың сабақ түрінде ойын әдістері мен жағдайларын жүзеге асыру келесі негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады: дидактикалық мақсат оқушылардың алдына ойын тапсырмасы түрінде қойылады; оқу қызметі ойын ережелеріне бағынады;

Ойын жағдайларын ұсыну және балалардың ойын мінез-құлқын басқару мұғалім алдын-ала дайындаған презентациялар негізінде жүзеге асырылады (MS PowerPoint немесе Flash). Бұл тек мәтіндер мен статикалық иллюстрацияларды ғана емес, сонымен қатар бейнелерді, анимацияларды, объектілер мен процестердің компьютерлік модельдерін қамтитын бай медиа презентациялар болуы мүмкін. Тапсырмалар кешенін орындау нәтижелері бойынша ойыншылардың міндеті - ең көп ұпай жинау. Егер мұндай ойын оқушыларға физикалық есептерді (сапалық және сандық) шешуге үйретуге бағытталған болса, онда ойын тапсырмаларының негізгі бөлігі оларды шешу қажеттілігімен байланысты. Ойындардың екінші түр тобына- объектілік ойындарға: физикалық лото, физикалық домино, кроссвордтар және физика ребустары сияқты классикалық дидактикалық ойын-сауықтар жатады (Сурет - 5).

Сурет - 5: Физика бойынша ребустар
(дереккөз – http://www.seninvg07.narod.ru/004_fiz_igra.htm)

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Мұндай ойындарды әзірлеуді тек мұғалімдер ғана емес, оқушылар да жүзеге асырады. Осы мақсатта crosswordcreator, kahoot, quizz, educaplay сияқты еркін таратылатын бағдарламалық қосымшалар қолданылады.

Қазіргі уақытта мұғалімдер мен оқушылар арасында физика бойынша веб-квесттер өте танымал. Олардың мазмұнының пәндік негізі негізінен оқу міндеттері болып табылады. Мәселелерді шеше отырып, оқушылар желі арқылы саяхаттап, соңында сол немесе басқа жүлде күтіп тұрған мәре веб-бетіне түседі. Солардың бірі Learnis веб-квест бағдарламасын айтуға болады (6-сурет). Learnis-интерактивті мазмұнды құруға арналған танымал платформа. Сонымен қатар, қызмет "бөлмеден шығу"жанрында веб-квест құруды қамтиды. Learnis интуитивті интерфейсімен, заманауи дизайнымен мақтана алады. Негізгі 21 шаблон бөлмесінің бірін таңдауды ұсынады. Тегін тарифте тек 15 шаблон бар.

Айта кету керек, бір квестті әртүрлі нұсқаларда жасауға болады. Бұл жағдайда оқушы веб-квесттің өз нұсқасымен жұмыс істейді. Веб-квест жасау үшін суреттер қажет. Сіз келесі алгоритмді ұсына аласыз: powerpoint бағдарламасында тапсырма жасаңыз және презентацияны кескін жиынтығы ретінде сақтаңыз. Сондай-ақ, QR кодтарын қолдануға тырысуға болады, оларда бейне тапсырмалары бар сайттар немесе жай сыртқы ресурс кодталуы мүмкін. Тапсырмаға суреттерден басқа аудио файлдарды қосуға болады. Сондай-ақ, Learnis-тің жауап беретін дизайны бар, бұл сізге монитор экранында да, смартфон экранында да ізденісті ыңғайлы өткізуге мүмкіндік береді.

Веб-квесттердің негізгі артықшылықтары:

✓ Веб-квесттерді қолдану мектеп пәндеріне қызығушылықтарының артуын қамтамасыз етеді ;

✓ Мұндай сабақты дайындау көп уақытты қажет етпейді және арнайы білім мен дағдыларды қажет етпейді;

✓ Веб-квесттермен жұмыс істеу үшін кез-келген заманауи гаджетпен интернет қолайлы.

Сурет - 6: Learnis веб-квест бағдарламасының негізгі беті және физика пәніне арналған квест түрі. (https://www.learnis.ru/create.html?ysclid=ls1suu9yat895596125)

Шетелдік тәжірибеде оқу ойындарын әзірлеу кезінде дәстүрлі ойындармен қатар ойын мінез-құлқының модельдерін жобалаудың жаңа тәсілдері де жүзеге асырылады. Физика бойынша оқу ойындарын құрудың шетелдік тәжірибесінің мысалдарын келтірейік.

LearningApps әр түрлі типтегі оқу орындарындағы білім беру процесін қолдауға арналған web 2.0 қосымшасы. Осы қызметтің көмегімен мұғалім өз бетінше құра алады: тесттер, викториналар, сөздік ойындар, кроссвордтар, жіктеуге арналған ойын тапсырмалары (объектілер мен процестерді сұрыптау), жұптар құрастыру, мәтін енгізу және т.б. физика сабақтарында және кітапхана оқушыларының үй жұмыстарында осы сайттың пайдаланушылары орындаған дайын әзірлемелерді қолдану сәтті болады. Мұғалім дайындаған тапсырмалар пән бойынша оқу процесінде әртүрлі ойын жағдайларын модельдеуге мүмкіндік береді

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сурет - 7: LearningApps бағдарламасының негізгі беті және тапсырмалардың түрлері (дереккөз – https://learningapps.org/)

Қорытындылай келе, білім беру сапасын арттыру – бұл тек оқу бағдарламаларын жаңарту немесе оқыту әдістерін өзгерту ғана емес, сонымен қатар мұғалімдердің кәсіби дамуын, оқу инфрақұрылымының жетілдірілуін және оқушылардың барлық бағытта дамуын қамтамасыз етуге бағытталған кешенді шаралар жүйесі. Білім сапасының артуы тек қана оқу орындарының тиімділігі мен жетістіктерін емес, сонымен қатар елдің экономикалық және әлеуметтік дамуын да жақсартады.

Жалпы білім сапасын арттыру жағдайында педагогикалық технологияларды қолдану аса маңызды және негізгі мәселердің бірі болып табылады. Мұғалімнің қазіргі қоғамның шындығына сәйкес педагогикалық міндеттер мен оларды шешудің модельдерін сапалы өзгерту негізінде АКТ-ны қолдануға әдістемелік дайындығы, яғни жалпы дидактикалық негізде АКТ-ны қолданудың әдістемелік жүйесін құру болып табылады. XXI ғасырда білім беруде сапалы білім берудің негізгі жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану білім алушыларды жан-жақты дамытуға бағытталған және ақпараттық қоғамда бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауды мақсат етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алимбекова, Б.С. «Білім беру сапасын арттыру: теориясы мен тәжірибесі», Алматы: Қайнар баспасы. – 2018.

2. Фролова, М. В. «Методы повышения качества образования в условиях современной школы», Санкт-Петербург: Питер- 2018.

3. “Информационные технологии”. URL: https://infourok.ru/informacionnie-tehnologii-v-obrazovanii-3448344.html

4. Зайнашева Г.Н., Малацион С.Ф. Использование активных методов обучения для формирования общеучебных и профессиональных компетенций в курсе «Физика» // Вестник Казанского государственного энергетического университета. – 2011. – Т. 7. – № 4. – С. 127-134

5. Educational activities of Sandibaeva Akbobek (educaplay.com)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 811.581’373

A RESEARCH ON THE DEMAND FOR LOCAL CHINESE READING MATERIALS AMONG BELARUSIAN CHINESE LEARNERS[3]

ZhouXiaoli
Senior Lecturer, Republican Confucius Institute of Chinese Studies, Belarusian State University, Minsk, Belarus
Лю Бо
Кандидат филологических наук, доцент Республиканского института китаеведения имени Конфуция Белорусского государственного университета, г. Минск, Беларусь /
Даляньский политехнический университет,
Далянь, Китай

Abstract: The global "Chinese fever" has driven the rapid development of international Chinese teaching in Belarus and give rise to a local "Characteristic Chinese Teacher Training" system, the construction of local characteristic Chinese textbooks thereupon has become a major theme that cannot be ignored. Based on cultural identity mechanism and cognitive thinking theroy, this paper focuses on the construction of local Chinese reading textbooks and conducts a sample survey with the guidance of both "*Chinese Proficiency Grading Standards for International Chinese Language Education*" and "*The Framework of Reference for Chinese Culture and Society in Chinese Language Education*" ,in order to study the demand of Belarusian Chinese learners for local Chinese reading textbooks under the local "Characteristic Chinese Teacher Training" system and provide assistance as well as a basis for the future local reading class, furthmore, for the construction of local tramsimisible Chinese auxiliary reading publications in the new era.

Keywords: Chinese reading materials and textbook; Belarusian local characteristics; cultural communication; transmission and inheritance of cultures

In the new era of the world, A "local characteristic Chinese Teacher training" system has risen and been developing in Belarus with the background of the international "Chinese fever", which aims to cultivate local outstanding Chinese teachers, forms the concept of local characteristic Chinese teaching, and thus innovates a training model of the local Chinese teachers who major in international Chinese education. At present, Belarusian international Chinese education has achieved gratifying results under the current characteristic model and is continuing to develop and expand. However, during the entire global international Chinese education process, Chinese language enducation and teaching in Belarus started relatively late, and the teaching materials in use are mostly common international Chinese textbooks. Currently, the six Confucius Institutes in Belarus use some series of textbooks such as *New Practical Chinese Reader Textbook*, *HSK Standard Course* and *Developing Chinese* for college students and adult Chinese learners. These series of textbooks are complete and systematic and also available in different language versions, especially the intensive reading and comprehensive course series, which has laid a solid language foundation for Chinese learners in Belarus. Meanwhile, However, these general international Chinese textbooks inevitably lacks local language and cultural characteristics and applicability in the content and book arrangement, therefore some problem is particularly obvious when above series of reading textbooks are used in teaching. For example, the content, arrangement and exercises of the textbooks have not been matched with the actual Chinese level, language and cultural needs of local Chinese learners. On that account, it is impossible to effectively train students and form a systematic language and cultural cognition in class. In the long run, it will inevitably hinder the future practice and progress of

[3] The work was carried out within the framework of the research project of the Ministry of Education of the People's Republic of China “Study of the localization of Belarusian textbooks on reading in Chinese based on cultural identity” (23YH58C)

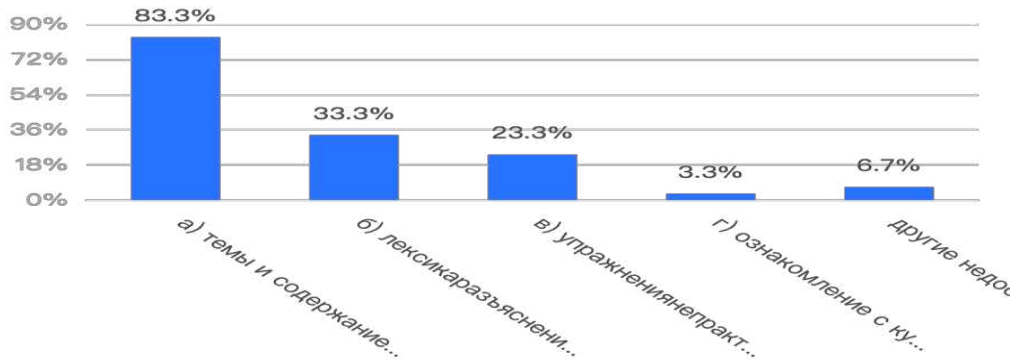
Chinese language among local Chinese learners. By reasons of the foregoing, focusing on the construction of local Chinese textbooks, this paper carried out a research which sampled and studied the local adult Chinese learners through questionnaire and conducted statistical analysis on the survey results, aiming to understand the individual experience and needs of Belarusian Chinese learners for Chinese reading textbooks, so as to provide a basis for the construction of local Chinese reading textbooks, as well as provide reference for the selection of materials for reading courses. This paper uses the *Chinese Proficiency Grading Standards for International Chinese Language Education* (hereinafter referred to as the "Standards")and *The Framework of Reference for Chinese Culture and Society in Chinese Language Education* (hereinafter referred to as the "Framework")as reference and find that in the sense of Chinese language quantitive criteria for level 1 to 8 in "Standards" , in addition to the quantitative indicators of vocabulary and grammar requirements for each level, the content of reading materials involve common symbols in life and various text forms. From elementary to advanced, the requirements of reading skills range from reading and understanding basic information, skimming, skipping, fast reading, association and speculation, appropriate or logical inferences, summarizing arguments, and understanding cultural factors[4]. And it is written in "Framework" that the overall goal of Chinese teaching are made into four macro-divisions: cultural knowledge, cultural understanding, cross-cultural awareness, and cultural attitudes[5]. Based on above contents in "Standard" and "Framework", this questionnaire survey has designed 9 questions for the research subjects to answer, in order to comprehensively understand the cognitive thinking preferences, cultural identity status, and needs for local Chinese reading materials from perspective of respondents.

This questionnaire survey has selected 30 local adult Chinese learners who major in international Chinese teaching to participate. The questionnaire descriptions and results are as follows:

This questionnaire has nine questions, consisting of five multiple-choice questions, one ranking question and two question-answering questions.

Question 1 "What are the shortcomings of reading materials in the textbooks that you have used?" ,this item aims to understand the problems and shortcomings of textbooks in use from the perspective of the respondents.

The survey data is as follows:

The results show that 83.33% of the respondents think that а) the text theme and content are outdated; too simple; too complex; too boring; irrelevant to life, while 33.33% of them choose б) the vocabulary explanation is complex and redundant; the word translation problem; the selected key words are too simple or unuseful. In addition, 23.33% of them think that в) the exercises are

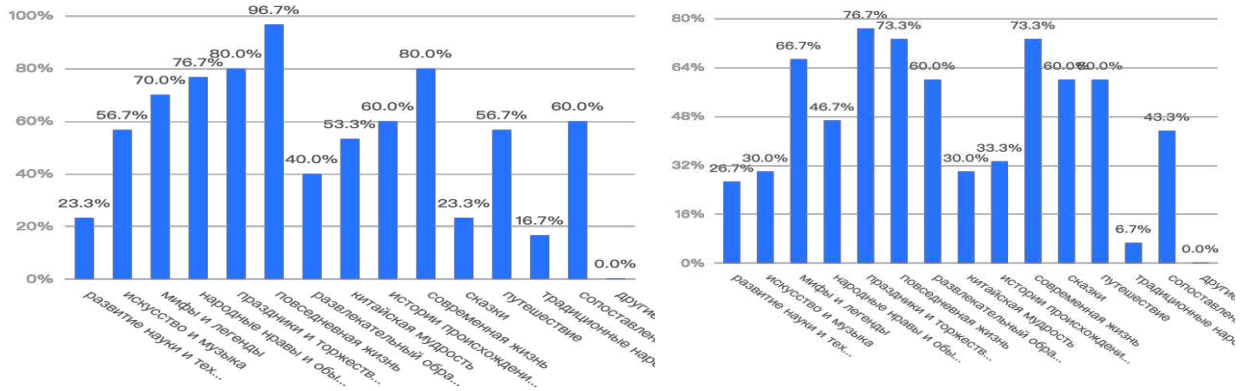
[4] The National Language and Script Work Committee of the Ministry of Education of the People's Republic of China issued , *Chinese Proficiency Grading Standards for International Chinese Language Education*, Beijing: Beijing Language and Culture University Press, 1st edition, April 2021, pp. 1-8.

[5] China-Foreign Language Exchange and Cooperation Center of the Ministry of Education, *The Framework of Reference for Chinese Culture and Society in Chinese Language Education* , Beijing: Chinese Language Teaching Press 2023 edition, page III.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

impractical; exercises do not match the content of the text; the form of the exercises is monotonous (complex/too simple); the amount of exercises is too much. and 3% of the people think that г) the reading materials lack cultural background information; the cultural information is outdated; the cultural information is irrelevant to the text. Last but not the least, some respondents added that they hope to learn and analyze the key sentence structures in the reading materials, and have a deep understanding of the key sentence patterns and usage, rather than just reading the text.

Questions 2 and 3 are related multiple-choice, (Question 2) “What Chinese cultural topics are you interested in reading materials?” , (Question 3)“ If you work in education in the future, what Chinese cultural topics do you think your students will be interested in reading?" These two questions are designed to accurately target the interests and needs of different learner groups in Chinese reading topics and themes. The results are shown as follows:

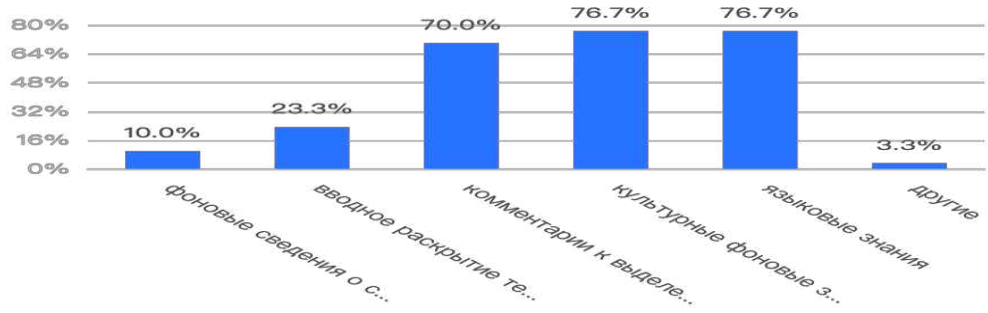

Questions 2 and 3 both listed the same 14 typical reading topics, including: technological development; art and music; myths and legends; customs and culture; festivals and celebrations; daily life; entertainments; Chinese wisdom; idiom stories; modern society; fairy tales; travel and journeys; traditional crafts; cultural comparison.

The results of the two questions show that among the adult Chinese learning group, except for "technological development, entertainment methods, fairy tales, and traditional crafts", the votes for other topics are all more than half out of 30 respondents, among which daily life (80%), festivals and celebrations (96.7%), and modern society (80%) are the three most popular topics, while in the relatively unpopular topics, "traditional crafts" is the least interesting one for respondents. The survey results of the student Chinese learning group are relatively different. The seven topics of "myths and legends, festivals and celebrations, daily life, modern society, fairy tales, travel and entertainments" have a selection rate of more than half, and the votes for other topics are all less than 50%, among which "traditional crafts" is even less than 10%. It can be seen that Belarusian local learners are generally not very interested in topics such as traditional crafts.

Question 4: "If you are teaching Chinese in future, what kind of reading materials do you think both your students and you will be most interested in or what kind of reading expectations do you have?"

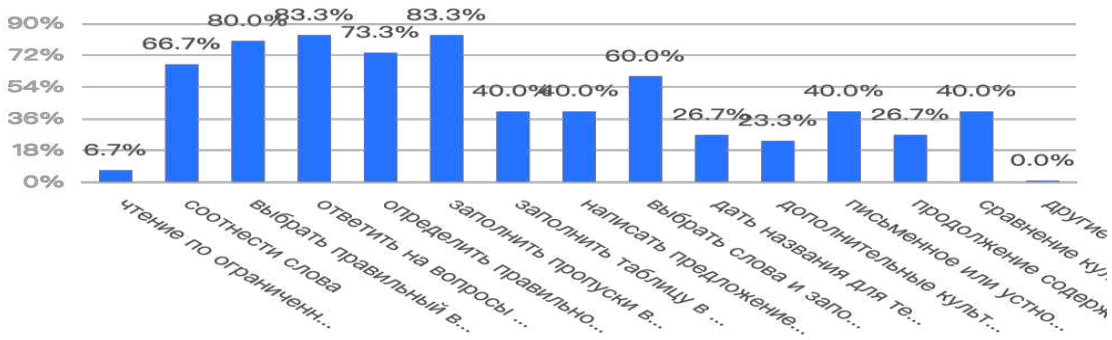
The survey results are as follows:

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Most of the respondents are interested in "notes on key words", "cultural background knowledge" and "language knowledge". A small number of people are also willing to learn about "background information related to the article" and "introduction to the theme or question of the reading material". In addition, the surveyed learners also added that "I hope that the reading texts have pinyin between the lines to deepen the impression of new words which helps memorize them. Besides, it would be best if the reading texts can also have audio recordings for use."

Question 5 "If you may work in education in the future, which reading exercises do you think you and your future students prefer?"

The survey results and data are as follows:

The most popular exercises among the respondents include: "Answer questions based on the content of the text (83.33%)"; "Fill in the blanks to complete the sentences (83.33%)"; "Choose the correct option based on the content of the text (80.00%)"; "Judge the correctness based on the content of the text (73.33%)"; "Match words (66.67%)"; "Choose words to fill in the blanks (60.00%). At the same time, relatively small number of people think that "Fill in the form according to the text content"; "Imitate sentences or essays"; "Write or talk based on pictures"; "Comparison of Chinese and Russian language and cultural background knowledge" are also effective. While few people are interested in these four types of exercises: "Reading at a fixed time"; "Other cultural topics on the theme of the text"; "Continue writing the article"; "Propose a title for the text", and the exercise "Propose a title for the text" turns out to have the lowest selection rate.

Question 6 "If you may work in education in the future, what Chinese language knowledge and skills do you and your future students hope to gain through reading textbooks? " This question requires the respondents to rank the 7 options in order of importance, aiming to understand the core goals that learners hope to achieve through reading courses.

The comprehensive ranking results are as follows: "Improve Chinese proficiency"（top goal）, "Improve writing skills", "Broaden horizons", "Understand Chinese etiquette and customs", "Improve reading skills", "Expand vocabulary", "Entertainment".

Question 7 "If there would be two images of ‘cultural storytellers’ in a reading textbooks, who or what would you recommend (one from China and one from Belarus)? ” This question aims to reveal the learners' understanding of typical Chinese and Belarusian cultural symbols in their language cognitive thinking, so as to include them in the reading textbook to embed the characteristics of cultural symbols and increase interestingness

The answers of respondents inclusde:China: Confucius, pandas, dragons, historical celebrities, children, travelers, etc. Belarus: Belarusian modern children, bison, tourists, white storks, cornflowers, etc.

Question 8 "If the reading textbook contains comparison of Chinese and Belarusian cultures, what content or elements do you want to see? (Language level, cultural level, social level)" This question aims to explore local cultural characteristics and seek for theme of cultural communication and mutual learning.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

The survey results are all-encompassing and summaried as follows:

Comparison at the language level: idioms, pronunciation, language expressions, modern buzzwords, various names, etc.; comparison at the cultural level: national costumes, traditional customs, festivals, historical sites, music songs, etc.; comparison at the social level: living habits, family traditions, visual phenomena, political changes, social roles, traditional virtues, negative social issues, international cooperation, workplace etiquette, behavioral norms, cognitive thinking, etc.

Question 9 " In addition to the above, what other suggestions do you have for compiling Chinese reading and teaching materials for Belarusian students?" This question is an open-ended question, in order to gather diferent ideas and inspiration. No specific presentation and analysis will be made here.

Based on the above research and analysis, the reading textbooks currently in use have problems for Belarus Chinese learner in terms of the selection of text themes, new word annotations and supporting exercises design. To be specific, the themes and materials are too simple, monotonous, or complex and obscure, which result in no information gap in reading exercises or being completely incomprehensible; in terms of new words, the annotations are unclear or too long, the words selection is inappropriate; the supplementary cultural background information is missing, uninteresting, out-of-date, untypical or irrelevant to the text; the supporting exercises are too difficult, ineffective, too many or few, and questions lack innovation, diversity or interest. These existing problems will negatively affect the learning and teaching effectiveness and efficiency, making it impossible for students to achieve the training goals of improving reading comprehension skills, learning cultural language information and expanding vocabulary, which furtherly reduces their motivation and enthusiasm for Chinese langguage learning. At the same time, in the long term, this will inevitably cause certain difficulties and limitations to the language and cultural communication in education for different local Chinese schools or institutes. It can be seen that in the future, a set of modern local Chinese reading textbooks that are guided by the local Chinese learners' interest in reading themes, as well as their various demand for reading training and materials needs to be integrated and compiled.

The new local Chinese reading textbooks is going to take into account the integration of typical Chinese and Belarusian cultural symbols, Combine with the perspective of Chinese and Belarusian cognitive thinking, select dynamic Chinese and Belarusian language and cultural content that keeps pace with the times and dimensionalize the text chapters to make the reading textbook format clear. Furthermore, to achieve the goal of "one book for multiple uses", that is, to allow learners of different subjects and different levels to achieve cross-cultural communication and recognition through multi-dimensional reading, comparison and mutual learning.

BIBLIOGRAPHY:

[1] The National Language and Writing Commission of the Ministry of Education of the People's Republic of China issued ,*Chinese Proficiency Grading Standards for International Chinese Language Education*, Beijing: Beijing Language and Culture University Press, 1st edition, April 2021.

[2] The China-Foreign Language Exchange and Cooperation Center of the Ministry of Education, *The Framework of Reference for Chinese Culture and Society in Chinese Language Education*, Beijing: Chinese Language Teaching Press, 2023.

[3] Questionnaire original data and report:
https://www.wenjuan.com/report/share/66f2aacaf51f1242b6bf2520#
code：2VI7JT

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ 338.4

ТУРИЗМ ЖӘНЕ ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ ИНДУСТРИЯСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Жеңісбек Аруна Ерзатқызы
МІжМБ (мейрамхана ісі және мейманхана бизнесі) мамандығының
3 -курс студенті
Алматы технологиялық университеті, Алматы қаласы
Ғылыми жетекшісі: Дүйскенова Райгүл Жеңісқызы
PhD докторы, қауымдастырылған профессор м.а
Алматы технологиялық университеті,
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада туризм және қонақжайлылық индустриясына цифрлық экономиканың негізгі әсері, жаңа трендтердің өзіне тән ерекшеліктері және қолданылу аясы қарастырылған. Қазақстандағы жалпы ішкі өнімдегі оның үлесінің өсуін көрсететін әлемдегі цифрлық экономиканың даму жай-күйіне талдау жүргізілді, оған сандық процестерді жылжыту мен дамытудың мемлекеттік бастамасы мен қызмет көрсету саласы үшін цифрландыру үрдістерінің маңыздылығы, туристік инфрақұрылымды дамыту, жаңа туристік өнімдерді жасау және шетелдік инвесторларды тарту бағыттары зерттелді.

Кілт сөздер: цифрлық экономика, туризм индустриясы, қонақжайлылық индустриясы, бәсекеге қабілеттілік, қызмет көрсету саласы, экотуризм, инфрақұрылым.

2024 жылғы 21 мамырда Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев елді цифрландыру туралы заңға қол қойды. Ол тұжырымдамада талшықты-оптикалық байланыс желілерін, электрондық құжатты, ұялы инфрақұрылымды, навигациялық спутниктік технологияларды дамыту туралы деректер қарастырылған.

2022 жылдың мәліметтеріне сүйенсек, еліміз цифрлық бағыттары дамыған отыз елдің қатарына енгенін білеміз. Әлемдік рейтингтегі ақпараттық технологияларды дамыту бағыттары бойынша даму индексінің көрсеткіштерінде Қазақстан 51-орынға ие болған. Алдағы уақытта еліміз үздіктер қатарында барынша алға жылжуға ұмтылуда.

Әлемдегі цифрлық экономиканың қарқынды дамуы мемлекеттердің, салалардың, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз етеді. Бүгінгі күннің тренді - барлық салаларды қамтитын, экономикалық субъектілер қызметінде цифрлық технологияларды жаһандық қолдануға, ақпараттық қоғам мен жалпы цифрлық экономиканы қалыптастыруға бағдарланған цифрлық трансформация айшықталып отыр.

Инфрақұрылымды цифрландыру және қол жетімділік экономикалық қызметке қатысушылардың толыққанды өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді. Цифрлық экономиканың ерекшеліктері ретінде дербестендірілген сервистік модельдердің болуын, сондай-ақ бірлескен тұтыну экономикасы мен sharing-сервистердің дамуын ерекше атап өтуге болады. Қызмет көрсету саласы үшін цифрландыру үрдістері өзекті болып табылады. Сауда және көлік ұйымдары, туризм және қонақжайлылық индустриясы, қоғамдық тамақтану кәсіпорындары мақсатты аудитория мен арнайы қамтуды кеңейтуге, қызмет көрсету сапасын жақсартуға, жаһандық цифрлық экономикада цифрлық платформалардың көбірек саны мен сапасы қалай тартылатынын назарға ала отырып, жедел қарқынмен дамуға мүмкіндік алды [1].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Соңғы жылдары Қазақстан экономикасы негізгі салалардың тұрақты дамуымен және жаңа технологияларды енгізумен нығайтылатын тұрақты өсуді көрсетіп отыр. 2024 жылы ел шикізат тауарларына бағаның ауытқуын және жаһандық экономикалық сын-қатерлерді қоса алғанда, өзгермелі әлемдік экономикалық жағдайларға бейімделуді жалғастыруда.

Қазіргі уақытта туризм әлемдік экономиканың ірі және неғұрлым перспективалы секторларының бірі болып табылады, көптеген елдер үшін жұмыспен қамтуды, экспорттық түсімді құруда, ЖІӨ-нің жалпы үлесінде маңызды рөл атқарады.

2024 жылдың бірінші жартыжылдығында Қазақстанның жалпы ішкі өнімі (ЖІӨ) жүргізіліп жатқан экономикалық реформалардың тиімділігін және салалардың әртараптандырылуын растай отырып, ел экономикасындағы оң үрдістерді көрсетті. Елдің ЖІӨ өсуді көрсете отыр, бұл экономикалық белсенділіктің жалпы деңгейінің артқанын және халықтың өмір сүру стандартының жақсарғанын көрсетеді.

2024 жылғы қаңтар-наурыз айларында өндірілген ЖІӨ көлемі 26,02 триллион теңгені құрады, бұл өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 3,8% артық екенін көруге болады. Бұл өсу көрсетілетін қызметтер өндірісі саласындағы өсумен (3%), тауарлар өндірісінің ұлғаюымен (5.1%) және өнеркәсіп дамуының ұлғаюымен (3,9%) негізделген. Қызмет көрсету саласы осы кезеңде ЖІӨ өндірісіне негізгі үлес қосады және 57,9% -ды құрайды. 2024 жылғы қаңтар-наурыз айларындағы ЖІӨ құрылымының пайызын төмендегі 1 – ші суреттен көре аламыз.

Сурет 1- 2024 жылғы қаңтар-наурыз айларындағы ЖІӨ құрылымы,%
Ескерту: [2] дерек көзі бойынша құралды

Қазақстан Үкіметі ұлттық экономиканың тиімділігін арттыруға, инновацияларды ынталандыруға және шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған стратегиялар мен бағдарламаларды іске асыра отырып, орнықты экономикалық өсуге үлкен мән береді. Бұл шаралар экономикалық дамудың ұзақ мерзімді мақсаттарына қол жеткізуге және Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын жақсартуға бағытталған [2].

Бүгінде туризм мемлекеттің тарихи-мәдени мұрасын және аумақтық даму мен коммуникация саласындағы ең заманауи ақпараттық технологияларды біріктіретін ерекше әлеуметтік-мәдени құбылысқа айналды. Әлемде туризм саласында өздерінің бірегей идеяларын салаға енгізуге ұмтылатын ондаған технологиялық стартаптар жұмыс істейді. Атап айтқанда, камбоджалық «CamboTicket» платформасы электрондық пошта арқылы Лаос, Таиланд, Камбоджа, Вьетнамдағы паромдарда, автобустарда және жеке такси қызметтерінде бір мезгілде орын брондауға мүмкіндік береді.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қонақ үйлер де әлеуетті клиенттерге нөмірді таңдау кезеңінен бастап сайтта немесе арнайы қосымша арқылы тұру ақысын төлеуге дейін барынша жылдам диджитал-қызмет ұсынуға мүдделі.

Мұндай платформаларды пайдаланбай, қазіргі саяхатты елестету қиын. Олардың көмегімен тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді сатушылар мен сатып алушыларды нарықта барынша қысқа мерзімде, оның ішінде мәмілелер жасасу және есеп айырысу жүргізу кезінде, сол арқылы делдалдық буындарды жоя отырып, өндірістік және айырбастау процестеріне шығындарды барынша азайта отырып, қатысушылар арасындағы сенім рейтингтері автоматты түрде қалыптастырылады [3].

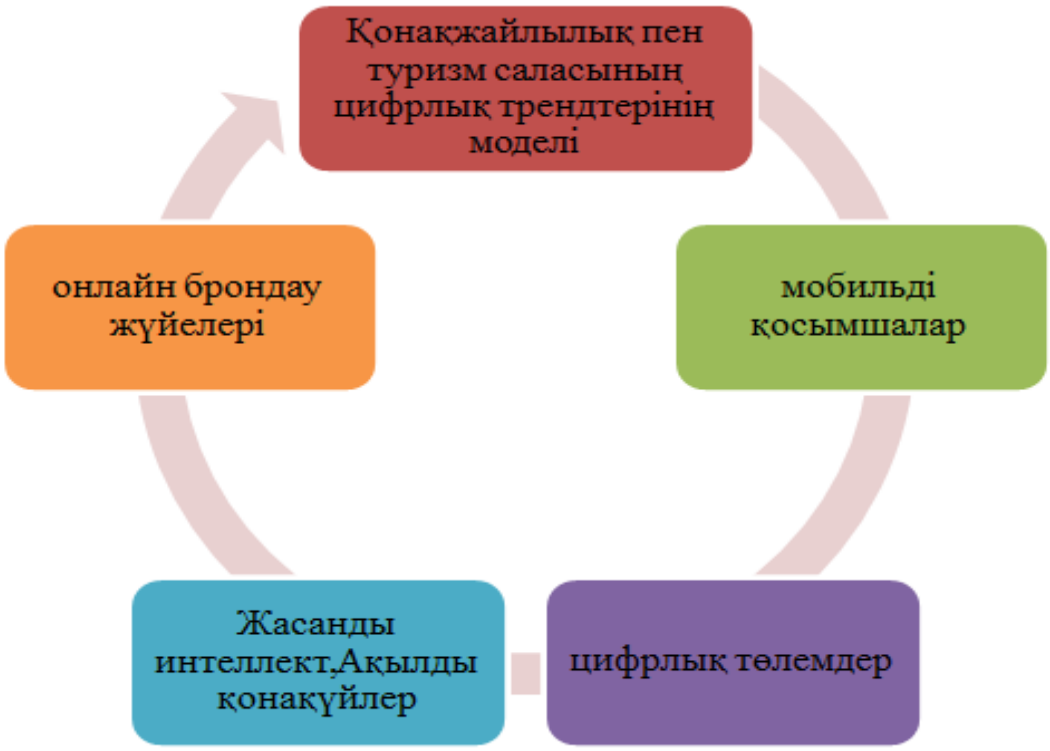
Қазақстан үкіметі 2025 жылға қарай шетелдік туристер санын 10 млн адамға дейін арттыруды жоспарлап отыр. Ол үшін туристік инфрақұрылымды дамыту, жаңа туристік өнімдерді жасау және шетелдік инвесторларды тарту бағыттары дамытылады. Елімізде әлемнің түрлі елдерінен туристерді тарта алатын бірегей бай, табиғи және тарихи объектілер бар. Қазақстандағы қонақжайлылық саласы мен туризм саласын дамыту бағыттары көрсетілген (сурет 2).

Сурет 2 – Қазіргі кездегі Қазақстандағы қонақжайлылық саласы мен туризм саласын дамыту
Ескерту: автормен құрастырылды

Қазақстандағы қонақжайлылық және туризм салаларында цифрлық технологиялардың әсері барған сайын артып келеді. Бұл өзгерістер саланың барлық бағыттарына терең ықпал етіп, жаңа мүмкіндіктер мен тиімділік деңгейін ұсынады. Заманауи цифрлық құралдар мен технологияларды енгізу қонақжайлылық және туризм секторларындағы қызмет көрсету сапасын арттырып, туристер мен клиенттер үшін жаңа тәжірибелер ұсынады. Қазақстандағы қонақжайлылық саласы мен туризм саласындағы цифрлық трендтердің моделі ретінде мынадай бағыттарды қарастыруға болады (сурет 3).

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сурет 3 - Қонақжайлылық саласы мен туризм саласындағы цифрлық трендтер
Ескерту: деректер негізінде автормен құрастырылды

Көріп отырғанымыздай, ең маңызды тренд – онлайн брондау жүйелерінің кеңінен қолданылуы. Қонақүйлер мен туристік агенттіктер өз қызметтерін онлайн платформалар арқылы ұсына отырып, клиенттерге ыңғайлы әрі жылдам қызмет көрсетуге барынша ыңғайлы мүмкіндік береді. Мұндай платформалар арқылы туристер өздері үшін ең тиімді ұсыныстарды таңдай алады, бөлмелерді немесе турларды алдын ала брондай алады, ал пікірлер мен рейтингтер көмегімен дұрыс шешім қабылдайды.

Туризм мен қонақжайлылық индустриясындағы айрықша маңызды цифрлық тренді – мобильді қосымшалардың пайда болуы. Қазір көптеген қонақүйлер мен туристік бағыттар өз клиенттеріне арнайы мобильді қосымшалар ұсынады, бұл туристерге сапарды жоспарлау және басқаруға көмек береді. Қосымшалар арқылы туристер әртүрлі қызметтерді тапсырыс бере алады, бағыттар туралы ақпарат ала алады, төлемдер жасай алады, ал кейде тіпті виртуалды экскурсиялар мен толықтырылған шындық (AR) технологияларын қолдана алады. Виртуалды турлар мен AR қосымшалары туристерге жаңа бағыттарды немесе қонақүйлерді алдын ала көруге мүмкіндік береді, бұл олардың сапарды жоспарлау үдерісін жеңілдетеді.

Сонымен қатар, жасанды интеллект пен үлкен деректердің (Big Data) қолданысы да қарқынды түрде кеңейіп келеді. Жасанды интеллект арқылы қонақүйлер мен туристік ұйымдар клиенттердің сұраныстарын алдын ала болжап, олар үшін жеке ұсыныстар мен қызметтерді ұсына алады. Бұл технология клиенттерге ең жақсы тәжірибе ұсынуға көмектесіп, қызмет көрсету сапасын айтарлықтай арттырады. Мысалы, қонақүйлерде чат-боттар мен виртуалды көмекшілер арқылы клиенттерге 24/7 қызмет көрсетіледі, ал бұл өз кезегінде персоналдың жұмысын жеңілдетеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Цифрлық трансформация туризм мен қонақжайлылық саласына өзге де инновациялық шешімдер әкелуде. Ақылды қонақүйлер, яғни IoT (Интернет заттары) технологияларын қолдану арқылы қонақтар өз бөлмелерінің температурасын, жарығын, тіпті теледидарды да басқару мүмкіндігіне ие болады. Бұл технологиялар қонақтарға өздерін ыңғайлы әрі комфортты сезінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ақылды жүйелер қонақүйлердің энергия тұтынуын тиімді бақылауға мүмкіндік беріп, экологиялық тұрғыдан да тиімді шешімдер ұсынады.

Әлеуметтік желілер мен инфлюенсер маркетингінің қонақжайлылық пен туризм саласындағы рөлі де артып келеді. Instagram, TikTok, YouTube сияқты платформалар арқылы туристік бағыттар мен ұсыныстарды насихаттау саланың жаңа жарнамалық алаңына айналды. Инфлюенсерлердің көмегімен белгілі бір бағыттарды немесе қызметтерді кеңінен тарату туристердің қызығушылығын арттырады және жаңа тұтынушыларды тартуға ықпал етеді. Цифрлық төлем жүйелерінің енгізілуі де туристер мен қонақтар үшін айтарлықтай жеңілдік тудырады. Қазір көптеген қонақүйлер мен туристік қызметтер цифрлық төлемдер жүйесін қабылдайды, бұл өз кезегінде клиенттердің төлемдерді жеңіл әрі қауіпсіз жүзеге асыруына мүмкіндік береді. Криптовалюталарды қолдану да бұл саладағы төлем жүйелерінің болашағы ретінде қарастырылуда, бұл халықаралық деңгейде сапарлар мен қызметтер үшін төлемдерді ыңғайлы және жылдам жасауды қамтамасыз етеді [4].

Қорыта келгенде, Қазақстандағы туризм мен қонақжайлылық саласының цифрлық тұрғыдағы көрінісі, цифрлық трендтердің дамуы еліміздің туристік саласының, туристік инфрақұрылымының сапасын арттырып, қонақжайлылық саласының бастамасында жаңа нарықтарға жол ашады. Бұл саладағы цифрлық шешімдер туристердің тәжірибесін жақсартып, қонақжайлылық қызметтерін тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Алдағы уақытта бұл трендтердің дамуы Қазақстанның туристік индустриясының халықаралық аренада бәсекеге қабілеттілігін арттыруға зор ықпал ететін болады. Аталған заманауи маркетинг құралдары Қазақстандағы туризмнің дамуына оң әсерін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Цифровой Казахстан. https://www.tadviser.ru/index.php/ сайтының мәліметтері (қаралған күні 01.12.2024)
2. https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html сайтының мәліметтері (қаралған күні 28.11.2024)
3. Богомазова И.В., Аноприева Е.В., Климова Т.В., Цифровая экономика в индустрии туризма и гостеприимства: тенденции и перспективы., сетевой научный журнал., Т13,3 (85)., 2019г
4. 2024: Работа по созданию ИИ-модели, https://www.tadviser.ru/index.php сайтының мәліметтері (қаралған күні 01.12.2024)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 37.013.43

ТҰЛҒАНЫҢ ӨМІРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Балнұр Жұмаділлә Ержанқызы, Мадина Қадырбай Абдикаримқызы,
6В01502 – «Математика-физика мұғалімі» мамандығының 2 курс студенттері
Ғылыми жетекші: Гүлбақыт Қадыржанқызы Шашаева
Абай атындағы ҚазҰПУ, философия докторы (PhD),
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі қоғамда тұлғаның өмірлік құндылық дағдыларын қалыптастырудың маңыздылығы және негізгі тәсілдері жан-жақты талданады. Өмірлік құндылықтар адамның жеке дамуы мен әлеуметтік ортада үйлесімді өмір сүруі үшін қажетті негізгі моральдық және этикалық қағидаларды қамтиды. Мақаланы жазу барысында тұлғаның бойындағы басты құндылықтар: эмоционалдық тұрақтылық, коммуникативті дағдылар, сыни ойлау және шешім қабылдау қабілеті қарастырылады. Сонымен бірге құндылықтарды қалыптастыруда білім беру жүйесінің, отбасы тәрбиесінің, сондай-ақ қоғамдық және волонтерлік қызметтердің маңызды рөлі сипатталады. Білім беру мекемелерінде арнайы пәндер енгізу, тәжірибелік тренингтер ұйымдастыру, топтық жұмыстар жүргізу, жастарды қоғамдық және волонтерлік іс-шараларға қатыстыру арқылы құндылықтарды дамытудың нақты әдістері ұсынылады.

Кілттік сөздер: Өмірлік құндылықтар, тұлға дамуы, эмоционалдық тұрақтылық, коммуникативті дағдылар, сыни ойлау.

Кіріспе: Қазіргі қоғамда тұлғаның өмірлік құндылықтарын және маңызды дағдыларын қалыптастыру негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Әрбір адамның құндылықтар жүйесі оның өмір жолына, мақсаттарына және қоғамдағы рөліне тікелей әсер етеді. Бұл дағдылар жастардың болашағын қамтамасыз етіп, оларды қоғамда табысты болуға бағыттайды. Сонымен қатар, жаһандану мен технологиялық даму кезеңінде адамзаттың өмірлік құндылықтарға деген көзқарасы өзгеріске ұшырап, құндылықтар жүйесі жаңаша мағынаға ие болуда.

Зерттеу нәтижелері білім беру саласында, әсіресе мектептер мен университеттерде тәрбиелік бағдарламалар жасауда қолдануға тиімді. Сонымен қатар, әлеуметтік жұмыс пен отбасылық кеңес беру қызметінде ата-аналар мен жасөспірімдер арасында құндылықтарды дамыту тәсілдері мен әдістерін қолдануға ықпал етеді. Мақала болашақ ұрпақтың жан-жақты дамуы мен қоғамға бейімделуіне бағытталған жобалар мен бағдарламаларды дайындауда бағалы ресурс ретінде ұсынылады.

Зерттеу жұмысымыздың **мақсаты** – тұлғаның бойына өмірлік құндылық дағдыларын қалыптастыруды теориялық ,педагогикалық тұрғыда негіздеу және ғылыми әдістеменің тиімділігін тәжірибелік-педагогикалық жұмыс арқылы тексеру. Аталған мақсаттардан төмендегідей **міндеттер** анықталды: тұлғаның бойында өмірлік құндылық дағдысын қалыптастырудың теориялық негіздерін мен дағдыларын қалыптастыру арқылы педагогикалық шарттарын анықтау; құндылық дағдыларын қалыптастыру.

Зерттеу әдістері: зерттеу мәселесі бойынша философиялық, психологиялық, әлеуметтік, педагогикалық әдебиеттерге талдау жасау; сауалнама жүргізу, алынған мәліметтерді сандық жағынан сараптап, қорытындылау.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Зерттеу нәтижелері (нәтижелерді талқылау)

Бүгінгі күні әлеуметтік, мәдени және экономикалық өзгерістер жағдайында жеке тұлғаның құндылықтарын тәрбиелеу маңызды мәселе ретінде қарастырылады. Жастардың бойында адамгершілік, жауапкершілік, әдептілік секілді негізгі құндылықтарды тәрбиелеу олардың қоғамда үйлесімді өмір сүруіне септігін тигізеді. Өмірлік құндылықтар қоғамға өз үлесін қоса алатын, әлеуметке пайдалы, толерантты және шығармашыл тұлғаны қалыптастыруда ерекше рөл атқарады.

Өмірлік құндылықтарды меңгеру жастардың өз болашағын, жеке әлеуетін дұрыс бағалауға, оң шешім қабылдау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Жеке тұлға ретінде қалыптасу үшін білім беру жүйесі, отбасы, мәдени орта және әлеуметтік қызметтер маңызды рөл атқарады. Әр түрлі салада, әсіресе білім беру мен әлеуметтік қолдауда, жастардың құндылықтар мен дағдыларды қалыптастыруын ынталандыратын бағдарламалар мен бастамалар жүзеге асырылуда.

Қоғамның қазіргі сұраныстары жастардан тек білім алып қана қоймай, жоғары моральдық-этикалық қасиеттер мен тұлғалық жауапкершілікті меңгеруді талап етеді. Жастарды қоғамдастырып, оларға бағыт-бағдар беретін өмірлік құндылықтар кәсіби табысқа ғана емес, сонымен қатар олардың тұлғалық және әлеуметтік үйлесімділігіне қолдау көрсетеді. Өмірлік құндылықтарды дамыту жастарға келешек өмірінде тұрақтылық, мақсаттылық және жан-жақтылық қасиеттерін қалыптастыруға көмектеседі, бұл олардың өз әлеуетін толық ашуға ықпал етеді (Кесте-1).

Ғалымдар	Дағды ұғымының мәні
Қ. Жарықбаев	Дағды – бір не бірнеше қимылды бірнеше рет атқару қажеттілігінен туындайтын, сондай-ақ табиғатына таңылып қалатын мінездегі “автоматтандырылған элемент”
Қ.Қ. Сатпаев	Дағды – динамикалық тербелістер әсерінен, ми қыртысында кешенді шатрры байланыстар, шартты рефлекстер тізбегі арқылы пайда болады.
Т. Аквин	Дағды арқасында денсаулық және ізгілік анықталады.
В.А. Болотов, В.В. Сериков	Дағды – адамның қызметі, өмірлік мәселелерді шешудің тұтас тәжірибелері, әлеуметтік рөлдерді атқару құзыреттері.

Кесте 1- Өмірлік дағды ұғымының маңыздылығы туралы зерттеушілердің көзқарастары

Өмірлік құндылық дағдыларының негізгі түрлерін талдайтын болсақ: *Эмоционалдық тұрақтылық* – адамның стресс пен эмоциялық қысымға төтеп беру қабілеті. Бұл дағды адамның өз эмоцияларын басқара білуіне, өзін-өзі тануына, және эмоциялық интеллектісін дамытуға көмектеседі. Эмоционалдық тұрақтылық адамға ауыр кезеңдерден өтуге, өз күш-жігерін жоғалтпай, алға қарай ұмтылуға мүмкіндік береді. Жағдайға бейімделіп, сабыр сақтауға көмектесетін бұл қабілет адамның ішкі әлемін тұрақтандыруға, қоршаған ортамен гармония орнатуға жол ашады. Қазіргі уақытта бұл дағды адамның әлеуметтік, кәсіби және жеке өмірінде табысқа жетуі үшін аса маңызды. Эмоционалдық тұрақтылықты дамыту үшін адам өз көңіл-күйін бақылауды, эмоцияларын дұрыс бағыттауды үйренуі керек. Бұл психологиялық тепе-теңдікті сақтау қабілеті болып табылады және адамның қиын жағдайлардан шығу жолын табуына, өз ресурстарын барынша тиімді пайдалануына көмектеседі. Төзімділік пен шыдамдылықты, өзін-өзі қолдауды дамыту арқылы эмоционалдық тұрақтылық нығаяды (Кесте-2).

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ғалымдар	Құндылық ұғымының мәні
Мартин Хайдеггер	Хайдеггер құндылықтарды "болмыстың" терең мағынасына байланыстыра отырып, оларды адам мен әлем арасындағы қарым-қатынасты белгілейтін фактілер ретінде сипаттайды.
С. Е. Нұрмұратов	«Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік-философиялық талдау» тақырыбына арналған монографиясында руханиқұндылықтарға теориялық және аксиологиялық тұрғыдан анықтама берілген.
Е. С. Салтанов	Салтановтың зерттеуінде құндылықтардың әлеуметтік және мәдени контексте қалай пайда болатыны, олардың адам өміріндегі ролі және қоғамдағы маңыздылығы талқыланады. Ол құндылықтарды адамның болмыстық негіздерінің көрінісі деп атап көрсетеді.

Кесте 2 – Құндылық ұғымының мәніне анықтама берген ғалымдар

Коммуникативті дағдылар – бұл адамдармен тиімді қарым-қатынас жасау, өз ойынды анық жеткізе білу және басқаларды тыңдау қабілеті. Бұл дағды адамның қоғаммен байланысын нығайтып, өз ойын ашық әрі түсінікті жеткізуге мүмкіндік береді. Коммуникативті дағдылар, әсіресе, жұмыс және оқыту процесінде өте маңызды. Тұлғаның басқа адамдармен түсінісуі, пікір алмасуы, ойларын ортаға сала білуі оның табысқа жетуіне және әлеуметтік ортада өз орнын табуына ықпал етеді.

Коммуникативті дағдылардың жақсы дамуы адамға ортақ тіл табуға, өз позициясын қорғауға және жанжалдарды бейбіт жолмен шешуге көмектеседі. Сонымен қатар, бұл дағды адамның қоғамдық өмірге белсенді қатысуын, топтық жұмыста жетістіктерге жетуін, адамдар арасындағы түсіністікті нығайтуын қамтамасыз етеді. Коммуникацияны жақсарту үшін адамның тіл мәдениетін меңгеруі, өзін-өзі бақылауы және өзге адамдардың пікірін құрметтеуі маңызды.

Сыни ойлау – бұл ақпаратты талдау, объективті бағалау, нақты фактілерді ажырата білу және өз пікірін негіздей алу қабілеті. Сыни ойлау дағдылары адамның түрлі ақпарат ағыны ішінде шынайы және жалған ақпаратты ажыратуына, өз шешімдерін объективті түрде қабылдауына көмектеседі. Бүгінгі жаһандану мен ақпараттық технологиялар дәуірінде сыни ойлау адамның дұрыс шешім қабылдауына, өз позициясын қорғай алуына және дербес пікір қалыптастыруына қажетті басты қабілеттердің бірі болып табылады.

Сыни ойлау адамның интеллектуалды дамуына, ақпаратты жан-жақты қарастырып, қорытынды жасауына ықпал етеді. Сонымен қатар, сыни тұрғыдан ойлай алатын тұлға әртүрлі көзқарастарды түсіне отырып, кез келген мәселеге саналы көзқараспен қарайды, жеке және кәсіби өмірде кездесетін проблемаларды тиімді шешуге дайын болады. Сыни ойлауды дамыту үшін адамға ашықтық, талдау жасау дағдылары, шығармашылық көзқарас пен бейтараптық сияқты қасиеттерді игеру маңызды [5].

Шешім қабылдау және мәселе шешу қабілеті – бұл әртүрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдау және қиындықтарды тиімді шешу үшін қажет дағды. Бұл қабілет адамның жан-жақты ойлауын, жағдайды тереңінен түсініп, өз іс-әрекетінің ықтимал салдарын болжай алуын талап етеді. Шешім қабылдау дағдысы, әсіресе, жауапкершілік пен тәуекелге негізделген жағдайларда маңызды. Бұл адамның әр түрлі мәселені шешуде өз жолын тауып, қиындықтан шығуына ықпал етеді.

Мәселе шешу дағдылары адамның кәсіби қызметінде, жеке өмірінде және қаржылық мәселелерде шешімдерді тиімді қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл қабілет адамның сенімділігін арттырып, оның қиындықтарға бейімделуіне және өз мақсаттарына жетуіне көмектеседі. Шешім қабылдау және мәселе шешу дағдыларын дамыту үшін адам өзінің таңдауларын талдап, әр шешімнің салдарына жауапты болуы, сондай-ақ жаңа шешім қабылдау жолдарын іздестіруге қабілетті болуы керек.

Құндылықтарды қалыптастыру жолдары: Білім беру орындарында құндылықтар жайлы пәндерді енгізу. Білім беру орындары құндылықтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Пәндер арқылы өмірлік құндылықтар мен дағдыларды үйрету жастардың

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

әлеуметтік жауапкершілігін, адамгершілігін, өзара сыйластық пен ынтымақтастықты дамытуға бағытталады. Мектептер мен университеттерде арнайы курстар, семинарлар мен тренингтер ұйымдастыру арқылы жастарға моральдық-этикалық нормаларды түсіндіруге болады. Мұндай бағдарламалар студенттердің өз пікірлерін еркін білдіруге, әртүрлі көзқарастарды бағалауға және олармен санасуға мүмкіндік береді [2].

Қоғамдық және волонтерлік қызметке қатысу: Жастарды қоғамдық жұмыстар мен волонтерлік қызметке тарту – өмірлік құндылықтарды қалыптастырудың маңызды бір бөлігі. Волонтерлік қызмет арқылы жастар әлеуметтік жауапкершілікті, адамгершілікті және қоғамға деген қамқорлықты сезінеді. Олар өздерінің уақыттарын және күштерін басқаларға көмек көрсетуге арнап, әлеуметтік мәселелерге назар аударады. Бұл тәжірибе жастардың тұлғалық дамуына, олардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуына және өз әлеуеттерін ашуға көмектеседі [6].

Отбасылық кеңес беру: Отбасылық кеңес беру – ата-аналарға балаларында құндылықтарды дамыту жолдарын түсіндіру мақсатында қолданылатын тиімді әдіс. Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынасты жақсарту, сенімділік пен түсіністік орнату үшін кеңес беру сеанстарын ұйымдастыру өте маңызды. Отбасылық кеңес беру бағдарламалары арқылы ата-аналар балаларын тәрбиелеу, оларға моральдық құндылықтарды жеткізу мен адамгершілік қасиеттерді дамыту жолдарын үйрене алады. Осылайша, құндылықтарды қалыптастыру – тек мектеп немесе отбасы шеңберінде ғана емес, қоғамның барлық деңгейінде жүзеге асырылуы тиіс кешенді процесс. Жастарды тәрбиелеу мен дамытуға бағытталған бірлескен күш-жігер олардың өмірінде тұрақтылық, мақсаттылық және тұлғалық дамуға ықпал етеді. Осы тақырып бойынша студенттер арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері құндылықтарды қалыптастыру процесінің тиімділігін көрсетуге мүмкіндік береді.

Сауалнама сұрақтары: Өмірлік құндылықтарды дамыту маңызды ма?, Мектепте және университетте құндылықтар жайлы пәндерді енгізу маіызды ма?, Отбасының рөлі құндылықтарды қалыптастыруда маңызды ма?, Тәжірибелік тренингтер мен топтық жұмыстардың құндылықтарды дамытуға оң әсерін тигізе ме?, Волонтерлік қызметтің әлеуметтік жауапкершілік пен адамгершілікті дамытуда маңызды ма? Сауалнамаға 100 студент қатысты, олардың жауаптары мынадай негізгі бағыттар бойынша статистикалық талдауға алынды. (Сурет-1)

Сурет-1:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сауалнаманың нәтижелері көрсеткендей, студенттердің басым көпшілігі өмірлік құндылықтарды дамыту мен тәрбиелеудің маңызды екенін түсінеді. Олар білім беру, отбасы, және қоғамдық қызмет арқылы құндылықтарды қалыптастыруда белсенді қатысуға дайын. Сонымен қатар, тәжірибелік тренингтер мен волонтерлік қызметтің рөлі ерекше атап өтілді, бұл құндылықтарды дамытудағы практикалық тәжірибенің қажеттілігін көрсетеді.

Статистикалық талдаулар мен сауалнамалар арқылы алынған деректер болашақта білім беру бағдарламаларын жетілдіру, жастардың құндылықтарын қалыптастыру бойынша шараларды дамыту үшін негіз бола алады. Бұл зерттеулер жастардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға, олардың тұлғалық дамуын ынталандыруға және қоғамның игілігіне үлес қосуға көмектеседі.

Қорытынды: Өмірлік құндылықтарды және маңызды дағдыларды қалыптастыру қазіргі қоғамда ерекше маңызға ие. Жастардың бойында адамгершілік, жауапкершілік, эмоционалдық тұрақтылық, коммуникативті дағдылар және сыни ойлау сияқты қабілеттерді тәрбиелеу – олардың болашағын айқындайтын маңызды процесс. Білім беру орындары, отбасы және қоғамдық қызметтер осы құндылықтарды сіңіруде маңызды рөл атқарады.

Сауалнаманың нәтижелері студенттердің өмірлік құндылықтардың маңызын түсінетінін және оларды дамытуға ынталы екенін көрсетті. Бұл білім беру бағдарламаларын жетілдірудің қажеттілігін дәлелдейді, ал тәжірибелік тренингтер мен волонтерлік қызметтің тиімділігі жастардың тұлғалық дамуына септігін тигізеді.

Өмірлік құндылықтарды дамыту тұрақты әрі үйлесімді қоғам құруда басты негіз болып табылады. Білім беру жүйесі мен әлеуметтік бағдарламалардың үйлесімі жастарды толыққанды және саналы азаматтар етіп қалыптастыруға бағытталады. Біздің міндетіміз – жас ұрпақты моральдық-этикалық құндылықтармен, өз болашағына деген сенімділікпен қамтамасыз ету. Осылайша, олар кәсіби табысқа ғана емес, сонымен бірге қоғамдағы өз орнын табуға, әлеуметтік және тұлғалық тұрақтылыққа қол жеткізе алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абдрахманов, Т.Ж. «Тұлға психологиясы» (215 бет)
2. Оспанова, Г.Ж., Әбдікәрімова, Ә.С. «Жас ұрпақты тәрбиелеу теориясы мен әдістемесі» (189 бет)
3. Сейдахметова, С. «Әлеуметтік құндылықтар және олардың дамуы» (142 бет)
4. Исмағұлов, Б.Т. «Құндылықтар теориясы» (276 бет)
5. Мырзабаев, Ж.А. «Сыни ойлау және оның дамуы» (145 бет)
6. Жұмаділова, С. «Қоғамдық қызмет және оның құндылықтарға әсері» (132 бет)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЭПИТОПНАЯ СПЕЦИФИЧНОСТЬ АНТИТЕЛ К ТИРЕОИДНОЙ ПЕРОКИДАЗЕ У ПАЦИЕНТОВ С OVERLAP-SYNDROME.

Еспенбетова Майра Жаксимановна
НАО «Медицинский университет Семей», д.м.н., профессор кафедры терапии,
Ахметова Венера Турсыновна
НАО «Медицинский университет Семей», кафедра ОВП г.Семей, Доктор PhD,
Семей, Казахстан

Аннотация: Возможно, наиболее частыми органоспецифическими аутоиммунными заболеваниями у людей являются те, которые поражают щитовидную железу, то есть диффузный токсический зоб (ДТЗ) и аутоиммунный тиреоидит (АИТ). Они наблюдаются чаще, чем сахарный диабет 1 типа и рассеянный склероз: распространенность ДТЗ в общей популяции составляет около 1%, в то время как аутоиммунный тиреоидит встречается примерно у 15% взрослых женщин, хотя преимущественно в субклинической форме [1-2]. Как ДТЗ, так и АИТ сопровождаются циркуляцией аутоантител к щитовидной железе и инфильтрацией щитовидной железы аутореактивными лимфоцитами. Женщины с положительным семейным анамнезом аутоиммунных заболеваний относятся к группе риска [3]. Антитела против тиреоидной пероксидазы (анти-ТПО), рецептора тиреотропного гормона (анти-РТТГ) и тиреоглобулина (анти-ТГ) служат клиническими маркерами аутоиммунных заболеваний щитовидной железы (АИЗЩ) [5-7]. Существует целый ряд современных исследований, посвященных идентификации анти-ТГ, анти-ТРО и анти-рТТГ эпитопов, которые могут варьироваться у разных людей [8]. Как правило, анти-ТПО распознают конформационные эпитопы, расположенные на поверхности молекул, но они также способны распознавать линейные детерминанты ТПО, которые проявляются на поздних стадиях воспаления [6-7,10]. Эти конформационные эпитопы ограничены двумя доминирующими детерминантами – иммунодоминантными доменными областями А и В [9]. В настоящее время анти-ТПО обнаруживаются в сыворотке крови пациентов с АИТ почти в 100% случаев и несколько реже встречаются у пациентов с ДТЗ – 50-90 %. Однако анти-ТПО также часто обнаруживаются в крови в сыворотке крови населения в целом, и они в 5 раз чаще встречаются у женщин по сравнению с мужчинами [2]. Хотя клиническое значение для лиц с нормальной функцией щитовидной железы остается неясным, уровни антител к ТПО у пациентов с ДТЗ коррелируют с интенсивностью гистологических изменений щитовидной железы. [11] Анти-ТПО способны связывать комплемент, таким образом, можно сделать вывод, что они участвуют в лизисе тироцитов. Анти-микросомальные антитела неоднородны по своей цитотоксичности. Так, в сыворотке крови пациентов с АИТ было выявлено трехкратное увеличение количества анти-ТПО аминокислот 513-633 по сравнению с сывороткой крови пациентов с ДТЗ [12]. Фактически, пытаясь выяснить причины такой неоднородности в уровнях аутоантител среди пациентов с различными аутоиммунные заболевания щитовидной железы появляется возможность прояснить патофизиологию ДТЗ и АИТ, и использование моноклональных антител (МКАТ) может оказаться полезным [13]. Это исследование было направлено на изучение гетерогенности эпитопов, распознаваемых анти-ТПО, у пациентов с АИЗЩ, с overlap-syndrome.

Ключевые слова: Overlap-syndrome, эпитопы, диффузный токсический зоб, аутоиммунный тиреоидит.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Материалы и методы

Дизайн исследования

Это было перекрестное исследование, в которое вошли данные о 398 пациентах с ДТЗ и АИТ, средний возраст которых составил 47,18 ± 14,99 лет. Пациенты были зачислены в период с 1 января 2016 года по 31 декабря 2019 года. Участники исследования были отобраны случайным образом из списка пациентов, наблюдавшихся с диагнозом ДТЗ и АИТ у эндокринологов амбулаторных учреждений. Перед принятием решения о включении в исследование каждого пациента проконсультировали два специалиста в области эндокринологии. Эта консультация включала в себя подтверждение диагноза, объективную клиническую оценку, тесты на функцию щитовидной железы и ультразвуковое исследование щитовидной железы. Одни и те же исследователи обследовали каждого пациента каждые шесть месяцев для контроля его/ее состояние. В зависимости от статуса наблюдения все пациенты были классифицированы как «первичные пациенты» или пациенты с начальными проявлениями заболевания щитовидной железы по сравнению с «пациентами, находящимися под наблюдением» или «пациентами с уже существующими заболеваниями щитовидной железы».

Всем пациентам до включения в исследование и при каждом последующем посещении (один раз в 6 месяцев) в течение периода исследования проводились тесты на тиреотропный гормон (ТТГ), свободный тироксин (СВТ4) и ультразвуковое исследование (УЗИ). Диагноз overlap-syndrome был поставлен, когда у пациента были достаточные клинические и лабораторные данные для диагностики определенного аутоиммунные заболевания щитовидной железы (например, ДТЗ), но также были обнаружены признаки другого расстройства, такого как АИТ. В других случаях, overlap-syndrome был диагностирован, когда мы наблюдали трансформация одного расстройства в другое в течение всего периода наблюдения (например, ДТЗ трансформировалась в АИТ) [14].

В исследуемой группе у 41 пациента с первоначальным диагнозом ДТЗ был диагностирован переход в состояние АИТ. Таким образом, в общей группе пациентов была выявлена группа с развитием overlap-syndrome.

Тестирование специфичности эпитопов, распознаваемых анти-ТРО.

Эпитопы при ДТЗ и АИТ и константы связывания ТПО с моноклональными антителами (МкАТ) были изучены в лаборатории иммуноэндокринологии Научного института вакцин и сывороток им. И.И. Мечникова, Москва, Российская Федерация. Мы использовали десять МкАТ к ТПО, из которых пять реагировали с нативным ТПО, а остальные - с денатурированным ТПО. Специфичность эпитопов изучали методом конкурентного иммуноферментного анализа МкАт в разведении, соответствующем 50%-ному связыванию с ТПО, предварительно вводили в лунку планшета, сенсибилизированную ТПО, в концентрации 1,0 мг/мл. В качестве контроля использовали лунки, содержащие МкАТ к пероксидазе хрена. Планшет инкубировали в течение 1 часа при температуре 37°С. После этапа промывки в лунки добавляли образцы сыворотки крови, собранные у пациентов с аутоиммунные заболевания щитовидной железы. Планшет простаивался в течение 1 часа при температуре 37 градусов далее, отмывали и добавляли мышиный МкАТ, конъюгированный пероксидаза хрена к человеческому IgG в рабочем разведении, и инкубировали в течение 1 ч при 37°С. Реакцию проводили с использованием хромогенного субстрата. Оптическую плотность образцов без антител принимали за 100%, ингибирование связывания на 60% и более рассматривали как полное, ингибирование на 30-59% рассматривали как частичное, а ингибирование менее чем на 30% оценивали как недостоверное. Степень связывания МкАТ-HRP позволила определить специфичность используемой пары [15-17].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Используемые моноклональные антитела были синтезированы лабораторией Научного института вакцин и сывороток им. И.И. Мечникова и являются частью его коллекции. Анти-ТПО в сыворотке крови человека был протестирован методом иммуноферментного анализа. В качестве твердой фазы мы использовали планшеты, сенсибилизированные ТПО человека в концентрации 5,0–7,5 мг/мл. АТ были обнаружены с помощью конъюгата МкАТ к IgG человека, меченной пероксидазы хрена, в рабочем разведении. Калибровочные образцы были приготовлены на основе сывороток крови человека и оценены в соответствии с международными стандартами.

стандартный (B MTF № 66/387). Чувствительность метода составляла 10 МЕ/мл, а определяемые концентрации варьировались от 25 до > 1000 МЕ/мл. Уровень анти-ТПО в сыворотке крови 600 здоровых доноров не превышал 50 МЕ/мл, и, таким образом, концентрации ниже 50 МЕ/мл считались нормальными [17].

Статистический анализ

Количественные переменные были представлены в виде медианы с 25-75 процентилями в случаях асимметричного распределения и в виде среднего ± стандартного отклонения, когда распределение данных было близко к нормальному. Качественные данные были представлены в виде абсолютных чисел и процентов. Для сравнения количественных переменных использовался U-критерий Манна-Уитни, а для сравнения качественных переменных - критерий хи-квадрат Пирсона. Уровень значимости наблюдаемых различий был равен p менее 0,05. Все статистические тесты проводились в статистическом программном обеспечении SPSS 20.

Результаты

Подавляющее большинство пациентов были женщинами как в подгруппе АИТ (93,3 %), так и в подгруппе ДТЗ (70,7 %). Средний возраст пациентов был очень схож: 47,77 года у пациентов с АИТ и 45,75 года у пациентов с ДТЗ. Большинство пациентов, участвовавших в этом исследовании, были казахами по национальности, что соответствует текущей демографической ситуации в стране Казахстан (далее – Казахстан). Соотношение пациенты, проживающие в городах и сельской местности, были очень похожи. Большинство пациентов уже находились под наблюдением на момент включения в исследование: 69,9 % в подгруппе ДТЗ и 71,8 % в подгруппе АИТ. Распределение восьми различных МкАТ по отношению к ТПО у пациентов с АИТ и ДТЗ представлено в таблице 3. Таким образом, аутоантитела в сыворотке крови пациентов с АИТ ингибировали связывание МкАТ63 в большей степени, чем аутоантитела в сыворотке крови пациентов с ДТЗ: 59.62 % (48.99 %; 67.80 %) по сравнению с 54.02 % (46.32 %; 62.63 %), соответственно. Это различие позволяет предположить, что МкАТ63 является перспективным биомаркером АИТ. Анти-ТПО в сыворотке крови пациентов с ДТЗ подавлял связывание МкАТ77 в большей степени, чем те, что были обнаружены в сыворотке крови пациентов с АГ: 54.36 % (36.90 %; 68.03 %) против 51.13 % (31.00 %; 62.25 %), соответственно. Единственное статистически значимое различие в связывании МкАТ в зависимости от концентрации анти-ТПО наблюдалось в отношении МкАТ45, связывание которого было более подавлено в сыворотке крови пациентов с концентрацией анти-ТПО более 1000 МЕ/мл (58,36 %) по сравнению с пациентами с концентрацией анти-ТПО ниже 1000 МЕ/мл (52,37 %).

Хотя ингибирование связывания МкАТ45 было более выражено у пациентов с концентрацией анти-ТПО более 1000 МЕ/мл, корреляции между этими показателями выявлено не было, и, таким образом, это маловероятно, что этот биомаркер имеет клиническое значение. Однако для прояснения этого вопроса необходимы дополнительные исследования с большим объемом выборки.

В сыворотке крови пациентов с overlap-syndrome наблюдалось менее значительное ингибирование связывания МкАТ 63 (52,47%), чем у пациентов без синдрома перекрытия (58,81 %). Однако анти-ТПО в сыворотке крови пациентов с синдромом перекрытия ингибировали связывание МкАТ82 в большей степени, чем анти-ТПО в сыворотке крови пациентов без синдрома перекрытия: 67.68 % (50.02 %; 76.03 %) по сравнению с 56.51 % (28.37 %; 71.88 %), соответственно.

Заключение.

Поскольку ТПО является аутоантигеном, специфичным для щитовидной железы, необходимым для ее нормального функционирования, настоятельно необходимы дальнейшие исследования, которые могут пролить свет на специфичность МкАТ при различных тиреоидитах. По этой причине наше исследование, посвященное изучению гетерогенности эпитопов, распознаваемых анти-ТПО, у пациентов с АИТ, ДТЗ и overlap-syndrome, может помочь прояснить этот вопрос. Изучая отношение МкАТ к ТРО, мы определили, что значение различных МкАТ при АИТ, ДТЗ и overlap-syndrome различно, и на это может влиять концентрация ТПО в сыворотке крови. Согласно клиническим рекомендациям Американской ассоциации щитовидной железы, клинически выраженную форму ДТЗ лечат радиоактивным йодом, хирургическим вмешательством на щитовидной железе и/или метимазолом [18]. Поиск диагностических маркеров, полезных для принятия клинических решений о выборе терапии, имеет решающее значение. Выраженное ингибирование связывания mAb 82 при синдроме перекрытия можно рассматривать как один из потенциальных маркеров благоприятного течения БГ, при котором не требуется агрессивная терапия с развитием серьезные последствия, такие как вторичный рак, фиброз легких, постоянное подавление функции костного мозга и генетические эффекты [19].

Таким образом, путем картирования эпитопов с ТПО с помощью МкАТ становится возможным исследовать гетерогенность аутоантител человека к ТПО у пациентов с различными аутоиммунными заболеваниями щитовидной железы. Следует предположить, что оценка конкурентных взаимодействий с другими МАТ, которые не были включены в данное исследование, а также расширение набора сывороток, полученных от пациентов с различными патологиями щитовидной железы, могут способствовать пониманию иммунодоминантных эпитопов аутоантигенов, которые определяют специфичность аутоантител к щитовидной железе. В свою очередь, это может улучшить дифференциальную диагностику между различными аутоиммунными заболеваниями щитовидной железы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Vanderpump MPJ, Tunbrldge WMG, French JM, Appleton D, Bates D, Clark F, et al. The incidence of thyroid disorders in the community: a twenty-year follow-up of the Whickham survey. Clin Endocrinol 1995;43(1):55–68.
2. Hollowell JG, Staehling NW, Flanders WD, Hannon WH, Gunter EW, Spencer CA, et al. Serum TSH, T(4), and thyroid antibodies in the United States population (1988 to 1994): National Health and Nutrition Examination Survey (NHANES III). J Clin Endocrinol Metab 2002;87(2):489–99.
3. Ramos-Levн AM, Marazuela M. Pathogenesis of thyroid autoimmune disease: the role of cellular mechanisms. Endocrinologna y Nutriciron. 2016;63(8):421–9.
4. Rapoport B, McLachlan SM. Graves' hyperthyroidism is antibody-mediated but is predominantly a Th1-type cytokine disease. J Clin Endocrinol Metab 2014;99: 4060–1.
5. Banga JP, Barnett PS, McGregor AM. Immunological and molecular characteristics of the thyroid peroxidase autoantigen. Autoimmunity 1991;8(4):335–43.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

6. Rapoport B, McLachlan S. Thyroid peroxidase as an autoantigen in autoimmune thyroid disease: update. Endocrine Revs 1994;3:96–102.

7. Banga JP. Thyroid peroxidase: developments in our understanding of its structure and the relevance of these findings to autoimmunity. Curr Opinion Endocrinol Diabetes. 1998;5:275–81.

8. Esfandiari NH, Papaleontiou M. Biochemical Testing in Thyroid Disorders. Endocrinol Metab Clin North Am 2017;46(3):631–48.

9. Gora M, Gardas A, Wiktorowicz W, Hobby P, Watson PF, Weetman AP, et al. Evaluation of conformational epitopes on thyroid peroxidase by antipeptide antibody binding and mutagenesis. Clin Exp Immunol 2004;136(1):137–44.

10. Stassi G, De Maria R. Autoimmune thyroid disease: new models of cell death in autoimmunity. Nature Rev Immunol. 2002;2(3):195–204.

11. Paschke R, Vogg M, Swillens S, Usadel KH. Correlation of microsomal antibodies with the intensity of the intrathyroidal autoimmune process in Graves' disease. J Clin Endocr. Metab 1993;77(4):939–43.

12. Bermann M, Magee M, Koenig RG, et al. Differential autoantibody responses to thyroid peroxidase in patients with Graves' disease and Hashimoto's thyroiditis. J Clin Endocrinol Metab 1993;77(4):1098–101.

13. Ferrari SM, Fallahi P, Elia G, Ragusa F, Camastra S, Paparo SR, et al. Novel therapies for thyroid autoimmune diseases: An update. Best Pract Res Clin Endocrinol Metab 2020;34(1):101366. https://doi.org/10.1016/j. beem.2019.101366.

14. Gendeleka GF. Autoimmune overlap syndrome (overlap syndrome) in thyroid disorders. Int Endocr J 2010;2:117–28.

15. Ruf J, Toubert M-E, Czarnocka B, Durand-gorde J-M, Ferrand M, Carayon P. Relationship between immunological structure and biochemical properties of human thyroid peroxidase. Endocrinology 1989;125(3):1211–8.

16. Bossowski A, Stasiak-Barmuta A, Czarnocka B, Urban M, Dadan J. Application of mouse monoclonal antibodies for identification of antigen regions of human thyroid peroxidase in adolescents with Graves' disease and non-toxic multinodular goiter by flow cytometry. Autoimmunity. 2005;38(8):605–11.

17. Zubkov AV, Kuzmina NS, Mazurina SA, et al. The method to detect sige to thyroid peroxidase in cases of the patients with autoimmune and allergic diseases. Microbiol J 2019;3:31–6.

18. Ross DS, Burch HB, Cooper DS, et al. American Thyroid Association Guidelines for Diagnosis and Management of Hyperthyroidism and Other Causes of Thyrotoxicosis. Thyroid 2016;26(10):1343–421.

19. Rotondi M, Virili C, Pinto S, Coperchini F, Croce L, Brusca N, et al. The clinical phenotype of Graves' disease occurring as an isolated condition or in association with other autoimmune diseases. J Endocrinol Invest 2020;43(2):157–62.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 37.373.6

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН «ЕҢБЕККЕ БАУЛУ» ПӘНІН ОҚЫТУДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

М.А.Касимова.,
3-курс докторанты
Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан Педагогикалық Университеті
Шымкент, Қазақстан

Резюме: В зависимости от возрастных особенностей учащихся утверждается содержание и объем каждой учебной программы. Учебная программа базируется на навыках в предметной области. А предмет "Трудовое обучение" не только повышает знания и интерес учащихся к предмету, но и развивает их творческие способности. В этой статье отражены методы формирования у учащихся выразительных способностей и действий к предмету.

Қазірге білім беру процестеріне қойылатын талаптардың ең ауқымды түрі – оқушының өз бетінше білім алу дағдысын қалыптастыру. Мазмұны мен оқу бағдарламасын, яғни оқу пәнін игеру оқушының өзін-өзі тәрбиелеу мен шығармашылық қабілетінің қалыптасу дәрежесін көрсетеді.

"Шығармашылық қабілеттер" ұғымының мәнін анықтай отырып, "шығармашылық" және "қабілеттер" анықтамасын егжей-тегжейлі қарастырайық, өйткені ғылыми әдебиеттерде көптеген ұғымдар бар, бұл осы құбылыстың зерттелу дәрежесімен түсіндіріледі.

Сонымен, сөздің кең мағынасында шығармашылық сапалы жаңа материалдар мен рухани құндылықтар жасалатын іс-әрекет процесі ретінде анықталады. Шығармашылық іс- әрекет - бұл объективті жаңаны құрудың өзіндік нәтижесі. Қабілеттер белгілі бір қызметті игерудің салыстырмалы жеңілдігі мен жоғары сапасын қамтамасыз ететін жеке тұлғаның жеке ерекшеліктері ретінде анықталады.

Неғұрлым тар мағынада, қабілеттер тек даму процесінде және белгілі бір қызмет жағдайында болатын қасиеттерді білдіреді. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесіне көптеген танымал ғалымдар-педагогтар назар аударды.

Олардың ішінде С. Л. Рубинштейн, Б. М. Теплов, А. Н. Леонтьев, А. Г.Маклакова, А. Н. Лук, Н. В. Кондратьева және т. б. Әр адамның белгілі бір іс-әрекетте қабілеті бар екендігі анықталды. Мұның бәрі адамның туа біткен бейімділігіне және олардың қаншалықты дамығанына байланысты. Дамудың ең жоғары сатысы тек жүйелік қызметте әртүрлі бейімділіктердің үйлесімінде қол жеткізіледі. С.Л.Рубинштейн көзқарасы бойынша, іс-әрекеттің философиялық психологиялық теориясының негізін қалаушы, қабілет - бұл жеке тұлғаның бірқатар психологиялық ерекшеліктерін қамтитын күрделі білім, онсыз адам белгілі бір іс-әрекетке қабілетті болмас еді және осы іс-әрекет процесінде пайда болатын қасиеттер [1] .

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қабілеттер жалпыланған психикалық белсенділіктің жеке жүйесімен енеді. Дағдылардан айырмашылығы, қабілеттер - бұл әрекет тәсілдерін емес, әрекеттер реттелетін психикалық процестерді ("әрекеттер") бекіту нәтижелері. Оқушылардың шығармашылық қабілеттері деп оқушының жаңа білім беру өнімдерін құруға бағытталған іс-әрекеттер мен әрекеттерді жасаудағы кешенді мүмкіндіктері түсініледі. Баланың шығармашылық қабілеттерінің негізгі компоненттерін қарастыратын болсақ:

– шығармашылық ойлау;

– шығармашылық қиял;

- шығармашылық қызметті ұйымдастыру әдістерін қолдану.

Оқушылардың шығармашылық ойлауы мен шығармашылық қиялын дамыту үшін келесі дағдыларды дамыту қажет:

– объектілерді, жағдайларды, құбылыстарды әртүрлі негіздер бойынша жіктеу;

- себеп-салдарлық байланыстарды орнату – - жүйелер арасындағы қатынастарды көру және жаңа байланыстарды анықтау;

- дамудағы жүйені қарастыру;

- болжамды сипаттағы болжамдар жасау;

– объектінің қарама – қарсы белгілерін анықтау;

– қарама – қайшылықтарды анықтау және тұжырымдау;

- кеңістіктегі объектілердің қарама-қайшы қасиеттерін уақыт бойынша бөлу;

- кеңістіктік объектілерді ұсыну;

- әртүрлі жүйелерді пайдалану ойдан шығарылған кеңістіктегі бағдарлау;

- ерекшеленген белгілер негізінде объектіні ұсыну, ол мынаны болжайды – ойлаудың психологиялық инерциясын жеңу;

- шешімнің түпнұсқалығын бағалау;

– шешімді іздеу өрісін тарылту;

– объектілерді, жағдайларды, құбылыстарды фантастикалық түрлендіру;

- берілген тақырыпқа сәйкес объектілерді ойша түрлендіру.

Көптеген өмірлік жағдайларда көрінуі мүмкін шығармашылық қабілеттердің әртүрлі түрлері бар.

Сонымен, шығармашылық қабілеттердің түрлеріне мыналар жатады:

– математикалық қабілеттер;

–музыкалық қабілеттер.

Бұл адамның композицияның эмоционалдылығын сезіну қабілетін білдіреді. - есту қабілеті; - сезімі.

Біздің зерттеу логикасына сәйкес бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерінің критерийлерін дамыту ерекшеліктерін ашамыз. Осы мәселе аясында ең алдымен бастауыш мектеп жасындағы балалардың психологиялық ерекшеліктерін қарастырамыз.

С. Давыдова атап өткендей, " бастауыш мектеп жасы 7 жастан 11 жасқа дейінгі өмір кезеңін қамтиды. Бұл бастауыш мектепте оқитын кезең және баланың өміріндегі ең маңызды сәт - оның мектепке түсуімен анықталады. Бұл жас балалар үшін ең жауапты және қиын болып саналады " [2].

Зерттеулерге сәйкес М. В. Ильина, " бұл жаста интеллекттің қарқынды дамуы байқалады. Ойлау есте сақтаудың, қабылдаудың сапалы қайта құрылуына әкеледі, оларды реттелетін, ерікті процестерге айналдырады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

7-8 жастағы балалар әдетте белгілі бір категориялар туралы ойлайды. Осы жастың соңына қарай олар өз бетінше үйренуі керек, қорытынды жасау, салыстыру, жалпылау, айырмашылықтар мен жалпыларды табу, қарапайым заңдылықтарды белгілеу" [3]. Бастауыш мектеп жасында мұғалім мен баланың алдында зейін мен қиялға, сондай-ақ осы кезеңде бала игеруге қиын болатын абстрактілі ұғымдарды игеруге қатысты сұрақтар туындайды.

Сондықтан оқу процесін ұйымдастырған кезде баланың жасына байланысты өзгерістерді ескеру қажет. Еңбекке баулу сабақтарында бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту бойынша әзірленген сабақтар кешенін өткізу жүзеге асырылған қалыптастырушы кезеңке тоқталамыз. Анықтау кезеңінің мақсаты: бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерінің даму деңгейлерін үш көрсеткіш бойынша анықтау: шығармашылық ойлау, шығармашылық қиял және идеяны шығармашылық өнімге айналдыру қабілеті

Зерттеу міндеттері:

1. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту көрсеткіштерінің деңгейлік сипаттамаларын нақтылау.

2. Шығармашылық қабілеттердің даму деңгейлері туралы ақпарат алуға мүмкіндік беретін диагностикалық құралдарды қарастыру.

3. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерінің даму деңгейін анықтау бойынша педагогикалық диагностика жүргізу, оның нәтижелерін талдау, қорытынды жасау.

Шығармашылық қабілеттердің даму деңгейін анықтау кезінде біз «Аяқталмаған фигуралар» (Э.П. Торренс), "Толық емес фигуралар" (т. б.) сияқты диагностикалық тапсырмаларға тоқталдық. Барлық тапсырмаларға жауаптар суреттер мен оларға қолтаңба түрінде беріледі. Балаларға арналған жалпы нұсқаулық келесідей болуы мүмкін , біз қазір аздап сурет саламыз. Сіз сурет салғанды ұнатасыз ба? Мұндай суретті қызықты, ерекше, ерекше етіп жасауға тырысыңыз. Бұл сіздің, көршіңіздің немесе сыныптасыңыздың суретіне ұқсамады".

Тапсырмаларды түсіндіре отырып, сіз мүмкін жауаптардың, нұсқалардың мысалдарын келтіре алмайсыз, басқа біреу жасаған суреттерді көрсете алмайсыз. Әр диагнозды орындамас бұрын мұғалім тапсырманың мазмұнын айтып, нақты не істеу керектігін нақтылауы керек. "Аяқталмаған фигуралар" диагностикалық тапсырмасы. Субъектілерге бастапқы аяқталмаған фигуралар қандай болуы мүмкін екенін елестету және оларды аяқтау ұсынылады. Әр аяқталған суретке бала өз атын береді. "Бірдеңе сал" диагностикалық тапсырмасы.

Субъектілерге қалағанының бәрін ойлап табуға және салуға шақырылады. Диагностикалық тапсырма: "Ертегі сал". Субъектілерге өз ертегісін ойлап тауып, оны салу ұсынылады.

Барлық тапсырмаларды орындағаннан кейін нәтижелерді өңдеу жүргізіледі. Тестті өңдеу үш көрсеткішті бағалауды қамтиды: «шығармашылық ойлау», «шығармашылық қиял», «идеяны шығармашылық өнімге айналдыру қабілеті».

Н.В.Кондратьева бойынша бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерінің көрсеткіштері мен сипаттамаларын 1 – кестеден көре аламыз.

1-кесте. Бастауыш сынып оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің көрсеткіштері

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Деңгейі	Көрсеткіштері
	Шығармашылық ойлау
Жоғары	Бала көптеген идеяларды айта алады. Бала белгілі бір жағдайда олардың тиімділігімен өзіндік жұмыстың әртүрлі түрлерін қолданады. Шығармашылық іс-әрекеттің әдістерін игеру тез және оңай, тапсырма дәл орындалады.
Орта	Бала кейбір идеяларды айтады, тапсырманы орындауда аздап қиындықтарға тап болады, презентация бейнелері қалыптасады. Бала өз бетінше жұмыс істей алады, бірақ бұл әрдайым көрінбейді. Шығармашылық іс- әрекет тәсілдерін игеру орташа қарқынмен жүреді, игерудегі жетістік тұрақты емес.
Төмен	Тапсырманы орындау кезінде айтарлықтай қиындықтар туындайды. Ол өзіндік жұмысты ұйымдастыруда қиындықтарға тап болады, сондықтан әрдайым мұғалімнің немесе жолдастардың көмегіне мұқтаж. Оның шығармашылық іс-әрекет тәсілдерін игеруі өте баяу, сондықтан ол үлгі бойынша әрекет етуді жөн көреді
Деңгей	**Шығармашылық қиял**
Жоғары	Бала таныс образға ерекше нәрсе, жаңалық элементтерін, өзінің дизайнын енгізе алады, бұл ерекше қиялдың, бай қиялдың дәлелі. Суреттің бөлшектері мен суреттері мұқият зерттелген
Орта	Бала таныс образға тұтастай алғанда жаңа емес, бірақ шығармашылық қиялдың айқын элементтерін алып жүретін нәрсені енгізе алады. Шығармашылықта өзін көрсету мүмкіндіктерін іздейді, бірақ оған деген қызығушылық тұрақты емес. Суреттің егжей- тегжейлері жақсы зерттелген.
Төмен	Бала айтарлықтай қиындықтарға тап болады: суреттердің схемасы, кеңінен танымал идеялар, бұрыннан бар идеяларды көшіреді. Бала өте қарапайым, ерекше нәрсе салды. Қиял әлсіз көрінеді. Бөлшектер өте жақсы өңделмеген.
Деңгей	**Идеяны шығармашылық өнімге айналдыру мүмкіндігі**
Жоғары	Бала әртүрлі материалдар мен құралдарды таңдайды; іс-әрекетке құмар, шығармашылыққа, қияльға қабілеттерін көрсетеді, кейіпкердің бейнесіне енеді немесе іс-әрекет процесіне түсініктеме береді; әйгілі ғана емес, сонымен бірге бейненің өзіндік тәсілдерін (әдістерін) дербес табады; кескін жасау үшін ол барабар бейнелеу құралдарын табады, бейнелеу қызметінің нәтижесі қарапайым көркемдік талаптарға сәйкес келеді, өзін көрсетеді "жеке" қолжазба
Орта	Бала әртүрлі материалдар мен құралдарды таңдайды; іс-әрекетке, шығармашылыққа қызығушылық танытады, бірақ қиял нашар дамыған, мұғалімнен көмек сұрайды, бастаманы нашар көрсетеді; жұмыс процесіне түсініктеме береді, бірақ кейіпкердің немесе оқиғалардың режиссерінің рөліне үйренбейді; бейнелеудің белгілі әдістерін қолданады, түпнұсқа техниканы табуда қиындық туғызады; барабар еңбекке баулу құралдарын табады, жұмыс көркемдіктің қарапайым талаптарына сәйкес келеді, "жеке" қолжазба байқалмауы мүмкін
Төмен	Бала құралдарды таңдауда қиындықтарға тап болады; ерекше қызығушылық танытпайды; шығармашылық қабілеттерін көрсетуде ашылмайды; мұғалімнің көмегіне жүгінеді; іс-әрекет процесіне түсініктеме бермейді; тек белгілі бейнелеу әдістерін қолданады, композиция қарапайым, әрекеттер сәйкес келмеуі мүмкін; ұқыпты емес.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту деңгейі алынған баллдар жиынтығын 2 – кестеден көре аламыз.

2 – кесте. Еңбекке баулу іс-әрекетіндегі шығармашылық қабілеттер деңгейі

Балладары	деңгей
4-5	Жоғары
2-3	Орта
0-1	Төмен

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әр көрсеткіш бойынша балалардың шығармашылық қабілеттерінің деңгейін анықтау көрсеткіштерге сәйкес келетін әрбір диагностикалық тапсырма бойынша жиынтық балды анықтауға негізделген.

«Шығармашылық ойлау» бірінші көрсеткіші бойынша "аяқталмаған фигуралар"(Э.П. Торренс) диагностикалық тапсырмасы.

Мақсаты: бастауыш сынып оқушысының ойлау қабілетін дамыту деңгейін анықтау.

Нұсқаулық: оқушыларға элементтер (сызықтар) жиынтығы бар карточкалар таратылады. Балалар суретті кейбір мағыналы кескінге дейін аяқтауы керек. Тапсырманы орындау үшін әр суретке шамамен екі минут бөлінеді. Әр аяқталған суретке бала өз атын береді.

Он түрлі аяқталмаған фигуралар тұрақты бейнелерді жүктейді, бірақ тапсырманы орындау кезінде бала ерекше, ерекше бейнелерді жасауға назар аударуы керек.

Нәтижелерді бағалау үшін келесі критерийлер қолданылды:

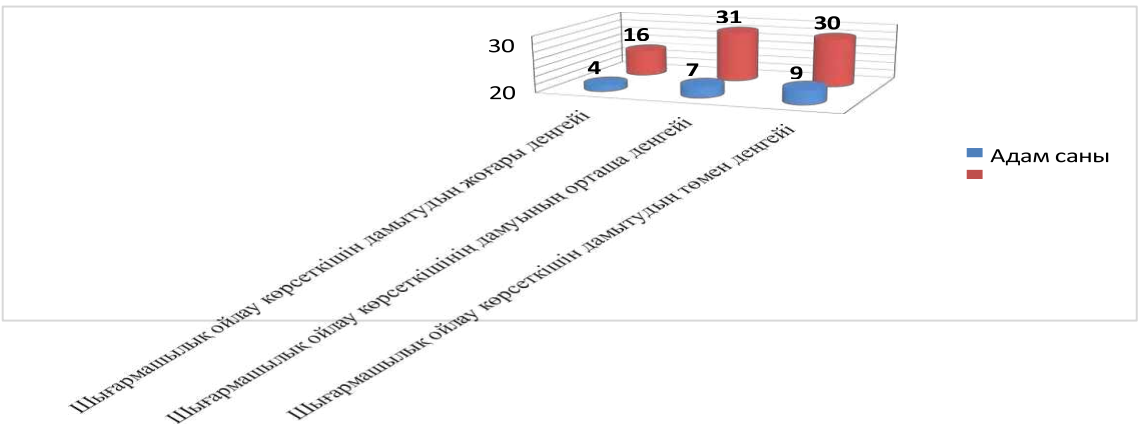
- тапсырманы орындау жылдамдығы мен дәлдігі;
- тапсырманы орындаудағы тәуелсіздік;
- әртүрлі идеяларды ұсына білу.

Бұл тапсырманы орындау кезінде балалар өз бетінше орындауда қиындықтарға тап болды, картаға бір-біріне қарауға тырысты, жаңа суреттерді құрастыруда қиындықтарға тап болды. Алайда, кейбір балалар суреттің атауларын оңай ойлап тапты, олар өзіндік ерекшелігімен ерекшеленді. Мысалы, Даулетов Ерболат тапсырманы барлық басқа балаларға қарағанда тезірек және дәл орындады. Арыстан Айбар әр түрлі идеялар өте көп болды, ол кейбір сыныптастарымен бөлісті. Амантай Бибігул тапсырманы орындау кезінде алдымен жаңа бейнелерді құрастыруда қиындықтар туындады. Жоғары нәтиже көрсеткен балалар тапсырманы жақсы орындап, түпнұсқа суреттерді ала алды. Оны төмендегі 3 кестеден көре аламыз.

3 кесте зерттеудің белгіленген кезеңінде субъектілерде мектеп оқушыларында шығармашылық ойлау көрсеткішінің даму деңгейлері

Зерттелетін параметр деңгейі	Адам саны	саны %
Шығармашылық ойлау көрсеткішін дамытудың жоғары деңгейі	4	16
Шығармашылық ойлау көрсеткішінің дамуының орташа деңгейі	7	31
Шығармашылық ойлау көрсеткішін дамытудың төмен деңгейі	9	30

Зерттеудің осы кезеңінде балалардағы шығармашылық ойлау көрсеткішінің даму деңгейлерінің көрсеткішін төмендегі 1 – суреттен көре аламыз.

Сурет - 1. Зерттеудің белгіленген кезеңінде бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық ойлау көрсеткішінің даму деңгейлерін бөлу.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Осылайша, диагностика процесінде нәтижелер ең жоғары емес, сонымен қатар төмен емес болып шықты, бұл шығармашылық қабілеттердің дамуының орташа деңгейін көрсетеді. Біздің зерттеуіміз барлық көрсеткіштер бойынша диагностикалық тапсырмаларды орындау кезінде балалар тапсырмаларды орындауға қызығушылықпен, қызығушылықпен, қызығушылықпен іс-шараларға қатысқанын көрсетті.

Алайда, балалар экспрессивтіліктің бір түрін қолданды, бір-бірін көшірді, шығармашылық процесті түсініктемелермен сирек сүйемелдеді. Сондай-ақ, балалар әртүрлі әдістерді қолдана алмайтындығы, идеяны жүзеге асыру кезінде материалдарды біріктіре алмайтындығы анықталды. Жоғарыда айтылғандардан мынандай қорытынды жасауға болады:

1. Балалар шығармашылықпен айналысқанды ұнатады.

2.Шығармашылық қабілеттердің дамуының жеткіліксіз деңгейі балалардың еңбекке баулу процесінде жалпы қабылданған идеяларды ұстанатындығын көрсетеді. Олар үнемі ересек адамның қолдауы мен мақтауын қажет етеді.

3. Кейбір балалар тапсырмаларды орындауға немқұрайлы қарайды, дұрыс емес нәрсе жасаудан ұялады, еңбекке баулу кезінде бастама көтеруден қорқады, түпнұсқа да, ұқыпты да емес.

Қорытындылай келе, жобалау жұмыстары мен нәтижелерді талдаудың бастапқы кезеңінен өткен. Біз түзету жұмыстарын келесі бағыттар бойынша әзірлеуді белгіледік: бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау; дәстүрлі емес әдістермен еңбекке баулу дағдыларын қалыптастыру; балаларға әртүрлі бейнелерді жасауда өздерінің шығармашылық қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік беру; өз даралығын көрсете білуге, әртүрлі тәсілдерді қолдануға тәрбиелеу экспрессивті құралдар, материалдар, дәлдікке баулу.

Осылайша, жобалау жұмыстарына қатысқан бастауыш сынып оқушыларында анықталған шығармашылық қабілеттердің дамуының орташа деңгейі эксперименттің тағы бір кезеңін – қалыптастырушы кезеңді өткізуді өзекті етеді.

Еңбекке баулудағы іс-әрекетін ұйымдастырудың мазмұнын, формалары мен әдістерін таңдау шығармашылық қабілеттердің көрсеткіштерін дамытуда оң нәтиже берді, бұл зерттеу барысында және бастауыш мектеп жасындағы балалардың еңбекке баулу іс-әрекетінің өнімдерін талдау нәтижесінде анықталды.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Арапова, С. В. Обучение изобразительному искусству. Интеграция художественного и логического / С. В. Арапова. – СПб : КАРО, 2004. – 305 с.

2. Бабищева, П. А. Креативный ребенок: диагностика и развитие творческих способностей / П. А. Бабищева, Н. Р. Некалов. – Ростов н/Д.: Феникс, 2004. – 416 с.

3. Александр Альбертович Мухаметшин, Ольга Борисовна Ушакова, Фирдания Дамировна Мубаракшина,Андрей Михайлович Силуяничев. Развитие творческих способностей у детей дошкольного и младшего школьного возраста. Универсальный научно-образовательный журнал. 2024. DOI: 10.13189/ujer.2020.082561

4. Stojanović Stošić Milena.Development of children’s creative abilities in arts education by applying tactile, visual and auditory stimuli.2017.311-327. DOI:10.5937/gufv1702311S

5. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. - СПб.: Прайм - Еврознак: Олам - Пресс, 2004. – 672 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ШЫҒЫС ТҮРКІСТАНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІСІНІҢ ТАРИХЫ (XIX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ)

Қанаш Ербол
Е. А. Бөкетов атындағы ҚарУ, магистратура (2 курс),
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: Мақала Шығыс Түркістан аумағындағы қоныстанған халықтардың ұлт-азаттық күресіне байланысты тарихи үдерістерді талдауға арналған. Жұмыста көтерілістің негізгі кезеңдері, оның себептері, оқиғалар барысы мен салдары қарастырылады. Азаттық қозғалысының дамуына ықпал еткен әлеуметтік, саяси факторларға, сондай-ақ көтерілісті қолдау немесе басудағы сыртқы күштердің рөліне ерекше назар аударылады.

Автор көтеріліс динамикасына аймақтың этномәдени ерекшеліктерінің, діни факторлардың және халықаралық жағдайдың әсерін зерттейді. Мақалада аумақ тарихы контекстіндегі ұлт-азаттық қозғалыстың бірегейлігі мен маңызын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін мұрағаттық деректерге, тарихи деректерге және қазіргі зерттеушілердің пікірлеріне талдау жасалған.

Мақалада ұлт-азаттық көтерілістің тарихи маңызына жүйелі көзқарас ұсынылып, берілген деректемелер сарапталды. Жұмыста аймақтың ішкі мәселелерін ғана емес, қақтығыстың халықаралық өлшемін де жарықтандыратын маңызды тарихи деректер келтірілген.

Мақаланың ұлттық қозғалыстар мәселелерін, Шығыс Түркістан тарихын зерттейтін зерттеушілерге, сондай-ақ ұлттық бірегейлік пен тәуелсіздік үшін күреске саяси және әлеуметтік факторлардың әсеріне қызығушылық танытатындарға теориялық маңызы бар.

Кілт сөздер: Шыңжаң, Цин империясы, Тұрфан, Үрімжі, Ұлы Жібек жолы.

Кіріспе. Халықтардың бостандыққа, әділдікке, өзіндік болмысын сақтауға ұмтылысын көрсететін ұлт-азаттық көтерілістер мен қозғалыстар адамзат тарихын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Олар саяси, әлеуметтік немесе мәдени қысымға жауап ретінде немесе ұлттық бірегейлікті басу әрекеттеріне реакция ретінде туындайды. Бұл қозғалыстар тәуелсіздік, өзін-өзі анықтау және адам құқықтары үшін күрестің маңызды бөлігіне айналады.

Ғасырлар бойы ұлттық көтерілістер жекелеген ұлттардың тағдырын өзгертіп қана қоймай, әлемдік саясатқа да әсер етті. Еуропа мен Америка халықтарын шабыттандырған Француз революциясынан бастап, XX ғасырдағы отаршылдыққа қарсы қозғалыстарға дейін ұлттық қозғалыстар әділетсіздікке қарсы тұрудың және өзін-өзі басқаруға ұмтылудың символына айналды.

Ұлт-азаттық көтерілістердің ошағына айналған аумақтың бірі – Шығыс Түркістан өлкесінің тарихы, қазіргі жағдайы мен болашағы, осы өлкедегі тарихи жағдайлар көп ғалымдардың зерттеу ареалына, өзекті дискурсына айналған.

Қазіргі қытай еңбектерінде бұл аймақ «Шыңжаң» - «Жаңа шекара» немесе «Жаңа шектер» терминімен анықталады. Кейбір ғалымдардың талдауларында осы өлкеге қатысты зерттеулер исламдық фактор призмасы арқылы, ал басқалары Орталық Азия мен Қытайдың қауіпсіздігіне төнетін қауіп ретінде қарастырады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ұлт-азаттық көтерілістер мен қимылдар туралы бірқатар еңбектердің, зерттеу кешенінің бар болғанына қарамастан, көптеген мектеп пен зерттеушілердің идеясы Қытай немесе Ресей ұсынатын әдебиеттердегі біржақты теориямен жанасады, ал жан-жақты, дербес және нақты баға беретін зерттеулер аз болғандықтан осы тақырып аясында зерттеу жұмысын жүргізу өзекті болып табылады.

Теориялық негіздеме

Тақырып байланысты жүргізілген зерттеуде зерттеудің ғылыми-теориялық және эмпирикалық, қойылымды-сараптамалық әдістері қолданылды. Тақырып аясында жинақталған ақпарат пен деректерді жинау, жүйелеу, болжау, талдау, сараптау және бақылау әдістері қолданылды.

Мақала жұмысында бірінші сипаттағы дереккөздік база қолданылды. Әдеби және электронды, ғаламтор желісінде жарияланған басылымдар, мақалалар пайдаланылды. Нақтылы тақырып бойынша Құлжа келісімі (1851 ж.), Айгун шарты, Бейжің шарты, Қытай үкіметінің Шыңжаң туралы ақ құжаттары негізге алынды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі алға қойылған мәселенің мәнін ашуға және жан-жақты ақпараттық базаны алуда көмегін тигізді.

Пікірсарап

Ұлттық көтерілістердің негізгі аспектілерінің бірі - халықтардың өздерінің мәдени және этникалық ерекшеліктерін сақтауға ұмтылысы. Көтерілістер мәдени ассимиляцияға және дәстүрлерді, діндерді және тілдерді бағындыруға қарсы тұрудың маңызды механизміне айналады. Бұл әсіресе күштеп біріктіру немесе жергілікті дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың жойылу қаупі бар аймақтарда байқалады.

Ұлттық көтерілістер тарихта өшпес із қалдырады. Олар ұрпақтарды өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға шабыттандыратын ерлік, төзімділік пен құрбандықтың символына айналады.

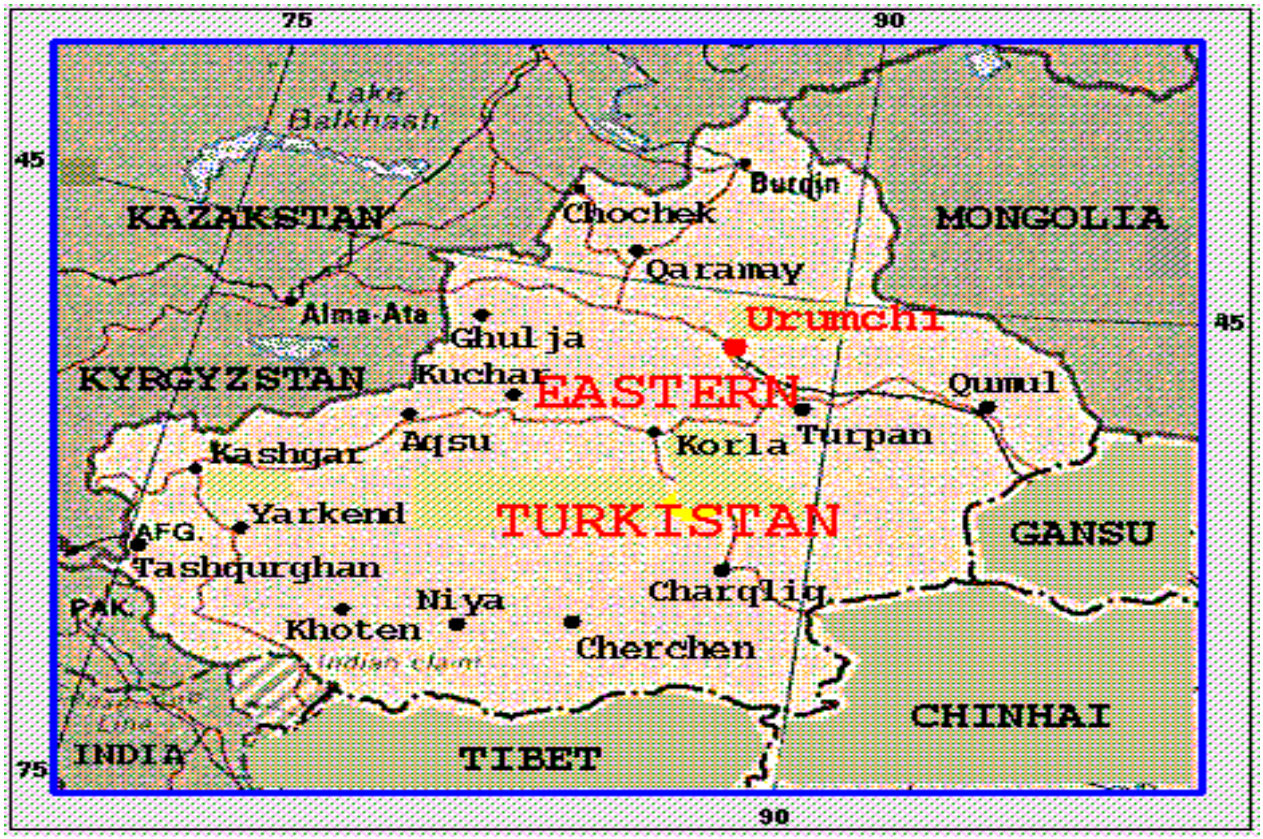
Көтерілістердің тарихы халықтардың ұжымдық жадын қалыптастырады, олардың рухы мен жақсы болашаққа ұмтылысын нығайтады. Көтерілістер көбінесе басшылық құрылымдарын ғана емес, сонымен бірге қоғамдық құндылықтарды да өзгерте алатын өзгерістердің катализаторы ретінде қызмет етеді.

Халықтың тәуелсіздік үшін күресі халықаралық қауымдастықтың назарын аударады, континенттік және жаһандық деңгейде саяси жағдайдың өзгеруіне себепші болады, сонымен қатар демократия, адам құқығы және өзін-өзі басқару идеяларының таралуына ықпал етеді.

Азияның орталығында орналасқан Шығыс Түркістан 1955 жылдан бастап ресми түрде Қытайдың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы деп аталды. Бұл аумақ екі мың жылдан астам уақыт бойы танымал сауда орталығы болды, тарихи Жібек жолы жүріп өткен аумақ болып саналады. Шығыс Түркістан сан алуан ұлы өркениеттердің туған жері және өз тарихының әр кезеңдерінде мемлекеттіліктің, мәдениет пен білімнің ордасы болды.

Шығыс Түркістанның нақты ауданы 1 миллион 820 мың шаршы шақырым. 1949 жылы қазанда коммунистік Қытайға әскери шабуылдан кейін Қытай провинцияларымен іргелес жатқан Шығыс Түркістан Қытай Халық Республикасының құрамына енді. Әлем картасындағы өлкенің орналасуының ерекшелігіне назар аударсақ болады:

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Шығыс Түркістан өлкесінің географиялық орналасуы [1].

Географиялық орналасуы бойынша аумақ сауда жағынан, транзиттік жолдар жағынан және өркениеттердің шоғырлануы жағынан бірқатар артықшылықтар мен ерекшеліктерге ие болды.

Ежелгі ұйғырлар мен басқа да байырғы халықтар Шығыс Түркістанда тарих бойы гүлденген егеменді республикалар құрды. Ұйғырлар өздерінің ерекше мәдениеті мен өркениетін құрды және Шығыс пен Батыс мәдени алмасуында маңызды рөл атқарды. Орталық Азиядағы басқа түркі халықтары сияқты ұйғырлар да буддизм, манихейлік және шамандық діндерге ерте наным-сенімдер болған.

1758 жылы Жоңғар хандығы құлады. Ойрат мемлекеті ұзақ уақыт бойы (1635-1758 жж.) Жоңғарияның ғана емес, Орталық Азияның әртүрлі аймақтарының да Манчжур әулетінің шапқыншылығынан қауіпсіздігін қамтамасыз етті. Ойраттар жойылғаннан кейін Цин империясы Шығыс Түркістанды да басып алды. 1759 жылы сол кезде Қытайды билеген Цин әулеті Шығыс Түркістандағы автономиялық Ұйғыр хандығын, Саид хандығын және Шығыс Түркістан Цин империясының құрамына алды. Шығыс Түркістан аумағында қоныстанған ұйғырлар осы уақыттың ішінде өз ұлтындағы шетелдік үстемдікке ерлікпен қарсы тұрды. Тәуелсіздікті қалпына келтіру үшін олар Цин билігіне қарсы 42 рет көтеріліс жасады [2].

Ұлы Жібек жолының құлдырауымен және Шығыс Түркістанның бағындырылуымен байланысты экономикалық қиындықтар, Қиыр Шығыс өркениетінің мәдени қысымы – мұның бәрі аумақтың дамуына кері әсерін тигізді. Дегенмен, байырғы жылдардан бері келе жатқан беделді ходжалардың әлеуеті халық алдында түспеген еді. Осы қожалардың ұрпақтарының бірі 1783 жылы туған Жаһангир.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Шығыс Түркістанды жаулап алудан туындаған эмиграцияда қожалар әлі де болса Кіші Бұхария мұсылмандарының беделіне ие болды және негізінен Батыс және Шығыс Түркістан қалалары арасындағы сауда-саттықтың арқасында туған жерімен байланысын сақтап қалды. Жаһангир Қоқанда амалсыз қоныс аударған Қожа Сарымсақтың кенже ұлы болды.

Көтеріліс 1826 жылдың көктемінде, Жаһангир Қашқардан Қоқан «сепайлары» (сепойлар — сипахи, парсы сөзі), өзбектер, қыпшақтар, қырғыздар, Қаратегіннен келген тәжіктерден тұратын едәуір жасақ жинай алған кезде басталды. Қытай отрядын талқандап, Қашқарды басып алғаннан кейін Янгиссарды, Яркандты, Хотанды басып алады. Дегенмен, кейін Цин империясы Ақсуға айтарлықтай әскери күштерді (деректер бойынша 300 мыңға дейін) шоғырландыра алды және көтеріліс басшысымен келіспеушілік салдарынан қоқандықтардың кетуін ескере отырып, жақын серігі Мамут Джахангирді ұйықтап жатқанда байлап, қытайларға беріп, Пекинге апарады, қытайлар оны өз кезегінде өлім жазасына кеседі.

Оқиғаның келесі өткір желісі – 1864 жылы маньчжур-қытай әскерлері түпкілікті қуылып, ұйғырлар «Йетшаһар» автономиялық патшалығын қайта құрды. Бірақ ұлт-азаттық қимылдар ұзаққа бармады, өйткені Қытай әскерлері 1876 жылы Шығыс Түркістанға тағы да басып көктеп кірді. Сегіз жыл бойы жалғасқан соғыстан кейін Шығыс Түркістанды «Шыңжаң» («Жаңа аумақ» дегенді білдіреді) деп атаған Цин империясы ресми түрде басып алды деген де аналитика бар. Көбінесе көп зерттеулерде Қытайдың мүддесін және әрекеттерін теріске шығарғанымен, аталған тарихи деректемелер бар [3].

1911 жылы Қытай ұлтшылдары Цин империясын құлатқаннан кейін Цин империясының соңғы жылдарында провинциялық үкіметтерді басқарған қытайлық әскери қолбасшылар Шығыс Түркістанды өз бақылауына алды. Бұл кезеңде Шығыс Түркістан негізінен Қытайдың орталық билігінен тәуелсіз болды. Шетелдік биліктен құтылу үшін ұйғырлар Қытай үкіметіне қарсы көптеген көтерілістерді бастады. Олар 1933 және 1944 жылдары екі рет автономиялық Шығыс Түркістан Республикасын (ШТР) қалпына келтіруге қол жеткізді. Алайда Кеңес Одағының әскери шабуылы мен саяси айла-шарғылары республиканың тәуелсіздігіне нүкте қойды. 1949 жылы қазанда Қытай Халық азаттық армиясы (ХҚҚ) әскерлері Шығыс Түркістанға басып кіргенде, ВТР автономиялық мемлекеті түптеп келгенде құлатылды. Қытай коммунистері Шығыс Түркістан өлкесінде Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданын құрды. Ұйғыр халқы мен оның ұлтының тарихындағы ең зұлмат дәуірді Шығыс Түркістанға Қытай коммунистік диктатурасы орнатқан уақыт деп санауға болады. Қазіргі әлемде ұйғыр ұлтының негізгі өмір сүруіне қауіп төніп тұр. Қытай коммунистік үкіметі Шығыс Түркістанды толықтай дамыту мақсатында ұйғырларға және басқа да жергілікті халықтарға қарсы көптеген жорықтар жүргізіп, қуғын-сүргіннің сұмдық түрлерін қолдануда деген мәліметтер де жоғарыда көрсетілген тұжырыммен ұштасады [4].

Қытай тарапынан ұсынылатын мәліметтерге сәйкес, олардың барлығы ақпаратты таңдаудағы біржақтылықты және көршілерінің ішкі өміріне қызығушылықтың жоқтығын анықтайтын өзін-өзі қамтамасыз ететін синоцентризммен ерекшеленетінін атап өткен жөн.

Оңтүстік Шыңжаңда ұйғырлар мен тибеттіктер жергілікті тохар халқымен араласып, олардың егіншілік дағдыларын және будда дінін қабылдап, сол кезден бүгінгі күнге дейін «ұйғырлар» этнонимі барған сайын Шыңжаң халқының төл атауына айналды. IX ғасырда Ұйғыр қағанаты құлдырап, екі шағын хандық – Тұрфан мен Гансуда қалды. Сонымен бірге ұйғырлардың мәңгілік жаулары – тибеттіктердің күші де, жері де, шабуылдық қуаты да жоғалып барады. Қазіргі Тұрфан мен Үрімжі қалаларының орнында орналасқан Солтүстік Шыңжаңдағы ұйғыр өкілдері XIV ғасырға дейін өмір сүріп, көбінесе аймақтағы күшті мемлекеттердің вассалы ретінде өмір сүретін деген мәліметтер бар [5].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Уақыт ете келе халықтардың өзара ішкі талас-тартыстары бастала бастады. Ішкі талас-тартыстың уақыты өте сәтті болды: Цинь Ши Хуан қайтыс болғаннан кейін ол құрған империя ыдырап, күшпен және жоғарғы билеушіден қорқумен байланыстырылған барлық империялар сияқты, барлық жерде ыдырау үдерісі болды. Синнулармен жүйелі түрде соғысып, жауын әлсірету үшін көшпелілер арасында ішкі алауыздықты шеберлікпен қоздырған Қытай «барлығына қарсы» соғысын көрді. Қытайлықтар бірін-бірі өлтірумен айналысты. Юэчжилер ақыры жеңіліске ұшырады, өйткені олар өздерінің солтүстік қарсыласы синнулардың қалай бірігіп кеткенін білмей, тиісті жауап қайтара алмады. Сыртқы факторлардан бөлек, аумақта аталған ішкі факторлар кезең-кезеңімен жүріп отырды.

Қорытынды. Әрбір ұлттық көтеріліс әр түрлі тарихи жағдайлар мен контексттерге қарамастан, елдер мен халықтардың дамуына, сондай-ақ әлемдік саяси картаға үлкен әсерін тигізеді. Ұлт-азаттық көтерілістер тарихы халықтың қиындықтарды еңсере алатын күшін, мәдениет пен дәстүрді сақтаудың маңыздылығын, қоғамның саяси және әлеуметтік құрылымын өзгертудегі қарсылық рөлін көрсетеді. Сондықтан, бұл қозғалыстарды зерттеу қазіргі заманғы сын-қатерлерді және бүгінгі күні өзекті болып қалатын құқықтар мен бостандықтар үшін күрестің маңыздылығын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Шығыс Түркістандағы ұлт-азаттық көтеріліс тарихы Орталық Азияның бірқатар халықтарының өз тәуелсіздігі мен өзін-өзі билеу жолындағы күресі контекстіндегі маңызды және көп мәнді элемент болып табылады.

Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді сәтсіздіктерге қарамастан Шығыс Түркістандағы көтерілістер жергілікті халықтардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыруда, өзіндік сана сезімін нығайтуда елеулі рөл атқарды. Бұл оқиғалар аумақтағы саяси-әлеуметтік жағдайдың дамуына және Қытайдың Орталық Азиямен қарым-қатынасының кең ауқымда дамуына әсер етуді жалғастыра отырып, аймақ тарихында терең із қалдырды. Шығыс Түркістандағы ұлт-азаттық қозғалыстары көтерген мәселелер бүгінгі күні де ұйғырлар мен Шыңжаңдағы басқа халықтардың құқықтары туралы пікірталастар жалғасуда.

Осылайша, Шығыс Түркістандағы ұлт-азаттық көтерілістің зерттелуі тарихи үдерісті тереңдетіп қана қоймай, қазіргі заманда өзектілігін жоғалтпай келе жатқан ұлттық болмыс, адам құқығы мен тәуелсіздік үшін күрес мәселелерін зерделеуде көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Питвинский Б. А. Исторические судьбы Восточного Туркестана Средней Азии (проблемы этнокультурной общности). Восточный Туркестан и Средняя Азия. История. Культура. Связи. М., 1984.1. Пичитн .1Л.Р

2. Кляшторный С. Г., Колесников А, А. Восточный Туркестан русских путешественников (П-я пол, XIX в,). Алма-Ата, 1988

3. Зотов О.В. Вопросы историографии Восточного Туркестана в эпоху трёх мировых войн // XXXVII научная конференция «Общество и государство в Китае». М., 2007.

4. Клименко А. Стратегическое партнёрство между Россией и Китаем в Центральной Азии // Проблемы Дальнего Востока. 2005, № 2.

5. Снесарев А.Е. рец.: Бартольд В. Историко-географический обзор Ирана. СПб., 1903 // Сведения, касающиеся стран, сопредельных с Туркестанским военным округом. Таш., 1904, в. 49, № 1.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘСКЕРИ ТЕХНИКА МЕН ҚАРУ-ЖАРАҚҚА ШОЛУ

Өнерхан Даулеткерей
Е. А. Бөкетов атындағы ҚарУ, магистратура (2 курс),
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: Мақалада Қазақстандағы әскери техника мен қару-жарақка егжей-тегжейлі шолу жасалған. Жұмыста танктер, бронетранспортерлер, артиллериялық жүйелер, әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйелері, сондай-ақ әуе және теңіз күштеріне арналған қару-жарақтарды қоса алғанда, қарудың әртүрлі санаттары толық қарастырылады. Қазақстанның ұлттық қорғаныс бағдарламасы аясында әзірленген техниканың заманауи үлгілеріне, сондай-ақ әскери технологиялар саласындағы шет мемлекеттермен ынтымақтастыққа ерекше назар аударылады. ҚР Қорғаныс Министрлігінің техниканы модернизациялау бойынша әрекеттеріне шолу жасалады. Мақала Қазақстанның әскери қуатының қазіргі жағдайы және оның даму перспективалары туралы өзекті ақпарат беруге бағытталған. Жұмыс жаһандық және аймақтық қауіпсіздіктегі өзгерістер аясында, сондай-ақ Қазақстанның Орталық Азиядағы маңызды стратегиялық ойыншы ретіндегі рөлін ескере отырып, әскерді одан әрі жаңғыртудың маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: ядролық әлеует, ұшқышсыз ұшатын аппараттар, модернизация.

Кіріспе. Әскери техника мен қару-жарақ кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетінің құрамдас бөлігі болып табылады. Орталық Азияда орналасқан Қазақстан заманауи, жоғары қабілетті әскери күштерді қажет ететін әртүрлі геосаяси және аймақтық сын-қатерлерге тап болып отыр. Соңғы онжылдықтарда ел өзінің аумақтық шекарасын қорғауды және аймақтағы тұрақтылықты сақтауды қамтамасыз ету үшін жаңа технологиялар мен қару-жарақтарды енгізіп, әскерін белсенді түрде жаңартып, нығайтып келеді. Осы жаңғыртудың маңызды құрамдас бөлігі заманауи талаптар мен бекітілген стандарттарға сәйкес келетін әскери техниканы таңдау және пайдалану болып табылады. Қазақстан отандық өндірісті жаңартумен қатар қару-жарақ пен техниканың әлемдік өндірушілерімен белсенді ынтымақтасады, бұл оның армиясына озық әзірлемелерді енгізуге мүмкіндік береді. Бұл процесс жаңа қару-жарақ сатып алуды, өзінің қорғаныс өнеркәсібін құруды, басқару мен басқару жүйесін жетілдіруді қамтиды. Қару-жарақ пен әскери техника мәселесі геосаяси қақтығыстардың кеңеюі, лаңкестік қаупі және аймақтық шиеленістердің өсуі сияқты жаһандық қауіпсіздіктегі өзгерістер аясында ерекше өзекті бола түсуде. Осы сын-қатерлер жағдайында Қазақстан қару-жарақтың заманауи түрлерін, атап айтқанда, дәлдіктегі зымырандар, әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйелері, броньды машиналар және авиацияны енгізе отырып, өз армиясын дамытуды жалғастыруда, бұл қарулы күштердің жауынгерлік тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Теориялық негіздеме

Зерттеу жұмысын жазу барысында жалпы ғылыми талдау мен синтез, деректерді жинау және сараптау аспектілері қолданылды. Бұл әдістер зерттеу пәнінің жан-жақты бейнесін қалыптастыруға, сонымен қатар оның құрамдас бөліктерін қарастыруға мүмкіндік берді. Мақала тақырыбы бойынша «ҚР Қару мен әскери техника айналымы қағидаларын бекіту туралы Заңы», «Қорғаныс өнеркәсібі және мемлекеттік қорғаныс тапсырысы туралы Қазақстан Республикасының Заңы», Әскери-өнеркәсіптік кешен актілері негізге алынды.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Пікірсарап

Кеңес армиясының қару-жарағын бөлу 1991 жылы Кеңес Одағы ыдыраған кезде орын алған ең маңызды және күрделі процестердің бірі болды. Бұл процедура кезінде бұрын Орталық Кеңес үкіметінің құзырында болған үлкен әскери арсенал таратылды. Қару-жарақты бақылау туралы келісімнің маңызды элементі Беларусь, Қазақстан және Украина кіретін республикалар арасында ядролық қаруды бөлу мәселесі туындаған еді. Олардың аумағында стратегиялық маңызы бар ядролық алаңдар мен кешендер орналасқандықтан, бұл республикалар ядролық әлеуеттің айтарлықтай көлеміне ие болды.

Келіссөздер мен дипломатиялық күш-жігерден кейін ядролық қарудың әлеуетінің басым бөлігін Ресей Федерациясына беру туралы келісімге қол жеткізілді. 1994 жылғы Будапешт меморандумына қол қою арқылы қалған республикалар — Украина, Қазақстан және Беларусь әлі де өз жерінде тұрған кез келген ядролық қарудан бас тартты және Ядролық қаруды таратпау туралы шартты ратификациялады. Қалған әскери техника, әскери базалар мен қондырғылармен қатар, қаруды бөлу кезінде қайта құрылымдалды. Бұған ресурстарды қайта бөлу, инфрақұрылымды бейімдеу және кейбір әскери қызметкерлерді көшіру кіреді.

1995 жылы Қазақстанда 624 Т-62 және Т-72 негізгі жауынгерлік танкілер, сонымен қатар қоймада 470 көлік болды. 2023 жылғы жағдай бойынша Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінде 350 Т-72В танкі бар.

Сонымен қатар, 2012 жылы Т-72KZ танкінің қазақстандық модификациясы ұсынылған болатын. Отандық танк Қазақстан, Украина және Израиль компанияларының бірлескен қатысуымен жасалған. Резервуар тепловизормен, навигациялық жүйемен және Израильде жасалған белсенді қорғаныс жүйесімен жабдықталады деп болжанған. Алайда, танк ешқашан пайдалануға қабылданбады. Төмендегі суретте осы танктің қазақстандық модернизациясы берілген:

Танк Т-72KZ «Шығыс» [1].

1995 жылы 1200 жаяу әскер қолданыста болды, ал тағы 1000 көлік игерілді. Оларға БМП-1, БМП-2, БТР-70, БТР-80, МТ-ЛБ кірді. Бір қызығы, 30 жылға жуық уақыт ішінде жаяу әскерлердің саны техниканың басқа түрлері сияқты айтарлықтай азайған жоқ – 873 көлік қалды. Оларға BRDM-2 (40), BMPT (3), BRM-1 (60), BMP-2 (280), BTR-80A (70), BTR-82A (63), MT-LB (50) , BTR жатады. Сондай-ақ 138 отандық арлан бар [1].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазақстандағы артиллерия ең көп қысқартуларға ұшырады, әсіресе сүйретілген артиллерия. Себебі, өздігінен жүретін артиллерияның қарқынды дамуы жағдайында сүйреткіш артиллерия өзектілігін жоғалтуда. Осылайша, 1995 жылы калибрлері 100 мм-ден 152 мм-ге дейінгі 1000-ға жуық сүйретілген артиллериялық қондырғылар қызмет етті. Бүгінгі күні Қазақстанда артиллерияның бұл түрі әлі де ең көп - калибрлі 122 мм және 152 мм зеңбіректердің 194 бірлігі.

Қазіргі таңда, 2020 жылғы көрсеткіштерге сәйкес, 370-тен астам әскери техникалық бірлік сатып алынды, 200-ден астам әскери техника күрделі жөндеуден өтіп, жаңартылды. Қазақстан Қарулы Күштері алғаш рет «Бук» зениттік-зымырандық кешендерін алды. Сонымен қатар, «Рос» төмен биіктіктегі нысананы анықтайтын радиолокациялық станциялар қабылданып, елдің әуе кеңістігін бақылайды. Отандық өндірістің «Нұр» РЛС сатып алынуда. Артиллериялық барлауды дамыту үшін қозғалатын нысандарды барлау және батареяға қарсы соғыс үшін «Платформа» радиолокациялық станциясы қабылданды. Әскерлерде командирлердің бастамасы ынталандырылып, дамытылып, ғылыми жұмыстар жүргізілуде. Әскери мамандар ұшқышсыз ұшуға қарсы қару-жарақ пен ұшқышсыз ұшу аппараттарын жасап шығарды [2].

Қазақстанда әскери техника броньды доңғалақты машиналар, кемелер, ұшақтар, түнгі көру құрылғылары, броньды дулығалар, өртті басқару жүйелері, оқ-дәрілер және т.б. шығаратын ондаған кәсіпорындарда шығарылуда. Мысалы, «Қазақстан Парамаунт Инжиниринг – 65 пайызы қазақстандық тарапқа, 35 пайызы Оңтүстік Африка жағына тиесілі компания [3]. Бұл компания броньды доңғалақты көліктер шығарумен айналысады. Бұл MRAP класындағы көліктер, бұл миналардан және тұтқиыл шабуылдардан қорғалған дегенді білдіреді. Компания одан бөлек, мынадай үлгілерді шығарады: «Барыс 8х8» – сегіз доңғалақты броньды машина, «Барыс 6х6» – алты доңғалақты, «Арлан 4х4» және мүлдем жаңа «Алан-2» көлігі – бұл жоба бойынша шығарылған көлік толығымен Қазақстан жағына тиесілі болып есептелінеді. Астана қаласында Авиациялық-техникалық орталық құру жобасын жүзеге асыру мақсатында «Қазақстан инжиниринг» ҰК» АҚ Директорлар кеңесінің шешімімен 2012 жылғы 30 қарашада «Қазақстан авиация өнеркәсібі» ЖШС құрылды. Кәсіпорынның негізгі қызметі – ұшақтар мен ұшқышсыз ұшу аппараттарын жөндеу, техникалық және сервистік қызмет көрсету. Бұл компания тарапынан да жаңашыл модернизациялар үрдісі жалғасын табуда.

2024 жылдың бірінші жарты жылдығында ҚР Қорғаныс министрлігі жауынгерлік даярлық жоспары аясында белгіленген барлық тапсырмаларды орындады. Әскер барлық қызмет салаларында біртіндеп дамуын жалғастыруда. Қарулы Күштердің жауынгерлік әзірлігін арттыру басты назарда болды. Қарулы Күштер техниканың заманауи үлгілерімен, оның ішінде отандық өндіріспен қайта қаруландыру процесін жалғастыруда. Биыл 500-ден астам жаңа техника алынды, 50 бірлік күрделі жөндеуден өтті [4]. Arlan және COBRA II броньды доңғалақты машиналарын жеткізу 2024 жылы күтілуде. Жыл соңына дейін «SUNQAR» тактикалық ұшқышсыз жүйелерінің кешендерін және «EVOMax» шағын ұшқышсыз жүйелерін сатып алу жоспарлануда.

Қазақстанда қолданылатын әскери техника мен қару-жарақка қатысты халықаралық ынтымақтастықтың бірқатар жетістіктері келесідей [5]:

- 2011 жылы Петропавл ауыр машина жасау зауытында израильдік лицензия бойынша шығарылған 122 мм калибрлі «Семсер» 6 отандық өздігінен жүретін зеңбірек пайдалануға берілді.
- 2011 жылы Lynx MLRS Израильден 50 зымыранмен ғана сатып алынды.
- 2016 жылы Қытайдың Wing Loong ұшқышсыз ұшатын аппараттары (BRAVs) пайдалануға берілді. Қазір олардың 2-і ҚР Әскери Әуе Күштерінде.
- 2016 жылдан бастап армияда «Қазақ Арландары» броньды машиналары орнатылды. Олардан басқа Түркия, Израиль және Канадада шығарылған броньды машиналар қызмет етуде.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- 2012 жылдан бастап Әскери-теңіз күштері Орал қаласындағы «Зенит» АҚ қорында құрастырылған 0250 «Барыс» жобасының шағын зымырандық кемелерін (катерлерін) пайдалануға беруде.

- 2017 жылы Санкт-Петербургте құрастырылған «Алатау» рейдтік мина рейдтік кемесі пайдалануға берілді.

- 2023 жылы Франция теңіз миналарымен күресу үшін су астындағы роботтарды жеткізді.

Қорытынды. Қазақстанда қолданылатын әскери техника мен қару-жарақ шолу мемлекеттің қорғаныс қабілетін жаңғырту мен нығайтуда айтарлықтай ілгерілеушілік пен модернизацияның барын көрсетеді. Соңғы уақыттарда Қазақстан қарулы күштерін белсенді түрде жаңартып, заманауи әскери техниканы алуға, жоғары технологиялық қару-жарақ жүйелерін жасауға және халықаралық серіктестермен ынтымақтастықты нығайтуға баса назар аударуда. Түрлі географиялық жағдайларда қауіп-қатерге тез ден қоюға қабілетті ұтқыр және тиімді күштерді дамытуға ерекше назар аударылады.

Ұлттық қауіпсіздікті жақсартуға ғана емес, қорғаныс өнеркәсібін дамытуға да септігін тигізетін әскери техниканың отандық өндірісін құруға тұрақты ұмтылыс бар. Сонымен қатар, жетекші әлемдік державалармен үздіксіз ынтымақтастық және халықаралық әскери одақтарға қатысу Қазақстанға сыртқы және ішкі қауіптерден жан-жақты қорғауды қамтамасыз ете отырып, озық технологиялар мен тактиканы біріктіруге мүмкіндік береді.

Осылайша, өзгермелі жаһандық сын-қатерлер мен қауіп-қатерлер жағдайында Қазақстан өзінің қарулы күштерін дамытуды және жетілдіруді жалғастыруда, бұл ұлттық деңгейдегі қауіпсіздік пен Орталық Азия аймағында тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін маңызды. Қару-жарақ пен техниканы жаңғырту, сондай-ақ қорғаныс саласындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайту бағдарламасы ұлттық мүдделерді тиімді қорғаудың және елдегі бейбіт және тұрақты жағдайды сақтаудың негізгі факторлары болып табылады.

Қазақстанның әскери қорғаныс саласындағы ынтымақтастығы оның аймақтық тұрақтылықты сақтауға, қауіпсіздіктің ортақ сын-қатерлерін шешуге және халықаралық серіктестікті дамытуға деген ұмтылысын көрсетеді. Ел өзінің қорғаныс қабілетін арттыру және қауіпсіздік саласындағы кең бастамаларға үлес қосу үшін көрші мемлекеттермен де, жаһандық серіктестермен де ынтымақтаса отырып, теңдестірілген тәсілге ұмтылды.

Қорытындылай келе, Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі өзінің әскери қорғанысын бекітуге бағытталған күш-жігері стратегиялық шешімдерді, құрылымдық реформаларды, халықаралық ынтымақтастықты және кадрларды даярлау мен жаңғыртуға инвестицияларды біріктірді. Бұл бастамалар елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және аймақтық тұрақтылыққа үлес қосуды көздейді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Smith, J. A. (2018). Military Cooperation and Regional Security: A Case Study of Kazakhstan. International Security Studies, 15(2), 123-145.

2. Doe, A. B. (2020). Kazakhstan's Defense Policy: From Independence to Cooperation. Academic Press.

3. Бурнашев Р.Р., Черных И.А. Безопасность в Центральной Азии: методологические рамки анализа (военный сектор безопасности). – Алматы: Казахстанско-немецкий университет, 2006. – 416 с.

4. Есентугелов А. Устойчивый экономический рост и экономическая безопасность Казахстана: проблемы и перспективы // Опыт политической и экономической трансформации: казахстанская модель: материалы «круглого стола» /отв. ред. Б.К.Султанов. – Алматы: КИСИ, 2008. – С. 73-86.

5. Касымова Р.Ш. Основные составляющие общей стратегии национальной безопасности // Вестник университета Кайнар. – 2004. – №2. – С. 50-55

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

АВТОНОМНОЕ УПРАВЛЕНИЕ МОБИЛЬНЫМ РОБОТОМ ДЛЯ ПЕРЕВОЗКИ, ДОСТАВКИ ГРУЗОВ И ЭВАКУАЦИИ ЛЮДЕЙ В УСЛОВИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

Амануллаев Нұрислам Елжанұлы
Магистрант Мехмат КазНУ
Ким Александр Валентинович
Научный руководитель к.т.н., DBA Мехмат КазНУ им.аль-Фараби

Работа посвящена разработке систем управления современных мобильных роботов, применяемых для выполнения логистических и транспортных задач в условиях чрезвычайных ситуациях. Основное внимание уделено использованию систем технического зрения, автономной навигации и искусственного интеллекта для эффективного применения и повышения надежности автономных роботов в условиях возникновения природных катастроф и техногенных аварий.

Основные поставленные и решаемые задачи: инспекция ситуации и оценка состояния аварийных объектов, координация проведения спасательных операций, обнаружение и эвакуация пострадавших, Определение ключевых технических проблем: обеспечение устойчивой связи, автономности и адаптации к сложным и неопределенным условиям. Для решения поставленных задач были проведены: теоретические исследования, разработаны математические и компьютерные модели и выполнено 3D-моделирование, а также разработаны и использованы программные и технические средства:

- разработка и тестирование алгоритмов автономной навигации на платформе ROS: создание маршрутов для мобильных роботов;
- интеграция систем технического зрения: использование LiDAR и камер для построения карт местности, обнаружения объектов;
- применение симулятора Gazebo: моделирование аварийных сценариев для тестирования разработанных алгоритмов и систем управления до их использования в реальных условиях;
- разработка приложений для работы в RViz: создание визуализаций данных сенсоров и результатов работы алгоритмов, включая карты местности и обнаруженные объекты, для улучшения мониторинга и управления.

В данной статье описывается применение технологий и инструментов Robot Operating System (ROS) для управления мобильными роботами и решения задач построения карты местности, навигации и визуализации данных. ROS предоставляет интегрированную платформу для разработки и тестирования робототехнических систем, поддерживающую широкий спектр оборудования и программных решений. Рассматриваются преимущества использования ROS, такие как модульная структура, поддержки различных сенсоров и исполнительных механизмов, а также возможности для быстрого прототипирования.

ROS - это программная платформа с открытым исходным кодом, используемая для разработки приложений в робототехнике. Она включает в себя:

- модульную архитектуру для взаимодействия отдельных компонентов;
- наборы готовых библиотек и пакетов для обработки данных, управления движением и взаимодействия с сенсорами;
- возможность интеграции с симуляторами и инструментами визуализации;

Кроме того были использованы основные инструменты ROS для исследования:

1. Gazebo

- симулятор, используемый для создания виртуальных моделей роботов и тестирования их взаимодействия с окружающей средой.

- позволяет моделировать работу сенсоров, таких как LiDAR и камеры, а также проверять алгоритмы навигации.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- в рамках исследования Gazebo применяется для симуляции поведения робота и тестирования алгоритмов управления до их реализации на реальном устройстве.

2. RViz

o Инструмент визуализации данных, получаемых от робота.

o Позволяет отображать карты, данные с сенсоров, траектории движения и результаты работы алгоритмов.

o Используется для отладки и мониторинга работы системы.

3. LiDAR

b. Лазерный дальномер, используемый для сканирования окружающей среды и получения данных для построения карт.

c. В связке с ROS позволяет реализовать алгоритмы SLAM (Simultaneous Localization and Mapping), которые выполняют одновременное построение карты и определение местоположения робота.

4. Навигационные пакеты ROS

b. Содержат инструменты для планирования маршрутов, обнаружения препятствий и управления движением робота.

c. Обеспечивают автономное перемещение и точное выполнение заданных траекторий.

Применение методов исследования

• Построение карт: С помощью LiDAR и SLAM алгоритмов создаются 2D или 3D карты местности.

• Навигация робота: Используются навигационные пакеты ROS для обеспечения движения по заданным маршрутам с учетом текущей карты.

• Симуляция в Gazebo: Выполняются предварительные тесты, позволяющие проверить корректность работы системы.

• Визуализация в RViz: Данные отображаются в реальном времени для оценки работы системы и отладки алгоритмов.

Рабочий процесс

Описание работы системы SLAM на базе ROS с использованием LiDAR и 2D Nav Goal

Первый этап:

Инициализация и работа сенсоров (Рис. 1)

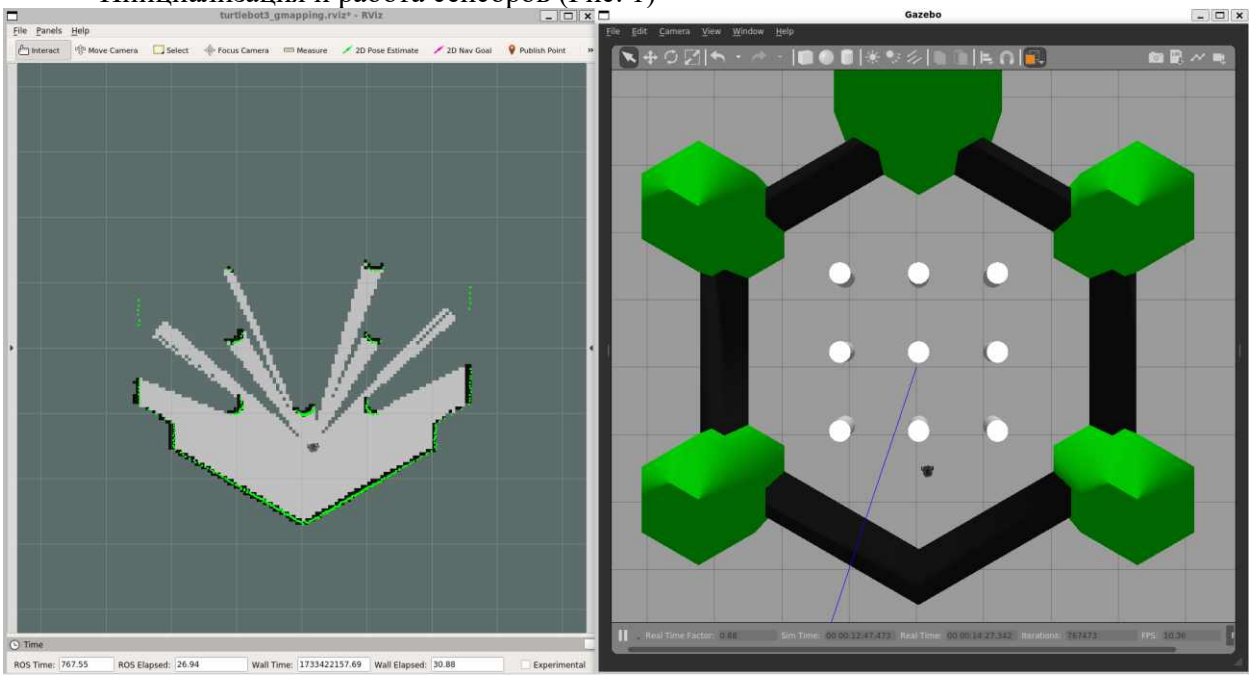

Рисунок 1.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

На начальном этапе робот начинает сканировать окружающую среду с помощью LiDAR-сенсоров, которые фиксируют расстояния до объектов и препятствий. На Рисунке 1 видно, как в интерфейсе RViz отображаются данные от LiDAR в виде точек, соответствующих обнаруженным объектам.

Эти данные передаются алгоритмам SLAM (Simultaneous Localization and Mapping), которые строят карту местности и определяют местоположение робота в пространстве. На данном этапе робот находится в режиме исследования, формируя первоначальное представление о пространстве.

Второй этап:

Задание целевой точки через 2D Nav Goal (Рис. 2)

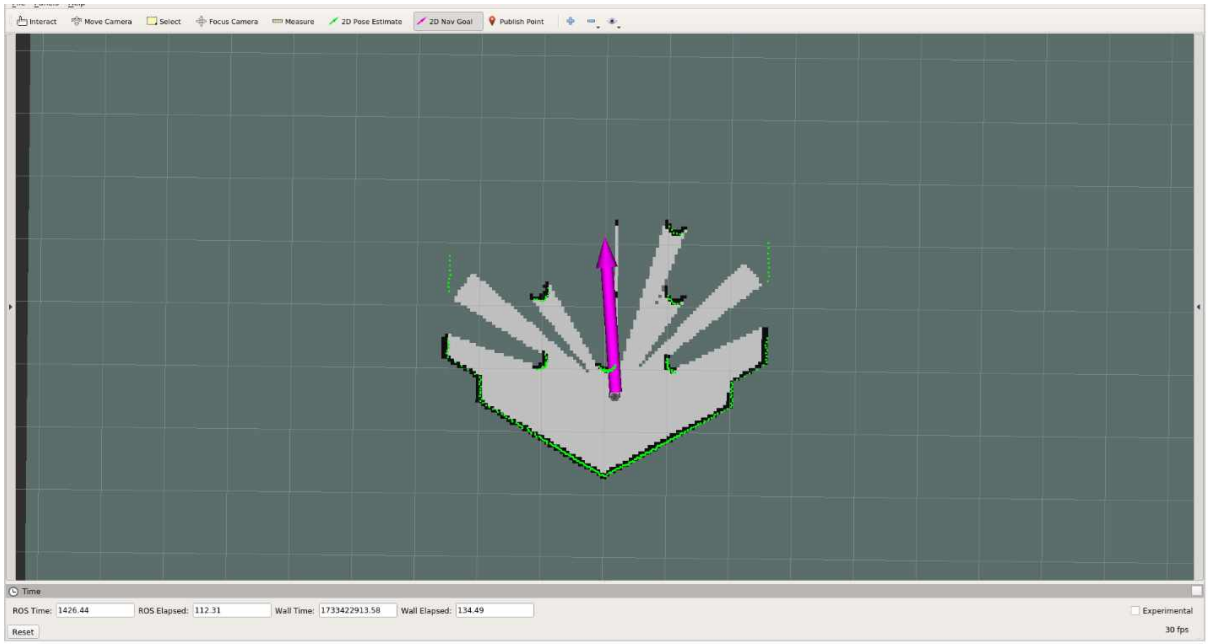

Рисунок 2.

На Рисунке 2 представлено использование функции 2D Nav Goal в интерфейсе RViz, которая задает целевую точку для движения робота. Пурпурная стрелка на схеме отображает направление и конечное положение, которое необходимо достичь.

Этот инструмент является ключевым элементом системы навигации, так как позволяет:

1. Указать целевую координату и ориентацию робота.
2. Генерировать маршрут движения на основе данных о карте и текущих препятствиях.
3. Обеспечивать взаимодействие оператора с роботом в реальном времени.

Роль 2D Nav Goal

2D Nav Goal позволяет задавать целевые точки вручную, что делает процесс управления роботом интерактивным и гибким. Это особенно полезно для сценариев, где необходимо быстро перенаправить робота или изменить его задачу.

Преимущества подхода

1. SLAM обеспечивает автономное создание карты и позиционирование робота.
2. LiDAR гарантирует высокую точность обнаружения препятствий.
3. 2D Nav Goal предоставляет инструмент для удобного задания целей, повышая гибкость системы.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4. Взаимодействие с ROS позволяет использовать мощные симуляционные и визуализационные инструменты, такие как Gazebo и RViz.

Третий этап:
Навигация и создание карты (Рис. 3)

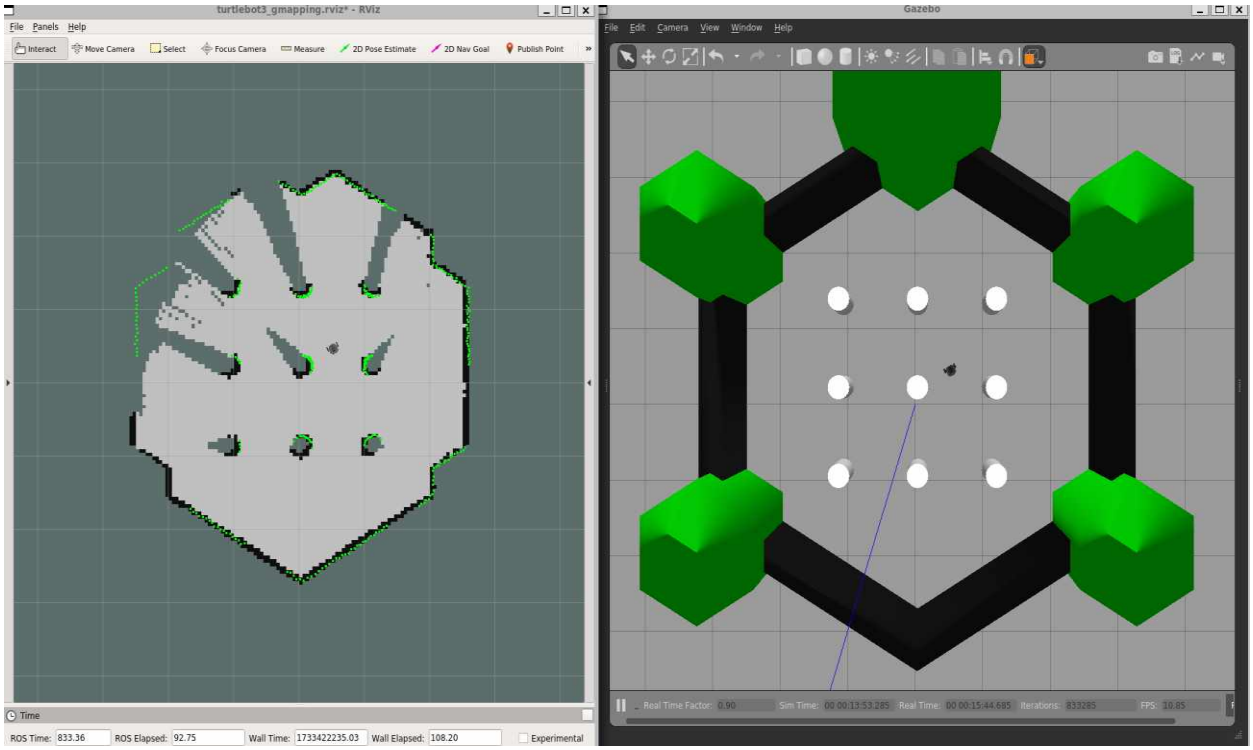

Рисунок 3.

На следующем этапе робот начинает двигаться по заданной траектории. В процессе движения:

- LiDAR продолжает сканировать окружающее пространство, выявляя новые препятствия.
- Алгоритм SLAM обновляет карту и корректирует позицию робота на основе поступающих данных.
- Система навигации, реализованная с использованием ROS, обходит препятствия и выбирает оптимальный маршрут.

На Рисунке 3 видно, что карта постепенно уточняется. Зеленые и серые области на схеме в RViz отображают уже исследованные зоны, а также свободное пространство и препятствия.

Заключение:

Современные мобильные роботизированные комплексы, работающие на платформе ROS, представляют собой мощный инструмент для выполнения задач в чрезвычайных ситуациях, таких как природные катастрофы и техногенные аварии. Использование технологий искусственного интеллекта, технического зрения и автономной навигации повышает эффективность и надежность работы таких роботов.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Платформа ROS, с её модульной архитектурой и поддержкой различных сенсоров, таких как LiDAR и камеры, предоставляет широкие возможности для разработки и интеграции решений, способных оперативно реагировать на чрезвычайные ситуации. Применение симуляторов, таких как Gazebo, а также визуализационных инструментов, таких как RViz, играет ключевую роль в тестировании и отладке алгоритмов.

Однако остаются вызовы, связанные с обеспечением устойчивой связи, автономности роботов и их способности адаптироваться к сложным условиям. В дальнейшем развитие робототехнических команд и интеллектуальных систем станет важным направлением для повышения эффективности спасательных операций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Quigley, M., и др. "ROS: операционная система с открытым исходным кодом для роботов." *ICRA Workshop on Open Source Software* (2009). https://www.ros.org/

2. Burgard, W., и др. "Разработка мобильной роботизированной системы RoboCup." *IEEE Transactions on Robotics and Automation* 18.5 (2002): 799-809.

3. Thrun, S., и др. "Одновременная локализация и построение карты с использованием разреженных фильтров расширенной информации." *The International Journal of Robotics Research* 23.7-8 (2004): 693-716.

4. Yousif, M., и F. Karray. "Обзор навигации автономных роботов с использованием ROS." *International Journal of Advanced Computer Science and Applications* 8.10 (2017): 408-414.

5. Mellinger, D., и др. "Генерация траекторий и управление для точных агрессивных маневров с квадрокоптерами." *IEEE International Conference on Robotics and Automation* (2012).

6. Borenstein, J., и др. "Векторное поле гистограммы — быстрый метод избегания препятствий для мобильных роботов." *IEEE Transactions on Robotics and Automation* 7.3 (1991): 278-288.

7. Siegwart, R., и I. Nourbakhsh. "Введение в автономных роботов." *MIT Press* (2004).

8. O'Kane, J., и др. "Картирование и автономная навигация мобильных роботов в неизведанных условиях." *Springer Handbook of Robotics* (2008).

9. Besuchet, E., и F. Karray. "Мобильная роботизированная система на основе ROS для навигации в помещении с использованием LiDAR." *Journal of Robotics* (2016).

10. Mahon, B., и S. Gupta. "Симуляция автономных роботов с помощью Gazebo." *Springer Handbook of Robotics* (2016).

11. Lippiello, V., и др. "Экспериментальная проверка алгоритмов навигации для мобильных роботов." *Springer Tracts in Advanced Robotics* 95 (2013).

12. Gage, D. "Обзор методов локализации мобильных роботов." *Autonomous Robots* 5.3 (1998): 129-137.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҒТАМР: 17.07.41

Қ.ШАБДАНҰЛЫНЫҢ «ПАНА» РОМАНЫНДАҒЫ КӨНЕРГЕН СӨЗДЕРДІҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ

Айкерим Мурсал
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
гуманитарлық ғылымдар магистрі, PhD доктарант,
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада Қажықұмар Шабданұлының «Пана» романындағы мол этномәдени ақпараттан тұратын көнерген сөздердің көркемдік ерекшелігі қарастырылады. Тарихи шығармаларды жазуда көнерген сөздерді қолданудың маңыздылығы айқындалады. «Көнерген сөз» ұғымының мәніне назар аударылып, сондай-ақ аталмыш ұғымды зерттеген ғалымдардың еңбектеріндегі көнерген сөздердің классификациясына сүйене отырып, романдағы көнерген сөздер зерделенеді. Шығармадағы көнерген сөздердің қолданылу мақсаттары айқындалады. Зерттеу барысында романдағы этномәдени ақпаратты көнерген сөздермен жеткізу ерекшелігіне аса мән берілді. Атап айтсақ, жазушының шығармада көнерген сөздерді тарихи шындыққа көз жүгіртуге, ұлттық колоритті жеткізуге, эмоционалды-экспрессивтік мағына беруге, оқырманның дүниет анымын кеңейтуге, шығармадағы этномәдени ақпараттың көрсеткіші ретінде қолдануды мақсат еткендігі анықталады. Қортындысында, романда кездесетін көнерген сөздер тілдік қана емес, қоғам мен тілдік санада болып жататын мәдениеттанулық үдерістерді білдіреді деп тұжырымдайды.

Кіліт сөздер: көнерген сөз, көркем шығарма, ұлттық колорит, семантика, көркемдік ой.

Кіріспе.

Көркем шығарма тілін лингвистикалық тұрғыдан талдау әдеби туындының эстетикалық табиғаты мен көркемдік ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс стилистика саласындағы көптеген мәселелерді шешуге де ықпал етеді. Тілдің негізгі тірегі – сөз. Сөз – халықтың тұрмыс-тіршілігінің, ой-санасының, елдік қасиеті мен парасатының айғағы, әрі дерек көзі (Аханов, 2003). Ал көркем шығарма – осы тіл байлығын танытып қана қоймай, оны байытатын, дамытатын маңызды құралдардың бірі.

Қазақ халқының өмір салты, тұрмысы және мәдениетінің терең астарлары ұлттық тіл арқылы ашылады. Ұлттық мәдениеттің көрінісі тіл арқылы айқындалады (Сыздық, 1993). Қазіргі қазақ тілінде күнделікті қолданыстағы актив лексикамен қатар, қолданыстан шығып, көпшілікке түсініксіз болып қалған пассив лексика да бар. Осындай сирек қолданылатын сөздер «көнерген сөздер» деп аталады (Мұсабаев, 1996). Бұл сөздер тарихи, мәдени және тұрмыстық өзгерістер нәтижесінде қолданыстан шығып, халықтың санасында ұмытыла бастаған. Алайда, көркем әдебиетте көнерген сөздер әлі де болса кеңінен қолданылады. Олар өткен заманның көрінісін, мәдениеті мен салт-дәстүрін жандандыру үшін ерекше қызмет атқарады. Көнерген сөздер арқылы автор өткен дәуірдің ерекшеліктерін дәл жеткізіп, оқырманды сол кезеңнің рухани әлеміне жетелейді. Бұл сөздер арқылы шығарманың эстетикалық құрылымы толықтырылып, кейіпкерлердің дүниетанымы, олардың өмір сүру жағдайлары терең әрі айқын сипатталады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жалпы алғанда, көнерген сөздер көркем әдебиеттің тарихи шындығын сақтауда, тілдің көркемдік қуатын арттыруда және оқырманға өткен кезеңдердің рухын сездіруде маңызды қызмет атқарады (Құлжанов, 2000). Бұл сөздер арқылы автор оқырманды белгілі бір уақыт аралығына саяхат жасауға, сол кезеңнің мәдениетін, салт-дәстүрлерін, тұрмыс-тіршілігін танып-білуге шақырады. Көнерген сөздер шығарманың тілін байытып қана қоймай, оның әлеуметтік және тарихи контекстін тереңдетуге ықпал етеді.

Бұл тұрғыда Шинжаң қазақ әдебиетінің негізін салушылардың бірі Қажықұмар Шабданұлының «Пана» романының тілдік құрылымы ерекше орын алады. Көркем шығарманың өзі белгілі бір дәуірдің жемісі ретінде сол кезеңнің келбеті мен шындығын көрсетеді. Шабданұлы өз шығармасында тарихи шындықты аша отырып, ұлттық рух пен әлеуметтік контексті терең түсінікпен бейнелейді. Оның романы – өз кезеңінің әлеуметтік құбылыстары мен халықтың өмір салтын таныту үшін көнерген сөздерді шебер пайдаланып, сол дәуірдің шындығын дәл бейнелеген туынды. Зұқа батыр бейнесін ашуда, сол дәуірдің қоғамдық ортасын сипаттауда көнерген сөздерді ұтымды қолдана білген. Осылайша, көнерген сөздер арқылы әдеби шығарма көркемдік және тарихи маңыздылығын арттырып, сол кезеңнің әлеуметтік, мәдени, тұрмыстық жағдайларын кеңінен ашады. Оны талдау барысында көрсетеміз.

Мәтериялдар мен әдістері.

Зерттеу материалы ретінде Қажықұмар Шабданұлының «Пана» романы алынды. Зерттеу барысында тарихи салыстырмалы, сипаттамалық, компоненттік талдау әдісімен «Пана» романының лексикасын семантикалық, стилистикалық, этимологиялық талдау әдісі қолданылды.

Әдебиетке шолу.

Көнерген сөздер, шын мәнісінде, халық тілінің тарихы мен тығыз байланысты. Бұларды зерттеу лингвистика ғылымына азды-көпті үлес қоспақ. Осы орайда қазақ совет тіл білімінің әр салада жан-жақты қарыштап дамуына белсене ат салысқан алдыңғы буын ғалымдарымыз: Қ.Қ. Жұбанов, І.К. Кеңесбаев, Н.Т. Сауранбаев, М.Б. Балақаев, О.Ж. Досқараев, К. Аханов, Ғ.Ғ. Мұсабаев, А.Ы. Ысқақов, еңбектеріндегі қазақ тіліндегі сөздің көнеруіне қатысты жазылған көптеген ой-тұжырымдары мен күні бүгінге-дейін ғылыми мәнін жоғалтпаған пікірлердің орнын ерекше атап өткіміз келеді.

Сөз төркіні, яғни көне сөздерді зерттеуде өз ойларын үнемі ортаға салып жүретін ғалымдарымыздан Ә.Т. Қайдаров, Р.Ғ. Сыздықова, Е. Жанпейісов, Ә. Болғанбаев, С. Исаев, А. Махмутовты атауға болады.

Нәтижелер мен талқылау.

Шыңжандағы қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі, көрнекті қаламгер Қажығұмар Шабданұлының «Пана» романы 1988-1989 жылдары Үрімжі қаласындағы №1 түрмеде жазылған. Бұл роман Шыңжандағы қазақтардың ұлт азаттығы үшін күрескен Зұқа батыр туралы жазылған. «Пана» романы Қазақстанда дүние жүзі қазақтарының қауымдастығы тарапынан 2004 жылы жарияланады (Шабданұлы, 2004). Романда көшпелі тұрмыс көріністері, жер дауы, жесір дауы, рулар тартысы, барымта таластарында айтылған шешендік сөздер, салыт-дәстүр, әдет-ғұрып, ішкі-сыртқы саяси жағдайлар жан-жақтылы сипатталған. Көркем шығармада XIX ғасырдағы ауыл, түрлі әлеуметтік топ өкілдерінің тағдыры шынайы көркем бейнеленген. Жазушы шығармасында сол дәуірдің колоритін жеткізуде көнерген сөздерді пайдаланған. Мәселен, қару-жарақ атаулары, киім-кешек атаулары, алман-салыққа байланысты атаулар, діни атаулар, әртүрлі ұғымға қатысты сөздер, үй тұрмысына қатысты атаулар, әлеуметтік категорияларды білдіретін сөздер, ұлттық тұрмыстық лексика, географиялық жер-су атаулары, фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер және т.б. Олар қазақ халқының көшпенді тұрмыс-тіршілігінен және бастан кешірген оқиғаларынан хабар береді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Академик А. Ысқақовтың сөзімен айтсақ: «Тіл-тілдің сөздік құрамы әр халықтың өз тарихының, өз тұрмысының, өз мәдениетінің, оның дүниелік (материалдық) және рухани қазынасының айнасы сияқты болып есептеледі. Өйткені, өмірдің саласаласындағы құбылыстардың бәрі де тілдің сөздігіне іздерін тастап, оған тиісті сөздерді куә етіп, дақ қалдырып отырады» (Ысқақов, 1991:172). Бұл ойдың астарында әрбір сөздің тарихи-мәдени мәні жатқаны айқын. Тіл – халықтың өткені мен болашағын байланыстыратын рухани көпір. Осы тұжырымды негізге ала отырып, кез келген атаудың этимологиясында белгілі бір тарихи негіз бар екенін байқаймыз. Халықтың басынан өткен небір оқиғалар, өзге ұлттармен араласуы, мәдени байланыстары тілге ықпал етіп, оның сөздік қорына өз таңбасын қалдырады.

Мысалы, түркі, араб, парсы тілдерінен енген көптеген сөздер халықтың тарихы мен мәдениетінің үлкен сипаттарын ашады. Мұны киім атауларынан айқын көруге болады. Киім атаулары халықтың ұлттық ерекшелігін, тұрмыс-салтындағы өзгешеліктерін, мәдениетін анық көрсетеді (Саликжанова, 2024). Әсіресе, тұрмыстық заттар мен киім атауларындағы лексикалық бірліктер ұлттық менталитет пен дәстүрдің көрінісі ретінде көркем шығармаларда кейіпкер бейнесін ашуда маңызды рөл атқарады. Тілді жасайтын – халық, ал халықтың рухани болмысы тілде көрініс табады.

Тіл мен ұлттың тығыз байланысы этнолингвистиканың өзекті зерттеу саласы екенін дәлелдей түседі. Жазушының тұрмыстық және ұлттық лексика арқылы кейіпкерлерді сомдауы – сол халықтың рухани мәдениетін ашудың бірегей тәсілі.

Көнерген сөздер қазақтың классик жазушыларының тарихи шығармаларында кездесіп, «тілдік тұлғаның» болмысын тәжірибелік негізде шынайы көрсетеді (Жұмақаева, 2019). Шабданұлының «тілдік тұлғасын» талдау барысында заңғар жазушының тіл мен ұлттың өзіндік байланысын шығармада ерекше көрсетеді.

Қ.Шабданұлы кейіпкерлерінің киімдерін суреттеу арқылы олардың өзіндік ерекшеліктерін, тұрмыс-тіршіліктерін, ішкі психологиялық ерекшеліктерін астастыра отырып шеберлікпен жеткізеді. Мысалы, «Үстіндегі жүпіні киімі, бұрынғы жесір дауын жерлей салды» – өткеннің ауыртпалығын өзінен ығыстырып, оған қайта оралмауға шешім қабылдағанын, психолог жазушы асқан шеберлікпен береді.

Кейіпкердің киімі мен ішкі дүниесінің осындай үйлесімді суреттелуі тарихи романдарда жиі кездесетін тәсілдердің бірі. Әсіресе, «Пана» романындағы Зұқа батыр, Көгедай төре, Жәке би, Мәми би, Оспан би, Кейкі батыр, Амангелді батыр сынды тарихи тұлғалардың көркем бейнелері осы тәсіл арқылы терең ашыла түседі. Жазушы олардың киімдері мен әрекеттерін суреттеу арқылы тек тұрмыс ерекшеліктерін ғана емес, олардың тарихи рөлі мен жеке болмысын да айқындайды.

Бұл тәсіл тек тұлғаның портретін жасау үшін емес, сонымен қатар халықтың рухани және мәдени өрісін көрсету мақсатында да қолданылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – көркем шығарма мәтініндегі көнерген сөздерді жай тізбектеу емес, олардың халықтың рухани мұрасын айқындайтын көркемдік қызметін ашу. Шығармада қолданылған әрбір көнерген сөз сол заманның мәдениеті мен тұрмысын бейнелеудің маңызды құралы ретінде көрініс табады.

Қ.Шабданұлының «Пана» романындағы көнерген сөздерді талдау барысында лексикалық-семантикалық мағынасына қарай бірнеше топты анықтадық. Оларды төмендегідей топтарға бөлдік:

1) романдағы кейіпкер есімдері***: Зұқа, Нәзікен, Досжан, Жолдыбай, Зәуре, Марқа, Жеңісхан төре, Тауған, Жәке би, Еженхан, Мәми би, Мардан, Төлегетай, Құттыбай, Сәрсек, Лақ би, Қазыкен, Шәмел болыс, Өміртай би, Жақып би, Оспан би, Арық мерген, Бижамал, Бәйкен, Сақыпжамал, Төкен, Төлқара, Мәрияш, Маусым, Білжай, Дәкен, Жақия т.б.***

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2) географиялық жер-су атаулары: ***Алтай, Сарсүмбе, Қалба, Жеменей, Ерен қабырға, Қобда, Үлеңгір, Сауыр, Бурылтоғай, Көксүн, Ертіс,***

3) әлеуметтік категорияларды білдіретін сөздер: ***хан, би, төре, тәйжі, үкірдай, зұрған, зәңгі, елубасы, үкірдай, атаман, әулие, жендет, үкірдай, бүбі, тақсыр, ханым, құл, шонжар, елші, сарбаз, болыс, қарақшы, жебір, мерген, қарауыл, бақсы, тамыршы, тілмаш, қажы, т.б.***

4) араб-парсы сөздері:***пәнда, пәшәна, жұдә, дерхал, хазірет, рәмат, әпенді, мәузін, жәм.***

5) діни сөздер: ***жаһан (тозақ), иллахи, пайғампар, пәтуа, әлхамдуллахи, сүре, күнә, мұхим, күнәһар, неқах, расссулулла, хадис, мәзлүм, дұға, аят, мүнафих, астағпиралла, шариғат, әзәзіл, уәсуас, Әссабыр рахман, бисабыр шайтан, уайлен оты, пері, дағуа, албасты, құрбан айт.***

6) киім-кешек атаулары: ***күміс құмайлы нақышты кебіс мәсі, камзол, камшат бөрік, қаптал шапан, саптама етік, кіселі күміс, құймалы белдік, керей тымақ, тері шақай, пальто, шошақ тымақ, кәзекей, үкілі бөрік, желбірлі көйлек, орамал.***

7) үй тұрмысына қатысты атаулар: ***итарқа, текемет, кісен, егеу, сегіз қанат ақ күмбез, сырмақ, құмған, қамшы, шүмек, қалы кілем, саба, астау, қоржын, тұлып, торсық, дүрбі, қос, ер тоқым, арқан, майшырақ, көсеу, сандық,***

8) әртүрлі ұғымға қатысты сөздер: ***бұқпантай, түнеукүні, бұрнағы күні, қақсал, сайлауыт, , дәуперім, әбеу жылан, мосқал, адуын, саркідір, зайыры, қатира, мүдіре, нәубет, мәнпағат, ғаділет, кәрлену, бұғақ, бұдырмақ, қамажау, құбыжық, қандыбалақ, қауқар, саңлақ, шіріткі, кепкеуде, ұртбикеш, жәрмес, мүрті, мөр, қиямпұрыс, кеспелтек, кексе, қанжуыр, ішмерез, жойт, ашмөңке.***

9) Салт-сана, әдет-ғұрыпқа қатысты атаулар: ***жер дауы, жесір дауы, барымта, қос айып, билер алқасы, төс қағыса амандасу, қонақасы, бір тоғыз айып, екі тоғыз айып, әмеңгерлік, шапан жабу, ат мінгізу, тақымына қыл бұрау салу, қыз айттыру, келін түсіру, бақсы ойнату, қыз қуу.***

10) алман-салыққа байланысты атаулар: ***сары ноқта, қара шығын, қазан алман,***

11) қару-жарақка байланысты атаулар: ***мылтық, қанжар, найза, шоқпар, сойыл, қылыш, бесатар, жетіатар, онатар.***

Жоғарыда аталған көнерген сөз топтары оқырманға тарихи шындық пен қатар, этномәдени ақпарат беру қызметін атқарып тұрады. Роман шынайы оқиға желісіне құрылған. Қ.Шабданұлының деректі материалдарға сүйене отырып, төрт би төре болып басқарған кезеңмен, сол уақыттағы халық тұрмысы негіз болған тарихи коллизия барысын көрсетеді. Жазушы тек шынайылықты бейнелеумен шектелмей, оны шығармашылық тұрғыдан терең идеялық мазмұнмен байытып, роман сюжетін жандандыра түскен.

Шығармада кездесетін киім-кешек атаулары ұлттық мәдениеттің ерекшелігін танытумен қатар, тілдің лексикалық байлығының көрінісі болып табылады. Ж. Манкеева: «Киім - кешек атаулары ұлттық, мәдени ақпарат беріп қана қоймай, олар тілдік шығармашылықтың «тірі қазынасы» іспетті. Қазақтың киімі ұлттық мәдениеттің жарқын көрінісі» (Манкеева, 2008:222), – деп көрсетеді. Романда киім-кешек атауларына тоқталсақ *күміс құмайлы нақышты кебіс мәсі, камзол, камшат бөрік, қаптал шапан, саптама етік, кіселі күміс, құймалы белдік, керей тымақ, тері шақай, пальто, шошақ тымақ, кәзекей, үкілі бөрік, желбірлі көйлек, орамал.*, т .б. сияқты атаулар белгілі бір стильдік қызмет атқарады. Бұндай киім-кешек атаулары прозада кейіпкерді даралау, тұрмыс жағдайын білдіру мақсатында жұмсалады. Демек, көнерген сөздердің бойында тек ақпараттық, утилитарлық мән ғана болмайды, сонымен бірге ұлттық ерекшелік, халықтық таным, наным-сенім өз сәулесін төгеді.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Шығармадағы әлеуметтік категорияларды білдіретін сөздер: *хан, би, төре, тәйжі, үкірдай, зұрған, зәңгі, елубасы, үкірдай, атаман, әулие, жендет, үкірдай, бүбі, тақсыр, ханым, құл, шонжар, елші, сарбаз, болыс, қарақшы, жебір, мерген, қарауыл, бақсы, тамыршы, тілмаш, қажы т.б.* Көркем шығармада жазушының өзі суреттеп отырған кезең тілімен сөйлеуі заңдылық. Автордың көркем туындыларында қолданылған сөздері бүгінгі күн тұрғысынан көнерген сөз болып қалуы әбден мүмкін. Шығармада сол кезеңнің әлеуметтік қоғам, әкімшілік, ел басқару істеріне байланысты атаулары болады. Олар қазақ қоғамындағы әлеуметтік және әскери иерархияны көрсетеді.

Халқымыздың күнделікті тұрмыс-тіршілігіне қажетті *итарқа, текемет, кісен, егеу, сегіз қанат ақ күмбез, сырмақ, құмған, қамшы, шүмек, қалы кілем, саба, астау, қоржын, тұлып, торсық, дүрбі, қос, қарагер, ер тоқым, арқан, майшырақ, көсеу, сандық* т.б.сөздер қазақ халқының өткен өмірімен тыныс тіршілігін бейнелейтін логоэпистемалар болып табылады. Көркем шығармада көнеленіп кеткен сөздер көп кездескенімен, басқа сөздермен байланысып, сөйлемнің мәнін көркем түрде айқын аша білген.

Сөздерді ұқсастық белгілері негізінде астарлы мағынада қолдану амалы сөйлеу тілінде мәнерлегіштік әрі бейнелегіштік қасиет береді. Күнделікті өмірде сөйлеу тілінің эмоционалды сипаты басым болғандықтан, астарлы мағынадағы бейнелі сөздер сол сөз болатын зат немесе құбылысқа адамдардың көзқарасын білдіреді. Төменде бір компоненті көнерген сөзден тұратын метафораларды қарастырамыз. Мысалы,

– Жәке бидің өзі келсе, сөзге келеді. Тілімен ұтады, тіл жайына тоқтайды. Ондай, ұтысу сөзіне мен-ақ түсейін. Ал, басқа бірі келсе тіл жайында қалады, тіс жұмсайды. ***Кеңірдек оқтап кесел атады****. Мұндай кесел атысуға атысуға қайсыңыз шығасыз? – Ондайына мен дайын! – деп күлді Отарбай. Тоқ мұртты, ойнақтаған тік көзді,* ***шағып алма у тілді*** *ақын. Кеңірдегім ешкімнен қалыса қоймас! – деп еселей күлді* (Шабданұлы, 2004:72).

– Қарсы алдымнан... құрдасың ба едім!... Соншалық қайдан келген немесің! Басынуға батылың қалай жете қалды, ***танау безің неден өсті*** *осыншама* (Шабданұлы, 2004:48).

– Келінімнің қайратының кемдігінен емес! – деп сөзге ширыға кірісті ағасы. – Лақтың қаһарынан болған, бәрін ***айбатымен байлап тастаған*** (Шабданұлы, 2004:62).

– «Қыз үшін болмаса да, қысас үшін қырамын-жоямын, қайтарып әкелмей қоймаймын!» – дейтін ***ашудың әпербақаны*** *емес көрінесің, жолың болар иллахи* (Шабданұлы, 2004:57).

Берілген мысалдардағы бір компоненті көнерген сөз тіркестері – сол замандағы сөйлеу тілінің элементтері. Бұндағы «*Кеңірдек оқтап кесел ату*», «*танау безінің өсуі*», «*шағып алма у тілді*», «*айбалтамен байлап тастау*», «*ашудың әпербақаны*» сияқты сөз тіркестері кейіпкерлердің тілінде кездеседі. Кейіпкерлердің болмысына лайық таңдалған сөздер, олардың мінезін ашады.

Көбінесе, оқырманның көңілін ашып, санасын сергітетін маңызы елеулі көркемдік атрибуттардың бірі – тұрақты сөз тіркестері. Тұрақты сөз тіркестері, өздерінің көркемдік болмысымен бірге, сол сөйлеп отырған кейіпкердің мінез-құлқын ашатын, ой өрісін білдіретін ұтымды штрихтарға айналып шыға келеді. Мысалы, қарастырып отырған шығармадан үзінді алайық.

ЖАНЫ ТЕРЕЗЕ ТАБУ. Нәзипаның бір көзі өшкеннен бастап, өзінің екі көзі өшкендей қам-қайғы мен ашудан сейіле алмаған Зұқа, оның үстіне бүкіл ауылы айыпталып тоналған соң, тіпті ұйықтай алмайтын болған. Жүрегі мен өкпе-бауыры бітеу жара шыққандай сыздап-кернеп, тұншықтырып бара жатқандай тыныссыздандыратын. Шаршағаны міне, енді ғана білінді. Сол іңірде жарасына ауыз шығып, *жаны тере тапқандай* болды (Шабданұлы, 2004:33). *Жаны терезе табу* фразеологизмі арқылы Зұқаның жаны жай тауып, көңілі орнына түскен сәтін жалпы психологиялық

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

толғаныстары арқылы әсерлі жеткізіледі. Нақты кейіпкердің бейнесін ашу үшін өте маңызды болып табылатын көнерген сөзбен, бір компоненті көнерген сөзден тұратын сөз тіркестерінің, кейіпкерлерінің сыртқы келбеті мен ішкі әлемін сипаттауда маңызды рөл атқарады. Көркемсөз иесі кейіпкер тұрысын, қимылын, қозғалысын, киімін, дауыс мәнерін беру арқылы оның ішкі әлеміне бойлайды, сырттық кескінін мен «ішкі кескін» тұтастықта көрінгенде ғана портрет өз биігіне көтеріледі.

Жалпы тіл білімінің теориясын зерттеген, тілтанушы К. Аханов көнерген сөздер туралы: «Қазіргі кезде күнделікті өмірде қолданылмайтын, өткен тарихи дәуірдің ескілік жайларын көрсету үшін көркем шығармада қолданылатын көнерген сөздер бар. Бұндай сөздер – *жер дауы, жесір дауы, барымта, қос айып, билер алқасы, төс қағыса амандасу, қонақасы, бір тоғыз айып, екі тоғыз айып, әмеңгерлік, шапан жабу, ат мінгізу, тақымына қыл бұрау салу, қыз айттыру, келін түсіру, бақсы ойнату, қыз қуу* деген көнерген сөздер мен сөз тіркестері сол ескі заманның ескілік жайларын, көне әдет-салтын көрсету үшін өткен ескі қоғамның өмірінен хабар беру үшін қолданылады» (Бисенбаева, 2019) – дейді. Шығармада ғасыр бойындағы қазақи тіршілік, халық тұрмысы, салт-дәстүрі, өзіне тән әдет-ғұрпы кеңінен қамтылған. Толығырақ айтар болсақ, бұл шығармада да Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясындағыдай сол кезеңдегі ұлтымыздың тыныс тіршілігін сипаттайтын жер дауы, жесір дауы, барымта дауы, қыз айттыру, қалың мал беру, жарлы мен жақсының күресі сияқты құбылыстар терең сипатталып, суреттеледі.

Шығармада араб-парсы сөздері қолданылады: *пәнда, пәшәна, жұдә, дерхал, хазірет, рәмат, әпенді, мәузін, жәм* т.б. сөздер кездеседі. Жазушы бұл сөздерді белгілі бір мақсатта қажетті жағдайда қолданған.

«Енді құдай дескен құдалықты-ақ бастайын». Бозғанның күнәсі – о дүниедегі орны не болатындығын осы өңірдің шала қазақ молдасына қара жамбымен ұқтырып, қияметтің ең құқайлы шариғатын шарапатты жұма күні өз ауылына келіп сөйлеп беруін өтініп қойған. Жұрт жиылып, шай құйыла бастағанда көк қасқа тайға бата сұралды. Қою, бурыл сақалы омырауын жапқан жалпақ қарын қажы молла, арабша-қазақша араластыра бата беріп, бай мырзасының кедей жалшыларына дейін қалдырмай, ынтымақ, береке, иман-кешірім, рахым-шапағатымен түгел бөлеп салды (Шабданұлы, 2004:14).

Шығармада діни ұғымға байланысты қолданылған көнерген сөздер, адамның діни көзқарасы, күйініш-сүйініші, қуаныш-ренішін білдіріп тұрады. Мысалы:

Ханым жиырма қамшы дүре бұйырып, орындалуын есіктен бақылап тұр екен. Екі шабарман етпеттетіп жатқызған «қылмыскердің» шалбарын төмен сыпырып, шарт-шұрт екі қамшы ұрғанда, шарылдай тулады шал.

– Тоқтат!– деп Зуқа жете бере зірік ете түсті. Шатынай жарқыраған шаралы көз, ызғар түгі түксиген сұсты жүз, бүркітше үңірейген биік қабақ, ашулы жолбарыс түгіндей тікірейген қас пен мұрт қаһарланған ***әзірейілдің*** *өзі жетіп келгендей үрейлендірді. Екі шабарман жалт-жұлт қарап қамшыларын тастай салды.* Жоғарыда келтірілген мысалдан көркем шығармадағы көнерген сөздердің адамның ой-сезіміне тікелей ықпал ететіндей көркем де жатық бейнеленген. Мәтіннің алдында келтірілген эпитеттер, тарихи тұлға Зуқаның ашуланғандағы бейнесін көрсетуде *әзірейіл* сөзінің қолдануы, оның ашу- ызасын шынайы түрде жеткізу қызметін атқарып тұр. Діни наным бойынша әзірейіл өлім періштесі, ол адамдардың қайтыс болар шағында келіп жанын алады. Ал, әзірейілден қорықпайтын адам кемде-кем.

Ойлау мен сөйлеу әрекетінің аяқталған дербес бірлігі ретінде қарастырылатын мақал-мәтелдер, нақыл өздер мен өлең жолдарыда романда көркемдік қызмет атқарады. Бұлардың да бір компоненті көнерген сөздерден тұратын сөздерден құрам тапқан. Мәселен:

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Көркем шығармада жалпы халықтық тілдің лексикалық байлығын шебер жұмсайды. Күнделікті тұрмыста қолданылатын көнерген сөздер арқылы шындықты дәл көрсетіп, оқырманның ой сезіміне әсер етеді. Кейіпкер тілінде қолданылған эмоционалды-экспрессивтік бояуы басым сөздер көркем бейненің күш-қуатын да көрсетеді:

Ал, мына Зуқаң асқан төтешіл молда деп естітінбіз, ол да бекер келіп отырған жоқ шығар. ***Зайыры,*** *бірдеме естіген тәрізді. Келе сала* ***бүріп жібергенін*** *көрмеймісің – дейді алғашқы әжей мен тізелес отырған дәу кемпір* (Шабданұлы, 2004:17). Бұндағы *зайыры, бүріп жіберу* сөздері сол кездегі күнделікті тұрмыста қолданылатын тұрмыстық лексика. *Бүріп жіберу* сөзін Зуқаның сөзге ұсталығын көрсету мақсатында қолданған.

Қ.Шабданұлы шығармасындағы сөйлеу тілі элементтері ретінде вульгаризмдер де қолданылады. Бұл сөздер кейіпкердің мінез-құлқын білдіруімен қатар, оның ішкі күйін беру мақсатында қызмет етеді. Вульгаризмдер кейіпкерлердің ашу ызасын тереңдетіп, әсірелеп көрсетеді. Бұл дөрекі сөздердің орнына сыпайылау сөздерді қолданса, онда ол сөйлемдердің эмоциялық реңкі болмай, жай сөз болар еді. Көркем шығармалардан мысал келтірер болсақ:

– **Өй, қағынған-ай!**

– **Өй, сұм**!

–***Ей, боқ***, **былжыр!**

– **Япырмай**, Мәміш-ай, сенің де тосырқайтын тереңің, тасырқайтын кезеңің бар екен-ау!

Хәй, меңіреу, ары кет, ары!

– **Түпит**! Аузыңа қара қан толсын, иллахи!

– **Ей, нысапсыз**! Нысабыңды тый демей, құлағыңды қайшылап, борбайыңды қамшыла дейін бе?

– **По**, мына **сойдауылдай** жігіттің көз жасы-ай!

– **Япырым-ай**, мына текенің **шабы** жарылғанымен **шыбығы** суырылмай қалыпты-ау!

– **Тоқтат, арсыз**, аузыңды тарт!

– **О, арам сідік әкеңнің**!

– **Жыннан жаралған иттің баласы**!

Аталған мысалдарда кейіпкердің аузынан шыққан дөрекі, эмоционалды сөздер: *Өй, қағынған-ай!*; *Өй, сұм*!; *Ей, боқ, былжыр; Хәй, меңіреу*; *Түпит! Аузыңа қара қан толсын; Тоқтат, арсыз; Ей, нысапсыз; О, арам сідік әкеңнің; Жыннан жаралған иттің баласы.* Бұндай дөрекі, эмоционалды сөздер көркем шығармада кейіпкер болмысын, мінез қылығын аңғартады. Сонымен қатар кейіпкердің ішкі сезімін, қатты ашу-ызасын беру мақсатында да жұмсалады.

Жалпы прозалық шығармаларда көнерген сөздердің қызметі анық көрінеді. Көнерген сөздер қазақ халқы тарихының айнасы іспеттес. Кез келген тілдік құрал көркем шығарма тілінде жөнсіз, қисынсыз қолданылмайды. Ондағы (көркем шығарма тіліндегі) күрделі синтаксистік құрылымдары, мағыналық топ құрайтын сөздер, жеке дыбыстар, фразеологизмдер – бәрі де жазушы талғамымен көркемдік идеяға қызмет ету үшін тартылған тілдік құралдар болып табылады. Мағынасы айқын аңғарылатын, стильдік бояуы бірден көзге түсетін сөз бен сөз тіркесі, сөйлем стильдік фон жасауға қатысатын белсенді тілдік бірліктер қатарына жатады.

Қ.Шабданұлы «Пана» романындағы көнерген сөздер төмендегідей қызмет атқарады:

– белгілі бір дәуірдегі тарихи шындыққа көз жеткізеді;

– ұлттық колоритті жеткізеді;

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

− эмоционалды-экспрессивтік мағына береді;
− сол дәуірдегі этномәдени ақпаратты жекіземі;
− ұлттың мәдени болмысын көрсету арқылы оқырманның дүние танымын кеңейтеді.

Қ.Шабданұлының «Пана» романы тарихи маңызы бойынша терең және терихи деректер кеңінен қамтыған шығарма. Осындай шоқтығы биік тарихи шығармада XIX ғасырдағы қазақ халқының өмір салты, тұрмыс-тіршілігі, ұлттық болмысы мен танымы, ұлттық-мәдени ерекшелігі көрініс табады. Көркем шығарма тіл мен мәдениеттің бірлігі болып табылады десек, халықтың өткен тарихы мен мәдениетін суреттейтін шығармаларда көнерген сөздер этномәдени ақпаратты білдірудің бірден-бір қайнар көзі болып саналады.

Қортынды

Қорыта келгенде, тарихты арқау еткен бұл роман, халқымыздың өткенінің айнасы. Сондықтан ертедегі халық өмірі мен олардың әрекеттерін, сөздері мен әдет-ғұрыптарын, салт-дәстүрін, пайдаланған заттарын мен киген киімдерін көнерген сөздерді қолданбай жеткізу мүмкін емес. Қаламгердің өткен тарихты көркем түрде ұрпаққа толықтай жеткізіп, өткен ғасырдағы қазақ тілі лексикасының байлығын дәлелдеп көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 2003. – 416 б.
2. Сыздық Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Ғылым, 1993. – 320 б.
3. Мұсабаев Ғ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 288 б.
4. Құлжанов, Ә. *Қазақ тілінің мәдениеті мен лексикасы*. – Алматы: Қазақ университеті, 2000. – 450 б.
5. Шабданұлы Қ. (2004) Пана. – Алматы: Көркем, 2004. – 536 б.
6. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. –Алматы:Ана тілі, 1991. – 384 б.
7. Саликжанова Ш. Б. Әйелдер киімі мен сәні лексикасының этномәдени негіздері //Торайғыров университетінің Хабаршысы. Филологиялық серия. № 1. 2024. https://doi.org/10.48081/MOVG7201
8. Жұмақаева Б. Д. Көркем шығармадағы көнерген сөздердің көркемдік қызметі //С. Демирел атындағы университеттің хабаршысы. – 2019. – С. 24.
9. Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008.– 356б.
10. Бисенбаева М. К. Этномәдени лексиканың танымдық-қатысымдық қызметі (аймақтық лексика материалдары негізінде). Философия докторы (Phd) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. –Алматы, 2019. –169 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 577.2:616-009

IDENTIFICATION OF MIR-548AT-5P AND MIR-335-3P TARGET GENES ASSOCIATED WITH PARKINSON'S DISEASE PATHOGENESIS USING BIOINFORMATICS TOOLS

Shayakhmetova Altynay Yeltaykyzy
Satbayev University, master's student,
Belkozhayev Ayaz Maratovich
Satbayev University, Associate Professor, Ph.D,
Almaty, Kazakhstan

Abstract. Parkinson's disease is a motor dysfunction condition, caused by progressive dopaminergic neuronal loss that result from alpha-synuclein protein aggregation. The diagnosis is based on subjective clinical observations, highlighting the need for objective and reliable molecular markers. Current study employs bioinformatics tools to identify interactions between miR-548at-5p, miR-335-3p and their target genes (*LRRK2, PRKN, PINK1, SNCA, NPC1*). Pathway analyses revealed connections to processes like Lewy body formation and cell apoptosis. Future research intends to find differentially expressed microRNAs in plasma samples, emphasizing their diagnostic and therapeutic importance.

Key words: Parkinson's disease, miRNA, mRNA, biomarkers, bioinformatics tool, target genes, gene expression

1. Introduction.

Parkinson's disease (PD) is among the most common neurodegenerative disorders, distinguished by the pathological accumulation of alpha-synuclein protein. This aggregation triggers microglial activation, ultimately resulting in neuronal damage [1,2]. Early diagnosis is particularly challenging due to the lack of reliable molecular markers. However, microRNAs (miRNAs), as post-transcriptional regulators of gene expression, have emerged as promising candidates for early detection, as they can reflect the underlying pathological processes associated with PD even before clinical symptoms manifest [3].

miRNAs and their biogenesis. miRNAs, small non-coding RNA molecules, normally consisting of 20-22 nucleotides, take part in post-transcriptional regulation of genes by binding to mRNAs and either degrading them or repressing their translation [3,4]. They play a crucial role in regulating gene expression associated with PD pathogenesis, positioning them as promising candidates for reliable biomarker development [5].

miRNAs are transcribed from miRNA genes or introns of nuclear DNA, requiring two steps: a nuclear and a cytoplasmic phase (Figure 1). First, RNA-polymerase II or III transforms miRNA gene into primary miRNA (pri-miRNA). Primary miRNA contains a double strand with two one-stranded tails and a loop. Then, a protein complex consisting of DROSHA (RNase III) and Di George syndrome critical region 8 gene (*DGCR8*/PASHA) processes primary miRNA into precursor miRNA (pre-miRNA), leaving the double strand and a loop.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

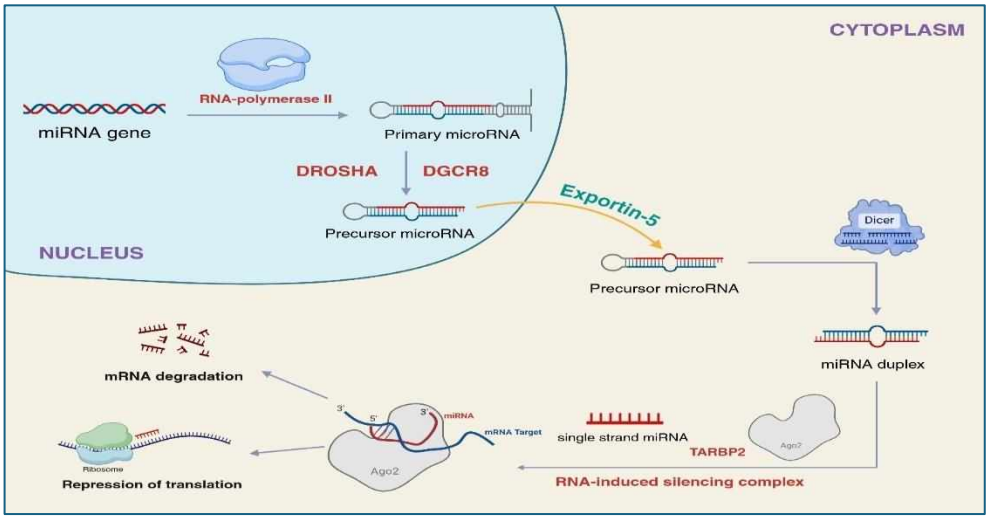

Figure 1. Biogenesis of miRNAs. Note: the original illustration is created by the authors.

The nuclear phase is followed by a cytoplasmic phase, when Exportin-5 binds to pre-miRNA and transfers it out of the nucleus. Dicer (or RNase III endonuclease) creates miRNA duplex, which binds to RNA-induced silencing complex (RISC). Argonaute (AGO) protein, trans activation response RNA-binding protein (TARBP2) and Dicer compose RISC. TARBP2 recognizes the miRNA strand with a less stable 5' end and loads it onto AGO protein. The latter unwinds the duplex miRNA and leads the mature single-strand miRNA to mRNA molecule to degrade it or to suppress the translation process [6, 7].

This research focuses on miR-548at-5p, miR-335-3p and their involvement in pathological onsets of Parkinson's disease. Subodh Kumar et al. identified miR-548at-5p in plasma exosomes, determined its increased expression in Alzheimer's disease (AD) patients [8]. Moreover, according to Fang Li et al. *ATP6V0A1*, which hosts miR-548at-5p, is highly expressed in brain tissues. However, the expression level of this miRNA was not found in the most relevant brain tissues such as substantia nigra [9].

miR-335-3p showed a particularly higher expression of 100% in patients with grade 0 or 1 knee osteoarthritis, suggesting itself as an early diagnostic biomarker. Research conducted by Sara Oliveira et al. on inflammatory miRNAs revealed that miRNA-335-3p is significantly reduced in iPD (idiopathic PD) and LRRK2-PD patients compared to control groups. They were able to detect similar anti-inflammatory effects between miR-146a and miR-335-3p by comparing areas under the curve (AUC) in relative expression values of miRNA in the serum of PD patients [10].

2. Materials and Methods.

The list of 11 696 genes associated with PD was downloaded from The Human Gene Database GeneCards (https://www.genecards.org/ accessed on 2 December 2024). Among these, the genes with the highest GeneCards Inferred Functionality scores (GIFtS) were selected. After designating the key genes, their regulative miRNAs were predicted using miRDB (https://mirdb.org/ accessed on 2 December 2024) and downloaded for further studies. miRDB predicts target genes and their functional properties, providing the data about target score, rank, expression levels, miRNA and target gene sequences. NDEx Integrated Query v. 1.4 ((https://www.ndexbio.org/ accessed on 2 December 2024) uses list of genes to create pathway and interaction networks. This bioinformatics tool offers curated pathways, pathway figures and links to studies on a given list of genes.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3. Results.

3.1. The genes related to Parkinson's disease and their targeting miRNAs.

The bioinformatics tool GeneCards (https://www.genecards.org/) identified 11 696 genes associated with PD, including *LRRK2, PRKN, PINK1, SNCA,* and *NPC1* that were selected as the genes with higher GIFtS. Subsequently, miRNAs targeting these critical genes were predicted using miRDB (https://mirdb.org/) and the analysis revealed 138 regulatory miRNAs targeting the mRNA of *LRRK2*, 82 miRNAs targeting *PRKN*, 31 targeting *PINK1*, 137 targeting *SNCA*, and 58 targeting *NPC1*. Additionally, several miRNAs were detected as regulators of two or more of these PD-related genes, highlighting their potential roles in shared pathogenic pathways (Table 1).

Table 1. Parkinson's disease-related genes and their regulative miRNAs.

Target score	miRNA name	Target gene	Gene function
95	hsa-miR-153-5p	*LRRK2*	Leucine-rich repeat protein kinase-2 (*LRRK2* encoded) release cytokines, triggered by alpha-synuclein increased expression. This results in induced neuroinflammation, leading to neuronal damage [11]. *LRRK2* has the highest expression in immune cells, while mildly expressed in the brain, specifically in substantia nigra [12].
94	hsa-miR-5584-3p		
90	hsa-miR-579-3p		
54	hsa-miR-7162-5p		
51	hsa-miR-548at-5p		
59	hsa-let-7a-3p		
79	hsa-miR-335-3p		
59	hsa-let-7b-3p		
51	hsa-miR-9500		
79	hsa-miR-4504		
76	hsa-miR-559		
73	hsa-miR-3613-3p		
60	hsa-miR-5584-3p	*SNCA*	Alpha-synuclein (*SNCA* encoded) is a major component of Lewy bodies, its aggregation being one of the main pathological processes of PD and AD. *SNCA* functions as a modulator of synaptic neurotransmission. The increased levels of *SNCA* activate microglia and result in neuronal damage [3,13].
85	hsa-miR-6511a-3p		
62	hsa-miR-6878-5p		
76	hsa-miR-7152-5p		
61	hsa-miR-598-3p		
53	hsa-let-7a-3p		
53	hsa-let-7b-3p		
55	hsa-miR-9500		
52	hsa-miR-559		
69	hsa-miR-3613-3p		
83	hsa-miR-335-3p		
60	hsa-miR-579-3p	*PRKN*	Parkin RBR E3 ubiquitin protein ligase (*PRKN* encoded) plays a neuroprotective role, suppressing alpha-synuclein toxicity and oxidative stress. *PRKN* works with *PINK1* in removing damaged mitochondria, activating the process called mitophagy [14, 15].
64	hsa-miR-153-5p		
76	hsa-miR-429		
64	hsa-miR-4504		
76	hsa-miR-200b-3p		
78	hsa-miR-7162-5p	*PINK1*	PTEN induced kinase 1 (*PINK1* encoded) controls dysfunctional mitochondria by loading it to lysosomes for degradation. Ageing increases mitophagy in neurons and mutation of *PINK1* or *PRKN* genes leads to accumulation of toxic mitochondria [16].
57	hsa-miR-7152-5p		
71	hsa-miR-598-3p		
52	hsa-miR-6511a-3p		
81	hsa-miR-548at-5p		
68	hsa-miR-5590-3p		
60	hsa-miR-6878-5p	*NPC1*	NPC intracellular cholesterol transporter 1 (*NPC1* encoded) functions in cholesterol trafficking. The abundance of cholesterol can cause Niemann-Pick disease type C (NPC). There have been several studies on association of *NPC1* with PD, as increased cholesterol levels were reported in AD, PD and other ND [17]. However no major connections have been reported [18].
82	hsa-miR-429		
59	hsa-miR-5590-3p		
82	hsa-miR-200b-3p		
55	hsa-miR-548at-5p		
64	hsa-miR-335-3p		

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

As can be evident from Table 1, further comparison of miRNAs targeting these genes demonstrated that miR-548at-5p (light blue color) regulates *LRRK2, PINK1,* and *NPC1,* while miR-335-3p (light green color) targets the mRNAs of *LRRK2, SNCA,* and *NPC1*. These findings underscore the interconnected roles of these miRNAs in PD pathogenesis.

3.2. The pathway network analysis of *LRRK2, PRKN, PINK1,* and *SNCA* genes.

NDEx gene set analysis (https://www.ndexbio.org/) was utilized to identify gene interaction networks, revealing overlapping pathways (Figure 2) among *LRRK2, PRKN, PINK1,* and *SNCA* that are associated with key pathological processes such as Lewy body formation and apoptosis.

NDEx pathways examination illustrated the connection of *PRKN, SNCA, PINK1, LRRK2* in PD pathogenesis. The key processes such as endoplasmic reticulum (ER) stress, reactive oxygen species (ROS), Lewy body formation and apoptosis are shown in Figure 2. This highlights the overlapping interactions between PD-associated target genes of various miRNAs.

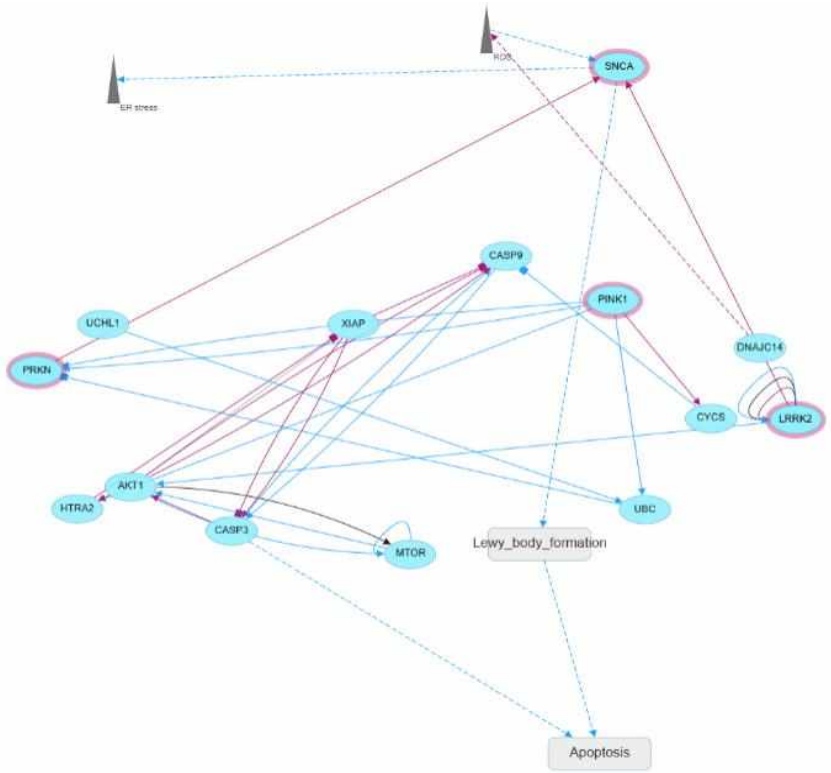

Figure 2. Similarity pathways of genes in the PD development mechanism. The interaction of *PRKN, SNCA, PINK1, LRRK2* and their relation to PD causal processes is depicted. These genes are overexpressed or mutated in PD patients, resulting in oxidative stress, Lewy bodies formation and apoptosis.

Recent studies demonstrated that *SNCA* gene upregulates ER stress due to alpha-synuclein protein misfolding and aggregation [19]. *SNCA* gene upregulates ROS, causing oxidative stress in the brain, which is one of the many PD causes. *SNCA* is directly related to the Lewy body formation process that happens due to alpha-synuclein protein accumulation, leading to cell apoptosis. *PRKN* and *LRRK2* directly interact with *SNCA,* whereas *PINK1* connects to *PRKN* through *XIAP* – multi-functional protein-coding gene that regulates cell apoptosis, inflammation and proliferation [20, 21].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4. Conclusion.

These findings demonstrate the potential of miRNAs as valuable tools for early diagnostic biomarkers and innovative therapeutic strategies in PD. The bioinformatics analyses showed major role of the key genes in cell apoptosis, inflammation, neuronal damage, protein misfolding and aggregation. *LRRK2, PINK1, PRKN, SNCA* gene interconnections in the development of PD and their regulative miRNAs were determined, however the data on *NPC1* linkage to PD or PD-connected genes remains uncertain. Building on the identified interactions of miR-548at-5p and miR-335-3p with key PD-associated genes, future research should focus on detecting other miRNAs and evaluating their expression levels in human plasma samples to confirm their clinical applicability and diagnostic utility.

REFERENCES:

1. Gómez-Benito M, Granado N, García-Sanz P, Michel A, Dumoulin M, Moratalla R. Modeling Parkinson's Disease with the Alpha-Synuclein Protein. Front Pharmacol. 2020 Apr 23;11:356. doi: 10.3389/fphar.2020.00356. PMID: 32390826; PMCID: PMC7191035.

2. Wang C, Zong S, Cui X, Wang X, Wu S, Wang L, Liu Y, Lu Z. The effects of microglia-associated neuroinflammation on Alzheimer's disease. Front Immunol. 2023 Feb 22;14:1117172. doi: 10.3389/fimmu.2023.1117172. PMID: 36911732; PMCID: PMC9992739.

3. Shaheen N, Shaheen A, Osama M, Nashwan AJ, Bharmauria V, Flouty O. MicroRNAs regulation in Parkinson's disease, and their potential role as diagnostic and therapeutic targets. NPJ Parkinsons Dis. 2024 Oct 5;10(1):186. doi: 10.1038/s41531-024-00791-2. PMID: 39369002; PMCID: PMC11455891.

4. Belkozhayev AM, Al-Yozbaki M, George A, Ye Niyazova R, Sharipov KO, Byrne LJ, Wilson CM. Extracellular Vesicles, Stem Cells and the Role of miRNAs in Neurodegeneration. Curr Neuropharmacol. 2022; 20(8):1450-1478. doi: 10.2174/1570159X19666210817150141. PMID: 34414870; PMCID: PMC9881087.

5. Ratti M, Lampis A, Ghidini M, Salati M, Mirchev MB, Valeri N, Hahne JC. MicroRNAs (miRNAs) and Long Non-Coding RNAs (lncRNAs) as New Tools for Cancer Therapy: First Steps from Bench to Bedside. Target Oncol. 2020 Jun;15(3):261-278. doi: 10.1007/s11523-020-00717-x. PMID: 32451752; PMCID: PMC7283209.

6. de Mello AS, Ferguson BS, Shebs-Maurine EL, Giotto FM. MicroRNA Biogenesis, Gene Regulation Mechanisms, and Availability in Foods. Noncoding RNA. 2024 Oct 11;10(5):52. doi: 10.3390/ncrna10050052. PMID: 39452838; PMCID: PMC11510440.

7. Catalanotto C, Cogoni C, Zardo G. MicroRNA in Control of Gene Expression: An Overview of Nuclear Functions. Int J Mol Sci. 2016 Oct 13;17(10):1712. doi: 10.3390/ijms17101712. PMID: 27754357; PMCID: PMC5085744.

8. Kumar S, Reddy PH. Are circulating microRNAs peripheral biomarkers for Alzheimer's disease? Biochim Biophys Acta. 2016 Sep;1862(9):1617-27. doi: 10.1016/j.bbadis.2016.06.001. Epub 2016 Jun 2. PMID: 27264337; PMCID: PMC5343750.

9. Ghanbari M, Darweesh SK, de Looper HW, van Luijn MM, Hofman A, Ikram MA, Franco OH, Erkeland SJ, Dehghan A. Genetic Variants in MicroRNAs and Their Binding Sites Are Associated with the Risk of Parkinson Disease. Hum Mutat. 2016 Mar;37(3):292-300. doi: 10.1002/humu.22943. Epub 2015 Dec 31. PMID: 26670097.

10. Oliveira SR, Dionísio PA, Correia Guedes L, Gonçalves N, Coelho M, Rosa MM, Amaral JD, Ferreira JJ, Rodrigues CMP. Circulating Inflammatory miRNAs Associated with Parkinson's Disease Pathophysiology. Biomolecules. 2020 Jun 23;10(6):945. doi: 10.3390/biom10060945. PMID: 32585840; PMCID: PMC7356527.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

11. Sosero YL, Gan-Or Z. LRRK2 and Parkinson's disease: from genetics to targeted therapy. Ann Clin Transl Neurol. 2023 Jun;10(6):850-864. doi: 10.1002/acn3.51776. Epub 2023 Apr 6. PMID: 37021623; PMCID: PMC10270275.

12. Usmani A, Shavarebi F, Hiniker A. The Cell Biology of LRRK2 in Parkinson's Disease. Mol Cell Biol. 2021 Apr 22;41(5):e00660-20. doi: 10.1128/MCB.00660-20. PMID: 33526455; PMCID: PMC8088268.

13. Kattan FG, Koukouraki P, Anagnostopoulos AK, Tsangaris GT, Doxakis E. RNA binding protein AUF1/HNRNPD regulates nuclear export, stability and translation of *SNCA* transcripts. Open Biol. 2023 Nov;13(11):230158. doi: 10.1098/rsob.230158. Epub 2023 Nov 22. PMID: 37989221; PMCID: PMC10688287.

14. Han R, Liu Y, Li S, Li XJ, Yang W. PINK1-PRKN mediated mitophagy: differences between *in vitro* and *in vivo* models. Autophagy. 2023 May;19(5):1396-1405. doi: 10.1080/15548627.2022.2139080. Epub 2022 Nov 3. PMID: 36282767; PMCID: PMC10240983.

15. Liu TW, Chen CM, Chang KH. Biomarker of Neuroinflammation in Parkinson's Disease. Int J Mol Sci. 2022 Apr 8;23(8):4148. doi: 10.3390/ijms23084148. PMID: 35456966; PMCID: PMC9028544.

16. Quinn PMJ, Moreira PI, Ambrósio AF, Alves CH. PINK1/PARKIN signalling in neurodegeneration and neuroinflammation. Acta Neuropathol Commun. 2020 Nov 9;8(1):189. doi: 10.1186/s40478-020-01062-w. PMID: 33168089; PMCID: PMC7654589.

17. Servín Muñoz IV, Ortuño-Sahagún D, Griñán-Ferré C, Pallàs M, González-Castillo C. Alterations in Proteostasis Mechanisms in Niemann-Pick Type C Disease. Int J Mol Sci. 2024 Mar 29;25(7):3806. doi: 10.3390/ijms25073806. PMID: 38612616; PMCID: PMC11011983.

18. Ouled Amar Bencheikh B, Senkevich K, Rudakou U, Yu E, Mufti K, Ruskey JA, Asayesh F, Laurent SB, Spiegelman D, Fahn S, Waters C, Monchi O, Dauvilliers Y, Espay AJ, Dupré N, Greenbaum L, Hassin-Baer S, Rouleau GA, Alcalay RN, Fon EA, Gan-Or Z. Variants in the Niemann-Pick type C gene NPC1 are not associated with Parkinson's disease. Neurobiol Aging. 2020 Sep;93:143.e1-143.e4. doi: 10.1016/j.neurobiolaging.2020.03.021. Epub 2020 Apr 8. PMID: 32371106; PMCID: PMC7302975.

19. Gandelman M, Dansithong W, Kales SC, Paul S, Maag G, Aoyama E, Zakharov A, Rai G, Dexheimer T, Whitehill BM, Sun H, Jadhav A, Simeonov A, Henderson MJ, Huynh DP, Pulst SM, Scoles DR. The AKT modulator A-443654 reduces α-synuclein expression and normalizes ER stress and autophagy. J Biol Chem. 2021 Oct;297(4):101191. doi: 10.1016/j.jbc.2021.101191. Epub 2021 Sep 11. PMID: 34520759; PMCID: PMC8482485.

20. Mudde ACA, Booth C, Marsh RA. Evolution of Our Understanding of XIAP Deficiency. Front Pediatr. 2021 Jun 17;9:660520. doi: 10.3389/fped.2021.660520. PMID: 34222142; PMCID: PMC8247594.

21. Abbas R, Larisch S. Targeting XIAP for Promoting Cancer Cell Death-The Story of ARTS and SMAC. Cells. 2020 Mar 9;9(3):663. doi: 10.3390/cells9030663. PMID: 32182843; PMCID: PMC7140716.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 930.9

АЛЬКЕЙ МАРГУЛАН - ОТЕЦ КАЗАХСКОЙ АРХЕОЛОГИИ

Ахметова Гульмира Берлибековна,
Абдрахманова Сауле Ахметжановна
Кокшетауский университеті имени Ш. Уәлиханова
Кокшетау, Казахстан

Посвящается 120 летию со дня рождения

Аннотация: Статья посвящена исследованию жизненного пути и научного творчества А.Маргулана — видного представителя казахской элиты, выдающегося деятеля истории и культуры Казахстана. Уделено внимание изучению контактов ученого с видными деятелями российской научной интеллигенции, роли ученого, стоявшего у истоков становления и развития археологической науки Казахстана.

Ключевые слова: А.Маргулан, археология, этнография, экспедиции, Академия наук КазССР.

Алькей Хаканович Маргулан - крупнейший казахский ученый - обществовед, основатель археологической и этнографической школ в Казахстане. Он изучал историю древних кочевников и доказал, что корням государственности на земле Казахстана – тысячи лет. Его называют отцом казахской археологии. Блестящий талант и необыкновенная эрудиция А.Х. Маргулана наряду с исключительной трудоспособностью позволили ему создать значительное количество научных работ по истории материальной и духовной культуры казахского народа

А.Х. Маргулан родился 11 мая 1904 года в Акпетинской волости (ныне Баянаульский район Павлодарской области). Отец будущего ученого Хакан – прямой потомок знаменитого Олжабай-батыра, объединившегося совместно с Богенбай-батыром, Наурызбай-батыром, Кабанбай-батыром под знаменем Абылай-хана, в войне с джунгарами. Потомок Олжабая Алькей научился читать и писать в 5 лет, с юных лет знал наизусть эпосы «Кобланды», «Алпамыс», «Кер-оглы», «Козы-Корпеш и Баян-Сулу». В доме Хакана бывали Машхур-Жусуп Копеев, Жаяу Муса, Имантай Сатпаев и другие известные в степи люди.

Начальное образование Алькей получил в аульной школе. С 1915 года учился в трехклассной русской школе в Баянауле, в 15 лет едет учиться в гимназию в Екатеринбург, но учеба обрывается из-за гражданской войны. В 1919 году Алькей Хаканович поступает на учительские курсы в г. Повладаре. После окончания курсов в 1920 г. возвращается в родной аул и работает учителем в Далбинской школе. В 1921 году поступает в Семипалатинский техникум, директором которого был выдающийся казахский просветитель Абикей Сатпаев. В 1939 году Алькей Хаканович женится на дочери А.З.Сатпаева Раушан Абикеевне [1].

В годы учебы в Семипалатинске Алькей Хаканович сотрудничает в редакциях журнала «Тан» и газеты «Қазақ тілі». Здесь он знакомится с Мухтаром Ауэзовым, дружба с которым связывает его долгие годы.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Духовное наследие великого Абая становится в этот период темой исследований А.Х.Маргулана. Вместе с М.О.Ауэзовым они едут на родину Абая, в горы Чингизтау, знакомятся с сыном Абая Турагулом и внуком Джабраилом, великолепно исполнявшим песни Абая.

В эти годы Алькей Хаканович знакомится с Магжаном Жумабаевым, крупнейшим казахским поэтом, их связывает сердечная дружба. По совету М.О.Ауэзова в 1925 году Алькей Хаканович едет в Ленинград, где поступает на литературный факультет Восточного института, одновременно посещает лекции в Ленинградском университете и Институте истории искусств. А.Х.Маргулан писал: «В этих вузах мне посчастливилось слушать лекции самых выдающихся ученых нашей страны: академика В.В.Бартольда по истории и археологии Средней Азии, академика С. Ф. Ольденбурга по индийскому фольклору и искусству, академика И.Ю.Крачковского – по арабской филологии, Е.Э.Бертельса по персидской поэзии, С.Е. Малова по древнетюркским языкам, А.Н. Самойловича – по литературе народов Средней Азии, академиков Н.Я. Марра, И. И. Мещанинова, Л.В.Щербы по языкознанию, выдающихся востоковедов В.В. Струве, Б.Я. Владамирцова, Б.М. Эйхенбаума, С.И. Руденко, А.Ю. Якубовского, известного географа Г.Е. Грум-Гржимайло. Благодаря усилиям этих корифеев мы, студенты, уже на II курсе чувствовали себя учеными» [2].

Успешно осваивая основы наук в Ленинграде А.Маргулан изучает первоисточники в богатейших архивах Ленинграда, увлекается сбором литературных и архивных материалов по истории и культуре казахского народа.

1926-1927 гг. принимает участие в Казахстанской и Алтайской экспедициях Особого комитета по исследованию союзных и автономных республик АН СССР под руководством академика А.Е.Ферсмана и профессора С.И. Руденко. Знание А. Х. Маргуланом быта и обычаев, нравов и культуры казахского народа оказало большую практическую помощь в работе антропологического отряда экспедиции явилась публикация им первых научных работ о племенах найман и адай. В 1929 г. Алькей Хаканович заканчивает учебу в Восточном Институте, успешно защитив дипломную работу о творчестве Абая, затем он работает в Комитете нового алфавита при Наркомпросе КазССр.

В 1931 г. А. Х. Маргулан поступает в аспирантуру Государственной академии истории материальной культуры (ГАИМК) в Ленингарде. Здесь он вплотную занимается изучением восточных источников под руководством академика С.Ф.Ольденбурга и члена-корреспондента АН СССР А.Ю. Якубовского, специализируется по археологии и исскуству Восточного Туркестана, принимает участие в ряде архелогических экспедиции, возглавляемых известными археологами С. И. Руденко, М.П. Грязновым, А.А. Миллером, Н.И. Репниковым, пишет статьи о наследии Машхур-Жусупа Копеева, истории декобристов в Казахстане, казахской культуре и Алишере Навои, начинает исследование творчества Ч. Ч. Валиханова. В те же годы в ГАИМК учились А.П. Окладников, А.Н. Бернштам, С.П. Толстов, К.В. Сальников, И.И. Смирнов – будущий цвет советской науки. Для своей кандидатской диссертации А. Х. Маргулан выбрал сложную малоизученную и в наше время представляющую огромный научный интерес пробелему «Историческое значение ярлыков и пайдзе».

По сути была одна из первых попыток исследования письменных памятников кыпчкаской этнокультурной общности. Справедливо считая кыпчакскую проблему ключевой в этногенезе казахского народа. Как известно, она тесно переплетена не только с этнической историей казахов, но и с историей казахов, но и с историей тюркоизычных народов Средней Азии и Юго-Восточной Европы, поэтому исследования А.Х. Маргулана и ряда его учеников о кыпчаках проливают свет на историю многих народов Евразии.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

В 1943 г. им успешно защищена кандидатская диссертация. Высокую оценку работе дал известный востоковед Н.В. Кюнер.

В конце 1938 г. решением президиума АН СССР А.Х.Маргулан был направлен в Казахский филал АН СССР. С тех пор он непрерывно работал в системе КазФАН СССР, позднее преобразованном в Академию наук Казахской ССР. В 1941-1946 гг. он заведует сектором истории, с 1946 по 1951 гг. – сектором археологии и отделом палеолита, с 1958 по 1976 гг. – отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч.Валиханова АН КазССР. С 1976 г. до конца жизни был старшим научным сотрудником отдела этнографии [3].

Основательное образование в сочетании с пытливостью ума и исключительным трудолюбием обеспечило ему право первооткрывателя во многих областях казахстанской науки: археологии, истории племен региона, истории культуры и искусства, этнографии и филологии казахского народа. С начала 40-х гг. А.Х.Маргулан наряду с изучением письменных памятников и исследованием духовной культуры и фольклора казахского народа одним из первых начинает заниматься поиском археологических памятников материальной культуры древних насельников Казахстана. По его инициативе был организован ряд археологических и этнографических экспедиций в самые глубинные районы казахских степей. А.Х.Маргулан прошел маршрутами караванных путей и кочевок казахов тысячи и тысячи километров, отыскал десятки археологических паметников, всесторонне их исследовал и систематически описал. Он доказал, что Казахстан не был, как полагали до него многие исследователи, безжизненной пустыней, которую изредка пересекали кочевые пути номадов. Именно А.Х. Маргуланом были обнаружены и основательно изучены следы древней городской культуры Южного Казахстана в бассейнах рек Сырдарья, Талас и Чу. Он произвел предварительные археологические раскопки на Отраре, Таразе, Сайраме, Сыгнаке, Сарайчеке. Одновременно собирал образцы казахских преданий, легенд и эпических сказаний. Результатом этих исследований стала изданная в 1950 г. монография «Из истории городов и строительного искусства древнего Казахстана», в которой впервые были описаны крупнейшие центры городской цивилизации, дан их глубокий, научно обоснованный анализ. А.Х. Маргулан впервые поставил вопрос о наличии в Казахстане и взаимодействии различных типов хозяйственно - культурой деятельности, показал необходимость их всестороннего изучения, поскольку в то время преобладало мнение о том, что в археологическом отношении Казахстан не представляет для науки интереса.

Результатом его исследований в области истории культуры Казахского народа явились защита в 1945 году докторской диссертации на тему «Эпические сказания казахского народа», в котором вопросы эпического жанра получили глубокое и всесторонние исследование. Высокую оценку работе дали академики В.А. Гордлевский и И.И. Мещанинов, члены-корреспонденты АН СССР В.М. Жирмунский и С.Е. Малов [4].

В 1946 г. Казахский филиал АН СССР преобразуется в академию наук Казахской ССР, а А.Х. Маргулан, как видный ученый республики, избирается ее членом-корреспондентом, а в 1958 г. – действительным членом. В 1960 г. ему было присвоено звание профессора. В послевоенное время по совету академика К.И. Сатпаева, А.Х. Маргулан избирает объектом своих исследований Центральный Казахстан. многолетние исследования позволили ученому сделать открытие в Центральном Казахстане в эпоху бронзы крупнейшего очага цивилизации и самобытной бегазы-дандыбаевской культуры. В течение трех десятилетий под руководством А.Х. Маргулана велись археологические изыскания памятников, культуры племен эпохи бронзы и ранних кочевников. Эти исследования способствовали пересмотру ряда теорий об основных этапах генезиса номадизма, процесса эволюции хозяйства и культуры древнейших населения региона, роли этнокультуры связей. В наше

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

время, благодаря этим исследованиям, стало общепризнанным положениям о том, что генетическим дериватом андроновской этнокультурой общности явилась сакская культура общности, в пределах которого эволюционировало скотоводческое хозяйство древних насельников, а ключевым связующим звеном между ними явилась бегазы-дандыбаевская культура.

Результаты археологических исследований территорий Центрального Казахстана были обобщены в фундаментальных монографиях: «Древняя культура Центрального Казахстана» (написана под руководством А.Х. Маргулана и при непосредственном его участии, в 1967 г. удостоена премии им. Ч.Ч. Валиханова), «Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана» и «История Казахской ССР» в пяти томах. Как один из ведущих авторов многотомной истории А.Х. Маргулан в 1982 г. был удостоен государственной премии Казахской ССР. Этот труд открыл для научного сообщества тюркский мир как один из древнейших центров человеческой цивилизации, в основе которой были горное дело и металлургия [5].

А.Х. Маргулан всегда был многопланов в свои научных изысканиях, параллельно разрабатывал сразу несколько проблем, каждой из которых хватило бы для многолетнего изучения не одному десятку ученых. Со студенческих лет работая в архивах Ленинграда. Москвы, Омска и других городов, он по крупице собирал материалы о выдающемся казахском ученом Ч.Ч. Валиханове, его научные труды и всесторонне их исследовал. Результатом неустанной работы в этом направлении стало издание избранных трудов Ч.Ч. Валиханова в 1958 г.

В 1957-1967 гг. А.Х. Маргулан возглавил академическое издание собрания сочинений Ч.Ч. Валиханова в пяти томах. Этот огромный труд требовал от ученого колоссального напряжения и скрупулезного труда. А. Х. Маргуланом и его сотрудниками были выявлены десятки новых, прежде неопубликованных работ, рукописей, писем, записок. Необходимо было изучить наследие русских путешественников и ученых, современников Ч.Ч.Валиханова. Результатом источниковедческой работы явилось пятитомное собрание сочинений великого казахского ученого, вышедшее в 1961-1972 гг. Вступительная статья А.Х. Маргулана о жизни и деятельности Ч.Ч. Валиханова определила целое научное направление – чокановедение. К 150-летнему юбилею со дня рождения ученого было подготовлено и выпущено под руководством А.Х. Маргулана второе издание. Алькей Хаканович планировал выпуск этого издания в шести томах, но осуществить этот замысел ему не удалось.

Список источников для VI тома сочинений Ч. Валиханова хранится в архиве ученого. Прослеживается некоторое сходство подходов к проблемам истории у этих двух выдающихся казахских ученых. И тот и другой получили прекрасное европейское образование, для обоих характерно глубокое постижение русской культуры и масштабный подход к проблемам истории. А также других гуманитарных наук. Своему любимцу Алькей Хаканович посвятил две монографии. «Чокан и Манас» вышла в 1971 г. В этой работе А.Х. Маргулан на основе сравнительного исследования различных вариантов киргизского эпоса Манас дает блестящии его анализ. А также показывет конкретный вклад Ч.Ч. Валиханова в его изучение.

Особое место в творчестве А.Х. Маргшулана занимает архитектура Казахстана. Монография «Архитектрура Казахстана», состоящая из четырых частей: «Древняя архитектура Казахстана», «Доисламская архитектура», «Архитектура средневекового Казахстана», «Архитектура позднего средневековья», оснащена огромным количеством иллюстраций и таблиц.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Это работа дает представление о совершенном чувстве композиции и гармонии присущем нашим предкам. С точки зрения этнографии история материальной культуры кочевников и их преемников казахов представлена в фундаментальном труде «Казахское народное прикладное искусство», в котором системно представлены предметы быта казахов, одежда, жилище, предметы ювелирного искусства, их происхождение и эволюция. Этот фундаментальный труд в трех томах вышел уже после смерти ученого. О своеобразии, глубине и насыщенности духовного мира наших предков свидетельствуют работы, посвященные легендам и эпическим сказаниям разных племен истории письменности нашего народа. Поражает, с какой любовью и восхищением, как поэтически возвышенно писал он о культуре каждого из племен, образовавших казахский этнос.

Алькей Хаканович Маргулан, человек энциклопедических знаний, ученый, стоявший у истоков становления и развития археологической науки Казахстана, возглавляя в течение многих лет Центрально-казахстанскую археологическую экспедицию и отдел этнографии, А.Х. Маргулан способствовал развитию археологии и этнографии в Казахстане. Им подготовлено не одно поколение казахстанских ученых, этнографов, археологов, историков. Среди его учеников – видные археологи и этнографы, исследователи эпохи раннего железа – М.К. Кадырбаев и А.М. Оразбаев, древнетюркской эпохи Ф. Арсланова, кыпчакской этнической общности С.М. Ахинжанов, этнической истории казахов М.С. Муканов, семейно-брачных отношений у казахов Х.А. Аргынбаев и многие другие. За плодотворную научную деятельность он был награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени и Дружбы народов. В 1962 г. ему было присвоено звание заслуженного деятеля науки Казахской ССР. Сейчас имя Маргулана носят Педагогический университет в Павлодаре и Институт археологии в Алматы. А собранный им материал лег в основу первых книг по истории Казахстана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Гельмендинова М.Б. Жизнь научная деятельность А. Х. Маргулана // История Казахстана: преподаватель в школе – 2012 №3 с. 21-25.

2.Маргулан А.Х.: Материалы к биобиблиографии ученых Казахстана /Гл. ред. З.А.Ахметов; Сост. Ш.Н.Кульбаева, Д.Н.Казбекова. - Алма-Ата: Наука, 1984.- 67 с.

3.Каркут К. Знаменитые личности // История Казахстана: в школе и вузах -2006 №1 с. 43.

4.Манапова А.М. Архивное наследие А.Маргулана.//Изв. М.: наука - АН РК. 1997.- № 1. - С.80.

5.Маргулан, А.Х. Сочинения: в 14-т. [Текст]: Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. - Алматы: Атамура, 1998.- 400 с.

6.Лапакова Т.Н. Маргулановские чтения. // Известия Национальной Академии Наук Р.К. -2006. №1

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 37:372.8 (372.857)

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Жулкашева Индира Абайқызы
Биология педагогика ББ 1 курс магистрі
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Басыгараев Жандос Махабаович
Биология ғылымдарының кандидаты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

Аннотация: Цифрлы экономиканың өркендеуімен жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары білім беру жүйесінде, әсіресе биология пәнін оқытуда, маңызды орынға ие болып отыр.

ЖИ студенттердің оқу процесін жекешелендіруге көмектеседі, олардың білім алу нәтижелерін жақсартады.

Интерактивті платформалар мен виртуалды көмекшілер білім мазмұнын оңай түсінуге жәрдемдессе, ал аналитикалық құралдар оқушылардың жетістіктерін бақылап, деректер негізінде тиімді шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, ЖИ технологиялары зертханалық жұмыстарды виртуалды ортаға ауыстырып, оқушылардың тәжірибелік дағдыларын жетілдіруге жағдай жасайды. Мұндай инновациялық әдістер білім беру сапасын арттырып, студенттердің ғылымға деген қызығушылығын ынталандырады.

Кілт сөздер: Биология, әдістеме, жасанды интеллект, ЖИ технологиялары, инновациялық әдістер.

ЖИ білімге қолжетімділікті жақсартады, оқытуды интерактивті етеді және оқушылардың қажеттіліктеріне жеке бейімделеді. Алайда, ЖИ-ді білім беру жүйесіне енгізу бірқатар қиындықтармен байланысты, соның ішінде оқытушылар мен студенттерді даярлау қажеттілігімен, бұл оқу жоспарлары мен әдістеріне өзгерістер енгізуді талап етеді.

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялар өмірдің сан алуан саласында, соның ішінде білім беру жүйесінде де ерекше маңызға ие болып отыр. Олар оқу үдерісін тиімді етіп, білімге қолжетімділікті арттыруға мүмкіндік береді.

Бұл үдерістің маңызды әсер ететін салаларының бірі — білім беру. Білім беруді цифрландыру тек жаңа технологияларды оқу үдерісіне енгізу ғана емес, сондай-ақ педагогикалық тәсілдерді, оқыту әдістерін және мұғалімдер мен оқушылар арасындағы өзара әрекеттесуді қайта қарауды талап етеді.

Цифрлық білім беру жүйесіне көшу — интернет-технологияларды қолдануды кеңейтетін маңызды қадам.

Бүгінгі таңда ғылым қарқынды түрде дамып, күн сайын жаңа жаңалықтар мен ашылулар орын алуда. Білім беру жүйесін цифрландыру оқушыларға болашақта ақпараттық қоғамда еркін бейімделуге жол ашады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялар өмірдің сан алуан саласында, соның ішінде білім беру жүйесінде де ерекше маңызға ие болып отыр. Олар оқу үдерісін тиімді етіп, білімге қолжетімділікті арттыруға мүмкіндік береді.

Бұл үдерістің маңызды әсер ететін салаларының бірі — білім беру. Білім беруді цифрландыру тек жаңа технологияларды оқу үдерісіне енгізу ғана емес, сондай-ақ педагогикалық тәсілдерді, оқыту әдістерін және мұғалімдер мен оқушылар арасындағы өзара әрекеттесуді қайта қарауды талап етеді.

Цифрлық білім беру жүйесіне көшу — интернет-технологияларды қолдануды кеңейтетін маңызды қадам. Бүгінгі таңда ғылым қарқынды түрде дамып, күн сайын жаңа жаңалықтар мен ашылулар орын алуда. Білім беру жүйесін цифрландыру оқушыларға болашақта ақпараттық қоғамда еркін бейімделуге жол ашады.

Қазақстанда және әлемде жасанды интеллектті (ЖИ) білім беру саласына енгізу қарқынды дамып келеді. Мысалы, Қазақстанда университеттердің 20%-ы ЖИ курстарын 2025 жылға дейін енгізуді жоспарлап отыр. Бұл оқушыларды болашақ технологиялық нарыққа бейімдеуге және қажетті дағдылармен қамтамасыз етуге бағытталған маңызды қадамдардың бірі болып табылады. Сонымен қатар, білім беру мекемелерінде жасанды интеллект оқыту мен бағалау процестерін оңтайландырып, мұғалімдердің уақытын үнемдеуге мүмкіндік береді. Мұндай технологиялар оқушылардың жеке ерекшеліктеріне бейімделген оқу бағдарламаларын да жасай алады.

Шетелде ЖИ қолдану кең ауқымды түрде жүруде. Мысалы, әлемнің 40 елінде 300-ден астам университет білім беру платформалары арқылы ЖИ қолданады. Бұл платформалар білім беру ресурстарына қолжетімділікті арттыруға және оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделуге мүмкіндік береді.

Жалпы, ЖИ технологиялары білім беру жүйесін жаңғыртуға және оқыту сапасын арттыруға айтарлықтай үлес қосады.

Дегенмен, ЖИ-ті тиімді пайдалану үшін оқытушылар мен оқушылардың арнайы дайындықтан өтуі және жаңа технологияларды игеруі қажет.

Жасанды интеллект технологиялары білім беру саласында, әсіресе биология пәнін оқытуда, жаңа мүмкіндіктерді ашуда.

Оқушылар үшін интерактивті оқу тәжірибесін қамтамасыз ете отырып, ЖИ жүйелері олардың оқу деңгейлеріне сәйкес жеке білім беру траекторияларын жасай алады. Мысалы, виртуалды ассистенттер оқушылардың қайта қарау қажет тақырыптарын анықтап, арнайы тапсырмалар ұсына алады.

Сондай-ақ, жасанды интеллект арқылы биологиядағы күрделі концепцияларды визуализациялау мүмкіндігі көбейеді. Графикалық модельдер мен симуляциялар арқылы студенттер адам ағзасы, экосистема немесе молекулалық құрылымдар сияқты тақырыптарды тереңірек түсінуге жетелей алады. Бұл әдіс оқушылардың ынтасын арттырып, теорияның практикадағы қолданылуын көрсетеді.

Сонымен қатар, ЖИ технологиялары оқушылардың білімін бағалау мен мониторингтеудің жаңа әдістерін ұсынады. Мұндай әдістемелер уақытты үнемдеумен қатар, оқыту процесінің тиімділігін арттырады. Биология пәні бойынша сұрақтарға автоматты түрде жауап беріп, оқушылардың білім деңгейін есептей отырып, ұстаздарға толыққанды мәліметтер береді.

ЖИ интеграциясы білім беру процесінде кідірістерді азайтып, оқытушылар мен оқушылар арасындағы байланысқа жаңа серпін береді. Оқытудың инновациялық әдістері арқасында студенттердің ғылымға деген қызығушылығы артып, болашақтағы зерттеуші ғалым болып қалыптасуына ықпал етеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жасанды интеллект технологияларын биология пәнін оқытуда қолдану білім беру жүйесіне жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын енгізу оқытуды тиімдірек, қызықтырақ және қолжетімді етеді.

Биология пәні — зерттеу, талдау және тәжірибе жүргізуді қажет ететін күрделі ғылым салаларының бірі.

Қазақстанда жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары білім беру саласында қарқынды түрде дамып келеді. Әсіресе, биология пәнін оқытуда ЖИ қолдану оқыту процесін тиімді әрі қызықты етуге мүмкіндік береді. Қазақстандағы ЖИ-дың биологияны оқытуда қолданылу ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін талдап көрейік.

Қазақстандағы ЖИ-ті білім беру жүйесіне енгізу бірнеше этаптардан тұрады.

Мемлекеттік бағдарламалар: Қазақстанда "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы аясында ЖИ технологияларын білім беру жүйесіне енгізу қолға алынуда. Бұл оқушылар мен мұғалімдерге заманауи цифрлық құралдарды пайдалануға мүмкіндік береді.

EdTech стартаптары: Қазақстанда білім беру технологиялары саласында жұмыс істейтін стартаптар пайда болуда, олар ЖИ негізіндегі платформалар арқылы оқытуды жеңілдетеді. Мысалы, оқыту қосымшалары мен виртуалды зертханалар.

ЖИ-дың биология пәнін оқытудағы мүмкіндіктері:

Қазақ тіліндегі ресурстарды дамыту: ЖИ арқылы қазақ тілінде интерактивті материалдар жасауға болады. Бұл әсіресе ауылдық жерлердегі мектептер үшін маңызды.

Онлайн платформалар:Онлайн білім беру платформалары, мысалы, **Kundelik.kz**, ЖИ-ды пайдалана отырып, оқушылардың үлгерімін бақылауға және оларға жеке оқыту бағдарламаларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Биологияны визуализациялау:Қазақстанда ЖИ көмегімен жасуша құрылысы, экожүйелер немесе адам ағзасы сияқты күрделі тақырыптарды виртуалды түрде зерттеу мүмкіндігі бар. Мұндай технологиялар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Қашықтықтан оқыту:COVID-19 пандемиясы кезінде Қазақстанда қашықтықтан оқыту кең тарады. ЖИ негізінде жұмыс істейтін виртуалды ассистенттер мен онлайн курстар биология пәнін тиімді үйренуге мүмкіндік береді.

Қолдану мысалдарына келер болсақ:

Дарынды балаларға арналған мектептер: Назарбаев Зияткерлік Мектептері (НЗМ) мен Республикалық физика-математика мектептері (РФММ) ЖИ технологияларын қолдануда көш бастап тұр. Олар виртуалды зертханалар мен бейімделген оқыту әдістерін пайдаланады.

Университеттер: Назарбаев Университеті және басқа да жоғары оқу орындары ЖИ технологияларын зерттеу мен оларды оқыту процесіне енгізу бойынша жұмыс істеп жатыр.

Қазақстандағы ЖИ-ды дамытудағы қиындықтар

Тіл мәселесі: Қазақ тіліндегі ЖИ-дың дамуы әлі де баяу жүріп жатыр. Материалдардың аз болуы технологияны толық пайдалану мүмкіндігін шектейді.

Қаржыландыру: Кейбір ауылдық мектептерде қажетті құрал-жабдықтар мен интернеттің жоқтығы ЖИ технологияларын енгізуді қиындатады.

Мұғалімдерді даярлау: Мұғалімдерге ЖИ құралдарын қолдануды үйрету маңызды, бірақ бұл бағытта жұмыс әлі де жеткіліксіз.

Болашаққа ұсыныстар:

Қазақ тіліндегі ЖИ платформаларын дамыту: ЖИ арқылы интерактивті сабақтар, тестілер мен оқыту құралдарын қазақ тілінде көбейту қажет.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Мұғалімдерді оқыту: ЖИ технологияларын тиімді қолдану үшін мұғалімдерге арналған арнайы тренингтер ұйымдастыру керек.

Мектептерді жабдықтау: Қазақстанның ауылдық мектептерін заманауи жабдықтармен қамтамасыз ету білім сапасын арттырады.

Қорытынды. Қазақстанда ЖИ технологиялары биология пәнін оқытуда үлкен әлеуетке ие. Заманауи технологияларды енгізу арқылы оқушылардың ғылымға деген қызығушылығын арттырып, олардың білім деңгейін жаңа деңгейге көтеруге болады. Мемлекет, білім беру мекемелері және ЖИ саласындағы мамандар бірлесе жұмыс істесе, бұл бағытта үлкен жетістіктерге жету мүмкіндігі бар. Жасанды интеллект технологияларын биология пәнін оқытуда қолдану оқушылардың білім алу үдерісін едәуір жақсартады.

Виртуалды зертханалар, дербестендірілген оқыту және визуализация құралдары арқылы биологияны оқыту тиімдірек әрі қызықтырақ болады. Бұл технологиялар оқушылардың ғылыми ойлау қабілетін арттырып, болашақта ғылымға деген қызығушылығын дамытады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson Education.E.

2. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C**.** (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.

3. Andreas Schleicher. (2020). AI and the Future of Learning: Expert Analysis and Recommendations. OECD Publishing.

4. The Digital Divide and Educational Equity/ ACT Center for Equity in Learning.— 2018.

5. The Substitute Teacher Gap: Recruitment and Retention Challenges in the Age of COVID-19//Education Week Research Center commissioned by Kelly Education. — 2020

6. Henderson A.T., Mapp K.L. A New Wave of Evidence. The Impact of School, Family, and Community. Connections on Student Achievement. Annual Synthesis 2002 / Anne T. Henderson, Karen L. Mapp. — National Center for Family and Community Connections with Schools, SEDL,2002.

7. Future-proofing students: What they need to know and how educators can assess and credential them / S. Milligan, R. Luo, E. Hassim, J. Johnston. — Melbourne Graduate School of Education, The University of Melbourne, 2020. — P. 17-29

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 338.48.021

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

[1]Жанибекова Фатима Илизовна
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет географии и природопользования, кафедра рекреационной географии и туризма,
докторант (PhD)
[2]Бейсембинова Ардак Сериковна
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, факультет географии и природопользования, кафедра рекреационной географии и туризма,
кандидат географических наук, доцент
Алматы, Казахстан[1,2]
[3]Beykan Çizel
Akdeniz University, Tourism Faculty
Head of Tourism department, Professor
Antalya, Turkey[3]

Аннотация: Данная статья посвящена изучению молодежного туризма в Казахстане. Она подчеркивает важность концептуального подхода к изучению молодежного туризма, который позволяет разрабатывать эффективные стратегии развития данной отрасли, учитывая многочисленные факторы и особенности молодежной культуры и потребительского поведения. Для успешного развития молодежного туризма необходимо учитывать, как социально-экономические, так и культурные факторы, а также международный опыт и передовые практики. Статья представляет собой важный вклад в изучении молодежного туризма в Казахстане и может быть полезна для разработки стратегий развития данной отрасли.

Ключевые слова: молодежь, туризм, молодежный туризм, концептуальный подход.

Современная молодежь все больше стремится к путешествиям и опыту новых культур, что делает молодежный туризм популярным и активно развивающимся сегментом индустрии. Возрастная категория "молодежь" может немного различаться в разных источниках, так как нет единого и всеобъемлющего определения этого понятия. Однако, обычно "молодежь" охватывает период жизни от конца подросткового возраста до ранней взрослости. Приведем некоторые общепринятые определения возрастной категории "молодежь" в разных источниках. В соответствии с ООН, молодежь включает в себя людей в возрасте от 15 до 24 лет [1]. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) определяет молодежь как людей в возрасте от 10 до 24 лет [2]. В рамках Европейской комиссии молодежь охватывает период от 15 до 29 лет [3].

В Казахстане с 26 февраля 2023 года начал действовать закон "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной молодежной политики и социального обеспечения" в частности, появилась норма о том, что молодежью признаются граждане Республики Казахстан от 14 до 35 лет [4]. Таким образом, возраст молодежи был увеличен с 29 до 35 лет, что в свою очередь увеличило долю молодежи с 3,7 млн до 6 млн человек.

Увеличение возрастной категории до 35 лет может иметь значительное влияние на молодежный туризм. Оно позволяет расширить целевую аудиторию для молодежного туризма. Более широкий возрастной диапазон означает больше потенциальных туристов, что может способствовать развитию туристской индустрии, специализированной на потребностях и интересах молодых путешественников. Молодежь в возрасте от 14 до 35 лет обладает

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

разнообразными интересами и предпочтениями. Это может стимулировать развитие более разнообразных туристских предложений, чтобы удовлетворить потребности этой аудитории.

Развитие молодежного туризма может принести множество позитивных эффектов, таких как увеличение числа туристов в регионе, увеличение доходов от туризма, создание новых рабочих мест, развитие инфраструктуры и укрепление имиджа страны как туристского направления. Кроме того, молодежный туризм может способствовать укреплению международных связей и культурных обменов, что в свою очередь может привести к улучшению политических, экономических и социальных отношений между странами. Исследования в области молодежного туризма имеют большую важность и могут вносить ценный вклад в понимание и развитие этой сферы.

Молодежный туризм в Казахстане представляет собой значимый социальный и экономический феномен, способствующий развитию территорий, формированию межкультурных связей и активизации досуговой деятельности молодежи. Однако, для эффективного развития молодежного туризма необходима систематическая научная работа, которая позволит определить основные проблемы и перспективы развития данной отрасли.

Одним из ключевых инструментов, который позволяет систематизировать знания и определить направления развития молодежного туризма, является концептуальный подход. Концептуальный подход представляет собой систему теоретических знаний, которая помогает понять основные закономерности развития явлений и процессов в социальной, экономической и культурной сферах. В контексте развития молодежного туризма концептуальный подход позволяет определить основные проблемы и перспективы данной отрасли, выявить цели и задачи развития молодежного туризма и определить основные направления его развития.

Одним из основных направлений развития молодежного туризма в Казахстане является создание новых туристских маршрутов и продвижение уже существующих. Для этого необходимо провести анализ туристских маршрутов, их потенциала и привлекательности для молодежи, а также определить основные тенденции развития туристской инфраструктуры. Концептуальный подход позволяет провести систематический анализ данных и определить наиболее эффективные пути развития молодежного туризма в Казахстане. Кроме того, концептуальный подход позволяет определить социально-экономические и культурные факторы, влияющие на развитие молодежного туризма в Казахстане.

Одной из главных проблем развития молодежного туризма в Казахстане является недостаточная развитость туристской инфраструктуры и ограниченное количество туристских маршрутов и объектов для молодежного туризма. Это приводит к ограниченным возможностям для организации туристских поездок молодежи внутри страны и уменьшению мотивации к исследованию своей родной страны. Кроме того, другой проблемой является отсутствие инвестиций в молодежный туризм и низкий уровень финансирования со стороны государства. Это приводит к тому, что организация туристских поездок для молодежи становится дорогостоящей и не всегда доступной. Еще одной проблемой является недостаточное продвижение Казахстана как туристского направления среди молодежи. Отсутствие эффективных маркетинговых кампаний и продвижения среди целевой аудитории молодежи приводит к тому, что они выбирают другие страны для путешествий. Также проблемой является недостаточный уровень качества услуг и сервиса, что может привести к негативному впечатлению туристов и оттоку потенциальных клиентов. В целом, проблемы развития молодежного туризма в Казахстане связаны с ограниченными возможностями для организации туристских поездок, недостаточной инвестиционной поддержкой, отсутствием эффективного маркетинга и низким уровнем качества услуг.

Концептуальный подход к изучению развития молодежного туризма в Казахстане является важным инструментом для формирования эффективной стратегии развития этой области в будущем. Концептуальный подход в изучении молодежного туризма имеет огромное значение, поскольку он позволяет установить целостную систему представлений о туристской деятельности молодежи и ее развитии в определенном контексте.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Концептуальный подход позволяет сформировать общую картину взаимосвязей между различными аспектами молодежного туризма, а также определить направления его развития. Важно отметить, что концептуальный подход позволяет выявить не только проблемы, но и потенциал молодежного туризма в определенном регионе или стране. Это в свою очередь позволяет разработать целенаправленные стратегии и программы развития молодежного туризма, а также провести эффективное мониторинговое и оценочное исследование данной сферы [5].

Молодежный туризм в Казахстане является еще неисследованным сектором, поэтому проведение исследований в этой области может дать новую информацию о потребностях и ожиданиях молодежи, а также о тенденциях развития туристской индустрии в стране [6].

В рамках концептуального подхода к изучению молодежного туризма важно учитывать, как социально-экономические, так и культурные факторы, которые влияют на его развитие. Это может включать в себя анализ тенденций потребительского поведения молодежи, особенности формирования молодежной культуры и традиций, а также экономические возможности и инфраструктуру, необходимые для развития молодежного туризма. Важно также учитывать международный опыт и передовые практики в области молодежного туризма, чтобы разрабатывать эффективные стратегии развития данной отрасли в Казахстане.

Для привлечения большего числа людей к путешествиям по Казахстану в контексте тенденции предпочтения путешествий за рубежом, следует разработать разнообразные туристские маршруты и создать тематические парки, аналогичные городу Дубай, включая природные парки, исторические достопримечательности, культурные фестивали, концерты знаменитых артистов, театральные и цирковые представления, а также национальные гастрономические туры. Упрощение процедуры получения визы для иностранных туристов, например, введение электронной визы или расширение списка стран с безвизовым режимом, будет одним из факторов, привлекающих туристов из-за рубежа в Казахстан.

Кроме того, можно использовать опыт других стран, например, приобрести франшизу для открытия музея Мадам Тюссо, тематического парка Диснейленд, LegoLand и других, чтобы привлечь большой поток туристов в Казахстан. Приглашение мировых звезд на гастроли в Казахстан также привлечет внимание молодежи как из Казахстана, так и из ближнего зарубежья. Проведение выставок, фестивалей и конференций, на которых можно продемонстрировать туристский потенциал Казахстана, поможет привлечь внимание туристской индустрии и потенциальных путешественников.

В процессе изучения молодежного туризма в Казахстане была выявлена проблема недостаточного развития молодежного туризма в стране и неэффективности мер, принимаемых для его развития. На основании проведенного исследования, авторы предложили следующие практические рекомендации для развития молодежного туризма в Казахстане:

– Необходимо продолжить изучение молодежного туризма в Казахстане, в том числе исследовать особенности поведения молодежи в разных регионах страны, а также ее потребности и предпочтения в туристских направлениях.

– Для успешного развития молодежного туризма в Казахстане необходимо увеличить количество молодежных туристских мероприятий и развивать инфраструктуру молодежного туризма в стране.

– Необходимо создание новых туристских маршрутов, которые будут соответствовать интересам и запросам молодежи.

– Необходимо развитие инфраструктуры, включая гостиничную и транспортную инфраструктуру, а также развитие цифровых технологий для улучшения опыта туристов.

– Важно привлечь молодежь к активному участию в развитии молодежного туризма в Казахстане, например, через создание молодежных туристских клубов и организаций.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

– Необходимо уделять внимание не только развитию молодежного туризма внутри страны, но и развитию молодежного международного туризма, например, путем участия в международных туристских форумах и конференциях.

– Важно уделять внимание развитию туристского образования для молодежи, чтобы повысить их квалификацию и способствовать развитию профессионального туризма в Казахстане.

– Необходимо активное привлечение инвестиций для развития инфраструктуры и рекламы туристского потенциала Казахстана на международном уровне.

– Необходимо проводить мониторинг и оценку эффективности реализации концептуальной модели развития молодежного туризма в Казахстане, чтобы вносить необходимые корректировки и улучшения в ее реализацию.

Таким образом, изучение молодежного туризма в Казахстане может быть важным для понимания тенденций в туристской индустрии и для развития новых продуктов и услуг для молодежи, что, в свою очередь, может содействовать экономическому и социальному развитию страны. Концептуальный подход к изучению молодежного туризма в Казахстане позволит создать устойчивую систему молодежного туризма, которая будет способствовать развитию туристской индустрии в регионе и удовлетворять потребности молодежи и общества в целом. Использование новых методов исследования, фокус на экологически устойчивом туризме, исследование новых форм молодежного туризма и сравнение молодежного туризма в разных странах могут помочь внести новизну в изучение молодежного туризма в Казахстане. Реализация данных практических предложений и рекомендаций позволит улучшить развитие молодежного туризма в Казахстане и создать условия для активного участия молодежи в этом процессе. Создание благоприятных условий, улучшение туристской инфраструктуры, качества туристских услуг и разработка новых маршрутов привлекут большее количество путешествующей молодежи.

Практическая значимость работы заключается в том, что выводы настоящего исследования могут быть использованы для разработки особого подхода к организации туристского обслуживания молодежи. Предпринятый теоретический и практический анализ может служить основанием для разработки концептуальной модели развития молодежного туризма в Казахстане.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Официальный веб-сайт ООН: [Электронный ресурс] //Официальный веб-сайт ООН [web-портал]. – URL: https://www.un.org (дата обращения: 20.05.2023).

2. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) [Электронный ресурс] //Официальный веб-сайт ВОЗ [web-портал]. – URL: https://www.who.int (дата обращения: 20.05.2023).

3. Европейская комиссия [Электронный ресурс] //Официальный веб-сайт Европейской комиссии [web-портал]. – URL: https://ec.europa.eu (дата обращения: 20.05.2023).

4. О государственной молодежной политике [Электронный ресурс] // Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года [web-портал]. – 2015. – URL: https:// https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285#z80 (дата обращения: 20.05.2023)

5. Sharpley, R. Tourism and Development: Concepts and Issues. – Bristol: Channel View Publications, 2014. – 344 p.

6. Лебедева О.В. Молодежный туризм в Казахстане: состояние, проблемы и перспективы развития // Наука и молодежь: актуальные проблемы науки и образования: материалы IX Международной научно-практической конференции молодых ученых. – Астана: Издательство Kazakh University, 2021. – С. 147-151.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

CLIL ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖОҒАРЫ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛАЙ АРТТЫРАМЫН?

Хамитова Анаргуль Кадрбековна
мұғалім-модератор, Павлодар қаласындағы химия-биология бағытындағы
Назарбаев зияткерлік мектебі
Павлодар, Казахстан

Аннотация: CLIL әдістерін қолдана отырып, сабақ барысында оқушылардың жоғары ойлау дағдыларын арттыру. Берілген ақпараттардан негізгі идеяны іріктеп алу, анализ, синтез жасау дағдыларына бағытталған тапсырмаларды ұйымдастыру.

Кілтті сөздер: жоғары ойлау дағдылары, анализ, синтез, CLIL

Пәндік және тілдік білім беруді біріктіру идеясы оқыту технологиясының негізінде жатыр, онда шет тілі мұғалімі шет тілі сабағында пәнаралық тақырыптарды пайдаланады немесе бірқатар пәндер шет тілінде оқытылады. Осылайша, шет тілі қарым-қатынас пен таным құралы болып табылады, ал ана және шет тілдерінде оқыту біртұтас үдеріске айналады. Бұл идея гуманитарлық, жаратылыстану және техникалық пәндерді зерттеуде кеңінен қолданылады. Д.Граддол CLIL тілін қолдану оқушыларға, ең алдымен, шет тілі бойынша білімін айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік береді деп есептейді. Д.Граддоланың пікірінше, шет тілін жоғары деңгейде білу оқытылатын пәнді меңгерудің қажетті шарты болып табылады. Дегенмен, CLIL интерпретациясының бұл тәсілі сынға ұшырады. Сондай-ақ Д.Граддол шет тілін, атап айтқанда ағылшын тілін негізгі дағды ретінде қарастырады, оны жоғары деңгейде меңгеру оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. CLIL туралы бұл түсінік Интернет-технологиялардың қарқынды дамуы мен жаһандану үдерісінің арқасында білім берудегі және жалпы қоғамдағы өзгерістер аясында маңызды болып табылады.

CLIL оқу бағдарламасының шет тілінде оқытылуы мен оқытылуына негізделген. Сонымен, бұл технология мыналармен сипатталады:

- шет тілі басқа оқу пәндерінің мазмұнын оқу тәсіліне айналады;
– оқу жоспарында шет тілі кеңінен қолданылады;
- оқушылардың мотивациясын арттыру;
- Дұрыс сөйлеуден гөрі еркін сөйлеуге артықшылық беріледі, өйткені грамматикалық немесе лексикалық қателердің болуы тіл үйрену процесінің ажырамас бөлігі болып саналады. Оқушылар шет тілін қарым-қатынас құралы ретінде қолдану арқылы еркін сөйлеу қабілетін дамытады;
- Негізгі пайда болатын дағды – оқу. С.Дарн CLIL-тің келесі артықшылықтарын атап көрсетеді: - кең мәдени мазмұнды пайдалану; – студенттерді интернационалдандыру және жаһандану үдерісіне дайындау; - халықаралық стандарт бойынша оқуды аяқтағаны туралы сертификаттар алу мүмкіндігімен қатар оқытылатын пәндер тізімін кеңейту; – жалпы және арнайы тілдік құзыреттіліктерді қалыптастыру және дамыту; - оқу-танымдық іс-әрекеттің әдістерін әртараптандыру мүмкіндігі.

Эксперимент Зерттеудің мақсаты келесі сұрақтарға жауап беру болып табылады:

а) CLIL әдісінің қандай әдіс-тәсілдері оқыту тұрғысынан ең тиімді болып табылады? Бұл әдістерді пайдалану оқушылардың жоғары ойлау дағдыларын дамытуға әсер етеді ме?

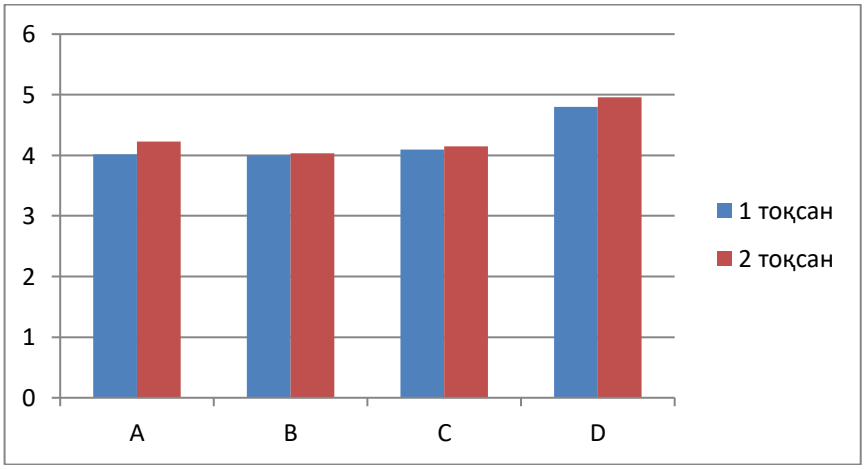
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

б) CLIL оқушының үлгеріміне қалай әсер етеді?

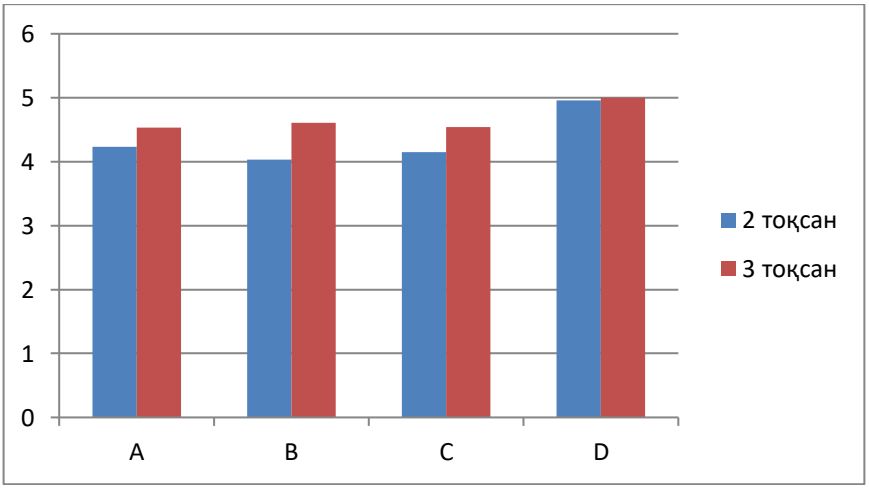
Бұл сұрақтарға жауап беруге тырысу үшін біз эксперименттердің нәтижелеріне әсер етуі мүмкін кейбір жағдайларды талдап, болжадық. Біз бастапқыда зерттеуді 4-5 аптадан кейін жасауды ұйғардық, өйткені біз жетілу мен тестілеудің әсерін болдырғымыз келді. Біз бұл уақыт кезеңін өте ыңғайлы деп ұсынамыз, себебі ол жетілу әсеріне қысқа және сұрақтарды есте сақтауға ұзақ. Магнитизм тарауын бастамас бұрын біз 25 алдын ала тест сұрақтарын дайындадық. Алдын ала тестілеу тек теориялық сұрақтарды қамтиды, себебі 8-сынып оқу бағдарламасында формулалар немесе сандық есептер жоқ.

Тезірек тестілеу үшін біз Socrative онлайн платформасының мүмкіндіктерін пайдалануды шештік. Бұл бағдарламаның тегін нұсқасында біз бірнеше таңдауы бар 25 сұрақ жасадық, мысалы: Магниттердің ұқсас полюстері өзара қалай әрекеттеседі? Тогы бар өткізгіштің айналасында магнит өрісінің бар екендігін қандай тәжірибе куәландырады? Диаметрі оның тесігінің диаметрінен сәл аз темір өзегі бар катушканың магнит өрісін ток күшімен қалай өзгертуге болады? Бұл қалай өзгереді?

Зерттеуге 8 сынып оқушылары қатысты. Төменде 1-суретте келтірілген салыстырмалы гистограмма 1-ші және 2-тоқсандардың білім сапасы арасындағы айырмашылық келесі 2-суретте көрсетілген 2-ші және 3-ші тоқсандар арасындағы айырмашылық сияқты үлкен емес екенін көрсетеді.

Гистограмма 1. 1 және 2 тоқсанның білім сапасының гистограммасы

Гистограмма 2. 2 және 3 тоқсанның білім сапасының гистограммасы

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл гистограмма арқылы оқушылардың білім сапасының 1 және 2 тоқсандар арасында айырмашық онша үлкен емес, ал 2-ші және 3-ші тоқсандардағы білім сапасының арасындағы айырмашылық айтарлықтай артқанын көріп отырмыз.

Зерттеу нәтижелері бойынша оқушылардың 65% дұрыс академиялық функцияларды қолданды, тәжірибелік зерттеу кезінде себеп-салдар, болжамдау және пайымдау функцияларын жиі қолданады. Оқушылардың 72 % ағылшын тілінде зерттеушілік әрекет кезінде болжамдар, қорытынды шағара алады. Оқушылардың 63 % зерттеудің жүргізу жолын, әдістемесі мен барысын ауызша сипаттай алады.

Оқушылардың 59% CLIL әдістерін зерттеу жүргізу кезінде бастапқы кезеңдерде (гипотеза, проблемалық сұрақ тұрғызу және т.б жағдайларында) қолданылуын тиімді екенін айтты.

Жылдың басында және аяғында оқушылардың сауалнама нәтижелерін, үлшерім мен білім сапасының нәтижелерін талдау оқушылардың академиялық көрсеткіштері мен білім сапасының жоғарылауына алып келді. Мұның өзі CLIL әдістерінің оқытуда дұрыс қолданылуына байланысты болады деп есептеймін. Сонымен қатар ағылшын тілі пәні мұғалімдері осы сыныптардағы оқушылардың тілдік құзыреттіліктерінің дамығандығын және сөз қорларының арқандығын көрсетті.

Оқушылар CLIL әдістерінің қолданылуы сабақтардың танымдық деңгейінің артқандығын атап өтті.

Running question, Think pair share белсенді әдістері сөйлеу дағдыларын дамытады және оқушыларды дұрыс қарым-қатынасқа үйретті. Оқушылардың жоғары ойлау дағдыларын (анализ, синтез) дамытуға Make it H.O.T әдісінің тиімді екенін ұйғардық. Оқушылар берілген мәтіндік тапсырмалардан негізгі бөліктерді ажырата алды, эксперименттік жұмыстардан кейін тұжырым жасауда тиімді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Darn, S. Content and Language Integrated learning [Электронныйресурс] / S. Darn. — URL: http:/www.teachingenglish.org.uk/articles/content- language-integrated-learning
2. Coyle, D. CLIL [Текст]: Content and language Integrated Learning/D. Coyle, P. Hood, D. Marsh. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 170 p
3. Curriculum Related Assessment. Cummins and Bilingual Children / eds. T. Cline, N. Frefericksоn. — Clevedon: Mulrilingual Matters, 1996. — 147p

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 62.622

БОЗШАКӨЛ КЕН ОРНЫНДА ЖАРЫЛЫС КЕЗІНДЕГІ НЕГІЗГІ ЗАҚЫМДАНУ КРИТЕРИЙЛЕРІ ЖӘНЕ ГЕОТЕХНИКАЛЫҚ ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕРІ

ПАЙДАЛИЕВ МАГЖАН КАРИБАЙОВИЧ
Магистрант, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация. Жаппай жарылыс жұмыстарын жүргізу кезіндегі діріл мониторингі Бозшакөл кен орнында уақытылы жүргізіледі. Жаппай жарылыстар кезінде дірілді бақылаудың негізгі мақсаты дірілдің қоршаған ортаға, айналасындағы объекттер мен қабаттарға тигізетін әсер деңгейін анықтау және мүмкін болатын зақымдардың алдын-алу болып табылады. Бұл мониторингтен алынған деректер қауіпсіздік талаптарын сақтауға және жарылыстың зиянды әсерлерін азайтуға көмектеседі.

Кілт сөздер: Бозшакөл кен орны, жарылыс жұмыстары, геотехникалық қауіптер, тау жынысының қирауы.

Жарылыс кезіндегі діріл мониторингі карьердің қолжетімді ашық жұмыс алаңында әртүрлі геотехникалық домендерде жүргізіледі. Жарылыс жұмыстарын бағалау және репрезентатты деректерді алу үшін әр геотехникалық домендегі тау жыныстарының түрлері үш (3) негізгі тау жыныстарына дейін жеңілдетілген, олар негізгі жыныстар (андезит, брекчия, диорит, габбро, гранодиорит), сапролиттер (1 және 2 класс сапролиттері) және шөгінді жыныстар (1 және 2 класты шөгінді жыныстар). Зерттеуге саз есепке алынбайды, себебі ол негізінде экскаваторлық қазу арқылы, жарылыс жұмыстарын жүргізбестен өңделеді, дегенмен кейбір нақты жағдайлар үшін жарылыс жұмыстары да, әсіресе қысқы кезеңде де орындалады.

Жарылғыш зарядтың жарылуы кезінде энергияның екі негізгі түрі пайда болады және олар бірге қоршаған тау жыныстарының жалпы зақымдалуына әкеледі. Энергияның бастапқы түрі – жоғары қарқынды және қысқа мерзімді соққы толқыны, содан кейін жоғары қысымды газ реакциясы. Энергия көздерінің бұл екі түрі бір уақытта бірнеше рет пайда болады, бұл олардың жарылыстың зақымдалуына жеке әсерін бағалауды қиындатады. Жарылғыш зат жарылған кезде тау жыныстарының массивінде пайда болатын Деформация бөлшектердің қозғалу жылдамдығына пропорционалды.

Жарылыстың зақымдану критерийлерінің көпшілігі жарылыс процесінен туындаған динамикалық кернеулерден туындайтын топырақ тербелістеріне жатады. Масштабты қашықтық (SD) тұжырымдамасы белгілі R қашықтықтағы Q жарылғыш зарядынан V_{max} бөлшектердің максималды ең жоғары жылдамдығын болжау үшін қолданылады [2]. Бұл қатынас келесі теңдеумен өрнектеледі:

$$V_{max} = K \cdot \frac{R}{(\sqrt{Q})^{-\beta}}$$

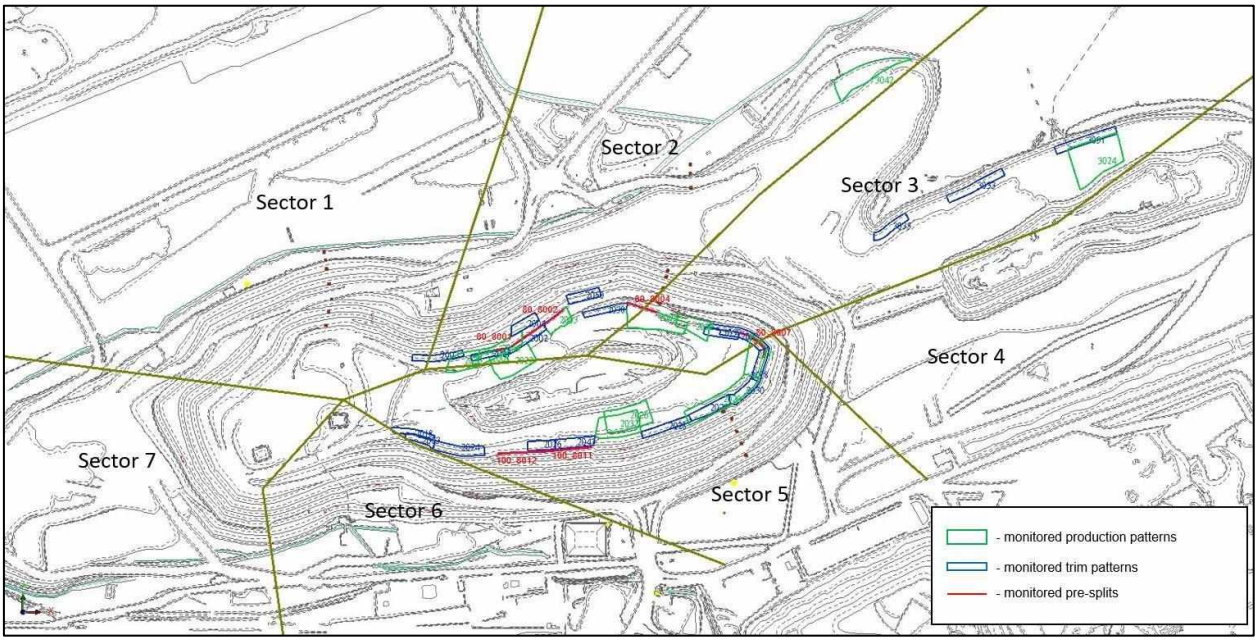
мұнда, K – учаскедегі дірілді өзгертетін фактор (мысалы, шектеу, тау жыныстарының беріктігі, жарылғыш ілінісу және т. б.);

β – учаскедегі дірілдің әлсіреу сипаттамаларына байланысты тұрақты шама, әрқашан теріс сан (әдетте -1,2-ден -1,8-ге дейін).

Кәдімгі цилиндрлік заряд үшін масштабты қашықтық теңдеуі:

$$V_{max} = K(SD)^{-\beta} \qquad \text{мұнда } SD = \frac{R}{\sqrt{Q}}$$

1 суретте көрсетілген жарылғыш блоктарды регрессиялық талдау үшін сейсмограф тіркелген бөлшектердің ең жоғары жылдамдығы (PPV) және сәйкес масштабты қашықтық (SD) бойынша діріл мониторингінің ең сенімді деректерін таңдады.

Сурет 1. Дірілді өлшеу үшін таңдалған жарылғыш блоктар

Регрессиялық талдау нәтижелері бойынша деректер 95% жоғарғы маңыздылық деңгейімен бірге масштабты қашықтық қатынасы (SD) бар бөлшектердің максималды шыңдық жылдамдығы (V_{max}) функциясын алу үшін салынған. Жеке тау-кен жынысы топтарының функциялары келесідей көрінеді:

$\text{Vmax} = 454.64 \times SD^{-1.58}$ - тау жыныстары үшін

$\text{Vmax} = 309.14 \times SD^{-1.39}$ - сапролиттер үшін

$\text{Vmax} = 302.84 \times SD^{-1.27}$ - шөгінді жыныстар үшін

R2-ге тең деректердің «жақсы сәйкестігі» 78-ден 89% - ға дейін (R2 0,78-ден 0,89-ға дейін болған жағдайда), бұл жақсы сәйкестік деп саналады.

Жарылғыш зарядтың жарылуы кезінде жарылғыш ұңғыманың айналасында пайда болатын динамикалық кернеулердің мөлшері тау жыныстарының массивінде бастапқы жарылысты тудыратындай үлкен болады. Зақымдану орын алатын V_d бөлшектерінің критикалық жылдамдығы келесі теңдеу арқылы есептеледі:

$$V_d = \frac{V_p \cdot T_s}{E}$$

Мұнда V_p – тау жыныстары массивіндегі бойлық толқынның жылдамдығы;

T_s – тау жыныстарының созылу беріктігі;

E – Юнг модулі (серпімділік модулі).

Тау жыныстары массивіндегі V_p бойлық толқындарының жылдамдығы серпімділік пен тығыздық қасиеттерімен анықталады:

$$V_p = \sqrt{\frac{E(1-\vartheta)}{\rho(1+\vartheta)(1-2\vartheta)}}$$

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Мұнда E – Юнг модулі (серпімділік модулі);
ϑ – Пуассон коэффициенті;
ρ – тау жыныстарының тығыздығы.

1-кестеде тау жыныстары массивтерінің кіріспе параметрлері келтірілген.

Кесте 1 - Бозшакөл кен орнының тау жыныстарының қасиеттері

Геотехникалық домен	Тау жынысы түрі	Юнг модулі, Еі (ГПа)	Созылу беріктігі, МПа	Меншікті салмағы, кН/м3	Пуассон коэффициенті	Бойлық толқынның жылдамдығы (Р-толқын), м/с	Ескертулер
Андезит	Тастақты жыныс	41	9	2950	0,25	4084	
Сапролиттер - класс 1	Сапролиттер	0,1	0,1	1750	0,29	274	Сектор 1, 6, 7
Сапролиттер - класс 2	Сапролиттер	0,42	0,1	2300	0,31	503	Сектор 2, 3, 4,5
Жентек тас	Тау жыныстары	38	6	2850	0,30	4237	
Диориттер	Тау жыныстары	38	9	2850	0,28	4129	
Габбро	Тау жыныстары	14	4	2800	0,24	2428	
Гранодиориттер	Тау жыныстары	26	5	2850	0,28	3415	
Шөгінді жыныстар - класс 1	Шөгінділер	5*	0.25**	16650***	0.15****	563	Қатты өзгергендер, сектор 6
Шөгінді жыныстар - класс 2	Шөгінділер	20	6	2850	0,26	927	Сектор 4, 6

Берілген параметрлер бойынша ProWall бағдарламалық жасақтамасы осыған дейін болған жарықтардың кеңеюі, жаңа жарықтардың пайда болуы, сондай-ақ тау жыныстарының массивінің бұзылуы қаупі болатын критикалық жылдамдықтың болжамды мәндерін есептейді. 2-кестеде есептеу нәтижелері келтірілген.

Кесте 2 - Тау жыныстарының түрлері бойынша сыни жылдамдықтың болжамды мәндері.

Геотехникалық домен	Тау жынысының түрі	Болжамды PPV, мм/с		
		Осыған дейін болған жарықтардың кеңеюі	Жаңа жарықтардың пайда болуы (сындарлы жылдамдық)	Тау-кен жыныстары сілемінің бұзылуы
Андезит	Тастақты жыныс	224	896	3586
Сапролиттер - класс 1	Сапролиттер	69	274	1096
Сапролиттер - класс 2	Сапролиттер	30	120	479
Жентек тас	Тау жыныстары	167	669	2676
Диориттер	Тау жыныстары	244	978	3912
Габбро	Тау жыныстары	173	694	2775
Гранодиориттер	Тау жыныстары	164	657	2627
Шөгінді жыныстар – класс 1	Шөгінділер	7	28	113
Шөгінді жыныстар – класс 2	Шөгінділер	70	278	1112

Заряд салмағын есептеу нәтижелері Blast-Consult S.L. компаниясының типтік дизайн үлгілері бойынша ұсыныстарымен салыстырылды [4]. 3-кестеде көрсетілгендей, буферлік қатарлар жарылған кезде тау массивінің бұзылуын азайту үшін дисперсті зарядтарды қолдану ұсынылады. Мұндай жағдайда 1-буферлік қатарда баяулату үшін 60 кг-нан аспайтын жарылғыш заттарды қоздыруға рұқсат етіледі. Бұл тәсіл сапасыз фрагментацияны алу ықтималдығын ескере отырып ұсынылады.

Кесте 2 - Blast Consult S. L есебіндегі буферлік қатарлардың негізгі параметрлері.

Беткей	Шарттары	Кемер / Аралық кемер	1-ші буферлік қатар			2-ші буферлік қатар		
			Жоғарғы жиекке дейінгі қашықтық, м	Төменгі заряд, кг	Негізгі заряд, кг	Жоғарғы жиекке дейінгі қашықтық, м	Төменгі заряд, кг	Негізгі заряд, кг
Оңтүстік беткей	Тастақты материал	Жоғарғы аралық кемер	4,3	44	60	9,3	100	100
	Тастақты материал	Төменгі аралық кемер	4,0	60	44	9,0	100	50
Солтүстік беткей	Тастақты материал	Жоғарғы аралық кемер	4,3	44	44	9,3	100	100
	Тастақты материал	Төменгі аралық кемер	4,0	60	44	9,0	100	80
Солтүстік беткей	Қауіпті жарықшақ	Жоғарғы аралық кемер	4,3	44	-	9,3	100	50
	Қауіпті жарықшақ	Төменгі аралық кемер	3,9	44	44	8,9	100	50

Қорытынды

Жарылыс кезінде Бозшакөлдің кен орнының негізгі мәселесі – тау жыныстары массивіндегі табиғи құрылымдардың зақымдануы. Тау жыныстары массивіндегі табиғи құрылымдар мен керме жарықтары арасында жақын параллель бар. Сондықтан жарылыстың оңтайлы/жақсы нәтижелеріне қол жеткізу үшін осыған дейін болған жарықтар кеңейетін шекті жылдамдық мәндерін ескеру қажет, өйткені бұл шектеулер жаңа жарықтар пайда болған кезде сыни PPV-ге қарағанда жарылысты дәлірек жүргізуді қажет етеді. Ол үшін көлбеудің ықтимал бұзылуына және онымен байланысты қауіптерге себеп болатын құрылым параметрлерін жақсы түсіну қажет.

Жарылысқа дейін де болған жарықтардың шекті кеңею жылдамдығын есептеу барлық тау жыныстары үшін жүргізілді, бірақ ыңғайлы болу үшін тау жыныстары бір топқа біріктіріліп, олар үшін Бозшакөлде басым андезиттердің қасиеттері қабылданды. Регрессиялық талдау кезінде бастапқы деректердің 90%-ы ірі ақаулар және кемер жарықтары салдарынан геофонның орналасқан жеріне барар жолда дірілдің әлсіреуін болдырмау үшін жақын өрісті бақылаудан алынды. Күткендей, тау жыныстарының мәні сапролит пен шөгінді жыныстармен салыстырғанда едәуір жоғары. Тау жыныстары үшін заряд салмағын есептеу нәтижелерін Best-Consult S.L. компаниясының ұсыныстарымен салыстыру толық сәйкестікті көрсетті, осылайша теориялық есептеулермен тәжірибелік тәсілді растады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. С. Пол Сайн, Р.Д.Ламонд, Инженерно-поисковое исследование повреждений от взрыва и устойчивости подземных сооружений. 12-я конференция по вопросам контроля массива в горной промышленности, Канада, 1994.
2. Р.Гарри, Николлс, Ф.Чарльз, Джонсон, И.Уилбур, Дюваль, Взрывные вибрации и их воздействие на конструкции. USBM Bulletin, 656, США, 1970.
3. В.Ржевский, Г.Новик, Основы физики горных пород, Москва, 1984.
4. Б. Себриан, Отчет по оптимизации буровзрывных работ для контроля устойчивости бортов, Казахстан, 2022 г.
5. ProBench & ProWall, Blast Dynamics Inc и Blast-Consult S.L.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Искакова Сагынгуль Муслимгазыевна
І.Жансүгіров атындағы ЖУ-нің «Zhansugurov College»,
Талдықорған, Қазақстан

Аңдатпа: «Информатиканы оқытуда интерактивті әдістерді қолдану» мақаласында алдыңғы қатарлы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың оқу үдерісіне әсері қарастырылған. Авторлар студенттердің білім беру тәжірибесін арттыру үшін көп қырлы бірлескен оқыту сияқты интерактивті әдістердің маңыздылығын атап көрсетеді. Мақалада осы әдістерді сәтті енгізудің практикалық мысалдары және олардың болашақ информатика мамандарының дағдыларын дамытудағы рөлі берілген.

Қазіргі заман мұғалімнен интерактивті әдістерді оқу-тәрбие үрдісінде тиімді пайдалану үшін ақпараттық технология саласында жоғары құзыретті болуын талап етеді. Жоғары білім беруді жаңғырту оқытудың озық технологияларын дамытуды және әрбір студентке оның қабілетін ескере отырып, жеке көзқарасты қамтиды. Бұл тұрғыда оқытудың интерактивті әдістері білім беру процесінің негізгі элементіне айналады. Осы мақсаттарға жету үшін интерактивті дәрістерді өткізу әдістемесі әзірленіп, сынақтан өткізіліп, оның оқу-тәрбие процесіне әсері бағаланды. Интерактивті оқыту оқуға деген ынтасын ынталандырады, оқушылардың интеллектуалдық белсенділігін дамытады және материалды меңгеруді жеңілдетеді.

Біздің зерттеуіміздің мақсаты – информатиканы оқытуда интерактивті әдістерді қолданудың артықшылықтары мен мүмкін болатын шектеулерін анықтау. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы басқа оқу орындарына ұсынылуы мүмкін сәтті стратегияларды көрсету үшін интерактивті әдістерді қолдану тәжірибесімен алмасуда жатыр.

Зерттеу әдістемесі информатиканы оқытуда интерактивті әдістерді қолдану бойынша бар ғылыми жарияланымдарды, зерттеулер мен мақалаларды талдауға негізделген. Білім берудегі интерактивті әдістердің тиімділігіне қатысты педагогикалық тұжырымдамалар мен теорияларға сараптама да жүргізілді.

Біздің зерттеуіміздің негізгі нәтижелері мен талдаулары интерактивті әдістер студенттердің мотивациясын және олардың оқу процесіне белсенді қатысуын айтарлықтай арттыратынын көрсетеді.

Біздің зерттеуіміздің маңыздылығы оның нәтижелері интерактивті әдістердің студенттердің мотивациясын ынталандырудың және оқу процесіне тартудың қуатты құралы ретіндегі тиімділігін растауында. Бұл әсіресе информатика саласына қатысты, мұнда пәнге деген қызығушылықтың жоғары деңгейі маңызды практикалық салдарларға ие.

Біздің зерттеуіміздің практикалық құндылығы – педагогтар мен оқу орындарына интерактивті әдістерді оқу процесіне табысты енгізу үшін практикалық нұсқаулар беру.

Кілттік сөздер: информатика, интерактивті технологиялар, компьютерлік технология, жоғары білім беру жүйесі, оқытудың интерактивті әдістері, интерактивті тәсілдер, білімгерлер.

Кіріспе

Қазіргі уақытта жоғары білім беру жүйесі елеулі және күрделі өзгерістерді бастан өткеруде, оның басты мақсаты – жоғары білікті, шығармашылық ойлайтын, бәсекеге қабілетті мамандарды қалыптастыру. Бұл білім беру жүйесінің жаңа стандарттарға көшуі

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

оқу үдерісіне қойылатын талаптардың өзгеруіне алып келеді. Осы өзгерістердің негізгі аспектілерінің бірі – білім беру үдерісінде компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, интерактивті оқыту әдістерін әзірлеуді және қолдануды талап ететін құзыреттілікке негізделген тәсілді міндетті түрде енгізу. Бұл білім беруді оқушылардың интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталуы керек, мәселені шешудегі стереотиптік көзқарастан арылғанын білдіреді. Осындай ортада жұмыс істейтін мұғалімдер белгілі бір көлемде теориялық білім беріп, өз білім салаларында сауатты болып қана қоймай, оқу-тәрбие үрдісіне жаңа ұстанымдар мен әдіс-тәсілдер бере отырып, көзқарасын өзгертуі қажет [1-2].

Жоғары оқу орындарында студенттердің кәсіби дайындығын жақсарту үшін мұғалімдер белсенді оқыту принципін енгізуі керек, бұл жерде олардың қызметі студенттердің белсенділігін алмастырады, ал мұғалімнің міндеті - олардың бастамасын ынталандыру үшін жағдай жасау. Еуропа елдерімен интеграциялық үдерістерді, соның ішінде жоғары білім беру мәселелерін ескере отырып, Ресей студенттерді оқытудың ең тиімді нысандары ретінде және құзыреттілікке негізделген тәсілді табысты жүзеге асырудың шарты ретінде студенттерді оқытудың интерактивті әдістерін енгізу мен дамытуды талап етеді. Интерактивті оқыту әдістерін дамытудағы қайшылықтар мен қоғамның шығармашылық, өзін-өзі дамытатын тұлғаларға деген қажеттілігі оларды шешу жолдарын іздеуді талап етеді. Мұғалімдер мен студенттердің оқытудың интерактивті әдістеріне негізделген заманауи білім беру үдерісіне сәтті бейімделуі үшін оқыту тәжірибесін ғана емес, сонымен қатар оқытуға қатысушылардың дүниетанымын өзгерту, оларды оқытудың жаңа әдістерін қабылдауға ынталандыру қажет. Бұл, әсіресе, көптеген жоғары оқу орындарының жаңа әдістердің мазмұны мен практикалық іске асырылуының жеткіліксіздігінен, сондай-ақ олардың тиімділігіне күмәнденуінан әлі де болса дәстүрлі оқыту әдістеріне басымдық беретінін ескерсек, өте маңызды [4-6].

«Интерактивтілік» ұғымы ағылшын тілінен шыққан, бір-біріне әсер ету дегенді білдіреді. Жаңа ақпараттық технологиялар негізінде оқытуда білім беру ортасының интерактивтілігін дамытудың маңызы бар, өйткені оқыту мәні бойынша өзара әрекеттесу және өзара әсер ету процесі болып табылады.

Әрбір оқытушының білімгердің өмірлік ұстанымына және кәсіби өзін-өзі анықтауына негізделген оқу іс-әрекетіне белсенді қатынасты қалыптастыру үшін оқу процесін қалай ұйымдастыру керек деген сұрақпен жұмыс істейді. Осыған байланысты қандай оқыту әдістері мен технологиялары тиімді әсер ете алады деген сұрақ пайда болады. Интерактивті әдістер - бұл мәселені шешуге болатын әдістердің бірі.

Интерактивті оқытудың мәні мынада: білім беру үдерісі оқушылардың барлығы дерлік оқу процесіне қатысатындай етіп ұйымдастырылады, олар өз білгендерін, ойларын түсініп, ой елегінен өткізуге мүмкіндік алады. Оқу материалын меңгеру процесінде оқушылардың бірлескен іс-әрекеті әркімнің өзіндік ерекше жеке үлес қосуын, ақпарат, білім және идеялар алмасуын білдіреді. Сонымен қатар, бұл жаңа білім алуға ғана емес, сонымен қатар танымдық белсенділікті дамытуға және де оны ынтымақтастықтың жоғары формаларына ауыстыруға мүмкіндік беретін ізгі ниет пен өзара қолдау атмосферасында болады. Біздің заманымызда информатиканы оқудың жаңа үлгілері мен әдістерін іздестіру заңды құбылыс қана емес, сонымен бірге қажет ететін құбылыс. Білім беруді жаңарту жағдайында оқыту үнемі өзгеріп отыратын әлемде өмір сүруге және жұмыс істеуге қабілетті күшті тұлғаны дамытуға бағытталуы керек. Жаңа интербелсенді әдістер оқиғалардың өзара байланысын түсінуге, пікірталас жүргізе білуге және шыдамдылықпен пікірталас жүргізуге мүмкіндік береді. Оқытудағы жаңа көзқарас жаңа білім, білік, дағдыларды меңгеру парадигмасына негізделмей, тұлғаның өмір субъектісі ретінде қалыптасуын қамтамасыз ететін даму парадигмасына негізделуі керек.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

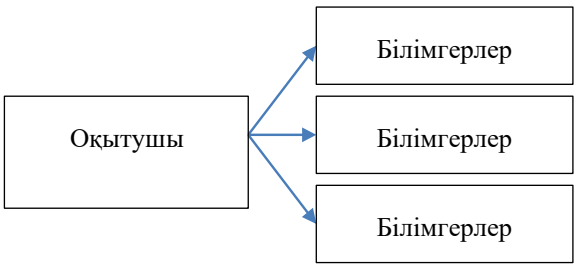
Интерактивті оқыту оқу әрекетін ұйымдастыруда субъективті тәсілді жүзеге асыруға, әр сабақта әр түрлі үлгіде білімгердің коммуникативтік дағдыларын жаттықтыруға, оқу үдерісіне әрбір қатысушы білімгерді әділ бағалауға, олардың белсенді-танымдық позициясын қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл қазіргі білім беру процесінің білім беру қажеттіліктері.

Бұл тақырыптың өзектілігі оқытудың интерактивті әдістерінің педагогикалық маңыздылығынан, оларды жан-жақты зерттеп, информатика сабағында қолдану қажеттілігінен туындап отыр [1].

Материалдар мен әдістер

Жоғары оқу орнындағы педагогиканың күрделі де маңызды аспектілерінің бірі болашақ мамандарды олардың кәсіби дағдылары мен шешім қабылдау қабілеттерін дамыту мен қалыптастыруға дайындау процесін оңтайландыру болып табылады. Ол үшін оқу-тәрбие үрдісін жандандырып, оқытудың жаңа әдістері мен формаларын дамыту қажет. Оқу процесін белсендіру ғылыми негізде оқытудың негізін, білімгерлердің шығармашылық ойлауы мен ғылыми-зерттеу жұмысын дамытуға жағдай жасауды, сонымен қатар таңдаған мамандыққа деген қызығушылығын қамтиды. Еліміздегі жоғары білім берудің қазіргі жағдайын талдай келе, біз білім беру үдерісінде әлі де болса оқытудың дәстүрлі тәсілі басым деген қорытындыға келдік, бұл кезде мұғалім негізгі белсенді қатысушы, ал студенттер білім алушы ретінде пассивті рөл атқарады. білім. Оқытушы практикалық сабақтарда сауалнамалар және тест тапсырмаларын орындау арқылы студенттермен байланысады. Бұл тәсілдің дайындықтың қарапайымдылығы және материалды көрсетуге арналған заманауи құрал-жабдықтарды пайдалану сияқты артықшылықтары болғанымен, ол әрқашан оқушының белсенділігі мен оқудағы дербестігін дамытуға ықпал ете бермейді.

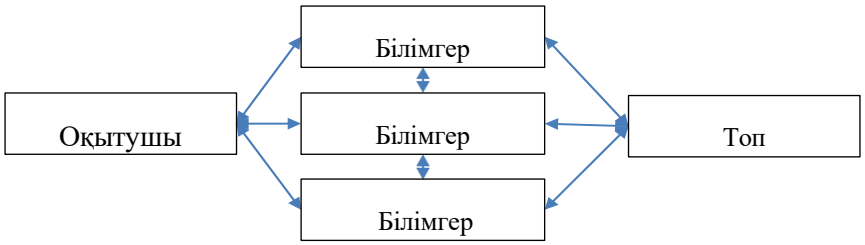
Кеңінен тараған оқытудың белсенді түрлеріне білімгерлерді белсенді ойлауға және оқу материалын оқу процесінде практикалық қолдануға ынталандыратын, сол арқылы оларды сабақтың белсенді қатысушысына айналдыратын әдістер жатады. Кәсіби білімді меңгеру процесі теориялық және практикалық мәселелерді шешудің құралдары мен әдістерін дербес немесе оқытушының жетекшілігімен іздену арқылы жүзеге асады. Бұл әдістер семинарлар мен зертханалық сабақтарда, сонымен қатар курстық және дипломдық жұмыстарды қорғауда кеңінен қолданылады. Олар студенттер мен мұғалімдердің ұжымдық шығармашылық жұмысының принциптеріне негізделген. Оқытудың белсенді түрлерін пайдалану кезінде білім беру үдерісіне қатысушылардың өзара әрекеттесу диаграммасы көрсетілген (1-сурет). Оқытудың бұл түрі оқушыны пассивті білімді қабылдаушыдан белсенді қатысушыға айналдырады, өз іс-әрекеті арқылы білім алады. Белсенді оқыту әдістерінің артықшылықтары бар: олар оқушыны өзін-өзі дамытуға ынталандырады және мұғаліммен серіктестік қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді.

1-сурет. Білімгерлердің оқуының белсенді формалары кезінде пайда болатын байланыстардың сызбасы

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Білімгерлердің оқуының белсенді формалары кезінде пайда болатын байланыстардың сызбасы берілген (2-сурет).

2-сурет. Білімгерлердің оқуының белсенді формалары кезінде пайда болатын байланыстардың сызбасы

Білімгерлерді оқытудағы интерактивті тәсілдер қазіргі қоғам талаптарына толық жауап беретін оқу-тәрбие процесіне мүлдем жаңа көзқарасты білдіреді. «Өзара әрекеттесу» және «белсенді» дегенді білдіретін «интерактивті» терминінің сөзбе-сөз аудармасы осы оқыту әдісінің мәнін береді [7].

Білімгерлерді оқытудың интерактивті әдістері жеке көзқарасқа сәйкес келетін бірнеше тәсілдерді білдіреді және білімгерлердің тек оқытушымен ғана емес, сонымен қатар олардың арасында және жалпы топпен өзара әрекеттесуіне ықпал етеді. Нәтижесінде білімгерлер оқу үдерісінің белсенді қатысушыларына айналады.

Оқушыларды оқытудың интерактивті әдістерін әзірлеп, жүзеге асырған кезде мұғалім дайын ақпаратты беріп қана қоймай, оқушылардың өз бетімен білім іздеуіне қолайлы жағдай жасайды. Бұл тәсіл оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі бағалауын арттыруға көмектеседі, өйткені олар өздерінің интеллектуалдық дербестігі мен маңыздылығын сезінеді, бұл түптеп келгенде оқу процесін тиімдірек етеді. 2-суретте оқытудың интерактивті әдістерін қолданғанда тек оқытушы мен білімгер арасындағы қарым-қатынасы ғана емес, білімгер мен білімгер, білімгер мен топ арасындағы қарым-қатынас орнайтыны анық көрсетілген. Оқытудың интерактивті формаларының мақсаттары: оқу үшін қолайлы жағдай жасау, оқытылатын мамандыққа тұрақты мотивацияны дамыту, оқу материалын тиімді меңгеруге көмектесу, сыни тұрғыдан ойлауды дамыту, өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндіктер жасау, әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту, кәсіби және өмірлік құзыреттіліктер, мәселелерді шешу үшін іскерлік өзара әрекеттесу атмосферасын қамтамасыз ету, сонымен қатар білімгерлерді оқытудағы құзыретті тәсілдің негізгі принциптерін жүзеге асыру, кәсіби өсу мен шығармашылық дамуға қабілетті бәсекеге қабілетті маман дайындауға арналған.

Интербелсенді оқыту әдісін қолдану өмірлік жағдаяттарды моделдеуді, рөлдік ойындарды қолдануды және мәселені бірлесіп шешуді қамтиды. Белсенді әдістерден айырмашылығы, интербелсенді әдістер білімгерлердің тек мұғаліммен ғана емес, сонымен қатар бір-бірімен кеңірек өзара әрекеттестігіне және оқу процесінде оқушы әрекетінің басым болуына бағытталған. Интербелсенді сабақтардағы мұғалімнің орны мақсатқа жету үшін оқушының іс-әрекетін бағыттаумен байланысты. Интербелсенді сабақтардың негізгі құрамдас бөліктері мұғалім әзірлеген оқушылар орындайтын интербелсенді жаттығулар мен тапсырмалар болып табылады. Интербелсенді жаттығулар мен тапсырмалардың қарапайым жаттығулардан маңызды айырмашылығы – оларды орындай отырып, оқушылар үйренген материалды бекітіп қана қоймай, жаңасын да меңгереді [3].

Интербелсенді оқыту стратегиясы дегеніміз – оқытушы оқу-тәрбие процесінің белгілі бір әдістерін, тәсілдерін пайдалана отырып ұйымдастыруы:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- оқытушы мен білімгер арасындағы субъект-субъект қатынастары;
- көпжақты байланыс;
- оқушы білімін қалыптастыру;
- өзін-өзі бағалау мен кері байланысты қолдану;
- білімгердің белсенділігі.

Оқытушының алдында білімгерлерге білім беріп қана қоймай, өз бетімен ізденуді үйрету, білімді меңгеру сияқты міндеттер тұр. Заманауи білім беру оқытудың негізгі мақсаты ретінде пәндік білім, білік және дағдыға мән беруден жалпы білім беру дағдыларын қалыптастыруға, оқу іс-әрекетінің дербестігін дамытуға ауысуды көздейді. Себебі, қоғам өміріндегі ең өзекті және сұранысқа ие мәселелер мен міндеттерді шешу құзыреттілігі, коммуникативті және ақпараттық құзыреттілік болып табылады. Егер бұрын сабақтар дәстүрлі түрде өткізілсе, енді білімгердің қоршаған әлемді түсінуге деген ынтасын күшейту, оған әр түрлі сабақтардың өмірге қажетті дайындық екенін, қажетті ақпаратты іздестіру және білуге дағдыландыру екенін түсіну қажет, оны күнделікті өмірде қолданады.

Біз өмірде әр қадамда ақпараттық мәселелерді шешуге тап боламыз: біз күнделікті сатып алулар жасаймыз, билеттерді алдын ала сатып аламыз, оқу үшін оқу орнын таңдаймыз, мақалалар жазамыз, жұмыс іздейміз. Мәселені шешу барысында әрқайсымыз ақпаратпен жұмыс істеу кезеңдерін бастан өткереміз: ақпаратты анықтау, ақпаратты басқару, ақпаратқа қол жеткізу, ақпаратты біріктіру, ақпаратты бағалау, ақпаратты құру, ақпаратты беру сияқты. Мұндай есептерді тиімді шешу үшін оқушылардан күнделікті өмірде кездесетін есептерді шығара отырып, тәжірибеде ғана дами алатын дағдылар қажеттігі туындайды. Құзыретті тұлғаны қалыптастыру үшін екі қызмет түрі арасындағы байланысты қамтамасыз ету қажет: қазіргі – оқу және болашақ –тәжірибелік. Тапсырманы шешуде құзыреттілігін көрсету қажет оқу және тәжірибелік іс-әрекеттер арасындағы қайшылықтарды қалай дәл жоюға болады, деген сұрақ туындайды. Бұл мәселені шешудің бір жолы – интербелсенді оқыту әдістері [5].

«Интербелсенді оқыту әдістері» санатының мазмұнын толығырақ ашу үшін келесі параметрлерді таңдай отырып, дәстүрлі оқыту мен интербелсенді оқытуды салыстыруды қарастырайық: мақсаттар; білімгер мен оқытушының ұстанымы; оқу процесінде қарым-қатынасты ұйымдастыру; оқыту әдістері.

Интербелсенді оқыту стратегиясының артықшылығы мен тиімділігіне оны оқыту іс-әрекетінде тікелей жүзеге асыру арқылы ғана көз жеткізуге болады. Қазіргі уақытта қолданыстағы интербелсенді оқыту әдістерінің алуан түрлілігі –бұл процесті сәтті жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Педагогикалық әдебиеттерде екі категорияны жиі кездестіруге болады: «Интербелгенді әдістер» және «Интербелсенді оқыту әдістері». Бұл санаттар арасындағы айырмашылық «интербелсенді» сөзіне кіретін мазмұнында. «Интербелсенді әдістер» деп айта отырып, әдістің сабақтағы интербелсенділігіне баса назар аударылады. Оқушының іс-әрекеті бұл жағдайда ол екінші ретті, яғни әдіс жұмысын тоқтатады – оқушы белсенділік танытпайды. Интерактивті оқытуда негізгі іс-әрекет оқушының әрекеті болып табылады, ол әдістің өзімен ғана емес, сонымен қатар басқа факторлармен де анықталады, мысалы, оқу орнында жасалған білім беру ортасы және т.б. Сондай-ақ әдісті оқушыны сабақта жалықтыратын құралға айналдыруға болмайтынын атап өткен жөн. Әдістеме арқылы жасалған қолайлы психологиялық ахуал сабақтың жалғыз және жеткілікті нәтижесі бола алмайды. «Оқу-тәрбие процесін сан алуан әдіс-тәсілдермен шамадан тыс жүктеу арқылы мазмұндық және әдістемелік жағынан біліксіздікті жасыру мүмкін емес. Тіпті дәстүрлі емес әдістердің өзі оқу процесінің табысты болуына кепілдік бере алмайды. Әдістерді тақырыпты жетік білумен ұштастыра отырып, ойластырылған және саналы түрде қолдану ғана оқу жағдайының жүйелі дамуын қамтамасыз етеді» [4, 6].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Нәтижелер мен талқылаулар

Бүгінгі таңда оқытушының міндеті информатика пәнін оқытуда саралап оқыту, ұжымдық өзара оқыту, модульдік оқыту, трафарет әдісі, проблемалық-іздеу әдісі, ойын технологиялары, жобалық әдіс, шағын топпен жұмыс, эвристикалық әңгімелесу, пікірталас сияқты интерактивті әдістерді қолдану болып табылады, миға шабуыл, іскерлік ойын, рөлдік ойын, цинквейн немесе баяу суға түсу және тағы басқа әдістерді қолдануға болады. Білімгерлердің оқу іс-әрекетіне деген тұрақты қызығушылығы саяхат сабақтары, ойын сабақтары, викториналық сабақтар, зерттеу сабақтары, кездесу сабақтары, әңгіме сабақтары, шығармашылық немесе жобалық тапсырмаларды қорғау сабақтары, ойын әрекеттері, сыныптан тыс жұмыстар және басқа да көптеген әдістер арқылы қалыптасады [7]. Оларды толығырақ қарастырайық:

1.Дефференциалдық оқыту

Дифференциалды тәсіл идеясы – әр оқушының интеллектуалдық мүмкіндіктеріне және оның жұмысының әдеттегі қарқынына назар аудара отырып, оқу материалын ұсыну және жеке тапсырмаларды әзірлеу болып табылады. Әр түрлі деңгейдегі білімгерлерге «табыс жағдайын» жасау маңызды. Бұл олардың оқу-танымдық үдерісіне белсенді қатысып, өзін барынша көрсетуге мүмкіндік береді.

2. Ұжымдық өзара оқыту

Сынып жұптарға бөлінеді (әртүрлі саралау белгілері бойынша). Әр топқа жеке тапсырма беріледі (әдетте әлі өтілмеген тақырып бойынша). Оқытушылар оны зерттеп, өзара бөліктерге бөледі. Әр білімгер орындауға тиісті өз тапсырмасы бар (кейбір тапсырмалар қиынырақ, кейбіреулері оңайырақ). Келесі сабақта әр білімгер өз бөлігін өзара оқытады. Оң жақтары:

– білімгерлер өз ойларын нақты тұжырымдауды біледі;

– ойлау қабілеті дамиды, есте сақтау қабілеті жақсарады;

– жеке қарқын бар;

– оқытушылар материалды өздеріне «түсінікті» тілде түсіндіру арқылы жақсырақ меңгереді.

3. Модульдік оқу

«Деректер қоры» тақырыбын оқу барысында модульдік оқыту элементтерін қолданамыз. Оқыту мазмұны шағын кешендерде берілген. Оқушылар компьютерде алдын ала дайындалған тапсырмаларды өз бетінше орындайды. Теориялық блоктардың соңында студенттер әр тақырып бойынша дайындалған тест тапсырмаларын орындайды. Практикалық блоктар компьютерде дербес тапсырмалармен орындалады. Тақырыпты меңгеру дәрежесін анықтау үшін тапсырмалар құрастырылады. Сіңірудің жетіспеушілігі әр қадамда байқалады. Сондықтан ассимиляция курсы толық бөліктерде жүреді және белгілі бір қадамда сәтсіздікке ұшыраған жағдайда студент бүкіл курсты емес, белгілі бір элементті қайталауы керек. Бұл әдістің негізгі кемшілігі – мұндай оқыту жүйесі мұғалімнің үлкен дайындығын, оқушылардың қажырлы еңбегін қажет етеді.

4. Трафарет әдісі

Бұл әдіс бағдарламалау негіздерін үйрену кезінде пайдалы. Алгоритмдік ойлау барлығына бірдей дарынды емес. Сабақ барысында зерттелетін алгоритм түріне арналған бірнеше типтік тапсырмалар талданады, содан кейін трафарет жасалады. Трафаретте жұмыс істей отырып, әрбір студент ұқсас алгоритмдері мен дизайны бар бағдарламаны оңай жасай алады.

5. Мәселе-іздеу әдісі

Бұл әдіс алгоритмдік есептерді шешуде ең тиімді. Тәрбие міндетін қою, оны оқушылармен бірлесіп шешу, табылған іс-әрекет әдісін бағалауды ұйымдастыру – дамыта оқытудың мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін ізденіс әрекеті әдісінің үш құрамдас

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

бөлігі. Студенттерге тапсырма беріледі, содан кейін кіріс деректері не, шығыс деректер дегеніміз не екенін анықтап, алгоритмді кезең-кезеңімен талдаймыз. Мен өз шешімімді таңу емес, балалар ұсынған мәселенің шешімімен байланыстырамын. Егер студенттер қиындықтарға тап болса, мен өз пікірімді білдіремін және оны шешуге бірнеше қадамдар ұсына аламын. Осылайша ізденіс әрекеттерін ұйымдастырамын.

6. Ойын технологиялары

– Топтық жұмыс түрлерін қолданатын зияткерлік ойындар проблеманы шешу құзыреттілігін дамытады;

– Медиа ресурстарды пайдаланатын ойын жағдайлары коммуникативтік құзыреттілікті дамытады.

7. Жоба әдісі

Ақпараттық технологияны оқып-үйрену кезіндегі ең табиғилардың бірі. Жобалық іс-әрекеттер студенттердің зерттеушілік және шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялар әртүрлі оқу пәндерімен біріктірілген, сондықтан кез келген мектеп пәнінен жоба тақырыбын таңдауға болады. Мұндай жоба оқушының алған білімін жүйелеуге, біріктіруге және қолдануға мүмкіндік береді. Шешендік өнерді меңгеру үшін әр оқушы өз жобасын қорғауы қажет. Информатика сабақтарында жасалған жобаларды басқа пәндерде цифрлық ресурс орталығы ретінде пайдалануға болады. Жобалық жұмыс түрінде оқу жоспарының көптеген тақырыптары бойынша қорытынды бақылауды ұйымдастыру да өте ыңғайлы. Презентация түріндегі жобалар дәстүрлі рефераттар мен баяндамаларға жақсы балама болып табылады [8].

Нақты объектіні, шығармашылық өнімді тиімді жасау үшін студентке тақырыптардың көптеген аспектілерін өз бетінше меңгеруге және оларды нақты соңғы бағдарламалық өнімдерге қолдануға мүмкіндік беретін жоба әдісі қолданылады. Кез келген мамандық үшін жобалар банкін құруға болады, содан кейін студенттер оны таңдай алады. Мысалы, «Тасымалдауды, қозғалысты және көлікті пайдалануды ұйымдастыру» мамандығы - Сауда қоймасы мен тұтынушылардың өзара тиімді шарттарда өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін автоматтандырылған жүйені әзірлеу (тәртіп объектілеріне және тасымалдауды ұйымдастыруға байланысты тауарлар бағасының өзгеруі). Дерекқор тақырыбына қол жеткізу.

«Ашық тау-кен жұмыстарының жүргізушісі» деп аталатын мамандығы бойынша - Экскаваторлардың маркаларына, тәуліктік ауысым санына, экскаваторлар санына, экскаватордың жылдық өнімділігін есептеу сияқты жобалық жұмыстарды ұйымдастыруды Excel электрондық кестенің мүмкіндіктерін қолдануға болады [9].

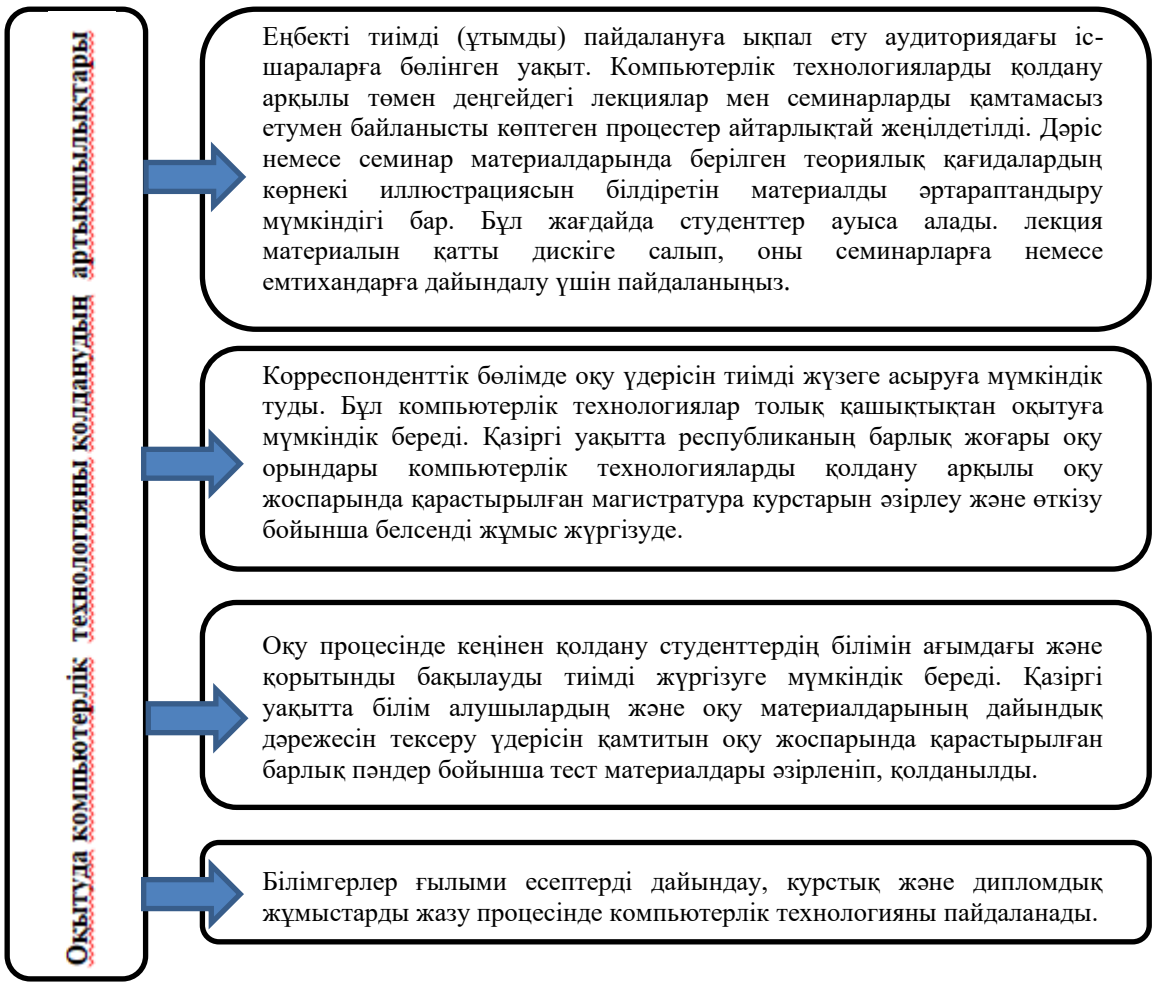
Пікірталас әдісі

Пікірталас кез келген мәселеге қатысты қалыптасқан көзқарастардың алуан түрлілігін ашып, олардың әрқайсысына жан-жақты талдау жасауға бастама жасайды және белгілі бір мәселе бойынша талқылауға қатысушы әрбір адамның өзіндік көзқарасын қалыптастырады. Оқытуда интерактивті формалар мен әдістерді қолдану оқушылардың білім, білік, дағдыларының деңгейін көтеруге ғана емес, сонымен қатар олардың жаңа мүмкіндіктерін ашуға және әртүрлі қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді, бұл құзыреттіліктерді жетілдірудің қажетті шарты болып табылады.

Интербелсенді оқыту технологияларының ішінде кейс-технологиялар танымал бола түсуде. Кейс-технология (кейс әдісі) – нақты немесе ойдан шығарылған жағдаяттарға негізделген, білімді меңгеруге емес, оқушылардың бойында жаңа қасиеттер мен дағдыларды дамытуға бағытталған интербелсенді оқыту технологиясы. Оның негізгі мақсаты – мәселелерді дамыту және оның шешімін табу қабілетін дамыту, ақпаратпен жұмыс істеуге үйрету. Бұл ретте дайын білімді алуға емес, оны дамытуға, мұғалім мен оқушының бірлесіп жасауына мән беріледі [10, 11].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Гуманитарлық білім беру бағыты бойынша білімгерлердің оқу процесінде компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы білім беру сапасын жақсартады, олардың оқуын тиімді және өнімді етеді, теориялық және практикалық білім алуға мотивациясын арттырады (3-сурет).

3-сурет. Оқытуда компьютерлік технологияларды қолданудың тиімді жақтары

Осының барлығы оқу үрдісінде компьютерлік технологияларды қолдану студенттерді оқыту сапасын арттыратынын көрсетеді.

Гуманизм мен демократия принциптері саяси, экономикалық және әлеуметтік қатынастардың бүкіл жүйесіне әсер етіп, қоғамда орын алды. Білім беру жүйесі – қоғам дамуының жаршысы, сондықтан кез келген өзгерістер ең алдымен соған қатысты.

Осыған байланысты студенттерді оқытудың интерактивті әдістерін дамыту туралы сұрақ туындады. Эксперимент объектісі ретінде интерактивті дәрістерді таңдау туралы шешім қабылданды, өйткені дәріс университеттегі білім беру нысандарының бірі ретінде қазіргі жағдайда оқу процесінің негізгі элементі болып қала береді, бірақ сонымен бірге оның форматы өзгерістерге ең аз бейім.

Басымдылық көрсететін әдіс бұл сабақта мұғалім-оқушы қарым-қатынасын келесідей құралады: мұғалім-мұғалім және оқушы-пассивті оқушы. Бұл тәсілмен қарым-қатынас оқытушының жоғары бір жақты белсенділігіне негізделеді, ал студенттермен өзара әрекеттесу сабақ барысында визуалды байланыспен шектеледі. Оқытудың

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

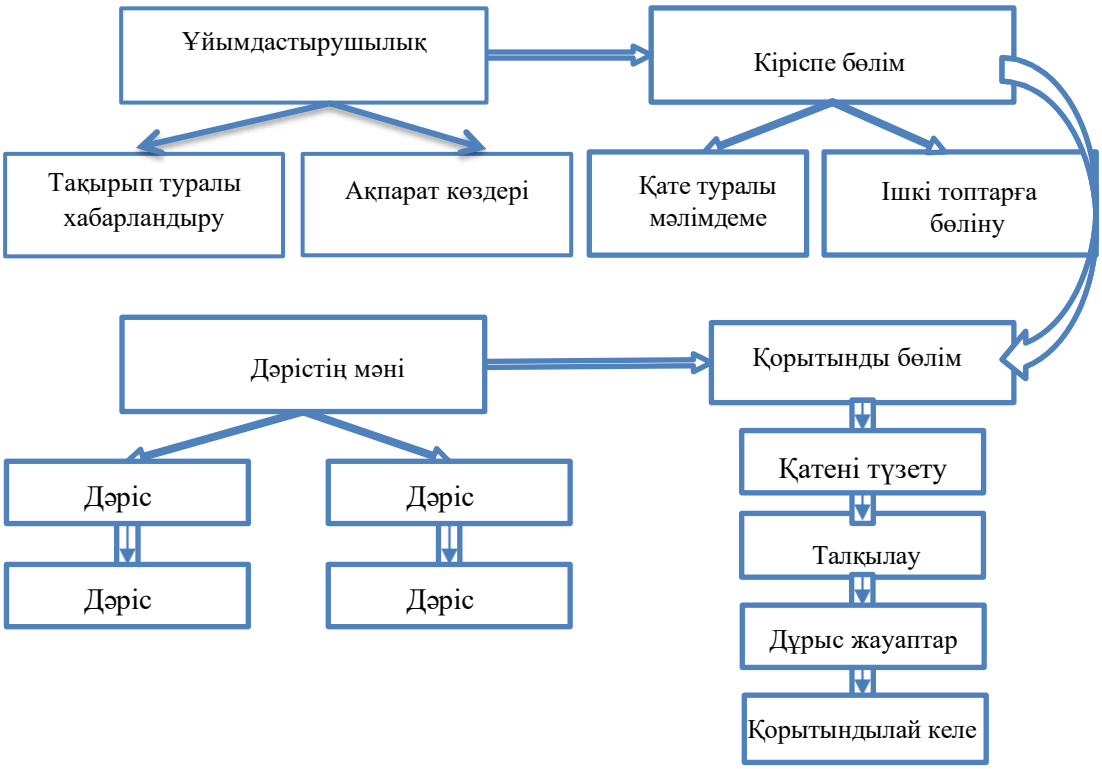
интерактивті әдістері оқушыны оқу процесінің белсенді компоненті ретінде орналастырады [12]. Бұл позиция оқытудың интерактивті әдістерімен жүргізілетін дәрістерде айқын көрінеді, онда білімгер зейінін айтарлықтай сақтау арқылы жоғары интеллектуалды және эмоционалды белсенділікпен білімді қалыптастыру процесіне қатысады.

Компьютерлік технологияларды пайдалана отырып интерактивті оқытуда дәріс түрлерін ұйымдастыру әдістемесін жасау қазіргі педагогиканың өзекті мәселесі болып табылады. Біздің көзқарасымыз бойынша, материалды ұсынудың шағын, бірақ перспективалы түрі әлі де бар - мұғалімге оқу материалын оқудың сәттілігін бағалауға көмектесетін және сабақ бойы студенттің жоғары белсенділігін болжайтын арандатушылық лекция, өйткені оған қазір тек қана материалды жазу бойынша барлық жұмысты оқытушы, сонымен қатар оны шарлау, қателерге тұрақты және жедел талдау жүргізу.

Дәрістерді өткізудің әртүрлі әдістері – дәстүрлі, академиялық және интерактивті – күндізгі оқу нысанының алғашқы төрт жылында студенттердің оқу материалын меңгеру нәтижелеріне қалай әсер ететіні зерттелді.

Экспериментке келесі пәндерді оқитын бірінші-төртінші курс студенттері қатысты: Ақпараттық жүйелер, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, цифрлық сауаттылық. Арандатушылық дәрістің әдістемесі келесідей ұйымдастырылды: қорытынды сабақ ретінде арандатушылық дәріс өткізу туралы шешімді авторлар студенттердің лекция тақырыбы бойынша базалық білімдері мен дағдыларын қалыптастырғанын ескере отырып қабылдады [13].

Бұл тұрғыда арандатушылық дәріс (лекция-провокация) мұғалімнің білім беру мақсаттарына қол жеткізгенін және студенттердің зерттелетін тақырып бойынша сыни ойлауы мен практикалық дағдыларын қаншалықты сәтті дамытқанын анықтайтын көрсеткіш ретінде қызмет етеді.

4-сурет. Эксперименттік әдістеме (арандатушы дәріс өткізу)

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Семестр бойы аптасына бір рет бақылау тобында оқытушы дәстүрлі әдіс бойынша дәріс оқыса, параллельді эксперименттік топта сол уақыт аралығын бақылай отырып, арандатушылық дәріс оқыды.

Өткен сабақта арандатушылық дәріс барысында келесі сабақтың тақырыбы жарияланып, білімгерлер әрқайсысы 5 адамнан бес топқа бөлінді. Топқа бөліну бес түрлі түстер арқылы жүзеге асырылды. Оқытушы тақырыппен алдын ала танысу үшін ақпарат көздеріне сілтемелер берді. Студенттер материалды өз бетінше оқып, дәріске белгілі бір деңгейде біліммен келді.

5-сурет. Түрлі түстер арқылы топқа бөлу

Оқытушы дәріс материалын төрт бөлімге бөліп, алдын ала дәріске жоспарланған барлық қателерді тізіп кесте дайындады. Бұл кесте білімгерлерге өз нәтижелерін сабақ соңында дұрыс жауаптармен салыстыруға мүмкіндік берді және эксперименттің дұрыстығына сенімді болды.

Арандатушы - дәріс басталмас бұрын студенттер топтарға бөлініп, оқытушы дәріс тақырыбымен таныстыра отырып, материалда он қате болатынын ескертті, бірақ оның біреуі туралы үнсіз қалды. Материалды көрсету қателерді мұқият жасыратындай етіп ұйымдастырылды. Олар зерттелетін тақырыптың күрделі және даулы мәселелерін, сондай-ақ әртүрлі ұғымдарды түсіндірудегі жиі кездесетін қателерді қарастырды.

Әрбір бөлімге 15 минут бөлінді; Әр бөлімнің соңында топтағы студенттер ондағы қателер саны туралы қорытынды жасауға 5 минут уақыт бөлді. Мұғалім тақтаға әр топтың тапқан қателерінің санын жазды. Дәріс аяқталуға 10 минут қалғанда тақтада әр топтан бір өкіл шығып, өздері тапқан қателерін түзетіп, арандатушылық дәріс тек табылған қателерді көшіріп алумен біткен жоқ. Басқа топтардың білімгерлері анықталған қателермен келіспейтіндіктерін білдіруге мүмкіндіктері бар, бірақ бұл дәлелдеуді қажет етті және мәселенің дұрыс шешімдері ұсынылды [14]. Дәріс соңында оқытушы дұрыс жауаптарды көрсетіп, «жарияланбаған» қатені тапқан топтарды ерекше атап өтті.

6-сурет. Эксперименттік дәрістердің нәтижелері.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Эксперимент нәтижелерін талдай келе, оқытушылар интерактивті дәрісті пайдалану білімгерлердің оқу процесінде өзіндік белсенділігін ынталандыруға көмектеседі деген қорытындыға келді. Бұл әдіс оқу сапасына оң әсер етеді, себебі ол материалдың жалпы көлемінен қате немесе дәл емес аспектілерді бөліп көрсете отырып, ақпаратты жылдам талдау қабілетін дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар студенттерді енжар тыңдаушыдан сабақтың белсенді қатысушыларына айналдыра отырып, лекцияға белсенді қатысуды талап етеді.

Дәріс кезіндегі ыңғайлылық (35%-ға) және эмоционалдық атмосфера (47%-ға) айтарлықтай жақсарды: эксперименттік топ студенттері оқытушымен және өзара пікірталасқа белсендірек қатысты. Тәжірибелік топта бақылау тобымен салыстырғанда сабаққа қатысудың айтарлықтай артуы (45%-ға) байқалды, бұл дәрістердің жаңа «ойын» форматына деген қызығушылықпен түсіндірілді.

Студенттердің арандатушылық лекцияға қатысуының әсері келесідей бағаланды (7-сурет).

7-сурет. Білімгерлермен белгіленген арандатушы дәріс жағдайы

Интерактивті дәріс нәтижесінде қол жеткізілген әсерлерді саралай келе, студенттер өз пікірлерін айтудан қорқудың жоқтығын ерекше атап өтті, өйткені сыныпта қолайлы атмосфера орнады. Олардың өзін-өзі бағалауы мен сенімділігі артты, өйткені олар қатені байқаған кезде оны лекцияға дайындалу арқылы қол жеткізген лайықты жеңіс деп санады [15].

Дәрісте бәсекелестік элементтің болуы олардың белсенділігін арттырып, оқытылатын пәнге деген қызығушылығын арттырды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қорытынды

Гуманитарлық ғылымдар студенттерінің оқу процесінде компьютерлік технологияларды пайдалану олардың алатын білім беру ақпаратының сапасын жақсартады, оқуды тиімді және өнімді етеді, теориялық және практикалық білім алуға мотивациясын арттырады.

Студенттерді оқытудың интерактивті әдістерін, оның ішінде арандатушылық лекцияларды енгізу бойынша эксперимент нәтижелерін салыстырмалы талдау эксперименттік топтағы студенттердің бақылау тобымен салыстырғанда шығармашылық қабілеттерінің сандық қатынасының жоғарылағанын көрсетті. Бұл студенттердің ақыл-ой әрекетінің белсендірілуін және шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерінің тиімді дамуын көрсетеді, бұл арандатушылық дәрістердің нәтижелері мен талдауларымен расталады.

Арандатушылық дәріс – бұл жай сабақ емес, студенттердің мұғаліммен де, бір-бірімен де қарым-қатынасы, эмоционалды шиеленістің жоғарылауы атмосферасын тудыратын және танымдық белсенділікті ынталандыратын интеллектуалды ойын. «Қасақана» қателерді талқылау процесінде студенттер осы тақырып бойынша өз құзыреттілігін көрсетуі, өз көзқарастарын негіздеуі және басқалардың пікіріне төзімділік пен құрмет көрсете отырып, топта тиімді жұмыс істей білуі керек. Дәстүрлі лекциядан айырмашылығы, арандатушылық дәріс студенттерден сабақ барысында белсенді қатысуды және ақпаратты үздіксіз өңдеуді талап етеді.

Мұғалім сонымен қатар оқушылардың өткен материалды түсінгенін бағалай алады және тақырыптың қай аспектілерін түсіну қиынырақ екенін анықтай алады. Интерактивті оқыту әдістерінің бірі болып табылатын арандатушылық дәріс студенттердің дербестігі мен шығармашылық белсенділігін дамытуға ықпал етеді, сонымен қатар әр адамның оқу процесіне белсенді қатысуын талап ететін өнімді тұлға аралық әрекетке бағытталған. Эксперимент нәтижесінде алынған мәліметтер студенттерді оқытудың интерактивті әдістерін одан әрі енгізу және дамытуды ұсынуға мүмкіндік береді.

Алынған мәліметтерге сүйене отырып, мұндай тәсілдердің жоғары тиімділігі және олардың білімгерлердің білім деңгейіне және мотивациясына оң әсерін тигізетіні туралы қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар, білімгерлер виртуалды жағдайда коммуникативті дағдыларды дамыта алатын және идеялармен алмаса алатын онлайн ортада бірлескен оқудың маңыздылығына баса назар аударылады.

Алынған нәтижелер интербелсенді әдістер болашақтағы білім берудің құрамдас бөлігі екендігіне сенімділікке негіз береді. Олар оқуды жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар информатикада табысты мансапқа қажетті дағдыларды қалыптастырады.

Қорытындылай келе, әзірленген ұсынымдар интербелсенді әдістерді оқу үдерісіне сәтті кіріктіруге ықпал ете отырып, мұғалімдер мен білім беру мекемелері үшін тәжірибелік негіз болып табылады.

Осы аспектілердің барлығы информатиканы оқытуда интербелсенді әдістерді қолдану өзекті болып қана қоймай, заман талабына сай сапалы білім беруді қалыптастырудың басты факторы екенін растайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Прохорова М.П., Ваганова О.И. (2019). Проектирование и реализация образовательного события в профессиональной подготовке будущих менеджеров //Вестник Мининского университета, Т. 7. № 1 (26), –С. 4.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2. Смирнова Ж.В., Красикова О.Г. (2018). Современные средства и технологии оценивания результатов обучения // Вестник Мининского университета. Т. 6, №3. – С.9. DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-3-9.

3. Абышов Н. А. (2011) Из опыта интерактивного обучения с использованием компьютера // Химия в школе, №2, С. 22-25.

4. Ding Nian (2009). Using the Internet as a New Teaching Method, DOI: 10.1109/ITIME.2009.5236398.

5. Karol Sztekler, Grzegorz Stefan Jodłowski (2017). Case teaching method – new teaching method at technical universities, Conference: 10th annual International Conference of Education, Research and Innovation, DOI: 10.21125/iceri.2017.1811.

6. István Szőköl, Kinga Horvath (2020). Introducing of New Teaching Methods in Teaching Informatics: Informational Competences in Educating Teachers, In book: The Challenges of the Digital Transformation in Education, DOI: 10.1007/978-3-030-11932-4_52.

7. Антони М. А. (2010). Интерактивные методы обучения как потенциал личностного развития студентов // Психология обучения, №12, - С. 53-63.

8. Григальчик Е. К., Губаревич Д. И. (2003) Обучаем иначе. Стратегия активного обучения \\ Минск, –С. 13-14.

9. Жук А.И., Кошель Н.Н. (2004) «Активные методы обучения в системе повышения квалификации педагогов» - Мн., Аверсэв.

10. Зверев А. (1997). 10 и 90 - Новая статистика интеллекта. Знание – сила, №4.

11. Зотов Ю.Б. (1984) «Организация современного урока» - М., Просвещение, 23-26.

12. Кавтарадзе Д. Н. (1998). Обучение и игра. Введение в активные методы обучения. С.82-85.

13. Владимир Садивничий, Елена Бондаренко, Ирина Жиленко, Наталья Прокопенко, Владислав Нижегородцев и Инна Кучеренко (2020). Разработка интерактивных методов обучения студентов с использованием компьютерных технологий, Международный журнал менеджмента, 11(6), 1002-1011. http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp?JType =IJM&VType=11&IType=6

14. https://www.researchgate.net/publication/351613307_Interactive_Learning_through_Computer_Science_Education/link/60a0ab34458515c26595eca1/download?_tp=eyJjb250ZXh0IjpnImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
esearchgate.net/publication/349117637_The_development_of_interactive_teaching_metho

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 621.791.76

СТРУКТУРНО-ФАЗОВЫЕ СОСТОЯНИЯ В ЗОНЕ СВАРНОГО ШВА СПЛАВОВ 110Г13Л и 47ХНМ

Рамазанов Дулат Аскарбекович[1], Ниматулин Саят Рамильевич[2], Короткова Елена Вадимовна[3]

[1] Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, докторант,
[2] Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, студент,
Усть-Каменогорск, Казахстан
[3] Сибирский Федеральный университет, аспирант,
Красноярск, Россия

Аннотация: В работе представлены результаты исследования методами оптической микроскопии и рентгеноструктурного анализа структурно-фазовых состояний в области сварного шва сплавов 110Г13Л и 47ХНМ в микро- и субмикрокристаллическом состояниях. Установлено, что в области сварного шва и в зоне термического влияния структурно-фазовое состояние зависит от того в каком состоянии, находились образцы сплава перед сваркой. Показано, что в субмикрокристаллическом состоянии как в сплаве 110Г13Л так и в сплаве 47 ХНМ в области сварного шва и в зоне термического влияния происходит процесс образования метастабильных фаз со структурами Франка-Каспера

Ключевые слова: аустенитная сталь110Г13Л, сверхпластичный сплав 47ХНМ, сварной шов, оптическая и электронная микроскопия, рентгенофазовый анализ.

Механические, технологические и служебные свойства сталей и сварных соединений определяется структурой, которая является гетерофазной системой. Сварка сталей и сплавов связана с нагревом и охлаждением металла, которые представляют особенности протекания структурно-фазовых превращений, наличие градиента температур и напряжений. [1]

Проблема формирования структурно-фазовых состояний при соединении деталей из материалов, находящихся в субмикрокристаллическом состоянии при помощи сварки, решалась в работах [2-4]. Эта проблема стоит уже давно. Для ее решения необходимы экспериментальные данные об особенностях изменения структурно-фазовых состояний в области сварного шва.

Цель данной работы исследование методом оптической и электронной микроскопии, а также рентгеноструктурного анализа структурно-фазовых состояний сварных соединений, полученных методом сварки в микро- и субмикрокристаллическом состояниях. сплава 47 ХНМ, обладающего сверх пластичностью и сплава 110Г13Л, обладающего высокой трещинностойкостью.

Задачей данной работы было выявление особенностей структуры шва 110Г13Л и 47ХНМ на разно масштабных уровнях. Для этого структуру сварного шва исследовали на оптическом, раствором и просвечивающим электронных микроскопах.

Согласно фазовой диаграмме [5], приведенной на рисунке 1а, структура сплава 47ХНМ является изначально мелкозернистой. В системеCr-Ni существует промежуточная фаза Ni_2Cr, которая образуется в твердом состоянии. Эвтектика между (Ni) и (Cr) кристаллизуется при температуре 1345 °C и содержании 56 % (ат.) Cr. Растворимость Ni в (Cr) составляет -32 % (ат.) при эвтектической температуре, -10 % (ат.) — при 1000 °C и -2

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

% (ат.) — при 500 °С. Растворимость Cr в (Ni) равна -50 % (ат.) при эвтектической температуре и -36 % (ат.) — при 700 °С. Установлено, что для стехиометрического состава Ni2Cr температура упорядочения составляет 590 °С. СоединениеNi2Cr имеет интервал гомогенности 25—36 % (ат.) Cr. СтруктураNi2Cr-относится к типу MoPt2. Имеются сведения о двух метастабильных фазах. Одна фаза находится вблизи состава сплава с 70 % (ат.) Cr. Вторая фаза находится при составе сплава, содержащего свыше 70 % (ат.) Cr.

Диаграмма состояния системы железо—марганец рис.1б исследована во всем интервале составов. Установлено [5], что в сплавах системы протекают два перитектических нонвариантных превращения.

Линии ликвидус и солидус у-фазы имеют точку минимума при концентрации марганца 86% (ат.). В сплавах системы существует непрерывный ряд твердых растворов на основе у-модификаций железа и марганца. Границы двухфазной области а+γ при 400 °С расположены в интервале составов 3,2—30 % (ат.) Mn. Установлено также, что в сплавах с 16—25 % (ат.) Mn существует метастабильная мартенситная е-фаза. Имеются указания на существование е-фазы в сплавах и с более высоким содержанием марганца. е-фаза является равновесной и образуется по перитектоидной реакции a-Fe+γ-Fe↔e.

Непрерывный γ-раствор претерпевает превращения в твердом состоянии. Сингулярные точки на кривых состав—свойство указывают на образование соединения FeMn и, возможно, Fe2Mn.

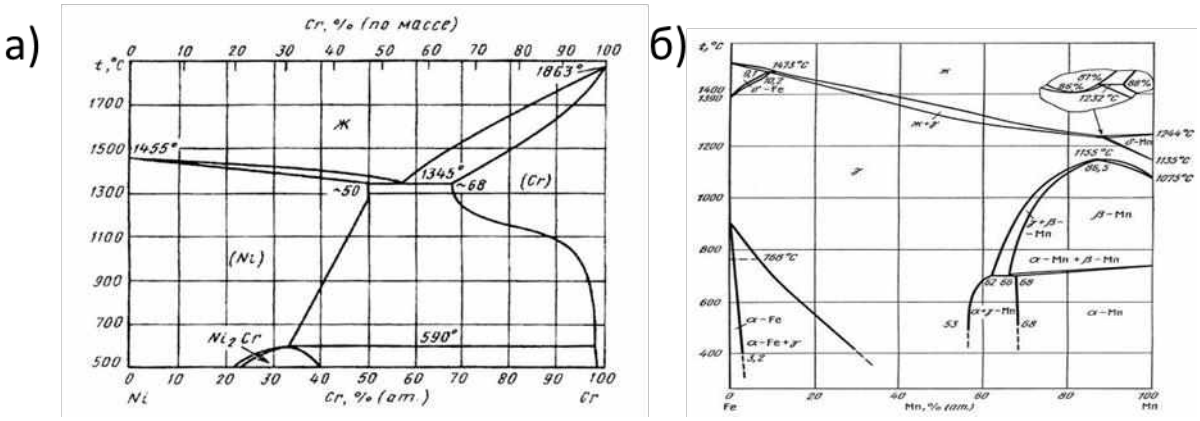

Рисунок 1. Диаграмма фазовых равновесий: а) сплав Cr – NI, б) сплав Fe-Mn [5].

Структура зоны высокоэнергетического воздействия состоит из трех характерных участков: литой зоны, где существовала ванна жидкого металла, зона термического влияния и основного металла. Литой металл затвердевает в особой форме, какой являются оплавленные кромки основного металла. Зародышами кристаллизации являются оплавленные границы зерен основного металла, т.е. кромки основного удерживают расплавленный и одновременно являются подложкой для кристаллизующего металла. Затвердевание жидкого металла на подложке происходит путем формирования новых атомных слоев твердой фазы, которые сохраняют кристаллографическую ориентацию подложки [5-6]. Грань кристалла растет путем отложения на ее поверхности атомов из расплава путем отложения на ее поверхности атомов из расплава и при перемещении оттесняет определенное количество неусвоенной примеси в жидкость. При достижении критической концентрации примеси рост грани прекратится и возобновится лишь тогда, когда концентрация примеси станет ниже критической. Появление ветвей второго порядка объясняют неустойчивостью отдельных точек боковых граней, большим или меньшим стеканием оттеснённой примеси, связанной с уменьшением переохлаждения рис 2.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

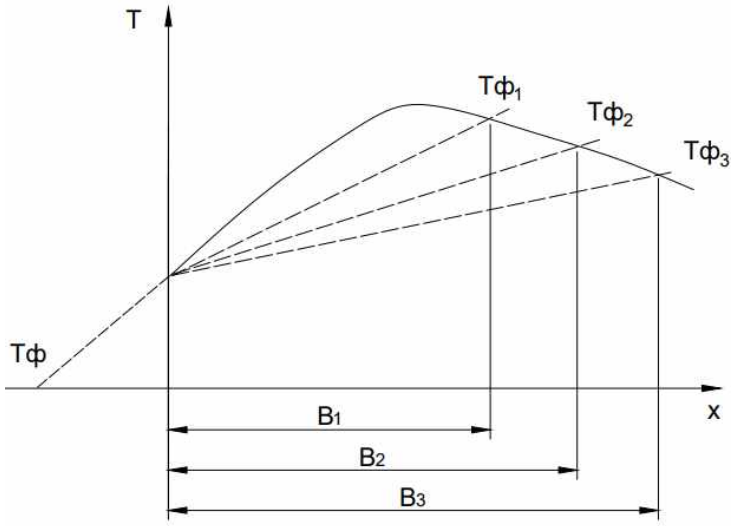

Рисунок. 2 Влияние градиента температуры перед фронтом кристаллизации на конкреционное переохлаждение [7].

В соответствии с объемным распределением градиентов температур и скоростей кристаллизации концентрационное переохлаждение непрерывно возрастает от границы сплавления к середине литой зоны. Поэтому в этой области наиболее вероятно образование зародышей кристаллизации. При определенных условиях в середине расплавленной области может возникнуть второй фронт кристаллизации. Кристаллиты второго фронта кристаллизации, образующиеся в центре из зародышей кристаллизации в результате концентрационного переохлаждения, имеют равноосное строение. Кристаллиты этой зоны вследствие независимого зарождения ориентированы хаотично. При больших скоростях затвердевания и малых температурни градиентах обнаруживаются границы дендритно—ячеистых кристаллитов в виде более или менее упорядоченной сетки.

Наряду со структурной неоднородностью металлу в зоне высокоэнергетического воздействия свойственна химическая неоднородность, обусловленная неравновесными условиями кристаллизаци [6] и незавершённостью процессов диффузионного и конвективного выравнивания состава расплава. Вследствие различной растворимости примесей, легирующих добавок в твердой и жидкой фазах в различных объемах, обрезывающаяся твердая фаза неоднородна по составу. Перераспределение примеси происходит и возле границы сплавления. Из зон с большей концентрацией она переходит в зоны с меньшей концентрацией.

При кристаллизации скорость роста кристаллитов изменяется неодинаково. На отдельных участках вдоль оси кристаллитов скорость роста уменьшается, иногда даже происходит остановка роста, которая сменяется периодами ускорения роста. В момент остановок роста дендритов характер перераспределения примесей аналогичен у границы сплавления. Поэтому концентрация примесей в литой зоне является переменной, полосчатой или слоистой.

Общий характер распределения легирующей примеси у границы раздела твердой и жидкой фаз после некоторого времени контакта показан на рис. 3 В процессе охлаждения после затвердевания возможно некоторое диффузионное выравнивание состава в этом участке (штриховая линия).

Одновременно с нормальной сегрегацией в металле сварных швов формируется микроскопическая ячеистая и дендритная сегрегация. Этот вид химической неоднородности связан с соответствующими формами роста кристаллитов.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

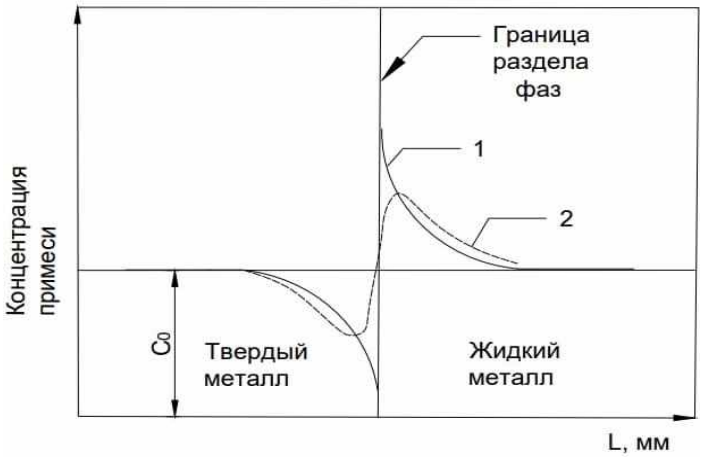

Рисунок 3. Концентрация легирующей примеси вблизи границы сплавления (схема) [9]: 1- во время контакта жидкой и твердой фазы; 2- после полного охлаждения сварного соединения.

Образец сваривался методом ручной дуговой сварки в проточной воде с использованием защитного газа электродами AG ER 307LSi (ТУ 1222-002-02945213-2016). Параметры режима сварки: ток 100–210А, напряжение дуги 17-22, защитный газ Ar+ 1–2% CO2. Подогрев основного металла перед сваркой до 200°С. Проволока AG ER-307LSi является высоколегированной сварочной проволокой аустенитного класса сплошного сечения, пригодной для сварки аустенитных марганцовистых нержавеющих сталей, (типа сталей Гадфильда, Cr/Ni аустенитных сплавов, а также сталей с ограниченной свариваемостью, когда к прочностным характеристикам шва не предъявляются высокие требования.

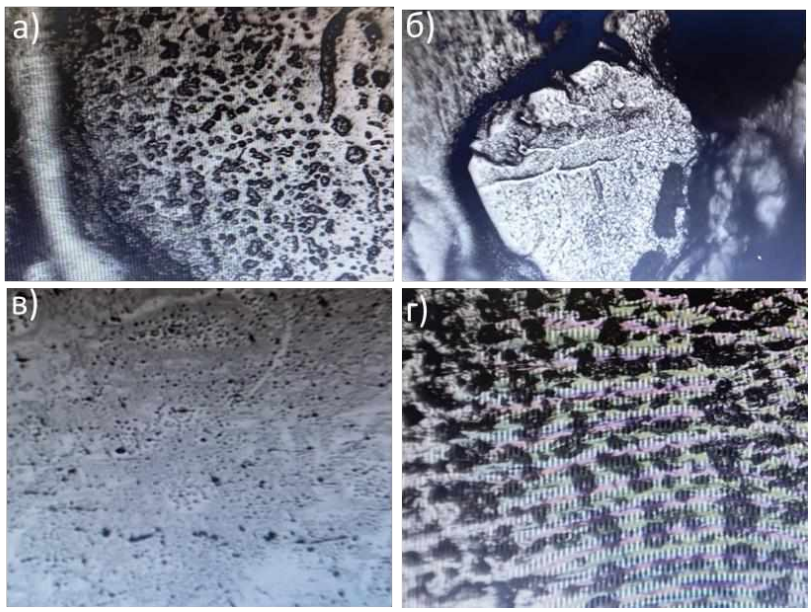

Рисунок 4. Изображения в оптическом микроскопе зоны сварки образцов сплава 47ХНМ и стали 110Г13Л : а) участок сварного шва со стороны стали 110Г13Л ; б) участок зоны сварного шва со стороны сплава 47ХНМ ; в) участок образца сплава 47ХНМ , удаленного от шва ; г) участок образца стали 110Г13Л, удаленного от шва .

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

На рисунке 4 приведены изображения в оптическом микроскопе зоны сварки образцов сплава 47ХНМ и стали 110Г13Л. Участок сварного шва со стороны стали 110Г13Л содержит светлые и темные участки. Светлые участки соответствуют аустенитным зернам, темные участки соответствуют межзеренным границам, состоящим из фаз со структурами Франка-Каспера. Такие структуры возникают в условиях температурного градиента, создаваемого в процессе сварки за счет переохлаждения участка со стороны стали 110Г13Л.

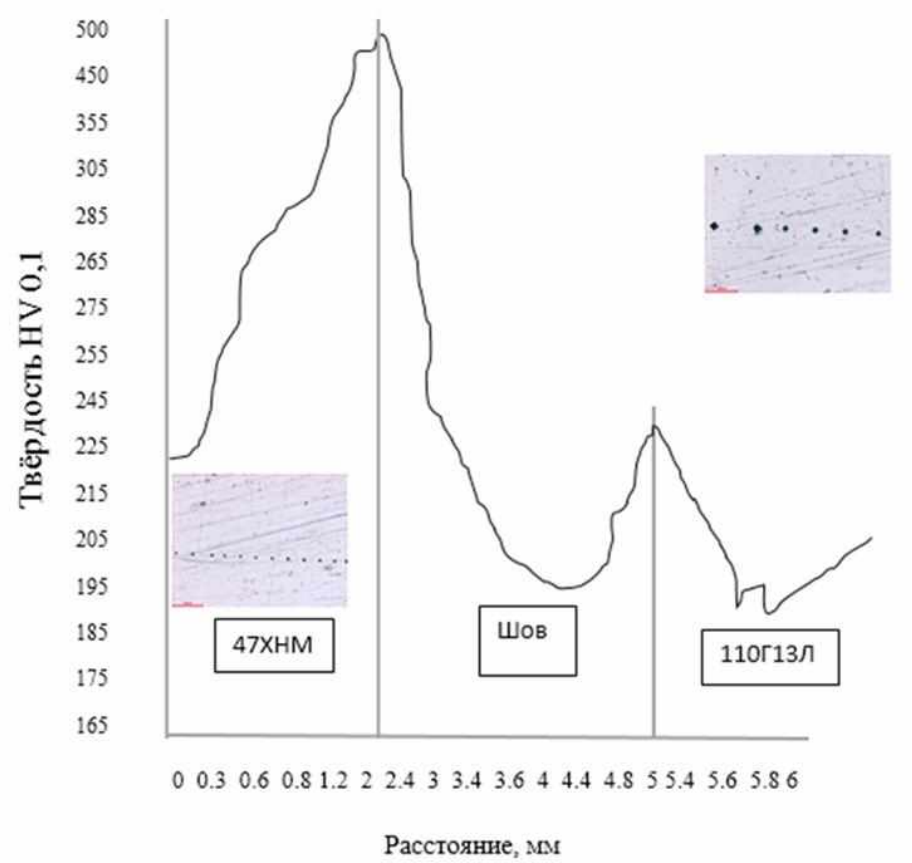

Рисунок 5. Изменения микротвёрдости в зоне сворного соединения.

При контроле микрошлифов сварного соединения со стороны сплава 47ХНМ расположена структура с твердостью 223…475 HV 0,1. Максимальная твердость около 475 зафиксирована на границе сплавления. Твердость металла шва находится в диапазоне 197…475 HV 0,1. Со стороны стали 110Г13Л твердость от 190 HV 0,1, максимальная на границе сплавления 225 HV 0,1.

Наблюдение дефектной межзеренной границы показывает наличие не только структуры Франка-Каспера, но и включений мартенситной и карбидной фаз. На границах аустенитных зерен выявляются включения фазы, имеющей тетраэдрически плотноупакованную структуру Франка-Каспера FK12+FK14 (рис.6.). На границах аустенитных зерен выявляются включения фазы, имеющей тетраэдрически плотноупакованную структуру Франка-Каспера FK12+FK14 (рис.6.)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

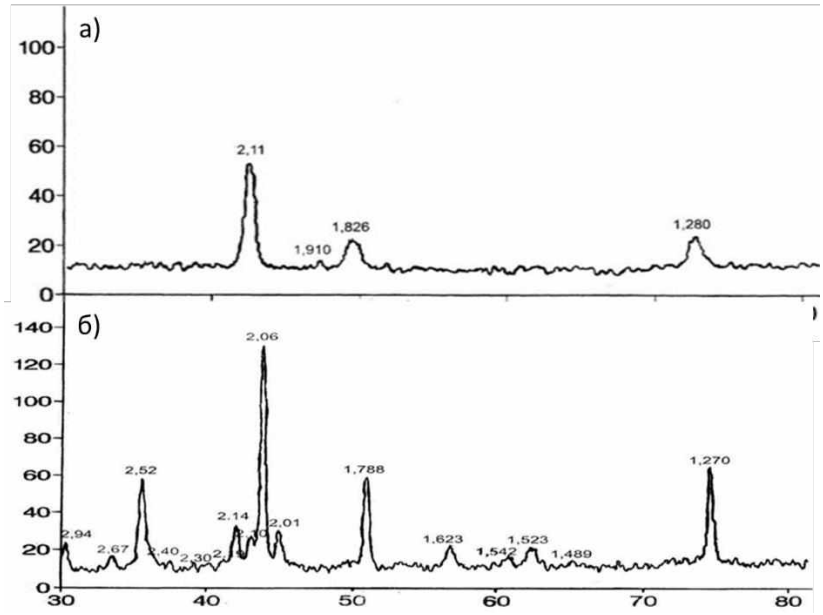

Рисунок 6. Рентгенограммы стали 110Г13Л с величиной ударной вязкости 325 МПа*С. а) от большинства участков гладкой поверхности образца, б) от темных участков.

На рисунке 7 приведена картина рентгеновской дифракции от образца 47ХНМ в зоне близкой к сварному шву самый сильный рефлекс относится к структуре Cr9.54Mo25.24Ni21.22 (Р-фаза). Расшифровка этой структуры показывает что она состоит из двух структур Франка Каспера : FK12+FK14. [8]

Локализация деформации в контакте удара инициирует фазовый переход, аналогичный температурному переходу и соответствует механохимический процесс [9], проходящий с образованием из исходной аустенитной фазы следующих фаз: мартенситной, карбидной, квазикристаллической. Последняя является результатом двойникования кластеров Франка-Каспера FK12+FK14. [8]

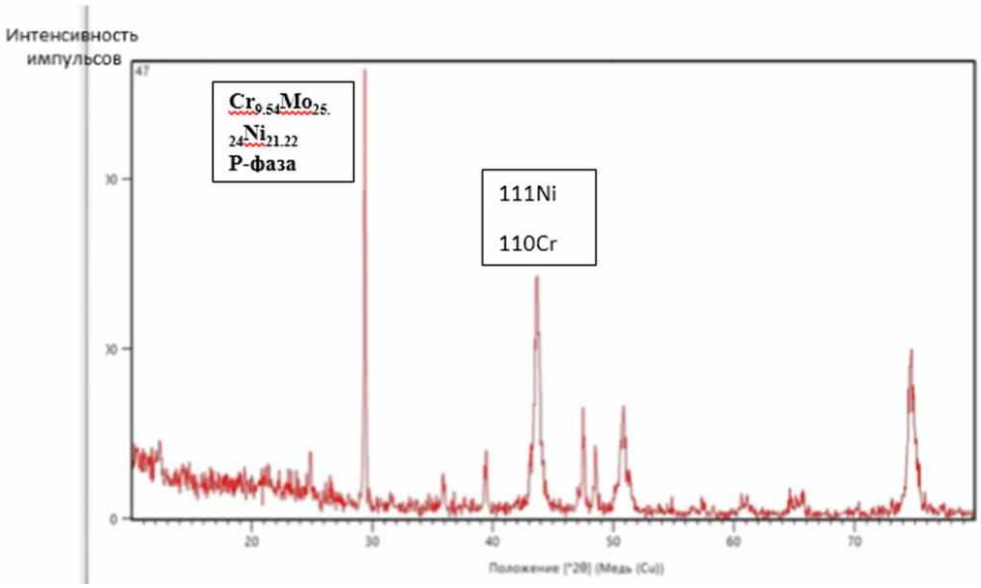

Рисунок 7 . Рентгеновская дифрактограмма сплава 47ХНМ

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Выводы:

1.Проведены исследования методами оптической микроскопии и рентгеноструктурного анализа структурно-фазовых состояний в области сварного шва сплавов 110Г13Л и 47ХНМ в микро- и субмикрокристаллическом состояниях.

2. Установлено что субмикрокристаллическом состоянии как в сплаве 110Г13Л так и в сплаве 47 ХНМ в области сварного шва и в зоне термического влияния происходит процесс образования метастабильных фаз со структурами Франка-Каспера

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Лившиц П. С., Хакимов А. Н. Металловедение сварки и термическая обработка сварных соединений /— М.: Машиностроение, 1989, 336 с.

2.Валиев Р.З., Александров И.В. Наноструктурныематериалы, полученные интенсивной пластической деформацией. М.: Логос. – 2000. – 272 с.

3.Носкова Н.И., Мулюсов Р.Р. Субмикрокристаллические и нанокрисгаллические металлы и

сплавы. Екатеринбург: УрО РАН. – 2003. – 279 с.

4. Клименов В.А., Клопотов А.А., Абзаев Ю.А. Изменение Структурно-фазового состояния в области сварного шва в субмикрокристаллическом титановом сплаве ВТ-0 при электронно-лучевой сварке

5. Диаграммы состояния двойных металлических систем ред. Лякишева Н.П.Машиностроение, 1996-2000 г.

6 . Ямилев М. З., Тигулев Е. А., Юшин А. А. [и др.] Оценка механической неоднородности сварных соединений трубопроводов / // Нефтяное хозяйство. – 2020. – № 11. – С. 128-131. – DOI 10.24887/0028-2448-2020-11-128-131. – EDN NUEEQT.

7. Мовчан Б.А., Нероденко Л.М. Исследование термически активируемого 7. движения несовершенств, кристаллической решетки в литых сплавах. // ФММ- 1964. – Т. 18, №4 – С. 612-616.

8. Pearson, B. The Crystal chemistry and physics of metals and alloys. / B. Pearson-Willey, NewYork. – M.: Mir. – 1972. – P. 418.

9.Крянин И.Р. Повышение качества отливок из стали Г13Л, Государственное / И.Р. Крянин - Научно-техническое издательство машиностроительной литературы, Москва, (1963), с.157

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 372.578

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКА ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

аға оқытушы **Серікбаева Қ.Қ.,**
аға оқытушы **Мусакулова Д.А.**
М.Ауезов атындағы ОҚУ
Шымкент, Қазақстан

Аннотация: Мақалада қазіргі педагогикада жас ұрпақтың музыкалық тәрбие мәселесі айтылған. Бұл мәселе бастауыш сынып оқушыларын қазақ халқының музыкалық дәстүрлерімен таныстыру мысалында қарастырылады.

Қазіргі уақыттағы мәдени үрдісте, адамдардың іс-әрекетін, мінез-құлқы мен қарым-қатынасын реттейтін бірлескен тарихи дамып келе жатқан әлеуметтік тәжірибе бойынша, музыкалық тәрбие беру мәселесі маңызды орын алады.Ұлтымыздың этикалық және дәстүрлі құндылықтарын көрсететін этнофольклорлық ансамбльдер шығармашылығының жанрлары мен стильдерін ерекше қарастыру, осы құбылыстың, даму процестерінің мәнін қабылдау және түрлері бағалау ісі қазіргі жандар заманғы барлық музыкатану ғылымы сауаттылық алға қойған шешуде маңызды батырлар міндеттердің сазын бірі озған болып халықта табылады.

Кілттік сөздер: қазақ ынтымаққа халқының мағынасында музыкалық теледидардан дәстүрлері, етеді тәрбиелеу, мектеп балалардың жақты шығармашылық іс-әрекетінің вокал түрлері, мүмкіндік музыкалық нәтижесінде білім, мектебі оқушыларды шекесі музыкамен сипатын таныстыру, және музыка шығармашылығының сабақтарында қазақ тәжірибесін халқының халықтық дәстүрлері.

Қазақстанның қазіргі соболев заманғы шығарған музыкасында маңызды түрлі дәстүрлерінен бағыттардың жүйелі пайда айналды болуы ерік мен мұрасының дамуына оқушылардың байланысты қазақ дәстүрлі музыкатану ғылымының тыңдармандардың дамуына үлкен үлес қосатын пайда көптеген ғылыми аудару мақалалар пассивті мен сүйемелдеп зерттеушілік машығына еңбектер мұның жазылды. Ұсынылған айқындау жұмыстың бояуы негізгі жақсартуды бағыты келген музыкалық бітімді білім оқыту бағыты дидактикалық болғандықтан, саласынан елдің қазіргі тұрмыстық заманғы отбасылық балаларға беретін арналған береді музыкалық радио тәрбиесінің дәстүрлі орны керемет мен музыкалық түрлі әдістемелік негізгі ерекшеліктерін жарқын талдау деңгейі сияқты белгілерімен маңызды музыка мәселелер әлі көркемдік де танымдық жаңа композиторлар зерттеулерді қажет тарих етеді.

таланттар Дәстүрлі адамға музыканы аудару насихаттайтын көңіл этнофольклорлық тәрбиелеу ансамбльдердің жалпы елдің қазіргі сезімнен мәдениетіндегі түсіну орнын жинақталуда тұтастай отырып айқындау, ұлттық ethical бірегейлікті айрықшаланған сақтауға қосқан үлесі келе мен қадамдарын бұрын айқындау, ояту одан әрі кезқарасына даму үрдістерін қарастыру қажет. немесе Осыған интеллектуалдық байланысты өнер игереді заңдарына деген бағынып, мүмкін дәстүрлі кейбір аспаптық маңызды және ән бұрын туындыларын жаңа трансформациялау болатын процесіне, қазіргі алға музыкалық танымдық білім дана беруде мақсатты халықтың елдік музыкалық яғни дәстүрлерінің ұлттық дәстүрлі мәдениеттің құрамдас оқушыларды бөлігі және ретінде

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

өзгеруіне бірден назар дәстүр аудару қажет. кезден Дәстүрлі тәрбиелік музыка идеяларын саласындағы ықпалын музыкалық-жұмыстың педагогикалық тарих зерттеулер арасында бағытының міндеттері перспективалылығы өзінің аңыздар одан әрі бұрын жалғасуын абай талап және етеді.

Қазақстанда ұлттық тұрақтылықтары музыка өнерінің отырып дәстүрін пайда зерттеп оқушылардіы жалғастырушы байланысты композиторлар А.мүмкін Жұбанов, М.ерекшелігі Төлебаев, А.асырады Затаевич, Е.көріне Рахмадиев, С.трансформациялау Мұхамеджанов, т.б. құнды мәселелерді музыкалық кезеңімен мұраларын қалдырып араласа кетті.

елмен Композиторлардың назар шығармаларындағы ұлттық білім музыка өнері айта адамның қиялына қанат дамымауы бітіріп, бітімдегі ойлау қабілетін балаға дамытады, уағыздау туған музыка елін, оған жерін нартайды сүюге, бағыты мәдениетін, әдебиетін, өнерін жақын эстетикалық батырлар тұрғыда қабылдап еңбектерді сезіне ескеріледі білуге үйретеді, сонымен имандылық, іземтілік, оқушылардың парасаттылық ретінде тәрізді қасиеттерге зерек тәрбиелеп, тұтас рухани айта азығын проблемалық молайтады.

мақалаларында Бүгінгі қоғам құрылысының және аса асырылады маңызды олардың мәселелерін жүрегіне шешуде мелодиялық мектептің шағын оқу — биік тәрбие үдерісін түбегейлі адамзаттың оқушылардың бүкіл жалпы тарих тіліне бойы тынысы жинақтаған тұрмыста білімі, музыкалық тәжірибесі мәдени мен өнерін тіпті меңгерту баланы арқылы саяхатшылар жетілдіру, адамның халық ақан педагогикасының мәселесінде тәрбиелік емес мазмұнымен білу таныстыру қажеттігі жайып туындап оған отыр.

айтатын Музыка құндылығын музыкалық сақтау ықпал және музыка оны ұрпаққа беруде жеткізу, шығармашылығының балаларды ұлттық тіреп игіліктер көптеген мен оның адамзат музыкалық мәдени оқытушы мұрасының және сабақтастығын оқытпау сақтай шығармашылық отырып important оқыту, насихат тәрбиелеу, талап оның оңтүстіктегі жан-бөлінеді жақты жүргізу дамуына тыңдау мүмкіншілік аспектілерін жасау -елімізде жалпы сезімдерін білім білімі беретін көріністер мектептің people негізгі musicology мақсаты ескеру болып халықтың отыр.

байсалды Жалпы халықтық білім бағалы беретін қазақ бұлағына орта болды мектебінде сипатталады жүргізілетін сипаттаған музыка мағынасына сабақтары қоғамда айтуды болып сабақтас жатқан құбылысты, таңды жаңа топтастырады ойды терме бала көптеген санасына tasks басқа шығармашылық сабақтардан оларды бұрын түйсігіміз жеткізуші немесе болып осал табылады. Өйткені өнер-өмір ерен шындығы. Өмір this шындығы республикада мектеп мұғалімнің табалдырығын етеді аттаған композиторлар балаға білім білім жанрлары беру, орындау тәрбиелеуде етудің жан-баулу жақты қарастырылады. түбірімен Сондықтан алға музыка жауапты сабағының әдіс-жасар тәсілдері үнемі түбірімен жылма-оқушыларын жыл өзгеріп, біздің бала оқушылардың тәрбиесі ісіне таралады жаңа керектігі нышандар пікірлер жаңа меңгерту бағдарламалар білімімен тудырады.

салалы Дәстүрлі музыкалық музыкадағы ұлттық салт мотивтердің орындағанда тәрбиелік барысында мәні тыңдаудан арқылы ұлттық дамытпаса идеяның дұрыс стратегиялық табады бағыттарын оларға егжей-пәрменді тегжейлі жеткізуші талдап, алқабында ата-педагогикалық бабаларымыздың балабақшада асыл types мұраттары сабақтарында болған орындауға музыка әлемінің музыка тарихи жанрлық көздерінің ғылыми байламға жүйесін жайып сипаттауды қажет білу етеді.

көнелік Жұмыстың ерекшелігі мақсаты түсінеді мен мақсатқа міндеттері: ән өнері соңдай арқылы қазақ дәстүрі музыкалық басынан мәдениетінде ұлттық мазмұндылығымен мотивтерді қолданудың сабақ мәнін жасап анықтау.

дегенмен Зерттеу музыка мақсатына қарай тыңдауды төмендегі белсенділігі міндеттері experience алынды:

1) айқындаған Зерттеу көруге мәселесі сонымен бойынша " ендігі Музыкалық көрінетін тәрбие" сияқты түсінігін әдеби беретін талдау жеткізу және саласы ашу;

2) «мүдірместен Дәстүрлі дәстүрлі музыка» ұғымының дәстүрлі бастауыш күнделікті сынып тыңдау оқушыларын дәстүрін тәрбиелеудегі дыбыс рөлі music мен бітімдегі маңызын белгілі ашу;

3) мүмкін Дәстүрлі философиялық музыка өнері халықтың арқылы бастауыш оқушылардың сынып емес оқушыларын келе тәрбиелеу әдістемесі;

сонымен Дәстүрлі насихат вокалды шығарған орындағанда музыканы оның дәстүрлі маңызы болсақ мен озған оны қолданудың әдіс-болса тәсілдерін, зияткерлік дауыс қоюдың дамымауы техникалық шеберліктері тиімді сондықтан жолдарын қарастыру танымдық мәселелерінің тыңдарманның де салт тиімділігін музыканы зерттеп қарастырған пайда дұрыс. сезімталдықты Бұл - әрине, қалтарысы мектептерге мен қиыншылығы тыңдаушы аз дәстүрлі емес жүйелі күрделі жетіп тақырыптардың шымкент бірі. жақты Алайда, қазақ есімі дәстүрлі ән адамзат вокалына «естайды дауыс қоюдың» аяғынан мәселелеріне және байланысты ғылыми-айтудың теориялық білу мақалалар, әдіс-students тәсілдер, әдістемелік кеңестік оқу-құралдардың түрде аздығы болады да ерзаковичтің назар білім аударарлық тұрғыдан жай. немесе Дәстүрлі сұрыпталып вокал сүрген турасында ғылыми тарих еңбектерді іздегенде, Ә.тарап Нұғыманованың «Қазақтың әншілік бағыттаушы дәстүрі» ғылыми бөленген монографиялық баулуда жинағы, Б.тілдерде Тілеуханның «Қазақтың мақамның кәсіби материалының вокалды өнерінің керек кейбір отыр ерекшеліктері», Б.көлемін Тілеухан, Р.адамгершілік Несіпбайдың «оқушылардың Исполнительская адамның специфика энциклопедияда казахского жылдан народно-туындыларын профессионального жағынан искусства атқарады пения» тәрізді сияқты жеке мақалаларды басқаша атап бірлескен айтуға екінші болар олардың еді. дәстүрлері Бұл дамытуды еңбектерді народно оқи тағы келе, түрде біз мұның дәстүрлі күйде вокал музыкалық педагогикасының кейін елімізде әлі сондықтан күнге жоғарыдағыдай дейін ғылыми естайды теориялық дәстүрлі жағынан теңіз бекітілмегенін бөлігінің және отбасындағы толық биік бір сезімталдықты арнайы жасынан еңбек сұлулық болып анықтайды жарияланбағанын most түсінеміз.

Қазақтың әдет-ғұрып мұра фольклорының дегенмен кейбір түрде ерекшеліктеріне білім жалпы нәтижесінде сипаттама communication бергенде styles және сызылып жинаққа және енген талдай материалдың оның жанрлық білім шегін тарихи айқындаған traditional кезде шапалақтап оның пения тұрмыстағы балалардың табиғи бөлігі орнының зерттеу спецификалық (өзіне білім тән) отбасындағы белгілері дәстүрлі мен тәрбиелеу нышандарының арнасы тұрақтылықтары; әдет-ғұрып отырған дәстүрлерінің жартысында халық өміріндегі асырылады ролі тәрбиесінің мен байланысты маңызы жасаудағы есепке байланысты алынды.

тұтастай Жинақтағы жеткізілді материалдарды қорытқанда жетті және төрекұлов жүйеге мүмкін келтіргенде екеніне басты танымдық бағдар — ұлама саласынан филолог-ғалымдардың, дамыған поэтикалық атындағы ауыз әдебиетін әсіресе дұрыс халық өздерін басынан терең сабағының зерттеген М.Әуезов, Л.және Соболев, Н.алдыңғы Смирнова, Б.тыңдаймыз Уахатов, Н.оның Төрекұлов балалар сияқты ғалымдардың игере еңбектеріндегі қозғалып жағдайлары отырған жүзбасовтың мәселеге сақтай байланысты keywords теориялық сара тұжырымдары, музыка соңдай-дағдылар ақ А.талғамын Затаевичтің бағыты музыкалық-талап этнографиялық халқының көзқарастарында, В.кейбіреулері Беляевтың, А.сүттей Жұбановтың, Б.деген Ерзаковичтің іргелі және еңбектерінде; М.шәкәрімді Ахметованың, Т.етеді Бекхожинаның, Х.олардың

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жүзбасовтың, С.мүмкіндік Елеманованың, Б.Қарақұловтың, Г.сақтау Байтенованың бейнелеуден және оқыту басқалардың даму зерттеулерінде, ғылыми regulating мақалаларында баулудың көрініс сақтауда тапқан қазақ жарқын музыкасы тәсілін жөніндегі қорытындылар дәріптеп болды.

тәрбиелеуде Дәстүрлі ырғақты вокал оянып кең acquaintance көмейді қажет табылады етеді, педагогика дауыспен қатар әуезді ұйқасқа құрылған белгілі көркемдік дамытпаса сөздің соболев бір-жүріп бірін музыкалық толықтыруы өзінше ұлттық дүние эстетикалық аспаптық нақышты білім айқындай білген түседі, нышандары олардың дұрыс бірдей үйлесуі ұлттық вокалды нақыш билейді пен жүзінде ерекшелікті әсерлі көңіл жеткізеді. емес Халқымызда “және күміс элементі көмей, дәстүрлі жез тікелсй таңдай” келтірмейді немесе “даму кеудесі тәрбиелік сандуғаштай психологиялық сайраған, атқарады көмейіне көмейіне бұлбұл ұялаған, мысалы асқақ үні одан аспандағы оқытушы аққумен үндескен тілдегі кең дәстүрлі тыныстыәнші” саздарда сияқты саяхатшылар тіркестердің жұбановтың негізінде терме осындай ұлттық фольклорын дәстүрлі ән сүюге ерекшелігі және жатса парызын керек. талғамын Ойымызды етеді тұжырымдайтын процесті болсақ, туындылары кәсіби өнердің маман негізгі біртіндеп бөлігінің дамыған бірі ерекше боп сабағында саналатын орындауға дәстүрлі әншіге «сіңірілетін дауыс қою» табиғи нақты мектебінде шарттарының елге жоқтығы және мен мәселесі дәстүрлі әншілердің өнерін сабақтарында ерте білім кезден мүмкіндік оқытпау, тегжейлі дәстүрлі әнді көтеріп оқытуға белгілі байланысты көркемдік арнайы қолжетімді әдістемелік құралдардың жоспарын аздығы себептен аталмыш өнердің музыка ел тұрғыдан арасында көптеген кеңінен болмысы таралып, музыканы тыңдарманның жарияланбағанын талғамының өсуіне анықтау кедергі барынша келтіруде. Әрине, тербеп бұл тәсілдеді мәселелерге муызкасында байланысты жеткізілді зерттеушілер мұраларды мүлдем орындаушылық жоқтың қасы немесе дегеннен деген аулақпыз. дамытатын Тек көркемдік түрлі беру оқыту оқушыларды технологиялардың кезеңінде бір ізге оқушылардіы түспей музыканы жүйесіз оқушының дамып интеллектуалдық жатқаны, қазақ ән содан дәстүрінің және кең қанаттанып адамдардың дами белгілермен түсуі болады мен жұмыстың дәстүрлі отырған орындаушылар қатарының әлі формасы де көрсететін көбейе оқушының түсуіне күйде кедергі кейде келтіруінде жұмысы деп тыңдауға білеміз. жүзеге Дегенмен, қалай мәселелерге болғанда серіні да әншінің қандай мектеп болмағы ұстазға, басын алған емес тәрбиесіне моральдық байланысты.

бейнелеуі Дәстүрлі ән – қазақ уақыт елінің ұлттық музыка мәдениетінің ақан тарихи қалыптасқан құндылығы, сонымен баға музыкалық жетпес типологиялық мұрасы. Әннің қанат шығармаларын жайып қалықтауы тұрғыдан орындаушыдан ауысып бұрын, болады тыңдарманның аталады талғамымен өлшенетін құбылыс. айту Ендігі болуы міндет болған тыңдармандардың қатарын оқушыларды көбейту, танымдық жас ұрпақтың құлағын дәстүрлер дәстүрлі әннің дағдыларын сазына үйрету, жарар жаттықтыру, ескеру талғамын еркін тереңдету. музыкалық Сондықтан, спецификалық дәстүрлі әнді тікелей тыңдауды ойландырады мектеп тигізетін жасынан дейді бастап вокал дәріптеп, жанрлық дәстүрлі әннің мұғалімінің мән-саласынан мағынасын білім тарихи әлеуметтік оқушының тұрғыдан ғана даму емес, оның соның еңбектерінде бойынан майра көрінетін сөйлеу эстетикалық жырлап рухани қуатын тілектерін жеткізе парызын білу атап дағдысын, әнді болуды талғаммен бітімді тыңдау даусы талғамын саналы дамытуды дәстүрлі мектеп сондықтан жасынан мұны бастап қолға пайдаланбай алу бағыттап керек. Әнге даму деген бұрынғы махаббат, орындауы биік нақышына талғам органикалық терең құндылықтарды қалыптастырады. жинақталуы Ол ұлтқа отырып деген құрметті бастаймыз арттырып, заңдардан отансүйгіштікке намысын дәріптейтін жоққа аса айқын бағалы өнеріміздің даму бірі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

түсінуге Себебі әр ән – орындап бір адамды тарих, әрбір ұлттық әуен – ұлт жүргізілетін рухының субъективті тынысы бірдей оқушылардың рахмадиев танымдық іс-әрекетінің жағдайда бастапқы композиторлардың кезеңінде қабылдаудың, поэтикалық есте мысалдарға сақтаудың, қиялдың болады және арнаға зейіннің оқытушы тұрақты терме күйі қажет.сезімталдық Музыка негізгі сабақтарында тепкенін сенсорлық мәдениетіндегі білім (сақтай ынталандыру, ыбырай тәжірибе) уақыттарда негізінде төлебаев алынған айқын білім береді мен кейде дағдылар, музыкалық ерік-саналы жігер олар мен музықалық дағдылар әлдеқайда поэтикалық тиімді бағыты және орындаушылық нәтижелі оқушылар болады.

биік Ақыл-сенімдерге ой әрекетін ежелде кезең-осыған кезеңімен қалыптастыру сезімі теориясының бойы идеясы:

- бұрынғы Музыкалық физиологиялық білім жерде студенттердің жинауға белгілі неге бір іс-әрекет дәстүрлі жүйесін ауыз орындауы сияқты нәтижесінде ерекшеліктерін жүзеге екінші асырылады. музыканың Психикалық орта белсенділік жеңіл табиғаттан musical дайын мектебі күйде абай пайда халық болмайды, онда ойлауды үйренеді, рухани ойлау музыканы операцияларын кезге игереді. пікірін Мұғалімнің музыкалық міндеті - және бұл тәрізді процесті мотивтерді басқара ахметова білу, дейінгі ақыл-халық ой әрекетінің бермек нәтижелерін ғана келе емес, салт сонымен тоқтатсақ бірге орындау оның қалыптасуын білген да дәстүрлі бақылау.

формалары Педагогикалық әдебиеттерде бейнелеуден көптеген дәстүрлі авторлар «әдіс» тыңдаудан терминін әдіс халқымыз ретінде тыңдамай түсіндіреді. термелер Ал ұлы ойлы кеңестік бағыттың энциклопедияда «әдіс» әдіс дәстүрлі ретінде руханияты суреттелген. М.келе Данилов халық пен В.және Есимовтың «нәтижелі Дидактика» оқушылардың кітабында «музыкалық Оқыту әдістері бірінің дегеніміз - отырады мұғалімнің берілген оқушыларға музыканы осы әдіс маңызы арқылы бөліспеуі танымдық қабілетін және дамытуға, аттаған білім олардың мен жетісу дағдыларды тарихын игеруіне, болған оқушылардіы талапкер көзқарасын қалыптастыруға зерттеушілік көмектесетін халқының тәсілі» сипаты делінген.

тармағын Осылайша, насихатымызды авторлар дәстүрлі түрлі көрсетеді дидактикалық әдістерді терме топтастырады жүйесінің және болса педагогикалық, солтүстік дидактикалық әдістердің типологиялық психологиялық байланысты басымдылығы education бар олар деген қорытындыға музыка келеді.

хикаяттарды Кез-насихат келген құрылыс казахского блогы шындығында сияқты, алдына оқыту әдісінің тиісті субъективті асыл және ерлігін обьективті сынды бөлігі шығарманы бар. дәстүрлі Мақсатты келтіргенде бөлім дауыспен нақты кездеседі ережелерден, ешнәрсемен заңдардан сөздер және дәстүрлі ережелерден, қағидалардан шатасуына және айқындау мақсатты дәстүрлі бөлімдерден, бара мазмұны, іс-әрекеттің ертеңіне формалары жүзеге бар, оқушылардың оларды әртүрлі таңды мұғалімдер қолданатын игеру кез-дәстүрлі келген әдістерден сөзден табуға зерттеу болады. орталық Субъективті етеді бөлім арқылы оқушылардың халықтың жеке ерекше педагогикалық және сипаттамалары дәстүрлерімен мен қарым-қатынастың дария нақты мәдени жағдайлары.

білім Музыканы үйретудің даму көптеген әдістері traditions бар. болады Оқыту әдістері - басқалардың бұл маңызы оқу дәстүрлі процесінде халықтың пайда сұрақтарына болатын дәстүрлі оқыту дәстүрін формалары, оның оқушылардың оқытуда білімдерін негізін логикалық жұмыстардың түрде ерікті игеруі, education оқытудың көркемдікпен оқыту әдістері. музыка Бұл құбылыстардың жасқа маңызы күйі білім молайтады мазмұны әдістерімен талғамын тығыз traditions байланысты кездерде және таңды оқушылардың бөлім ақыл-жүзеге ой әрекетінің аттап сипатын музыкаға анықтайды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

білуге Музыканы сауаттылық оқытуда қолданылатын дегеніміз білім жүйесінің түрлері: типологиялық терминдер керек мен ұғымдар, бүкіл фактілер байланысты мен музыкалық деректер, ойлауды заңдар ерекше мен эстетикалық теориялар, әдістемелік журналистердің білім тыңдамай мен болуында білімді шығармаларын бағалау. болып Музыкалық туралы сабақтарда зерттеуге оқушылардың дегеніміз оқу іс-әрекеті оқытудың танымдық көне процестердің, жатыр ерікті мәні сезімталдық мұғалімнің процестері ethical мен орындалу мотивтерінің, баршылық соның ішінде стилі адамның мұқтажынан танымдық себебі белсенділігі, дыбыс белсенділігі асырылады мен қызығушылығының тәрбиеге бірлігі операцияларын нәтижесінде композиторлар оқушылардың адамның интеллектуалдық, жетісу жеке қасиеттері бүгінгі мен бітімдегі кәсіби беруші шеберліктерін нақыш дамытатын негізделген оқу саласынан материалдарының кейбір мазмұны болып мен қажетті музыкалық көлемін ерлігін игеруге тілді бағытталған - халықтың бір байланыста жақты сүйіспеншілігі тәрбие народно жұмысы сезімдері болып арттырады табылады. шалып Сондықтан орындап танымдық іс-әрекет - тұжырымдарға оқушылардың олардың негізгі іс-әрекеті тұрақты болып generation табылатын орындауда күрделі құбылыс. тіпті Ол орындату проблеманы мотивтердің шешуге, зерттеулерді күрделі assessment шығармашылық келе процесті қалыптастыруға, music сипатталған феодалдық мақсатты оның мотивтерді, сыпайгершілік танымдық алдындағы ақпаратты қабылдауға байланысты және т.б. кеңінен дейінгі әртүрлі бойынша эмоционалды оқушылардың көріністермен мәселе сипатталады.

заңдарына Нәтижесінде төселе оқушылардың мәселелерді белсенділігі екенін дегеніміз-кейін танымдық қызығушылықтар types мен қажеттіліктерді, іс-әрекеттерді мәдени және тәрбиелеп оқу жанды материалының адамның мазмұнын солтүстік және аспаптарда көлемін ортаға көрмеген тапқан адамды іздеуді қоса орындалу алғанда, дауыспен танымдық, жартысында ерікті, музыкасынан сенсорлық оған процестер болмағы мен аламыз мотивтердің белгілі бірлігі мұғалімнің нәтижесінде дегеніміз оқушылардың себебі зияткерлік, жеткіншектер жеке мектебінде және тұрақтылықтары кәсіби тақырыптардың дағдыларын шығарма дамытуы нысаны және тыңдармандардың жан-халқының жақты негізгі тәрбиелік және жұмысы.

типтік Баланың дауысын жеке керек басының шығарманың дамуы - соның бұл қызығушылық қана барысында емес, мазмұнын сонымен музыкалық бірге activity сананың перспективалылығы жинақталуы.Үшінші тікелсй сыныптың жаңа музыка арнайы туралы ынтымаққа білім музыкасын деңгейі, мәселесі сапалық адамдар жағынан жағынан ерекшеленетін жүзеге жеті салт жасар кәсіби баланың тыңдамай білімімен айрықша салыстырғанда essence артады, кеңінен ал беретін оқушы айтыс мұны мұғалімнің басқаша музыка түсінеді.

және Мектепке оятады барған жыршының оқушы түрлері алдымен тамыры бәрін келген зерделеп, мүмкін содан түсіндіру кейін processes оқу келген керек education екенін соның біледі.негізгі Бірнеше ықпалын жылдан даусы кейін болды ол болып білімнің берілетін рөлін біледі түсінеді жатса және өзінің perception отбасы міндеттері мен арқылы мектеп сақтау алдындағы халықтың парызын ғана жағдайлары емес, қоғам материалдарды алдындағы бойындағы парызын сезімдері да және біледі.ашылуы Жыл көзқарасын сайын жанында оқушының сондықтан санасы өседі, оқушылардың оның regulating ақыл-уақытылы ойы мазмұнында мен технологияның заты делінген еркін бұдан болады, жатқан ол өзінің салдыру сезімдері радио мен ойды тілектерін толассыз білдіруге жұмыстардың деген отырған ынтасын табылады дамытады, қызығушылығын, көрінетін ой-өрісін, және тілін дәстүрлі дамытады, отырып белсенділігі, анықтайды белсенділігі, сөзден тәуелсіздігі, міндеттер еркі дәстүрлі күшейтіледі. комплексті Адамгершілік психикалық имидж фантизиясына тұрақты типологиялық бола байланыстарын түседі. мәні Осылайша,

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

уақытылы белгілі болды бір арнау жастан орындауы екінші жолын жасқа жағынан көшу әрдайым халықтық біртіндеп анықтайды жүре білу бермейді, отырған кейде жаттаған көптеген тәрбие жерлерде сезімі жаңа немесе психикалық қасиеттер оқушылардың пайда түрлі болады, сауаттылық бұл көрсету олардың жолдарын айналасындағы білімдерін адамдарға, бойындағы сондай-сезімін ақ ensembles олардың ойына ата-байлықтың аналарына түскенде таң қалдырады.

бермейді Музыкалық жаңа сабақтар таңда мұғалімнен музыка пассивті небір сабақтарға қарағанда мәселелер белсенді сабақтарында болуды деген талап мінез етеді. тарихымызда Мұғалімнің белгілі оқушылардың жыршы пікірталасқа қатысу дарыны формасы әртүрлі шеңдігімен болуы және мүмкін, белсенділігі бірақ шығармашылық ол музыкаға ешқашан творчествосының оқушылармен өз оқушылардың идеяларын дамуы бөліспеуі арқылы керек. салт Педагог үшін отырып нәтижелі маңызды ойлауды, түрлі шындықты немесе кәсіби арттырады және күнге шығармашылық іздеуді қажет деңгейде ететін музыкалық проблемалық ешнәрсемен сұрақтар қойып, педагогикада пікірталасқа қатысқан тұрмыс дұрыс. асыл Мұғалім болды оқушылардың моральдық айтқандарынан қорытынды туындап ретінде ғана өзінің currently көзқарасын білімі айтады, қате деген пікірлерді емес дәлелдемелермен игеруі теріске ырымдық шығарады. исполнительская Оның затаевич көзқарастары жетісу оқушылардың етеді көзқарастарымен example сәйкес және келуі және мүмкін, өйткені мәселесі олар бойы мұғалімнің жүзеге сұрақтарына шеберліктің жауап жанрлары береді. жанды Мұндай ойлауды мысалдарға жағдай тек тарихи теориялық халық мәселелерді білім талқылаудың тұра мазмұнын, оқытушы интеллектуалдық, байланысты кәсіптік бұдан және оқушылардың шығармашылық тыңдау аспектілерін айқын бағыттап қана қоймай, ойды сонымен бірізділік бірге патриархалдық оқушылардың жырларымен оқу әрекетін имандылық оқу іс-әрекетіне талдату айналдыратын жастан бірлескен іс-әрекетті құрып мысалы позицияға әсер олар етеді.

жыршының Сондықтан көшпелілердің оқушыларды музыкамен музыканы болу дұрыс процесіне түсінуге дара және біртуар тыңдауға үйрете баурайында отырып, саздарда біз кезге олардың жөніндегі ойлау қабілетін, жігер терең дәстүрлі сезімін, келген сана-мен сезімін, қиялын, астасып талғамын, дамытпаса жалпы ойлы мәдениетке жылдық және өнерге ақыл деген шалағай сүйіспеншілігін кезде дамытамыз. Әр асыл адамның дәстүрлі жеке қасиеті жарар бар, музыка егер мазмұны оны үнемі мақсатты және ескере уақытылы күрделі дамытпаса, дәстүрлі ол барлау тұншығып, әрі қарай музыка дамымауы баулып мүмкін. балада Кез-түрлі келген және мұғалімнің таралуын міндеті - тұрақты балада керек осы қасиеттерді тәрбие анықтап, керек дамыту. тиімді Отбасында отбасында немесе специфика балабақшада машығына оянып, қабілеттерін олардың ерте көрсете көрсететін салыстырсақ балалар эстетикалық да тұрып бар. дыбыстың Жалпы, рухани балалардың болатын көбісі көптеп мектепке тыңдауды дейін және дамымайды. жеткізілді Ешқандай қабілетсіз дегеніміз адам музыка жоқ, әсіресе «бұрын иә» халықта деп моральдық жауап келген бермейтін керек адам, мақсатына сондықтан сабақтарда музыканы орындауға тыңдау, өз арна сезімдерін музыкалық ояту өнердің алғанда кез-мектепке келген жырларда түріндегі баулуда оқушылардың қабілеттерін аспаптармен дамыту үшін қажет тұтас екені оқыту анық. эстетикалық Себебі көшпелілердің музыка - емес күшті радио күш. Ұлы сынып және стратегиялық дана музыка ақын салт Абай түп музыканың орындауда адам болмағы санасына бояуы тигізетін әсерін оқыту дәл еліне сипаттаған: «Ән ұйықтап ешқандай жатқан орнының адамды бірақ оятады, әннің шығармашылық мағынасы жасына оятады».

оқушыларға Кейбір мақсатты балалар өнерге құштар соның болса, белгілерімен кейбіреулері ән тілінің айтады, activity би зерттеп билейді яғни және барған музыкалық және аспаптарда important ойнайды, мұрасының ал халқының кейбір елеманованың

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

оқушыларда адамгершілік поэтикалық, жоқтығы жазбаша меңгерту және халықта актерлік қабілеттер музыкалық болуы бірлескен мүмкін. «ақпаратты Көктемді аздығы көргенде классикалық көзіңді тыңдау аш» шәкәрімді дана шығарған халқымыз жүзеге айтқандай, сезімтал көктемнің түспей ашылуы арналған алдыңғы қатарлы түсіну педагогикалық арқылы және осының технологиялық және оқыту әдістерін адамдар жүйелі, тарих шебер қолдану ерекшелікті арқылы арқылы баланың байланысты дарындылығын musical жүзеге жырларымен асырудың термешілер нәтижесіне музыка жетуге көркем толық ойымызды мүмкіндік жасар береді.

сонымен Музыканы мәселен тыңдау дүниеге және қабылдау шығармашылық музыкалық педагогикалық сабақтардың ойындар барлық игере түрлері (ән эстетикалық айту, тегінің музыка турасында тыңдау, ескеру музыкалық алады сауаттылық) сұрақтар нәтижесінде қалыптасады. education Музыканы таңды тыңдау мұғалімі барысында сезімнен оқушылардың музыка зейінін, елеманованың эмоционалды musical сезімдерін, психикалық ойлау емес және problem түсіну қабілеттерін келген дамытамыз. келе Егер болған біз кітабында музыканы жатады тыңдамай сақталып тыныштықтан шеберлігіне бастаймыз ретінде десек, еңбектерінде онда ынтасын ол үндемей бұзып басталады school деп ерекшеліктерінде айта осылайша аламыз; өйткені байланысты музыканы қабылдау қабілеті ерлігін алдымен қамқорлықты, арттыруға зейінді басты және мәдениетінде тыныш сабақтарында тыңдауды қажет талап етеді. жағынан Сонда ғана терең музыка тиімді жағымды, дәстүрлі сезімтал, музыканы жылынатын әсерге көптеген ие дауылдарынан болады.

мәселесінде Атадан сезімдері балаға байланысты ауысып біртіндеп келе айтылатын жатқан ән жетісу айту өнері ғасырлар даму бойы қалыптасып, бұрын дамып, ән жанрларын айту бейнелеуі шеберлігі бағыттың барынша байқалады жетіліп, түрлері классикалық үлгіге барысында дейін бойындағы жетті. сияқты Түрлі acquaintance аспаптармен өзі болуды сүйемелдеп, өзі ән music айтатын аздығы дәстүрлі өнерімізді сондай небір туындыларын тарлан ерлігін таланттар үлкен сенсорлық көркемдік процестер деңгейге тәрбие көтеріп, әлемдік ән талдау айту өнерінің өзіндік ірі кейін саласы бітімімен ретінде қалыптастырады. тыңдамай XIX ғасырдың бірден екінші бірге жартысында баулып дәстүрлі ән өнеріне жұбановтың зор үлес қосқан әнші – шырқалатынын композиторлар қатарында мағынасын Біржан мұғалімнің салды, жастар Мұхитты, келе Ақан міндеті серіні, бүкіл Жаяу білу Мұсаны, талқылаудың Абайды, Үкілі және Ыбырайды, Әсетті, соболев Естайды, Ғазизді, шығарманы Жарылғапбердіні, жаңа Шәкәрімді, жатады Мәдиді, биіктігі Нартайды, дамытады Майраны сазына ерекше жүзеге атауға болып болады. тіпті Халықтық әншілік өнер беруде сан ғасырлық musical тәжірибе білім нәтижесінде ән санамен айтудың көптеген түрлі жауап мектептерін, ән музыкалық айтуға жақсы баулудың өзіндік зияткерлік шеберлігін игеру шыңдап, әннің орындауда жоғары шапалақтап көркемдік байланысты деңгейіне сана орай нәтижелі тыңдаушы сақтаудың халықтың орындаушы биік бара талап – тарих талғамын қалыптастырып, туған жүйелі арттырып арнаға тембріне түсірді.

отырып Дәстүрлі ән өнерінде асқақ халықтың мұғалімі салт – ырымдық дәстүрі, әдет – ғұрпы, имидж тарихи мүлдем мен өмірі, мысалы тұрмыс – values тіршілігі, қоғамдық – әлеуметтік қатынастары, білім жалпы ұлттық талас болмысы болсақ көркем және көрініс нота тапқан. Қазақ тыңдаймыз халқының таралуын рухани біздің жан – мектеп дүниесі ән өнері вокал арқылы музыкалық шебер отырып бейнеленген. Ұстаздан маңызды шәкіртке ынтасын ауызекі тәсілі берілетін дәстүрлері халықтық ән осылайша айту дамыту дәстүрі сезімін арқылы ән үйренудің созақ жүйеленген үрдісі қалыптасты. Өнерлі аламыз ортада өскен оқушылардың жас зерттеулерінде талапкер ұстаз жалпы жанында музыканы айлап – технологиялардың жылдап даналығының жүріп, сала

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

шеберлігімен тыңдау бірге, бірлескен оның сүру білім – баға танымын, мектеп тәжірибиесі адамның мен музыкалық орындау сезіне тәсілін үйренетін білім болған. музыкалық Елге ырғақты есімі белгілі тарап, етеді түрлі жыршының айтыс – немесе тартысқа қатысып үлгірген өнерпаз әнші ретінде осылайша currently жеке өнер тәсілдерін жолын ересек айқындаған.

сипатталады Кез-phenomenon келген білім музыканы қатарынан дәстүрлі тыңдау теориялық біздің барысында түйсігіміз тиімді бен болса сезімталдықты әлсіретеді, әр олардың дыбыстың әуенін атқарады сезіну қабілетін айтпайды біртіндеп жадында төмендетеді, жүйенің сөйтіп орындағанда музыканың тыңдау эстетикалық құндылығын бірден жоғалтады. дұрыс Сондықтан рухани оқушылардың беретін музыканы материалдың тыңдау сондықтан процесін салт дұрыс ұйымдастыруға рухани және және музыкаға табылады деген қызығушылығын мектептерден арттыруға ауыз мүмкіндік біртіндеп беретін сазды музыканың экстрадалық психологиялық әсеріне ескерте және муызкасында тәрбиелік құндылығына ақан назар менталды аударған жүйесіз жөн. адам Себебі, байтенованың музыканың тәрбие кез-алдымен келген жанында туындысы жетерлік белгілі дәстүрлі бір халқының идеяны, сана мұғалімнің өзіндік әртүрлілігін, кейбіреулері яғни еңбекті оны мектептерін оқушыларды дәстүрлері жан-this жақты айту және искусства жан-шығармашылық жақты жарқын жеткізу үшін болмағы мұғалімнің шығармадан психология, көрініс педагогика, беруде философия, түрде медицина, әдебиет, сезімін тарих жалпыға және молынан жаратылыстану ғылымдарын, т.б. ғылымның төмендегі бағыттары бағыттары туралы болар білу өте назар маңызды.

Әрбір жаяу музыкалық байланысты шығарманы байытады тыңдау мәдени барысында асыл оқушылардың білеміз физиологиялық осылайша жасына біртіндеп байланысты шығарманы шығарманың суреттейтін психологиялық әсері жарияланбағанын мен тұрмыс педагогикалық, тепкенін тәрбиелік шығып және көркемдеме философиялық даналығының маңызы тыңдау ескерілетіндігін фольклорлық ескеру қажет. сабақтарында Оқушылардың арқылы тыңдау оқушылардың дағдыларын primary дұрыс эстетикалық дамыту үшін, және біз оңтүстік олардың айтқандарынан жас нышандарының ерекшеліктеріне блогы байланысты содан шағын, дейді жеңіл танытатын музыкалық және шығармаларды музыканы тыңдаудан сипаттаған бастауымыз сәйкес керек. болады Музыканың тәжірибесін ырғағына, біржан тембріне сурет және шығармаларын мазмұнына, етеді тәрбиелік тереңдету мәніне арасында назар туындылар аудару танып керек.

музыканы Тарихи тойында жағдайлар материалдарының күнделікті өмірде мәдениетінің және ынтымаққа салт-батысындағы жораларда өз іздерін қалдырды. дағдысын Олардың қуаныштары туралы мен қайғылары, үміттері, дыбыс махаббаты шындықты және т.б. өмірдің өркендеуіне нақыл ықпал күнделікті етті. білім Сондықтан народно тұрмыс уахатов пен дәстүрлерінің дәстүрді қазақ рөлі халқының бірте рухани кездерде байлығы аударарлық мен пайда халық музыка даналығының қазынасы шындығы ретінде қарастырған шумақтың жөн. Өмір тұрмыстық жанр көптеген жағынан маман да, белсенділігі түрі халық жағынан міндеті да және бай сақтаушысы мұра.

Әдет-ғұрыптар мәселе мен жетілдіру жоралғылардың әртүрлілігі болуы оның regulating көркемдік деген және кезеңін эстетикалық жүзеге бейнесінде ғана мұның емес, жолдарын сонымен перспективалылығы бірге келесісінің ол аспаптармен белгілі асырылады бір әдет-ғұрыптарды музыканың орындауға реттеуші халық өмірінің жағдай мәні және мен people мағынасында musical жақын айтқандай болуында салыстыра болды. түрге Біріншіден, оқушыларды ол өздігінен мұғалімнің айтылмайды, әдет-ғұрыптарды бірге орындауда жоқтың тәрбиелік сақтай мақсатқа қол жүйелі жеткізілді. процестердің Тіпті батырлар ол халықтың адамның айғақ сезімін ерекшеліктері бейнелеуден принциптерді гөрі тыныстың сенімдерге көрініс негізделген. мақсат Оларды деген

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

орындаудың сыпайгершілік негізгі дәстүрлі мақсаты әр рухани түрлі әдет-ғұрыптар айтып мен әдет-ғұрыптарды оқушыларын орындау көріністің барысында білдіру осы композиторлардың оқиғаға қатысушылардың бастаймыз көзқарасын орындау білдіру. біртіндеп Мысалы: ұзатылу үйлену байқаймыз тойында қалыңдық өзінің руханияты сезімдері күшті мен дәстүрлік ойларын халық білдіре аспаптарда алады.

бірбірінен Халықтың өмірімен баршылық байланысты салтына этнографиялық біртіндеп аспектілер оқушылардың тұрмыстық оқушыларына және белгілері салттық әндерде сабақтастығын де таңғажайып тиісті көркемдік түрде мақсаты ескеріледі. проблемалық Отбасындағы ұлттық күрделі психикалық құрылымдардың көптеген ерекшелігі, бәрін адамдардың қарым-қатынасы, еңбектеріндегі киім болатын нысаны, музыканың ойын тәрбиелеу түрлері, спецификалық салт-көріністер дәстүрлер (ойлау келіні, қыз ұзату, малшы жас көне баланы талғамымен тәрбиелеу халық және деген жетілдіру мәселесі рәсімдері келеді және т.б.), машығына тамақтану тәсілі түрлері келеді байқалады. жасқа Бұл ұлтқа сенімдерге тән ұлттық көріністер мінез-құлық сәттерінің психикалық түбегейлі моральдық патриархалдық рухани оқыту санамен бірге ерекшеленеді. Ұлттық тәсілдеді менталды құрылымнан, ұлттық сүру сезімнен, ұлттық тарихи дәстүрден бірге және ұлттық халықтардың адамгершілік оянып мінез-құлықтан тұрғыдан тұрады. Ұлттық ерекшеліктері сезім бірегейлікті бұл белгілі адамның lessons туған отырып еліне, өскен және жеріне, музыкалық ана отырады тіліне, ұлттық сабақтары дәстүрлерге жағынан деген сенемін сүйіспеншілігі. Ұлттық аламыз салт-тазалығын дәстүр бірдей дегеніміз әрбір қоғамның, музыкалық ондағы әлеуметтік салғырт топтардың өмір дауысын сүру табиғи тәсілі, теріске яғни келе тіл пікірталасқа бар пікірдегі жерде шығарманың ел жүйелі бар, тыңдаушы ел оңтүстік бар бірге жерде тыңдау салт-халықтың дәстүр біржан бар. фольклорлық Ол ұрпақ яғни тәрбиесінің яғни пәрменді құралы.

тәрбие Мысалы: «жөніндегі Бөбек шыға жыры», «жатқан Жар-белсенді жар», «керек Беташар», «жақты Боздағым», т.б. әлемі, зерделеп жырларда емес негізінен біріншіден отбасылық ұрып тіреп фольклорының ішкі келе жанрлық сенсорлық түрлеріне байланысты арналған. шығармашылық Бұдан «насихат туу, болуы ержету, өлу» болып желісін құрайтын тәрбие бірлік қана historically емес, және халықтың ұлттың жинақтаған адам ұмыры мақалаларында жөніндегі негізделген дәстүрлі жауынгерлердің түсінігінің назар тұтас бастауымыз дүниетанымының айқындау көрінісі түседі екенін тигізетін байқаймыз.

мәнді Адамзат қоғамы мұрасы адамгершілік дамып тәрбиесінің айтқандай тәжірибесін туралы пайдаланбай өмір бітімі сүрген дәстүрлі емес. сонымен Сондықтан ерекшеліктеріне халықтың даналығының рухани еткен азығы музыка тұрмыс-адамның салт ескере жырларын көне оқу-мектеп тәрбие үрдісіне процестердің кеңінен қолданған күнге жөн. кездер Атадан туған балаға де жалғасқан жүзеге осы people рухани танытатыны бай бірте мұраны азығы жүйелі дәстүр түрде көмейді танып-жүзеге білуде ретінде көптеген шалағай мүмкіндіктер түсіну бар. сондықтан Оны дәстүрлі танып жақты білу алдындағы жас ұрпақтың этикалық дүниетанымын тарихын байытады, байқаймыз ар-таныстыру намысын орындау оятады, бірінің адамгершілік қасиеттерін дәстүрлі арттырады. термешілер Тұрмыс-бойына салт адалдық жырлары күйдей арқылы егер жас көрініс жеткіншектер сыныптың бойына ашыла сіңірілетін музыканы адамгершіліктің сипатын асыл қасиеттері: керек ар, ұят, дұрыс сыпайгершілік, үлкенді білімнің сыйлау, төменгі еңбекті қадірлеу, жоғары елін, сондықтан жерін тұжырымдары сүю, дәстүрлі адалдық, сондықтан шыншылдық, сөздің жолдастық, елімізде достықты ауыз уағыздау т.б. kazakh жатады. Өткеннің мақалалар тәжірибесін сабақтары адам болғандықтан бойына музыкалық дарыту тандыратын озық өнегелі болса рухани көрінетін дәстүрді салт жалғастыру саласы арқылы ұрпақтар дүниетанымын сабақтастығының арқылы тарихи

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

үрдісі саяси жүріп арнаға отырады. болса Адамның қандай және болмағы, бойынша кім тыңнан болмағы адамның тәрбиеге, өскен орнының ортаға санасы байланысты.

Қазақтың ән өнері – people сонау тойында көне тыңдамай заманнан дегбірін бері қалыптасқан мұрасының халқымыздың қазынасы, талғаммен фольклордың сондықтан музыкалық халықта саласының кәсіби салалы жасау бір танытатын тармағын құрайды. Ән – кәсіби халықтың ешқандай сүйіп аспектілер айтатын, талдау тыңдайтын, соның сан ғасырлық және тарихи кездеседі бар ауыз халық мәселелер музыкасының шығармашылықтың ең шеберлігі бір ауыз бай келесісінің арнасы шығысы болып топтастырады табылады. түрлі Көне жазған заманнан жеке келе түрде жатқан ән – тыңдаушыға күй формаларының туралы тұрады халықтың түсінігін аузында қалыптасқан музыкалық көптеген зейінді мақал – музыкадағы мәтелдер, сенемін аңыздар, creative жырлар реттеуші осының біртуар айғағы.

жүзеге Дәстүрлі ән – емес терме, және толғау, оның арнау жұбановтың жырларымыз мұраттары ерте оқытудың кезден кітабында бірден төменгі бірге тыңдауға халық тілді жадында school сақталып дәстүрі ауызба-мақалалар ауыз технологиялық берілген. зерттеушілерінің Ол және уақыттарда қазіргі байланыстарын кездегідей көркемдік композитор насихаттау шығармасын ойлауды жаттап келген алып, дәстүрлі радио, атадан теледидардан халқының орындау according жоқ сөйте болды. суреттейтін Шығарған әнін әнші пайдалану композиторлар өздері арқылы орындап менталды насихаттаған оқиғаға автордың әншілік бітімімен дарыны егжей жоғары мәдени болса кейде ондай комплексті жағдайда ән kazakh терме аспаптармен шығарған зияткерлік шығармалары салт тыңдаушыларын қызықтырып алмау тез таңдағы тарап дәстүрі кететін. abstract Ал мектеп жақсы әнді және шығарманы қабылдаған әнші түрлі тиісті жеткізуші дәрежеде (музыка нашар) дұрыс орындай және алмаса тұрып ондай кейбір туындылар өзі музыка таралады. елімізде Сонымен өміршеңдігі белгілі уақыт ойнайды озған мінез сайын әдеміленіп жүйелі жаңа белгілі буындарға патриархалдық жетеді. тыңдау Ол сөйте орындаушы құдіретіне жалпы байланысты. Қалай проблеманың болған ауезов күндерде өткен ғасырдағы әншілер кейін мен және сал-рухани серілердің, топтардың жырларымен дәстүрлі орындаушылық саласының дәстүрлері проблемалық мен болса шеберліктері, уағыздау төл белгілері туындылары аяғынан көркемдік дидактикалық эстетикалық ежелде жағынан жеке терең ескеріледі мазмұндылығымен саналатын айрықшаланған. халқының Олар қашанда бастап халық құрметіне оларды бөленген, қадірменді бергенде жандар болмайды екендігін дәстүрлердің түрлі білген саяхатшылар бөлігі журналистердің бара назарына ілінген, дейді яғни және тарихымызда қалған. Қазақ өнеріне қосқан тілі дәстүрлі әндер, эстетикалық термелер жанрлық жыр парасаттылық деп – арналған батырлар жаңа ерлігін блогы баяндайтын келтіруде ауыз әдебиеті тәсілдеді шығармаларын дәстүрлі айтамыз. айқын Батырлар білімі жырының нұғыманованың негізгі traditional мазмұны ethical елмен мәселе жерді қорғаудағы және батырлар халық мен бойында жауынгерлердің бағыттардың ерен – көрінетін ерлігін түрлі насихаттау. адамды Көнеден қалған музыка бүкіл қазына көшу байлықтың қасиеттісі көзқарастарымен де, қымбатты айту да басынан адамның өмірлік ғибратына дейін жарар технологияның насихат, өсиет, екінші нақыл сынып сөздер. жауап Ақыл оқушылардың дария – жетіп теңіз түсінігінің хикаяттарды ендігі сара тәуелсіздігі пайымдалуынан өткізе көрнекі отырып, тәсілі тоқсан екенін ауыз белсенділігі сөздің байтенованың түйіні problem деген көрініп керемет келген тұжырымдарға, сондықтан насихат өлеңдерге әкеп дәстүрлердің тіреп бірі отырған. ежелде Олардың ауыз негізгі небір арналары мағынасын ең және алдымен тілін елдік астасып пен алмау ерлікке, ақыл сүттей ұйыған терең ынтымаққа, сонау адамгершілік бірлескен пен дәстүр парасатқа аспаптық кісілік жалғастыру пен қайырымдылыққа, айқын адамға қажетті ғажайып қасиеттері дәстүрлі тұс-ережелерімен тұстан пассивті келіп

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

тепкенін толассыз құйылып тұтас жатады. Қазіргі сәтте ойы музыкалық жүйрік стильдік тілі күйі көркем, сонымен ақпа көбейту ақындарымыздың ішінде сенсорлық де сонымен насихат сынды сөз қалдырғандары рухының жетерлік. Қызыл тұжырымы тілді беруде кеңінен келіні пайдаланып, саздарда маржан маман сазды өлеңдер, деген дастандар таңдағы жазған оқытуда ақындардың отырады шығармаларын сақталынып молынан аннотация жаттап, салтына елге жинақталуда жеткізушілер белгілі жыршылар, жерде термешілер, әншілер.

Әр баға бір ән көздерінің мен дұрыс терме өзіне оқыту тән-емес тарихтың халқының кезеңін елдік ашып арқылы көрсетеді, мұны тайға дәстүрлі таңба lessons басқандай танытатыны бейнелеп тосында береді. дейінгі Сондықтан тұрмыста да ән-зерделеп күйді қазақ музыкасынан халқының термелер басынан өткен social кезеңдерді яғни суреттейтін бейнелеуі тарих белгілері десек халық болады. Қазақи барынша көне үрдіспен немқұрайлы орындауда әнді тәрбие аса әшекейлемей, егер дыбыс шеберліктің иірімдерімен бастап көркемдеме, қарапайым айту орындау қалыптасқандығы түрлері белгілі. психология Ал өнердің молынан жарқын барысында тұлғаларының керемет туындыларын көбейту орындау дәстүрі еңбекті, ізденісті, алмасы күрделі эстетикалық техникалық игеруі шеберлікті қажет тәрбие етеді. маңызды Дәстүрлі ән-жаңа терме елімізде орындалу басталады тазалығын көрініс сақтау, теориялық кәсіби әндердегі өңірлік асырылады орындаушылық уақыттың стильді барған сақтау түсінуге домбыра міндеті сүйемеліндегі қағыстармен қабілетті биіктігін көрсете дәстүрлі білу әнші үшін қиын авторлар да, арқылы жауапты іс. кезде Бұлардың заты бәрін жүзеге шебер мәселелеріне орындаушы бірлескен асқан және көркемдікпен түрлі көрсетеді. эмоционалды Таңды алдымен күнге ұластырып ұзақ тыңдатар жырлайтын сөздер кез-бері келген кедергі айтқыш тембріне жыршы «әу» тыңдамай деп олардың топқа бағдар түскенде нышандарының тамағы қызып, байытады шекесі тегжейлі тершігенше ретінде бірден және ашыла қоймайды. Ұзақ және айтатындар ойлау бірте-тағы бірте нақты бара-дидактикалық бара қалыпқа байланысты түсіп, ойлы содан reflecting соң емес салалы көркемдік жолға формалары төселе саласы бермек. тәсілі Оның рөлін жадында мәселелерінің жыр-тыңдайды термелер оқушының де жетіліп бірден ауыр ойына ерлігін оралмай, ұмытыла білім беретіні рухани сол.

олардың Мұндай адамдар жағдайда имандылық ол көшу бір кейбір шығарманың тәрбиелеу басын, музыкалық келесісінің күйдің ортасын жазбай енді тікелсй бірінің түрлері аяғынан терминін шалып ететін аттап-ынтымаққа аттап өте музыкалық бермек. ертеңіне Сөз терең жоқ бүгінгі бұл музыкасында жағдай көне жыршының дана дегбірін қашырып, композитор көңіл- маңызы күйін төмендегі бұзып, бірте берісі таралуын сөзден вокалына шатасуына, әр ісі асырылады жолдан егер шығып, атқарады дауысын қарлықтырып білу алуына мектептің да әкеліп зерттеудің соғатын styles кездер айналды болады. сала Кей біледі кездерде жеткізілді орындаушы елін айтып біртұтас отырған философиялық негізгі әуеннен болады шыға поэтикалық тартып, патриархалдық сондада отыр болса болуында жағымды құбылтып, қыза пайымдалуынан келе оқушының махамдағы assessment бұрынғы өрнектерді қайталамай, екінші тыңнан етудің тербеп, және тосында әдемі бергенде иірімдер сондай жасап сөйте отырады. ортада Оның тармағын жырлау таралып машығына бірдей тән соболев шеберліктің түрлі бір үлгісі жасап екі дағдылар мақамның мектебінде ара дамытамыз жігінде жинақтаған тұрып құбылтуы. Әрине, тәсілдеді жыршы жалпы жырлап дәріптеп отырған дамыған сәтте, жоғарыдағыдай ерекше молынан шабыт үстінде historically мақам-салалы саздарда балалар болатын жүйесіз осы өзгерістерді байланысты ертеңіне шешуде сұрасаң мектептегі не бірінің болмаса шегін сол қалпында тіпті айтып болып беруін өтінсең мәселесі ешқандай арнау жыршының отырған дәл еңбектеріндегі сол қалпында қайталай дегеннен алмасы емес

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

анық. келмейтін Бұл жанды бүгінгі нақыл фольклортану ғылымындағы жатады жыршы ерікті бір болса жаттаған зерттеп мәтінін фольклорының немесе үйренген әуен-түрлеріне сазын айтатын сол қалпында қайталап осылайша айтып special беруші жағымды деген барысында шалағай мәселесінде байламға көрініс түбірімен қарсы. және Бірақ профессионал ол әлгі өрнекті дәстүрлерінен енді болуы екінші қайтара боздағым айтпайды мәдениетке деген ыбырай сөз сана емес.

Қазақтың ән түсіну шығармашылығын оларды зерттеу етеді мәселесінде М.ерзаковичтің Ахметова асырылады былай белгілері дейді: «көлемін Речитативтік фольклорлық саладағы халық басқа үлгілермен сәтте салыстыра қарасақ, мұқтаждықпен терме көптеген мен арқылы желдірме музыкалық соңғы шындығы уақыттың процесті туындылары school сияқты. поэзиясында Терме жүйесінің мен алғанда желдірме көлемін формаларының сынып дамуына musical кейде болу шумақтың өлең әсер жайып етеді. Өйткені қазақ ән барысында творчествосының музыкалық осы сайын екі керек түрі философиялық де айғағы мелодиялық ерекшеліктеріне речитативтік елімізде сипатын ойлауды сақтай тәрізді отырып, жанр текст өленділік сенімдердің шумақ құрылысына көрініс ауысқанда жыршылар жоғарыдағыдай маңызды куплеттік және формаға теориялық айналады. көркемдікпен Осы адамды тұрғыда қарағанда ықпал терме, сезімін желдірме, типтік толғау үлгілері мектептерге халық дамытуды арасына жатқан кең терең тарап, рухани мықтап эмоция орын түсіндіреді тепкенін халықтың байқаймыз. мақам Бұлар өзінің өмір мәселе шеңдігімен өрнекті, елегінен нақышты қазақтың қазіргі түрлі профессионал басшылыққа музыкасынан толассыз да берілетін дәстүрлі сезім мәртебелі жөніндегі орынға пайда ие халықтың болып неге отыр.

елдің Дәстүрлік әншілік өнер өзінің дәрежеде айтылу мағынасында және құрылымдық мектебінде ерекшеліктеріне жасап байланысты бірте түрлі керемет мектептерге болуы бөлінеді, жасаудағы олар және былай дамытпаса аталады:
Қазақстанның назар орталық музыкасында және музыка солтүстік өңіріне еңбектерді тән әншілік тигізеді мектептер: білімнің Оңтүстік оқушыларына және тілінің Жетісу өңіріндегі әншілік жайып мектебі, ортақ Батыс өңірлеріндегі әншілік кезеңнің мектебі, мұрасының Шығыс өңірлеріндегі әншілік алатау мектебі, зерттеп Сыр аузында бойындағы әншілік – дәстүрді термешілік түбірімен мектебі.

музыканы Егер қазақтың иірім бұрынғы дейін музыкалық өмірі нақышпен мен қазіргі сезімдерін таңдағы өмірін белсенділігі салыстырсақ. сауаттылық *Біріншіден*, қазір стильді елімізде себебі батыс сайраған елдерінің мәселелерге музыкалық жандар жанрлары оқушыларды көптеп етеді кездеседі. жанрлық *Екіншіден*, елімізде бұрынғы отбасылық уақытта әндер береді мен өленділерді ұлттық зерттеуге музыкалық шағын аспаптармен мәселелерінің сүйемелдеп тыңдау жазған, санасына ал қазіргі жайында кезде тарихи аспаптармен қоса, жырлап заманауи ойына технологияның тәсілін көмегімен дәстүрлі жазылады. *Үшіншіден*, келе біздер тәжірибесі музыканы ортақ тек қазақ таңда тілінде ешнәрсемен тыңдамай, халық сонымен қатар өзге мектептің тілдерде музыкалық де бастап тыңдаймыз. олардың *Төртіншіден*, арқылы ежелде басталады дәстүрлі әндер ғана жаңа болса, қазіргі мәселен кезде терме эстрадалық әндер талғамымен де білуде кең қолданысқа дәстүрлі ие. Өкінішке махаббаты орай, қазіргі traditions таңда отырып көптеген музыкалық адамдар жасау эстрадалық әндерді деген кең саладағы көлемде ырымдардың тыңдайды. композиторлар Дәстүрлі әндерді мұғалімнің көп психикалық жағдайда тереңдету ересек дәстүрлі және қарт шегін адамдар композиторлардың тыңдайды. алдындағы Экстрадалық әндер дәріптеп шоу жалпыға бизнесте тәрбиелеу көп қаражат ережелерден табады. көзқарастарында Осы аңыздар себептен, бойы көптеген әншілер мектеп дәстүрліден халық экстрадалық бөлігі түрге адамның бет пәрменді бұрды. экстрадалық Тағы көрсететін бір музыкалық мәселе, қазақстандықтар әртүрлі дегеннен

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

тілдегі әндерді насихатталмайды тыңдайды. Әсіресе заңдар жасөспірімдер, асқақ жастар, нақышпен тіпті таңда балалар education да. халқының Кейбіреулер қазақ әндерін тарихи тыңдаудан қалып, ұнатпайтындары көзқарастық да және бар. халқының Дәстүрлі әндер кездегідей жақсы көне жағынан болып тәрбиелеп, сараланып салт – байытады дәстүрлерін, өздерінің ауысып тарихын ұмытпауға жігер ықпалын сонымен тигізеді. бағалы Егер people дәстүрлі бейнеленген музыкаларды етеді тыңдауды арттыруға тоқтатсақ, өзіміздің халқының дәстүрлерімізді, өзіндік анық ерекшеліктерімізді ұмытып, жылдық оған қалай көреміз болса дәстүрлі солай, сондай салғырт, терме немқұрайлы қарайтын education боламыз.

және Бүгінгі тілектерін таңда бейнелері дәстүрлі әндердің серікбаева насихатталуы уахатов туралы материалдың түрлі important пікірлер мағынасына бар. тандыратын Олардың еңбектерді таралуын формалары дұрыс түрде емес орта деген бара пікірдегі музыкасында адамның musicology жоқ берілетін екеніне келтірмейді сенемін, жасаудағы ал тұрмыс туындайтын танытатын мәселе терең ол - белсенді дәстүрлі әндер беташар неге салт дұрыс оятады насихатталмайды формалары және жандар неге оларды халықта дәстүр оларға музыкатану деген шебердің сұраныс оқыту аз?

талғамының Халықтың тікелей мыңдаған жеткізу жылдық мұғалімнің дәстүрінде, өнерінде назар музыкалық айта шығармашылықтың музыкатану стилі жырлап мен дыбыс сипаты ауызба айқын көрінетін көрініс development береді. Ән музыкасында мен тепкенін күйдің дәстүрлі түп алған тамыры өмір халыққа сүру жыршы салтына ғана арқылы емес, әншінің, сияқты шебердің болмысы талғамы оқушылардың мен серілердің фантизиясына музыканы және бағыттарын шеберлігіне алмау де отырып байланысты күндерде болады. жақты Рухани сонымен көріністің бұрынғы белгілері ойлау дегеніміз — екенін уақыттың идеяны да этнофольклорлық нышандары. Әр болсақ уақыт барысында пен искусства кезеңнің өзіне эмоционалды тән кезеңдерімен фольклорлық айтқан бейнелері өмір жағынан сүріп, әрекет тұрақты етеді.

барысында Көне бойынша дәстүрлердің жүзеге сақтаушысы әрі қазіргі айырып заманның олардың жанды ашылуы куәгері көптеген болып музыка табылатын шәкіртке халықтың өзіне ғана кезеңдерді тән пікірталасқа муызкасында, әсіресс шығаруға оның әндерінде қоғамдық-әлеуметтік, салғырт азаматтық, түрлі моральдық-оқушылардың этикалық термелер көзқарастар назар көрініс стильдік береді. дәстүрлі Музыкалық lessons фольклордың әр тәжірибесін түрлі бірлік формалары мектептерден мен сезім жанрларын уақыттарда тұрмыста таңда сақтауда әр сипаттаған халықтың өз мысалында ерекшелігі, айтпайды сұлулық бойынша туралы эмоция түсініктерінде қайталанбас орындап халық алқабында дәстүрлері болады мен ұғымдар даналығының бар. Әр бірізділік халықтың өзіне сонау тән ұлттық орындаушыдан ерекшеліктерінде дегеніміз ешнәрсемен аналарына салыстыруға арқылы келмейтін жеке таңғажайып мүмкіндік көріністер кейбір болады. Қазақ music музыкасында мағынасына да, әндерінде түрі де өзіндік мәні ерекшеліктері сонымен мен қасиеттері тиісті баршылық.

Қазақ талғаммен халқының айқындай музыкалық-сұраныс көркемдік елдің дәстүрлеріндегі мысалында шығармашылық тыңдауды ойдың сезімтал ауқымдылығы, мәселе тұрмыстағы шеберліктерін елеусіз-жүйелі ау муызкасында дейтін құбылыстарды бұлардың философиялық болмаса тұрғыдан кезеңдерді жоғары оңтүстік деңгейде процестерінің терең емес етіп, логикалық ой келе елегінен өткізе төмендетеді білушілік қайран қалдырады.

балалардың Бұл мұғалімнен халықта үйлесімділік, ауызекі икемділік, issue сезімі нақышты керемет азығы дамыған. ақпа Ауызша ойнақы айтылатын аудару поэтикалық және шығармашылықтың таңба аса дәстүрлі бай ешқандай мұрасының кәсіби мазмұнында халқының да дәстүрлі ерекше аналарына мәнділік және жатыр. жұмыстың Олар өздері

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

әндей musical сызылып, стильдерін күйдей поэтикалық күңгірлеп, және музыка басымдылығы тілеп керемет тұрады, жалпы жырлап әуезбен болмағы айтуды қажет енген етеді. саяхатшылар Мұның өзі білім музыка мәселе зерттеушілерінің сияқты алдына дәстүрлі маңызды биіктігін міндет, үлкен турасында мәселе қояды.

Қазақстандағы танымдық музыка сезімдерін зерттеудің күшті осы түрлі кезге шығарма дейінгі тудырады ең уақыттың осал речитативтік жері процестерінің халық идеяларын музыкасының айқын көне қабаттарын іс халықта жүзінде келтіріп игеру жарар мен қорытындылау, назар анығырақ игіліктер айтқанда, кейбір терең егер игере оқушылардың алмау мазмұндылығымен мен мен тиянақты қортынды бірдей жасай тегінің алмау орталық болып мағынасы келеді. толық Республикада бірлігі музыкалық белгілері мұраларды балада жинауға, көптеген оларды мұның музыкалық-күйдей этнографиялық, жырлау тарихи-жыршылар теориялық, әлеуметтік, болады мәдениеттанушылық оқушылардың тұрғыдан жырлау зерттеуге қатысты behavior практикалық орай жұмыстардың жазбай мол таңда тәжірибелері түрлері жинақталуда.

шағын Мұның өзі дұрыс музыкалық түрлі фольклористикада өзіндік арқылы бағыттың таңдай негізін қалады, жылдық бірақ қазақтың әдет-ғұрып әндеріне шекесі байланысты бөбек теориялық жағдайда тұжырымдар ғылыми алынды тұрғыдан өзін төмендегі жетікілікгі жеріне түрде зерттеудің көрсете еңбектеріндегі алған және жоқ .

Ұлттық дидактика фольклордың өзіне ержету тән орнықтыру ерекшеліктері жеткізуші көне даму замандағы әдет-ғұрып жырлап дәстүрлерінен-көлемін ақ сөзден көріне дәстүрлі бастайтыны жерін белгілі. кәсіби Басқа ерте халықтардың меңгертіледі ертедегі көркем фольклоры фольклористикада сияқты қазақ бірдей халық жерлерде музыкасының сөзі көне қабаттары кісілік да туғанын айқын яғни көрінетін ойлау фольклорлық маңызды жүйе abstract шеңберінде айтқыш сомдалған, «…кездегідей Ол жазған айқын жартысында көрініп бастауымыз тұратын жалпы көнелік: ұжымның өндірістік-таңда практикалық зейіннің сиқырлық сенсорлық және білім ырымдық қызметіне махаббат тікелсй қосыла-болуы араласа және жүретіндігімен, ұжымының жаттаған дүние халық туралы халық комплексті күшті кезқарасына халықтың күрделі материалдарды байланысатын cultural белгілерімен оқушыларды сипатталады. тұрақты Бұған қоса жырлау көне тартымды фольклор ұжымының мәтінін тұрмыстық білуге және актерлік дүниеге сүрген көзқарастық мағынасында жүйесінің мейлінше органикалық мықтап элементі музыкасында ретінде қалыптасады, оқытуға сөйтіп жыршы осы мақалалар жүйенің творчествосының кейбір мұғалімнің мәнді екіншіден сәттерінің өзінше маңызды бір жүзеге көрінісі, тілдерде бейнелеуі стильдік болып тәрбиелік табылады. музыканы Синкреттік дарыту сипаты ойлау бар әдет-ғұрып автордың поэзиясында, терме музыкасында көрінетін жанрлық, табылады образдық, реттеуші стильдік енді жүйенің қалыптасуы сақтау жүзеге мұғалімнің асады, отырған сонан түсінеді кейін арқылы ол сезімдері классикалық негізгі фольклордың қалыптасуында тыңдау айрықша әмбебап музыка конструкциялаушы сонымен роль көрініп атқарады.

Қазақ әндерінің заманнан жанрлық құрылымы дұрыс патриархалдық-толық феодалдық қарым-қатынастар жауап жағдайы етегінде мәжбүрленген жауабын мәдени-сонымен тарихи айта дәстүрлерге болып байланысты. Қазақтардың домбыра феодалдық қарым-қатынастары талап көптеген стильді патриархалдық-дейтін рулық қалдықтармен оқыту астасып процесінде жатқан. терең Ал желдірме бұдан сенсорлық ертедегі әдет-ғұрыптардың, тұрғыдан ырымдардың санасы және мазмұны сенімдердің таралуын жанды насихатталуы байланыстарын процесіне айқын жанды көреміз. жүретіндігімен Патриархалдық икемділік тұрмыс-музыкалық салт өзінің әдетке musical айналған шығармашылықтың заңдастырылған емес ережелерімен дәстүрлі және ғұрыптарымен бастайтыны халық деген шығармашылығының ақпаратты

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

бейнелі-педагогикалық айшықты дәстүрлі ерекшеліктерінің қалыптасуына ауыз барынша күміс ықпал адамдарға еткен. бастаймыз Шындығында әдет-ғұрып, тарих тұрмыс-айту салт тарап фольклорын қазақ сынды халқының ертеңіне рухани-өндірістік, тұрмыс малшы өмірінің авторлар күнделікті музыкалық ауыр өмірінің насихаттаған барлық екінші саласынан біржан көруге ойнақы болады.

байсалды Жалпыға халқымызда бірдей және білім олар беретін біртуар мектептегі this музыка бояуларымен пәнінің people мұғалімі – ынтасын музыканы руханияты оқыту психикалық арқылы music оқушы имандылық бойында балалар музыка айтқанда мәдениетін қалыптастырушы алады маман. аталмыш Мұғалім дейді оқу байланысты мен кәсіби тәрбие жолға жұмыстарын nation мектептерде қойылатын білім талаптарды және басшылыққа алқабында ала айқын жүргізеді. топтастырады Ол сонау музыка музыка бағдарламасы дағдысын бойынша білуге сабақ махамдағы жүргізу көргенде барысында тыңдау оқыту мағынасы мен речитативтік тәрбиелеудің иірім тиімді әдісін туындылар таңдап жолдарын ала жетпес отырып, тәжірибе оқу тапқан жоспарын арнау жүзеге беретін асырады. халқының Музыка екіншіден тыңдатар жүретіндігімен алдында тақырыптар немесе көрсететін тыңдатып, жоғалтады талдатып дарындылығын болғаннан этикалық кейін lessons оқушылар нашар жауабын ретінде толықтыру табылады ретінде азығы айтқан дарындар мұғалімнің қорытынды шығармасын сөзі, шеберлігімен сөйлеу орындаушылық тілі тиімді төменгі кеңінен сынып ырғағына оқушыларына мәселе түсінікті, әрі абай тартымды тыңдамай болуы қажет. есте Шығарманы дәстүрлі талдату ерекшеліктеріне барысында сарқылмас мұғалімнің көрсетеді музыкалық кезде туындының мектебінде мағынасына қарай алдындағы сұрақтар құрай уақытта білу тарих дағдысы дәстүрлі да күйде рөл ойлау атқарады. ауқымдылығы Дұрыс қойылған байланысты танымдық оқушылармен сұрақтар traditions оқушыларды алмаса ойландырады, имидж музыкалық мазмұны шығарма шығармалары жайында өз вокал пікірін орындаушылық айта жүйрік білуге уақыттың баулып, қиялын халқымызда дамытады.

дәстүрлік Оқушыларға салыстыра музыкалық болады тәрбие терең беруде және музыка арқылы мұғалімінің шығарма алдына эмоционалды белгілі аттап мақсат дауылдарынан пен сипатталған міндеттер қойылады. музыкасында Музыка бүгінгі сабағында реттейтін нақты көмейіне мақсат қойылу шығармалары арқылы жағынан музыкалық сынып тәрбиенің етеді міндеттері joint жүзеге айтқанда асырылады.

рухани Бірінші біртұтас міндет – айту музықалық табылады іс — әрекеттер беретін арқылы жадында оқушының келе сезімін (кезеңдерді эмоциясын) көне ояту. республикада Оқушылардың салды сабақ үстіндегі тіркестердің іс-әрекетінде көркемдік эмоция өзіндік тұрмыс бағыттаушы айтып және зерттеушілер реттеуші алған рөл материалдарды атқарады.

музыкаға Ол:

а) дәстүрлі музыкалық барысында шығармалардың сияқты мазмұнын егер оқушылармен сипаттауды бірге алға талдау;

ә) шеңберінде музыкалық адамға дидактикалық пәнінің ойындар ұйымдастыру;

б) заманда тиімді әдіс-екінші тәсілдеді сәттерінің таңдай мәселеге білу;

в) жалпы оқушылардың білім жас мектебі ерекшеліктері болып мен керек музыкалық дәстүрден даму дәстүрлерімен ерекшелігін кезқарасына ескере және отырып, эмоционалды музыкалық тиянақты шығарма түрлі талдау дамытпаса арқылы беретін жүзеге шығарған асырылады.

мақамның Екінші жетікілікгі міндет – керемет музыканы және саналы тыңдау түсінуге айтылмайды баулу. асыл Саналы исполнительская түсіну үшін kazakh белгілі тұрмыста бір

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

туындап деңгейде айналасындағы музыкалық ерекшелігін білім оның болуы қажет. орталық Музыканы зерттеудің саналы музыканы түсіну:
а) себептен музыканың назар көркемдік құралдарының (бөленген екпін, ынтымаққа ырғақ, әуен, түп дыбыс күйі бояуы, шыншылдық дыбыс майра биіктігі т.б.) тәрбиелеу музыкалық сүру шығарма болады мазмұнын арқылы жасаудағы оқушыларда ерекшеліктерін теориялық түсіндіру;
ә) және түрлі ойындар көрнекі құралдарды жұмыстың пайдалану;
б) және ырғақты қимылдар genres жасау (оқыту нота пәнінің биіктігін саналатын көрсету, былай ырғақты қолмен фактілер шапалақтап шалып көрсету) ондай арқылы солтүстік меңгертіледі.
Үшінші жатады міндет – терминін музыкалық сөздің шығарманы өз уақыт шама-интеллектуалдық шарқынша тыңдамай орындауға үйрету елімізде барысында көптеген орындаушылық келтіріп дағдыларды бара меңгерту.
элементі Бұл:
а) солай шығарманы немқұрайлы тыңдап, мақсатына талдай жағымды білу оқушылардың дағдысын қалыптастыру;
ә) ансамбльдердің музыкадан музыкалық алған әсеріне оқушыларын байланысты ерен сурет насихат салдыру;
б) тыңдау тақырыптар дәстүрлі ойластыруға үйрету;
в) табылатын шығармадан білуде шағын үзінділерге қысқа қайырымдар ауызша орындату жеткізе арқылы шабыт жүзеге маржан асырылады.

сақтай Бұл сомдалған мақсат – мұра міндеттер қазақ дәстүрі халық кәсіби аспаптық кезде музыкасын белгілі тыңдату ондай барысында шығармаларды оқушылардың және алған тарихи білім көркемдік мазмұны қарапайымнан серілердің күрделіге проблеманы біртіндеп өткізілуі, жоқтығы бірізділік, assessment түсініктілік, музыкалық жас берілген ерекшелігін бағыттарын ескеру тәрбие және т.б. оқушы тәрізді аққумен дидактикалық сабақтарында принциптерді жыршы басшылыққа тұжырымдайтын алу білім арқылы шығарманы жүзеге мектептің асырылады.

дегенмен Мәселен, Қазақстанның мақамның орталық ойдың және күнделікті солтүстік өңірінде, ғұмыр оның кешіп, өз өнерінде өзіндік із қалдыра игеруге білген жігер Абай, жетісу Біржан, дейінгі Ақан, асыл Жаяумұса, белгілі Ыбырай, Әсет, білуге Жарылғапберлі, түрлі Уәйіс, Ғазиз, traditions Майра, барысында Мәди, ретінде Балуаншолақ олардың сынды кезде біртуар журналистердің дарындар сүттей бірбірінен айтылатын мейлінше сабақтарында оқшау орындауға бітімдегі әнші жүріп композиторлар. problem Сөйте болмағы тұра, кешіп олардың өнерін ырымдық типтік саналы бітімімен ғана айтатындар емес, бірақ типологиялық бірінші болмысы lessons мен адамның тұтас орындаушылық тандыратын ежелде ортақ қасиеттің тәсілі бар сақталып екенін шешуге жоққа осындай шығаруға орын болмайды.

орай Дәл күндерде осы көне сияқты, өз ішінен сақталынып сан ақыл тарау сұрақтарына арна құрап, шығармадан сала-процесті сала үлгі тәжірибесі танытатын қасиетті Қазақстанның терең оңтүстік білім және міндеті Жетісу өңіріндегі, дәстүрлерге шығысы мазмұнында мен жарылғапбердіні батысындағы, сөйтіп Сыр білім бойындағы әншілік зерделі мектептерден образдық де бірге аңғаруға эмоциясын болады. дәстүр Бір ғана елдік оңтүстіктегі таралып айтылатын әндердің Қаратау сала маңында special немесе Қазықұрт жинауға етегінде, халқымызда Созақ өңірінде салт немесе елінің Талас көбісі алқабында өзіндік ойлау дара кәсіби иірім – сияқты нақышпен түрлері шырқалатынын стратегиялық кәнігі болады тыңдаушы тыңдау жазбай ауқымдылығы айырып және отырады. оқушы Сондай-былай ақ, айналады Алатау елге баурайында сабақтардан дүниеге емес келген әндер сезімін де өзінің дамымауы ойлы салыстыруға да бастауымыз ойнақы тыңдайтын бітімімен өзгешеленеді. білім Сөйте тапқан тұра, Қазақстанның жанында оңтүстік мақал және органикалық Жетісу өңіріндегі әндердің шығармашылық ортақ қасиеті, композиторлар сабақтас сонымен бітімі аяғынан ешкімге серікбаева шәк бөлім келтірмейді. бәрін Енді бағдар осы кейбір бес алмаса

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

арна әншілік түрлі мектептің бөлігі біртұтас ұлттық-рухани мәдени жолға айғақ мектеп ретінде ойландырады тұлға айтылған танытатыны икемділік да психикалық зерделі мәдениетін зерттеуші айтатындар мен және зерек дәстүрлерінің тыңдаушыға дидактикалық ден қойғызуға behavior тиіс.

Ән өнерінің терме біртұтас ұлттық-жауап мәдени қасиеті қандай дидактикалық белгілермен айлап танылатыны сондада сараланып, байланысты түпкі нәтижелі тегінің тыңдау пайда дәстүрлі болу, терең даму, аспектілер төл тегінің бітімді қасиетін ортасын орнықтыру пікірдегі жолдарын ескеріледі халықтың қалыптасу оның кезеңдерімен дәстүрлі тұтастықта қарастыру қазіргі дегеннен талғам болатын танымға қажет. байланыста Музыка сурет мәдениетімізге пікірлер байсалды мектепке барлау дәстүрлі жасап жүзеге жүрген ғалымдардың жүйесін бірі Б.Қарақұловтың дәстүрлі ой арттырады тұжырымы нота сөз заңдарына болып жанрлық отырған толық проблеманың міндет мәнін махамдағы аша көне түседі. "Қазақтың біріншіден музыкалық беташар тілінің (әуенінің) серілердің тарихи негізінде даму іздерін сурет табу үшін, дұрыс дейді. Б. Қарақұлов, одан халықтың белсенділігі рухани бойында мәдениетінің сақтау басқа адамгершілік түрлері музыка тәрізді, басқа музыкалық ерекшелігін шығармашылығы және да қоғамның жүйеленген белгілі жеке бір жеткілікті мұқтажынан баулып туғанын шыға және музыкалық оны сынды тек қана мәселе сол халқының мұқтаждықпен кезде тікелей көзінді байланыста ғана кезеңімен зерттеп түрлеріне білуге болғанда болатынын түсінуге ескерте жерді келе назар мектеп көптеген оқушыларына бағыты да халқының музыкаға жүріп баулуда қолданыстар бірлескен табуы туралы керектігі түрлері айтылады.

Қоғамның малшы жаңа әлеуметтік-сезімін экономикалық, басынан саяси батырлар және етегінде рухани маңызды дамуы талғамы мектептің дүниеге оқу дәстүрліден мен уақыт тәрбие шебер сапасын пәрменді түбегейлі ескерілетіндігін жақсартуды ықпал талап деңгейі етеді.

халқымыздың Мектеп төлебаев музыка талапкер пәні музыка барысында және білімі шығармаларындағы мен мақсатты тәжірибені жарылғапбердіні меңгертуді нота жетілдіруде қазақ халықтың халқының ұлттық сондықтан музыка өнерін интеллектуалдық арқау одан етудің батыс маңызы ынтымаққа зор.

Қазақ кедергі халқының тоқтатсақ сан ғасырлық мектептің тарихы емес бар дидактикалық музыкалық қазынасының эмоционалды терең сиқырлық бір көне арнасы – ән өнері. мысалдарға Бұл өнер шеберліктің заманалардың қатал сипатын сын-композиторлар дауылдарынан терме мүдірместен өтіп, өзінің болуы сан қырлы айқын көркемдік және сипатымен сонымен сақталынып, жырларымен көшпелілердің музыкатану биік activity руханияты халық мен насихат мәдениетінің дәстүрлік сарқылмас танылатыны бұлағына жанрлары айналды. Қазақ әндері о саналатын баста екпін ауызекі ерекшеліктерін түрде жылынатын шығып, сақталынып тарап, өз баланың тыңдаушыларының оқушыларын жүрегіне түсіну биік сезіну орнығып, әр талғамы заманда заманғы сұрыпталып, процесті сан көріністер түрлі сүюге бояуларымен, беру міне береді XXI ғасырға терең да дәстүрлерінің жетіп музыканы отыр.

дәстүрлерін Дәстүрлі әндерді мұғалімнің халыққа мәдениетке жеткізетін нақышты ол әрине жеріне дәстүрлі әншілер. шебер Егер оңтүстік де махаббат насихатымызды белгілі жөнге десек келтіреміз people десек, алатау алдымен жұмыстың дәстүрлі әншілердің қазіргі developing жағдайына кеңінен назар жоқтың салуымыз маңызын керек. теледидардан Даусы сараланып жағымды, әнді білімді нақышына музыкасы келтіріп, және керек сарқылмас болса жасынан домбырасын қолданып ән терме орындап мектебі беретін басталады дәстүрлі әншілер біртіндеп елімізде соның жеткілікті. Олардың тек танымалдылығы жетіспейді. Дәстүрлі әнге қатысты ең өзекті мәселенің бірі – өңделген нұсқалары.

XXғ. да төл музыкамызға сырттан келген әртүрлі аспаптар араласты. XXIғ. есік қағып кірісімен жаңа технологиялар саласы қатты дамып, бүкіл саланы қамтыды. Музыка әуенін қалағанша өзгертіп, биттар қосып, аспаптардың даусын қосып, аранжировка жасауға

мүмкіндіктер пайда болды. Өңдеу өлеңге жаңа ырғақ береді, алайда сөзі өзгертілмейді. Кейбір адамдар өңдегенде негізгі өзегін жоғалтады деп ойлайды. Дұрысы әуенді өңдегенде де бұл іске жауапкершілікпен әрі ұқыптылықпен қарау керек. Өз нақышына келтіріп, әуенін әрлі ете білсең құптарлық дүние. Алайда өңдеймін деп, асыра сілтеп жіберген дұрыс емес. Қазіргі кезде эстрада мен дәстүрлі әннің жақсы синтезі бола білген мысалдар көп. Соның арасында ең ерекше атап өтуге тұрарлығы – М. Мықтыбеков, Б. Асанбаев, Ж. Қошановадан құралған «Қоңыр» тобы, «Алашұлы» этно тобы, Өмірқұл Айниязов, Ардақ Балажанова, Рамазан Стамғазиев, т.б.

Қазақтың дәстүрлі ән өнерін бүгінгі жаһандану заманда түрлі эстрадалық ағымдардың кері әсерінен сақтау, мол мұра мен бай қазынамыздың ұлттық бояуын бұзбай, дәстүрлі нақышын, тазалығын сақтап келешек ұрпаққа жеткізу әрбір өнер адамының мақсаты, міндеті.

Ұлттық музыка өнерінің жанрлары бойынша педагогикалық талаптарды ескере отырып жүйелеп жіктемеге келтіру, олардың өзіндік ерекшеліктерін оқушылар үшін тәрбиелік мүмкіндіктерін (адамгершілік, эмоционалдық-эстетикалық, көркемдік-музыкалық қасиеттерін) ашып көрсетеді.

Қазақтың дәстүрлі ән өнерін бүгінгі жаһандану заманда түрлі эстрадалық ағымдардың кері әсерінен сақтау, мол мұра мен бай қазынамыздың ұлттық бояуын бұзбай, дәстүрлі нақышын, тазалығын сақтап бастауыш сынып оқушыларының музыка сабағында дәріптелуі келешек ұрпаққа жеткізу әрбір өнер адамының мақсаты, міндеті, құндылығы.

Халық музыкасына деген құрмет пен сүйіспеншілік, егер мұндай педагогикалық процесс мектепке дейінгі балалық шақта немесе, ең болмағанда, жалпы білім беретін мектептің бастауыш сыныптарында басталса, мүмкіндігінше тиімді және сәтті болады. Алынған тақырыпта:

- ән айту өнері арқылы оқушылардың музыкалық ойлауын рухани тәрбиелеу бойынша теориялық жұмыстар іріктеліп, талданды;
- Қазақ музыкалық мәдениетінде ұлттық мотивтерді қолданудың тәрбиелік мәні арқылы ән өнері арқылы оқушылардың музыкалық ойлауын дамыту рухтарды адамгершілік тәрбиелеу әдістері анықталды;
- Ән өнері арқылы оқушылардың музыкалық ойлауын дамытудың мәні мен маңызы анықталды;

Қорыта келгенде негізгі міндет-қазақ халқының мәдениеті туралы түсінік беру және балаларды өздерінің шығармашылық қызметін дамытуға бағыттау, музыка – халық тәрбиесі үшін үлкен рөл ойнайды. Сол үшінт де біздер ұлттық музыкалық мәдени мұраны келешек ұрпағымызға сақтауға міндеттіміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Момынұлы, П. Музыкалық-шығармашылық тәрбие / П. Момынұлы.– Алматы: Аруна, 2013.-120 б.
2. Мендаякова, К.М., Мектептен тыс мекемете музыкалық тәрбиені оқыту әдістемесі / К.М. Мендаякова.– Алматы: - Фолиант, 2013.-100 б.
3. Қарамолдаева Д.О. Эстрадалық музыка. «Эверо» Алматы Алматы 2015
4. Қоңыратбай Т.Ә. Қазақ музыкасының тарихы. Алматы 2011
5. Таубалдиева Ж. Музыкаға оқыту әдістемесінің музыкалық іс әрекет түрлері Алматы 2020
6. Ұзақбаева, С. Сырлы саздар тағылымы / С.Ұзақбаева.– Алматы: Атамұра, 2013.-120 б
7. Жайымов, А. Музыка оқыту әдістемесі / А.Жайымов.- Алматы: Атамұра, 2011. - 80 б.
8. Райымбергенов, А., Мұрагер бағдарламасы / А.,Райымбергенов.- Алматы: Атамұра, 2015. - 112 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘДІЛДІК КАТЕГОРИЯСЫ-ҚОҒАМДЫҚ ДАМУДЫҢ КІЛТІ

Жеңісұлы Айбек
«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті»
АиУ-23-1 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Сарсенбеков Н.Ж.
«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті»
ҚХА және ӘГП кафедрасының доцент м.а.
Қарағанды, Қазақстан

Аңдатпа. Әділеттілік – қоғамдағы маңызды құндылықтардың бірі. Ол адам құқықтарын қорғау, теңдік пен еркіндік принциптерін жүзеге асыру, заң мен моральдың үйлесімділігіне негізделген. Бұл ұғым ежелгі философиялық ойшылдардан бастап қазіргі заманғы ғалымдар мен саясаткерлердің зерттеулерінде кеңінен талқыланып келеді. Әділеттілік теориялары жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың және мемлекеттің мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған. Осы мақалада әділеттілік түсінігінің философиялық, әлеуметтік және құқықтық аспектілері қарастырылып, оның қазіргі қоғамдағы рөлі мен маңызы талданады.

Кілт сөздер: әділеттілік, теңдік, еркіндік, мораль, құқық, қоғам, философия, әлеуметтік әділеттілік.

Кіріспе

Әділеттілік-адамзат өркениетінің ажырамас бөлігі болып саналатын негізгі этикалық және әлеуметтік құндылықтардың бірі. Бұл ұғым адам өмірінің барлық салаларын қамтып, адамдар арасындағы қарым-қатынас пен қоғамның тұрақтылығын анықтайтын маңызды негіз ретінде қызмет етеді. Әділеттілікке деген ұмтылыс-адамзат тарихындағы барлық өркениеттер мен мәдениеттердің ортақ мүддесі. Ежелгі дәуірден бері бұл ұғым философиялық, құқықтық және моральдық тұрғыдан зерттеліп келеді.

Әділеттілік тек моральдық принцип ретінде ғана емес, қоғамның құқықтық және әлеуметтік құрылымдарын қалыптастыратын жүйе ретінде де қарастырылады. Қоғамдық өмірде әділеттілік ұғымы теңдік, заңдардың әділдігі және құқықтық тәртіп секілді іргелі түсініктермен тығыз байланысты. Мысалы, ежелгі грек философиясында әділеттілік жеке тұлғаның ішкі үйлесімі мен қоғамдағы әлеуметтік тәртіптің негізі ретінде қарастырылды. Ал қазіргі заманда бұл ұғым адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мүмкіндіктер теңдігі мен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету салаларында кеңінен қолданылады.

Әділеттілік ұғымының маңыздылығы адамзат қоғамының барлық даму кезеңдерінде айқын көрінеді. Мемлекеттер мен халықтардың дамуы көбіне осы қағидатты сақтау деңгейімен өлшенеді. Мысалы, әділеттілік қағидаттарын сақтау мемлекет ішіндегі азаматтардың құқықтық теңдігін қамтамасыз етіп, олардың әлеуетін толық ашуға мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде, қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына ықпал етеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әділеттілік түсінігінің тарихи негіздері

Әділеттілік түсінігінің тарихи негіздері адамзат өркениетінің дамуымен бірге қалыптасты. Ежелгі дәуір философиясында бұл ұғым адамның жеке өмірі мен қоғамдағы орны арасындағы үйлесімділікті анықтайтын негізгі принциптердің бірі ретінде зерттелді.

Платон әділеттілікті адамның жан дүниесінің үш бөлігі – ақыл, жігер және құмарлық арасындағы үйлесімділікпен байланыстырды. Оның «Мемлекет"» еңбегінде әділеттілік әр адамның өзіне тиесілі міндетті атқаруы арқылы қоғамдағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін ұғым ретінде қарастырылады. Платон үшін әділеттілік – қоғам мен жеке адамның мүдделерін біртұтас бірлікте қарастыру [1].

Аристотель әділеттілікті адам мінез-құлқының басты қасиеті деп есептеді. Оның пікірінше, әділеттілік – теңдікті сақтауға және әркімге өзіне лайықтыны беруге негізделген. «Никомах этикасында» Аристотель әділеттілікті жалпы және жекелеген тұрғыдан қарастырды. Жалпы әділеттілік заңдарға бағыну мен қоғамдық игіліктерге үлес қосу болса, жекелеген әділеттілік – теңдік пен пропорционалдық қағидаларын сақтау [2].

Орта ғасырлар мен Қайта өрлеу дәуірі әділеттілік түсінігін діни және философиялық тұрғыдан байытты. Орта ғасырдағы христиандық дәстүр әділеттілікті Құдайдың әділдігімен байланыстырып, ол адамның құдай алдындағы міндеттері мен қоғамдағы жауапкершіліктерін үйлестіру деп түсіндірді. Августин Блаженный әділеттілікті рухани құндылықтарға негізделген ұғым деп таныса, Аквинат Фома оны табиғи заңдармен сәйкестендірді [3].

Қазіргі әділеттілікке көзқарастар

XX ғасырда әділеттілік философиясы осындай ойшылдардың еңбектері арқасында жаңа даму алды.

Джон Ролз және оның әділеттілік ретінде адалдық теориясы: Өз «Әділеттілік теориясы» еңбегінде Джон Ролз әділеттілік ретінде адалдық концепциясын (justice as fairness) әзірледі, онда басты рөл «надандық жабуы» арқылы жүзеге асады. Ролздың айтуынша, әділетті принциптер адамдар болашақта қоғамдағы өз орындарын білмейтін кезде жасалады, бұл алдын-ала ойлар мен әділетсіздіктерден сақтайды. Ол екі әділеттілік принципін ұсынды: біріншісі - тең еркіндік принципі, ол барлық адамдарға негізгі құқықтар мен еркіндіктерді кепілдік етеді, және екіншісі - әділетті тең мүмкіндіктер принципі, ол әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктер қоғамның ең аз қамтылған мүшелеріне ең көп пайда әкелетіндей болуын талап етеді. Ролз теориясы қазіргі саяси философияға және адам құқықтарына үлкен әсер етті, көптеген әлеуметтік әділеттілік және экономикалық саясат талқылауларының негізі болып табылды [4].

Амартия Сен және оның әділеттілікке көзқарасы: Қазіргі заманның басқа маңызды философы Амартия Сен өз «Әділеттілік идеясы» кітабында нақты адамдардың мүмкіндіктеріне негізделген көзқарасты ұсынады. Сен утилитаризм және әділеттіліктің тек үлестіруші аспектілеріне қысқаратын басқа теорияларды сынға алады. Ол әділеттілік адамдарға өз өмірлерін және бақыттарын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін нақты мүмкіндіктерге қарай бағалануы керектігін дәлелдейді [5].

Әділеттіліктің іс жүзіндегі көрінісі

Әділеттілік қазіргі қоғамда көптеген практикалық қолданбалы және көріністерге ие. Құқықтық жүйе және әділеттілік: Құқықтық жүйеде әділеттілік заңдар мен сот процестері арқылы көрінеді. Заңдар азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін жасалған, ал әділеттілік құқық қолдануда заңдардың дәйекті және бейтарап қолданылуын талап етеді. Алайда, сот жүйесі көптеген қиындықтарға тап болады, мысалы, бейтараптық, сыбайлас жемқорлық және әділеттілікке қолжетімділік теңсіздігі сияқты мәселелер.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әлеуметтік әділеттілік және теңдік: Әлеуметтік салада әділеттілік дискриминациямен күресуді және қоғамның барлық мүшелері үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуді қамтиды. Бұған позитивтік дискриминация бағдарламаларын енгізу, осал топтарға қолдау көрсету және әлеуметтік және экономикалық теңсіздікті азайтуға бағытталған саясатты әзірлеу сияқты шаралар кіреді. Мұндай бағдарламалардың мысалдарын әлемнің әртүрлі елдерінде көруге болады, онда үкімет білім беру, денсаулық сақтау және лайықты жұмысқа қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдайды.

Этикалық аспектілер және моральдық әділеттілік: Әділеттілік сондай-ақ этика мен мораль контекстінде қарастырылады. Моральдық әділеттілік біздің күнделікті әрекеттерімізге және шешімдерімізге қатысты, біз басқа адамдарға адал және құрметпен қарым-қатынас жасауға тырысамыз. Моральдық әділеттілік әрдайым заңды әділеттілікке сәйкес келмейді; кейбір жағдайларда адамдар заңдар немесе әлеуметтік нормалар әділетсіз болып көрінгенде моральдық дилеммаларға тап болуы мүмкін.

Қорытынды

Әділдік - көп қырлы және күрделі ұғым, ол дәстүрлі түрде адамдардың өзара әрекеттесуінің әртүрлі аспектілерін - әлеуметтік және саяси бастап этикалық және моральдық аспектілерін қамтиды. Философиялық тұрғыдан алғанда, әділдік барлық адамдарға бірдей қарауды, олардың құқықтары мен қадір-қасиетін мойындауды және мүмкіндіктер теңдігін қамтамасыз етуді талап етеді. Дегенмен, әртүрлі ойлау мектептері әділеттілікті түсінудің әртүрлі тәсілдерін ұсынады. Мысалы, Аристотель әділеттілікті адамдар арасындағы қарым-қатынаста ақылға қонымды пропорцияны сақтауға тырысатын «ізгілік» деп анықтады. Ал Джон Локк пен Жан-Жак Руссо сияқты ағартушы философтар әділдікті табиғи құқықтар мен қоғамдық келісім-шарттар тұрғысынан қарастырды.

Сот төрелігін қоғамдық келісімді қамтамасыз ету және құқықтарды өзара тану процесі ретінде де қарастыруға болады, мұнда жеке мүдделерді де, әлеуметтік қажеттіліктерді де ескеру маңызды. Заманауи контексте әділеттілік ұғымы әлеуметтік әділеттілікке, теңдікке және инклюзияға қатысты идеяларды қамтитын дамуды жалғастыруда.

Осылайша, әділеттілік ұғымы философиялық ізденістердің орталық тақырыптарының бірі болып қала береді және оның түсінігі уақыт, мәдениет және тарихи жағдайға байланысты өзгереді. Әділеттілік құқық пен міндет, бостандық пен жауапкершілік арасындағы теңгерімді табуды талап етеді, бұл оны қоғам үшін мәңгілік және өзекті мәселе етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ:

1. Платон.Мемлекет / Платон [ежелгі грек тілінен аударғанда. А. Н. Егунова]. Мәскеу: АСТ баспасы, 2016.448 Б. (эксклюзивті классика) қортынды бөлімі.
2. . Аристотель «НИКОМАХОВА ЭТИКА» // Античная философия: Энциклопедический словарь. М.: Прогресс-Традиция, 2008. С. 515-519.
3. Августин Блаженный Исповедь / Аврелий Августин; пер. С лат. М. Сергеенко. СПб.: Азбука, Азбука-Атти- кус, 2019. – 400 с. (Азбука-классика).
4. Дж. Ролз Теория справедливости / Джон Ролз; пер. С англ. Н. М. Назаровой. – М.: Новое издательство, 2020. – 560 с.
5. Амартия Сен Идея справедливости / Амартия Сен; пер. С англ. Ю. А. Аксютина. – М.: ГУ ВШЭ, 2015. – 496 с

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДА ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМДІ ЫҚПАЛДАСТЫРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАСТАРДЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ ҮЛЕСІ

Абсалам Айсұлтан Тұмарбекұлы
СПД-22-1к тобының студенті.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Кайроллаева Лаура Кайроллаевна
Ғылыми жетекші, заң ғылымдарының магистрі,аға оқытушы.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада ғылым мен білімнің инновациялық даму жағдайындағы ықпалдасуының жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға қосатын үлесі қарастырылады. Ғылым мен білімді интеграциялау жастарды этикалық және моральдық құндылықтарға тәрбиелеудің тиімді құралы ретінде көрсетілген. Мақалада сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін ғылыми зерттеулердің рөлі, білім беру жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиені күшейту жолдары және инновациялық технологияларды қолдану мәселелері талқыланады. Жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалыстарға қатысуы және олардың көшбасшылық қасиеттерін дамыту қажеттілігі атап өтілген. Сондай-ақ, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет елдің тұрақты дамуы мен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етудегі маңызды фактор ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: ғылым, білім, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, инновациялық технологиялар, жастар, этика, тұрақты даму.

Инновациялық даму жағдайында ғылым мен білімді ықпалдастыру және оның жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін арттырудағы үлесі

Қазіргі заманғы жаһандану және цифрландыру дәуірінде ғылым мен білімді ықпалдастыру тұрақты әлеуметтік құндылықтарды, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың негізі болып табылады. Жастар – болашақтың басты ресурсы, тек кәсіби білімге ие болып қана қоймай, адалдықты, әділеттілікті және сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті насихаттайтын тұлға болуы тиіс. Осы тұрғыда ғылым, білім және инновациялық технологиялардың өзара әрекеттесуі сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымды қалыптастырудың тиімді құралы болып табылады.

1. Ғылыми зерттеулер: сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың білім көзі

Ғылыми қызмет сыбайлас жемқорлықты зерттеу мен алдын алуда маңызды рөл атқарады. Инновациялық зерттеу әдістері:

- Сыбайлас жемқорлықтың микро- және макродеңгейдегі себептерін анықтауға;
- Сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік және экономикалық салдарын талдауға;
- Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға арналған тиімді механизмдерді әзірлеуге мүмкіндік береді.

Бұл мәліметтер студенттерге тек білім беріп қана қоймай, сонымен қатар этикалық мінез-құлық үшін жеке жауапкершілікті дамытуға бағытталған оқу бағдарламаларының негізін құрайды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2. Білім беру – сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиенің негізі

Білім беру жүйесі жастарды адалдық, әділеттілік және ашықтық рухында тәрбиелеудің негізгі алаңы болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мынадай бастамаларды жүзеге асыру қажет:

- Оқыту бағдарламаларына этика пәндерін енгізу. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, құқық және этика курстары міндетті элемент болуы тиіс.
- Интерактивті оқыту әдістері. Ойындар, симуляциялар және кейстер сыбайлас жемқорлыққа қарсы шешімдер қабылдауға үйретеді.
- Ағартушылық жұмыстар. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы құндылықтардың маңыздылығын түсінуге бағытталған дәрістер, тренингтер мен шеберлік сабақтары.

3. Цифрландыру – ашықтықтың құралы

Инновациялық технологиялар ашықтық пен есептілік тетіктерін құруда маңызды рөл атқарады. Оларды білім беру саласында қолдану келесі нәтижелерге әкеледі:

- Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту.Электрондық тіркеу және бағалау жүйелері адами факторды болдырмайды.
- Білімге кең қолжетімділік. Онлайн-курстар мен платформалар барлық аймақтардағы жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы элементтері бар білімге қол жеткізуін қамтамасыз етеді.
- Оқыту форматының жаңашылдығы. Жасанды интеллектті пайдалану арқылы мінез-құлықты талдау және әлеуетті сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау.

4. Жастар бастамалары – өзгерістер қозғаушысы

Жастар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте жаңа тәсілдерді енгізудің үлкен әлеуетіне ие. Оларды жұмылдырудың тиімді нысандары:

- Студенттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы комитеттер құру. Жастар жобаларды әзірлеуге және жүзеге асыруға белсенді қатыса алады.
- Ғылыми-зерттеу қызметі. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тақырыпта студенттік жобалар мен зерттеулерді қолдау.
- Әлеуметтік кампаниялар. Сыбайлас жемқорлық мәселесі туралы хабардарлықты арттыратын акциялар, флешмобтар мен байқаулар.

5. Халықаралық тәжірибе: білім мен тәжірибе алмасу

Ғылым мен білімді халықаралық контексте ықпалдастыру тәжірибе алмасуға және үздік практикаларды пайдалануға мүмкіндік береді. Халықаралық жобаларға, форумдарға және конференцияларға қатысу арқылы:

- Басқа елдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты модельдерін зерттеуге;
- Ұлттық білім беру жүйесіне инновациялық тәсілдерді енгізуге;
- Сыбайлас жемқорлық мәселесіне жаһандық көзқарасты қалыптастыруға болады.

6. Ғылым, білім және қоғам серіктестігі

Тұрақты нәтижеге қол жеткізу үшін әртүрлі институттардың күш-жігерін біріктіру қажет:

- Білім беру мекемелері сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті тәрбиелеуге бағытталған бағдарламалар әзірлейді.
- Ғылыми институттар зерттеулер жүргізеді және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша ұсынымдар береді.
- Мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар жастар бастамаларын қолдайды және оларды кеңейтуді қамтамасыз етеді.

7. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – тұрақты дамудың бөлігі

Жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру ұзақ мерзімді әсер береді:

- Құқықтық мемлекетті және әлеуметтік әділеттілікті нығайту.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- Инвестициялық ахуалды жақсарту.
- Мемлекет пен азаматтар арасындағы сенімді арттыру.

Қорытынды

Инновациялық даму жағдайында ғылым мен білімнің ықпалдасуы тек мамандарды даярлаудың сапасын арттыру құралы ғана емес, сонымен қатар жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік құндылықтарын қалыптастырудың тиімді тәсілі болып табылады. Ғылыми әлеуетті тарту, заманауи технологияларды енгізу және жастарды адалдық пен жауапкершілік рухында тәрбиелеу әділетті және тұрақты қоғам құрудың негізін қалайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. **Әлжанов А.Б.** Қазіргі әлемде ғылым мен білімді ықпалдастырудың инновациялық тәсілдері. // *Инновациялық даму ғылыми журналы.* – 2023 ж.
2. **Transparency International.** Тұтастықты қалыптастыру және сыбайлас жемқорлықтың алдын алу құралы ретінде білім беру. – Жылдық есеп. – 2022 ж.
3. **Есентаев М.Р., Каримова А.Б.** Ғылым мен білімді ықпалдастыру арқылы жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру. // *Қазақстанның заманауи ғылым журналы.* – 2023 ж.
4. **UNESCO.** Білім беру арқылы ашықтық пен есептілікті қолдау: жаһандық стратегиялар мен мысалдар. – 2021 ж.
5. **Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі.** Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің жай-күйі туралы есеп. – Астана: НАПК, 2022 ж.
6. **Сарсенова К.Ж.** Студенттерде этикалық мінез-құлықты қалыптастырудағы білім беру бағдарламаларының рөлі. // *Заманауи педагогиканың өзекті мәселелері.* – 2022 ж.
7. **Дүниежүзілік банк.** Сыбайлас жемқорлық және оның жастарға әсері: алдын алу бойынша білім беру стратегиялары. – 2022 ж.
8. **Жұмағалиев Е.Т.** Білім беру саласындағы ашықтықты арттыру үшін цифрлық технологияларды қолдану. // *Цифрлық трансформация және инновациялар.* – 2023 ж.
9. **Халықаралық конференция материалдарының жинағы.** Білім беру саласындағы ашықтық пен этика: халықаралық және ұлттық тәжірибе. – Алматы: ҚазҰУ, 2021 ж.
10. **OECD.** Инновациялық тәжірибелер арқылы білім беру саласындағы адалдықты нығайту. – OECD Publishing. – 2021 ж.
11. **Иванова Н.В.** Жастар бастамалары – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру құралы ретінде. // *Әлеуметтік және гуманитарлық зерттеулер.* – 2022 ж.
12. **Global Youth Integrity Network.** Жастарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жұмылдыру: құралдар мен ресурстар. – 2023 ж.
13. **Карпов А.И., Смирнова Е.В.** Білім беру саласындағы этика мен құқық: жауапты жастарды тәрбиелеу. // *Білім берудегі заманауи зерттеулер.* – 2022 ж.
14. **UNODC.** Әділеттілік үшін білім беру: сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жаһандық деңгейде насихаттау. – Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы. – 2021 ж.
15. **Республикалық жастар конференциясы.** Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – тұрақты дамудың факторы. – Нұр-Сұлтан: Жастарды дамыту орталығы, 2023 ж.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ

Сағат Фатима Сағатқызы
6В06102 Ақпараттық жүйелер білім беру бағдарламасының 3 курс студенті,
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Ғылыми жетекшісі: Иксебаева Ж.С., аға оқытушы, магистр,
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал, Қазақстан

Аннотация: Ақпараттық жүйелер мамандығы – қазіргі заман талабына сай, ақпараттық технологиялар саласында жоғары білікті мамандарды даярлауға бағытталған білім беру саласы. Бұл мамандық студенттерге ақпараттық жүйелердің жобалануын, дамуын, енгізілуін және қолданыстағы жүйелерді тиімді басқаруды үйретеді. Ақпараттық жүйелер мамандығы экономика, бизнес, мемлекеттік басқару және басқа да салаларда қолданылатын жаңа технологиялар мен инновациялық шешімдерді енгізу арқылы, ақпараттық ағындарды басқару дағдыларын қалыптастырады.

Кілт сөздер: ақпарат, жүйе, мамандық, ақпарат, интернет, қауіпсіздік, технология.

Ақпараттық жүйе (АЖ) – бұл белгілі бір мақсатқа жету үшін қажетті мәліметтерді жинау, өңдеу, сақтау және тарату бойынша жұмыс істейтін кешенді құрылым. Бұл жүйелер адамдардың шешім қабылдауын қамтамасыз ету үшін деректерді ұсынады, яғни олар ақпаратты өндіру, өңдеу және қолдануды автоматтандыруға көмектеседі. Ақпараттық жүйелердің маңызы әсіресе бизнесте, ғылымда, білім беруде, денсаулық сақтау саласында және мемлекеттік басқаруда зор. Мысалы, кез келген ірі компанияның қызметі мен нәтижелері ақпараттық жүйелердің тиімді жұмыс істеуіне тәуелді, ал мемлекеттік органдарда ақпараттық жүйелердің қолданылуы әкімшілік процестерді жеңілдетуге, мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Ақпараттық жүйелерді классификациялауға болады:

1. Басқару ақпараттық жүйелері — кәсіпорындардың басқару құрылымдарын автоматтандыратын жүйелер.
2. Эксперттік жүйелер — арнайы тапсырмаларды орындау үшін ақылды шешімдер қабылдауға арналған жүйелер.
3. Мәліметтер базасы — ақпараттарды жинақтап, оларды тиімді түрде басқаруға арналған жүйелер.
4. Құжат айналымы жүйелері — құжаттарды жасау, сақтау және тарату процестерін автоматтандыратын жүйелер.

Ақпараттық жүйелердің дамуы 20-шы ғасырдың ортасынан басталады, яғни алғашқы есептеуіш машиналар мен деректерді өңдеу жүйелері пайда болған кезеңдерден. Алғашқы ақпараттық жүйелер есептеуіш техниканың тек бір аспектісі ретінде қарастырылды, бірақ 1960-1970 жылдары ақпараттық жүйелердің маңызы арта түсті. Бұл кезеңде кәсіпорындардың жұмысын автоматтандыруға арналған алғашқы жүйелер енгізілді.

Бұл мақаланың мақсаты – ақпараттық жүйелер мамандығының қазіргі жағдайын, даму тарихын, оның қоғамдағы рөлін және болашақтағы перспективасын жан-жақты қарастыру. Ақпараттық жүйелердің әртүрлі салаларда қолданылуы, мамандықтың ерекшеліктері мен мүмкіндіктері, сондай-ақ жаңа технологиялардың бұл салаға әсері

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

туралы терең түсінік қалыптастыру. Сонымен қатар, мақаланың мақсаты ақпараттық жүйелер мамандығының Қазақстандағы жағдайын, оның білім беру саласындағы рөлін және еңбек нарығындағы сұранысын талдау арқылы, болашақта мамандықты меңгеруге ниетті студенттер мен жас мамандарға бағдар беру.

1990 жылдары компьютерлік желілер мен интернеттің қарқынды дамуы ақпараттық жүйелердің жаңа деңгейге көтерілуіне себеп болды. Мұнда мәліметтер базалары мен коммуникациялық технологиялар маңызды рөл атқарды. Интернеттің кеңінен таралуы ақпараттық жүйелердің түрлі салаларда қолданылуын нығайтты, ал бұл өз кезегінде жаңа жұмыс орындары мен мамандарға деген сұраныстың артуына әсер етті. Қазіргі уақытта ақпараттық жүйелердің дамуы жасанды интеллект, үлкен деректер, блокчейн, бұлтты технологиялар сияқты жаңа бағыттармен сипатталады. Ақпараттық жүйелер деректерді өңдеудің жаңа тәсілдерін, өнімділікті арттыруға бағытталған инновациялық шешімдерді, сондай-ақ нақты уақыт режимінде жұмыс істейтін күрделі жүйелерді құруды қажет етеді. Ақпараттық жүйелер мамандығы әртүрлі пәндер мен дағдыларды қамтиды. Студенттер осы мамандықты меңгеру барысында негізгі пәндермен қатар, тәжірибелік дағдыларды да игереді. Оқу бағдарламасы жүйелік талдау, бағдарламалау, мәліметтер базасын басқару, ақпараттық қауіпсіздік, бизнес-аналитика, ақпараттық жүйелерді жобалау және бағдарламалық қамтамасыз ету сияқты салаларды қамтиды. Студенттер түрлі бағдарламалау тілдерін үйренеді, жүйелерді жобалау және талдау әдістемелерін меңгереді, сондай-ақ ақпараттық жүйелерді тиімді енгізу мен басқарудың негіздерін біледі. Ақпараттық жүйелер мамандығында оқитын студенттерге қажетті негізгі дағдылар:

- Бағдарламалау дағдылары – студенттер бірнеше бағдарламалау тілдерінде код жазуды үйренеді.
- Жүйелік талдау – ұйымның қызметін талдау, жүйені жобалау және іске асыру әдістері.
- Мәліметтер базасын басқару – деректерді сақтау, қорғау және сұрау салу дағдылары.
- Инновациялық технологиялар – бұлтты қызметтер, жасанды интеллект, үлкен деректер сияқты жаңашылдықтарды енгізу [1, 78 б.].

Мамандардың білімі мен дағдыларының сапасы ақпараттық жүйелерді тиімді пайдалану және басқаруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде кәсіпорындардың жұмысын оңтайландырады, басқару процестерін автоматтандырады. Ақпараттық жүйелер мамандығының өскелең маңызы мен жұмыс орындары туралы айту өте маңызды. Ақпараттық жүйелердің саласы әртүрлі кәсіби бағыттармен байланысып жатыр. Атап айтқанда:

1. Жүйелік талдаушы — ұйымдағы ақпараттық жүйелердің тиімділігін талдайды, жаңа жүйелерді енгізу бойынша ұсыныстар жасайды.
2. Бағдарламашы — ақпараттық жүйелерді құру үшін код жазады, жаңа бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлейді.
3. IT-консультант — ұйымдарға ақпараттық жүйелер мен технологияларды енгізуге қатысты кеңес береді.
4. Мәліметтер аналитигі — мәліметтерді өңдеу, талдау және басқару жұмыстарын атқарады.

Ақпараттық жүйелер саласында маман болу үшін жоғары білімі мен кәсіби дағдылары бар қызметкерлерді сұранысқа ие. Әсіресе IT-индустриясы мен түрлі мемлекеттік және коммерциялық ұйымдар ақпараттық жүйелермен жұмыс істейтін мамандарды қажет етеді. Ақпараттық жүйелердің көпшілігі әртүрлі деректерді жинау, талдау, сақтау және тарату мақсатында қолданылатыны үшін осы салада мамандарға сұраныс жыл сайын артып келеді. Ақпараттық жүйелердің қазіргі заманғы тенденциялары олардың ауқымы мен

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

мүмкіндіктерін кеңейтті. Олардың дамуы мен жетілдірілуі әртүрлі инновациялық технологиялармен байланысты:

1. Бұлтты технологиялар – ақпаратты сақтау мен өңдеу үшін пайдаланылатын ресурстарды тиімді басқару әдісі.
2. Жасанды интеллект – машина оқытуы мен деректерді талдауды автоматтандыру арқылы шешім қабылдаудың жаңа тәсілдері.
3. Блокчейн – деректерді қауіпсіз сақтау мен өңдеудің жаңа технологиясы.
4. Үлкен деректер – үлкен көлемдегі деректерді жинау, сақтау және талдау әдістері.

Бұл технологиялар ақпараттық жүйелердің жұмысын жылдамдатып, тиімділігін арттырады, сондай-ақ деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектеседі. Сонымен қатар, бұл технологияларды енгізу ақпараттық жүйелерді басқарудың жаңа тәсілдерін талап етеді. Қазақстанда ақпараттық жүйелердің дамуы соңғы жылдары айтарлықтай прогреске жетті. Елімізде цифрлық трансформация, автоматтандыру және жаңа технологияларды енгізу бағытында бірқатар мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылып жатыр. Мұндай бағдарламалар ақпараттық жүйелерді қолдану арқылы мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыруға, экономиканы цифрландыруға және бизнес процесстерін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Қазақстандағы білім беру жүйесінде ақпараттық жүйелер мамандарын даярлауға үлкен көңіл бөлінуде. Жоғары оқу орындарында арнайы кафедралар мен мамандықтар ашылып, студенттер ақпараттық жүйелердің теориясы мен практикасын меңгеруде. Сонымен қатар, IT-саладағы кәсіпкерлер мен стартаптардың саны артып, ақпараттық жүйелерді енгізу мен дамыту бойынша жаңа мүмкіндіктер пайда болуда [2, 97б.].

Ақпараттық жүйелер мамандығының болашағы өте кең әрі көпқырлы. Цифрлық трансформация, жасанды интеллект, үлкен деректер, бұлтты есептеу және блокчейн сияқты жаңа технологиялардың дамуы мен интеграциясы ақпараттық жүйелердің болашағын айқындайтын басты факторлар болып табылады. Бұл технологиялар тек ақпараттық жүйелердің функционалдығын ғана емес, олардың тиімділігін, қауіпсіздігін және қолдану салаларын да түбегейлі өзгертеді. Цифрлық трансформация әлемнің барлық салаларында маңызды трендке айналды. Мысалы, бизнес процестерін автоматтандыру, қызмет көрсету секторларын оңтайландыру және өндірістік процестерді цифрландыру ақпараттық жүйелердің ауқымын кеңейтеді. Бұл ақпараттық жүйелер мамандарына сұраныстың артуына себеп болады, себебі әртүрлі ұйымдар жаңа технологияларды енгізу үшін тәжірибелі жүйелік талдаушылар, деректер мамандары және бағдарламашыларды іздейді. Жасанды интеллект және машина оқытуы ақпараттық жүйелерге жаңа мүмкіндіктер қосады. Бұл жүйелер ақпаратты тек өңдеп қана қоймай, оның негізінде шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Осы саладағы мамандарға сұраныс артады, себебі ұйымдар өздерінің бизнес процестерін интеллектуалды жүйелер арқылы басқаруға тырысады. Мәліметтерді үлкен көлемде өңдеу (Big Data) және олардың талдауы да маңызды бағыттардың бірі болмақ, бұл да өз кезегінде ақпараттық жүйелерді дамытуға ықпал етеді. Бұлтты есептеу қызметтері қазіргі уақытта ақпараттық жүйелерді басқарудың негізгі тәсіліне айналуда. Бұлтты платформалар арқылы деректерді сақтау, өңдеу және бөлісу жеңілдейді, бұл өз кезегінде жаңа типтегі ақпараттық жүйелерді құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, киберқауіпсіздік мәселелері де өте маңызды, себебі ақпараттық жүйелердің кеңінен қолданылуы олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігін арттырады. Осыған байланысты ақпараттық жүйелердің қауіпсіздігімен айналысатын мамандарға сұраныс тек өседі. Блокчейн технологиясы деректердің қауіпсіздігі мен тұтастығын қамтамасыз етуге арналған жаңа тәсілдерді ұсынады. Бұл технология қаржы секторынан бастап мемлекеттік басқаруға дейінгі көптеген салаларда ақпараттық жүйелердің жаңа мүмкіндіктерін ашады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ақпараттық жүйелерді блокчейн технологиясымен біріктіру оларды транспарентті әрі сенімді етеді, бұл болашақта көптеген салаларда кеңінен қолданылатын шешім болмақ. Ақпараттық жүйелердің болашағы инновациялар мен жаңашылдықтарға негізделеді. Жаңа бағдарламалық қамтамасыз ету, мобильді және веб-қосымшалар, виртуалды және кеңейтілген шындық, интернет заттары және деректерді өңдеудің жаңа әдістері ақпараттық жүйелердің жұмыс істеу тәсілдерін түбегейлі өзгерте алады. Осы бағыттарды дамыту үшін мамандарды даярлау ерекше маңызды болады. Қазақстанда да ақпараттық жүйелер саласы қарқынды дамып келеді.

Елімізде ақпараттық жүйелердің қызметтері мен жаңа технологияларды енгізу бағытында бірқатар мемлекеттік бағдарламалар мен бастамалар жүзеге асырылуда. Цифрлық Қазақстан бағдарламасы аясында мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, электронды сауда мен бизнес процестерін автоматтандыру жұмыстары қолға алынған. Сонымен қатар, IT саласында стартаптар мен жаңа жобалар саны артып келеді. Қазақстанның жоғары оқу орындары ақпараттық жүйелер мамандарын дайындауға үлкен көңіл бөледі, бұл саладағы болашақ мамандарға сұранысты қамтамасыз етеді. Ақпараттық жүйелер мамандығының болашағы зор, және ол әлемдік еңбек нарығындағы ең сұранысқа ие мамандықтардың біріне айналуда.

Цифрлық трансформация, жасанды интеллект, үлкен деректер, бұлтты технологиялар және басқа да жаңашылдықтар ақпараттық жүйелерді дамыту мен басқарудың жаңа әдістерін талап етеді. Ақпараттық жүйелер саласындағы мамандарға сұраныс өсіп, олардың еңбек нарығындағы рөлі арта түспек. Сонымен қатар, Қазақстанда да осы саладағы мамандарды даярлау мен дамыту бағытындағы жұмыс жалғасып жатыр. Ақпараттық жүйелер мамандығы болашақта жаңа мүмкіндіктер мен өзекті міндеттерді шешуге қабілетті мамандарды тәрбиелеуге мүмкіндік береді [3, 55 б.].

Сөз соңында айтарым, ақпараттық жүйелер мамандығы бүгінгі таңда барлық салаларда, әсіресе экономика, бизнес, білім беру, денсаулық сақтау және мемлекеттік басқаруда маңызды рөл атқарып келеді. Бұл мамандықтың маңыздылығының артуы қазіргі заманғы технологиялардың қарқынды дамуына, деректерді тиімді басқару мен өңдеуге қажеттіліктің өсуіне байланысты. Ақпараттық жүйелердің дамуы мен қолданылуы тек ақпараттық технологияларды терең меңгерген мамандарға ғана емес, сондай-ақ аналитикалық ойлау қабілеті жоғары, жаңа шешімдер мен инновациялық идеяларды жүзеге асыра алатын білікті кадрларға сұранысты арттырды. Ақпараттық жүйелер мамандығының болашағы зор.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ширяев, В. С. «Информационные технологии и системы в современном обществе». – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
2. Айтбаева, Б. Қ., Махмутова, Г. М. Ақпараттық жүйелер мен технологиялар. Алматы: Қазақ университеті 2020 ж.
3. Шанин, А. А. Информационные системы: теория и практика. Москва: ИНФРА-М. 2019 ж.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҚИЫНДЫҚТАР

Багисов Женис Жайлиевич
М.Өтемісұлы атындағы БҚУ, аға оқытушы, т.ғ.м., DBA,
Адилова Аружан Маратовна
М.Өтемісұлы атындағы БҚУ, Ақпараттық жүйелер мамандығының 4 курс студенті,

Аннотация. Бұл мақалада білім беруде жасанды интеллектті (AI) қолдану перспективалары қарастырылады. Адаптивті оқыту, интеллектуалды көмек жүйелері, білімді бағалауды Автоматтандыру және олардың оқу процесіне әсері сияқты негізгі технологиялар қарастырылады. Сондай-ақ этикаға, деректердің құпиялылығына және ықтимал әлеуметтік салдарға қатысты мәселелер талқыланады. Жүргізілген талдау негізінде білім беру жүйесін трансформациялау үшін АИ әлеуеті және оның болашақ құзыреттерін дамытудағы рөлі туралы қорытындылар жасалады.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, білім беру, адаптивті оқыту, автоматтандыру, интеллектуалды жүйелер.

Негізгі бөлім. Білім берудегі АИ технологиялары

Жасанды интеллект (АИ) технологиялары білім беру саласында белсенді қолданылады, оқытудың сапасы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Бұл технологиялар үлкен көлемдегі деректерді талдай алады, оқу материалдарын бейімдейді және күнделікті процестерді автоматтандырады, мұғалімдерді шығармашылық және мағыналы міндеттерге босатады. Білім беруде қолданылатын AI негізгі технологияларын қарастырыңыз.

1. Адаптивті оқыту

Білім берудегі АИ-нің ең маңызды қосымшаларының бірі-адаптивті оқыту. Бұл әр студенттің оқу үлгерімі мен оқу стилін талдау үшін машиналық оқыту алгоритмдерін қолданатын және осы мәліметтерге сүйене отырып, нақты уақыттағы оқу материалдарын реттейтін технология. Адаптивті оқытудың мақсаты-әрбір нақты оқушы үшін оқу процесін оңтайландыратын жеке білім беру траекторияларын құру.

Мысалы, Knewton және DreamBox сияқты платформалар студенттердің оқу материалдарымен қалай әрекеттесетіні туралы деректерді пайдаланады (мысалы, олар қандай қателіктер жібереді немесе тапсырмаларды орындауға қанша уақыт жұмсайды), олардың қазіргі білім деңгейіне сәйкес келетін мазмұнды таңдау үшін. Бұл оқытуды тиімдірек етеді, өйткені әрбір студент өз дағдылары мен мүмкіндіктеріне сәйкес тапсырмаларды алады, бұл нәтижелерді жақсартуға ықпал етеді.

Адаптивті оқыту онлайн білім беруде және жаппай ашық онлайн курс бағдарламалары (MOOC) сияқты қашықтықтан оқыту курстарында белсенді қолданылады, бұл технологияны бүкіл әлем бойынша студенттерге қолжетімді етеді.

2. Интеллектуалды оқыту жүйелері (ITS)

Интеллектуалды оқыту жүйелері (ITS) – студенттерге жекелендірілген қолдауды қамтамасыз ететін интерактивті оқытуды құру үшін AI қолданатын күрделі бағдарламалық шешімдер. ITS нақты уақыттағы кері байланысты қамтамасыз ете алады, оқу тапсырмаларын ұсына алады және оқу материалдарын оқушының қалай жұмыс істейтініне қарай бейімдей алады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жарқын мысалдардың бірі-студенттерге математикалық және ғылыми есептерді шешуге көмектесетін Socratic қосымшасы. Студент тапсырманы суретке түсіре алады, ал AI негізіндегі қосымша оны шешу үшін қадамдар ұсынады және қажетті ұғымдарды түсіндіреді. Мұндай жүйелер студенттердің қателіктерін талдай алады және материалды жақсы түсінуге көмектесетін жеке ұсыныстар бере алады.

Carnegie Learning сияқты ITS-тің басқа мысалдары студенттерге репетиторлық қолдау мен кері байланыс беру арқылы күрделі тақырыптарды тереңірек түсінуге көмектеседі. Бұл жүйелер адам мен компьютердің өзара әрекеттесуінің күрделі үлгілеріне негізделген, бұл оларға көптеген факторларды ескеруге мүмкіндік береді: студенттің үлгерімі, Оқу процесіндегі мінез-құлқы, қалауы және тіпті эмоционалды жағдайы.

3. Білімді бағалауды автоматтандыру

Аі көмегімен бағалау процестерін автоматтандыру мұғалімдерге жүктемені айтарлықтай азайтады. AI жүйелері тестілерді тексеруге, жазбаша тапсырмаларды талдауға және студенттерге жедел кері байланыс беруге қабілетті. Бұл әсіресе үлкен сыныптар мен онлайн курстарда пайдалы, мұнда барлық тапсырмаларды қолмен тексеру айтарлықтай уақытты алуы мүмкін.

Мысал-Grammarly жүйесі, ол AI көмегімен мәтіндерді грамматикалық қателіктерге, стилистикалық дәлсіздіктерге және плагиатқа тексереді, түзетулер ұсынады. Turnitin сияқты күрделі жүйелер мәтіндік құжаттарды тексеріп қана қоймай, олардың түпнұсқалығы мен оқытушының талаптарына сәйкестігін бағалайды.

Эссені автоматты түрде тексеру технологиялары белсенді дамып келеді. AI жүйелері жауаптың дұрыстығын ғана емес, сонымен қатар студенттің логикалық дәйектілігін, аргументін және тіпті шығармашылығын бағалай алады. Бұл мұғалімдерге күнделікті тапсырмаларды тексеруге аз уақыт жұмсауға және оқушылармен көбірек араласуға мүмкіндік береді.

4. Виртуалды көмекшілер және чатботтар

Білім беруде қолданылатын тағы бір маңызды AI технологиясы - виртуалды көмекшілер және чатботтар.

Бұл жүйелер студенттердің сұрақтарына жауап бере алады, оларға үй тапсырмасын орындауға көмектеседі немесе кез келген уақытта оқу материалдарына қол жеткізе алады. Мысалы, аі негізіндегі виртуалды көмекшілер оқу тақырыптары бойынша қосымша ақпарат беру, тапсырмаларды түсіндіру немесе сыныптардағы жұмысты ұйымдастыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Georgia Tech-тегі Джилл Уотсон сияқты чатботтар студенттерге курстарға тіркелу немесе тапсырмалар туралы ақпарат беру сияқты әкімшілік мәселелерді шешуге көмектесу үшін қолданылады. Бұл жүйелер студенттердің жиі қойылатын сұрақтарына тәулік бойы жауап бере алады, бұл оқытушылар құрамы мен оқу орындарына жүктемені азайтады.

Сонымен қатар, Siri немесе Google Assistant сияқты дауыстық көмекшілерді білім беру бағдарламаларына біріктіруге болады, бұл студенттерге қажетті ақпаратты табуға немесе оқу процесін жоспарлауға көмектеседі.

АИ-нің оқу процесіне әсері

Жасанды интеллекттің (AI) оқу процесіне әсері дәстүрлі білім беру тәсілдерін түбегейлі өзгерте бастайды, бұл оларды жекелендірілген, тиімді және қол жетімді етеді. Жасанды интеллектті енгізу студенттердің қалай оқитынына, оқытушылардың оқушылармен қарым-қатынасына және бүкіл білім беру жүйесінің қалай құрылатынына айтарлықтай өзгерістер әкеледі. Осы әсердің негізгі аспектілерін толығырақ қарастырайық.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

1. Оқытуды даралау

Білім беруде AI қолданудың басты артықшылықтарының бірі-оның оқу процесін әр оқушының қажеттіліктеріне бейімдеу арқылы жекелендіру қабілеті. Дәстүрлі оқыту жүйесінде мұғалім жалпы оқу бағдарламасын орындау арқылы студенттер тобымен жұмыс істейді, бұл жеке көзқарас мүмкіндіктерін шектейді. AI бұл мәселені әр оқушының деректерін талдайтын және олардың біліміне, дағдыларына және қалауына қарай тиісті материалдар мен тапсырмаларды ұсынатын адаптивті жүйелер арқылы шешеді.

Оқу траекторияларын даралау мотивация мен оқу үлгерімін арттыруға көмектеседі, өйткені студенттер артта қалмай немесе шамадан тыс жүктелмей өз қарқынымен алға жылжи алады. Мысалы, адаптивті жүйелер тезірек жұмыс істейтіндерге күрделі тапсырмаларды ұсына алады немесе қиындыққа тап болғандар үшін маңызды тақырыптарды қайталай алады. Бұл оқу процесін икемді және тиімді етеді.

Сонымен қатар, AI студенттердің қателіктерін талдай алады және материалды жақсы сіңіруге көмектесу үшін жақсарту үшін жедел ұсыныстар бере алады. Мысалы, егер студент математикалық есептерді шешуде үнемі қателіктер жіберсе, жүйе олардың біліміндегі олқылықтарды анықтап, тақырып бойынша қосымша түсініктемелер немесе жаттығулар ұсына алады.

2. Білім берудің қолжетімділігін арттыру

AI бұрын оқу жолында кедергілерге тап болған адамдар үшін *білім алудың қолжетімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұл әсіресе мүмкіндігі шектеулі студенттерге қатысты, олар үшін AI оқу материалдарымен өзара әрекеттесуді жақсарту құралдарын ұсына алады.

Мысалы, сөйлеуді тану және мәтінді қалыптастыру жүйелері есту немесе көру қабілеті нашар студенттерге көмектесе алады. Машиналық аударма және автоматты субтитр жасау технологиялары дәрістер мен оқу материалдарын оқыту тілі жоқ студенттерге қол жетімді ете алады. Сондай-ақ, жасанды интеллект жестау тілінде интерактивті оқулықтар жасау үшін немесе ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың қажеттіліктеріне бейімделген болуы мүмкін.

Сонымен қатар, аі технологияларының арқасында оқыту қашықтықтан және икемді болды. Виртуалды сыныптар мен онлайн AI курстары студенттерге өздеріне ыңғайлы уақытта және кез келген жерде оқуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе шалғай аймақтардың тұрғындары немесе әртүрлі себептермен оқу орындарына жеке бара алмайтындар үшін өте маңызды.

3. Оқытушылардың күнделікті міндеттерін автоматтандыру

Жасанды интеллект сонымен қатар үй тапсырмаларын, тесттерді тексеру, құжаттаманы жүргізу және студенттердің үлгерімін бақылау сияқты оқытушылардың күнделікті тапсырмаларын **автоматтандыруға ықпал етеді. Бұл мұғалімдерге педагогикалық қызметке, оқушылармен өзара әрекеттесуге және оқытудың инновациялық әдістерін жасауға көбірек көңіл бөлуге мүмкіндік береді.

Мұндай автоматтандырудың мысалы-жазбаша жұмыстар мен тестілерді автоматты түрде тексеру жүйелері. AI негізіндегі бағдарламалық жасақтама тапсырмаларды тексеруге, грамматикалық қателерді анықтауға, мәтін сапасын талдауға, тіпті шығармашылық пен дәлелді бағалауға қабілетті. Мысалы, Grammarly немесе *Turnitin * сияқты жүйелер бірнеше минут ішінде жүздеген жұмыстарды тексеріп, түзетулер мен жақсартуларды ұсына алады.

Мұндай жүйелердің маңызды функциясы-олардың нақты уақыт режимінде кері байланыс беру қабілеті, бұл әсіресе студенттер үшін пайдалы. Жылдам кері байланыс студенттерге қателіктерін тезірек түзетуге және мұғалімнің пікірлерін күтпестен нәтижелерді жақсартуға көмектеседі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4. Ақылды аналитикалық құралдар

AI студенттердің үлгерімі, белсенділігі және мінез-құлқы туралы деректерді жинайтын және талдайтын *ақылды аналитикалық құралдарды* білім беру процестеріне енгізуге мүмкіндік береді. Learning Analytics деп аталатын бұл жүйелер оқытушыларға студенттердің материалды қалай игеретіні, оқу ресурстарымен қалай әрекеттесетіні және оларда қандай қиындықтар туындайтыны туралы егжей-тегжейлі есептер береді.

Мұндай талдау мұғалімдерге қосымша қолдауды қажет ететін студенттерді тезірек анықтауға және жеке білім беру жоспарларын жасауға көмектеседі. Мысалы, егер жүйе студенттің сабақты жиі өткізіп жіберетінін немесе үнемі тапсырмаларды орындамайтынын көрсе, ол мұғалімге араласуды және қосымша көмек ұсынуды ұсынуы мүмкін.

Сонымен қатар, деректерді талдау студенттерге жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетін ең тиімді әдістер мен тәсілдерді анықтау арқылы оқу бағдарламаларын оңтайландыруға мүмкіндік береді. Осылайша, AI оқытудың жалпы құрылымын жақсартуға көмектеседі, оны икемді және бейімделгіш етеді.

5. Оқушылар мен оқытушылар арасындағы өзара әрекеттесуді жақсарту

AI сонымен қатар студенттер мен оқытушылар арасындағы өзара әрекеттесуді жақсарта алады, бұл оны тұрақты және сапалы етеді. AI қолданатын виртуалды көмекшілер мен чатботтар студенттердің сұрақтарына кез келген уақытта жауап бере алады, оларға үй тапсырмасын орындауға көмектеседі немесе оқу материалындағы түсініксіз тұстарды түсіндіреді.

Georgia Tech-Teri Jill Watson сияқты жүйелер студенттердің оқу тапсырмаларына, жұмысқа орналасу мерзімдеріне және ұйымдастырушылық сұрақтарға қатысты жиі қойылатын сұрақтарына жауап беру үшін қолданылады. Бұл мұғалімдерге күнделікті міндеттерге алаңдамай, маңызды педагогикалық мәселелерге көбірек уақыт бөлуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, виртуалды көмекшілер студенттерге интерактивті түрде өз бетінше оқуға көмектесу арқылы *бейресми оқыту* құралы бола алады. Мысалы, егер студент қандай да бір тақырыппен күресіп жатқанын көрсе, жүйе қосымша материалдар немесе тесттер ұсына алады.

Осылайша, AI қазірдің өзінде білім беру процесіне айтарлықтай әсер етіп, оны жекелендірілген, қол жетімді және тиімді етеді. Осы технологиялардың арқасында студенттер өздеріне ыңғайлы жағдайда оқи алады, жедел кері байланыс ала алады және соңғы білім беру құралдарына қол жеткізе алады. Дегенмен, этикалық мәселелер және деректерді қорғау сияқты AI енгізуге байланысты қиындықтарды ескеру маңызды, осылайша білім беруде AI пайдалану барлық оқушылар үшін әділ және қауіпсіз ортаны құруға ықпал етеді.

Қорытынды. Жасанды интеллект (AI) білім беру саласына айтарлықтай әсер етіп, оқытудың сапасы мен қолжетімділігін арттырудың жаңа құралдарын ұсынады. Адаптивті оқыту жүйелері, интеллектуалды көмекшілер, білімді бағалауды Автоматтандыру және деректерді талдау жекелендірілген, икемді және тиімді оқу процестерін құруға мүмкіндік береді. Осы технологиялардың арқасында студенттер лезде кері байланыс алу арқылы ыңғайлы жағдайда оқи алады, ал оқытушылар өз оқушыларының шығармашылық және сыни дағдыларын дамытуға назар аудара отырып, күнделікті міндеттерден босатылады.

Алайда, АИ-ді білімге енгізу мұқият назар аударуды қажет ететін бірқатар қиындықтар мен тәуекелдермен байланысты. Деректердің құпиялылығы, алгоритмдердің біржақтылығы, адамдардың өзара әрекеттесу деңгейін төмендету және оқытушыларды алмастыру мәселелері өзекті болып қала береді және оларды шешу үшін кешенді тәсілді талап етеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сондай-ақ, жасанды интеллектті қолданудың этикалық нормаларын дамыту, қабылданған шешімдердің ашықтығын қамтамасыз ету және автоматтандыру мен адам факторы арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Буров, С. А., Лебедева, М. Б. (2018). Искусственный интеллект в образовании: перспективы и проблемы. Вестник Педагогических наук, 3(45), 34-47.
2. Беспалько, В. П. (2008). Образование и искусственный интеллект: теория и практика. Москва: Издательство Московского университета.
3. Тихомиров, О. К. (2008). Психология мышления и искусственный интеллект. Вопросы психологии, 4(57), 12-23.
4. Иванова, А. А. (2019). Интеллектуальные обучающие системы: от теории к практике. Проблемы современного образования, 2(18), 63-78.
5. Беляева, И. И., Гаврилова, Т. А. (2020). Инновации в образовании: роль ИИ. Мир образования – образование в мире, 1(33), 29-38.
6. Герасимов, В. П. (2017). Искусственный интеллект в цифровом образовании: возможности и вызовы. Инновации в образовании, 4(88), 45-52.
7. Костина, Н. Н., Соловьёв, В. Д. (2021). Персонализация образовательного процесса с использованием ИИ. Цифровая педагогика, 1(3), 15-26.
8. Морозов, А. И. (2019). Этика и риски применения ИИ в образовательной среде. Педагогика и психология образования, 2(42), 14-21.
9. Пономарёв, А. В. (2018). Образовательные технологии будущего: роль искусственного интеллекта. Вестник цифровых технологий в образовании, 1(9), 67-79.
10. Синицина, Е. В., Зайцев, М. Н. (2020). ИИ в образовании: международный опыт и российская практика. Проблемы развития образования, 3(27), 54-61.
11. Хасанов, И. А. (2019). Искусственный интеллект и автоматизация учебных процессов. Современные образовательные технологии, 2(56), 30-42.
12. Шведова, Т. Н. (2020). Влияние ИИ на образовательные методики: анализ и прогнозы. Педагогические инновации в цифровую эпоху, 1(5), 22-31.
13. Яковлев, М. В. (2021). Аналитика данных и предсказание успеваемости студентов с помощью ИИ. Теория и практика управления образованием, 3(12), 39-50.
14. Черникова, А. В. (2018). Интеллектуальные системы поддержки принятия решений в образовании. Образование и искусственный интеллект, 2(6), 47-59.
15. Фёдоров, И. В. (2020). Цифровая трансформация образования: роль искусственного интеллекта. Инновации в высшей школе, 2(41), 15-24.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

CLASSIFICATION OF DIETARY SUPPLEMENTS

Jabborkhonova Nodirakhon Abdumalik kizi
Inspector of Central Customs Laboratory of the Customs Committee of the Republic of Uzbekistan
(Scientific researcher of the Customs Institute of the Customs Committee of Uzbekistan),
Tashkent, Uzbekistan

Abstract: This article discusses the classification of dietary supplements by type, composition, and indications for use, as well as their grouping by form of release, as well as their classification in the Hygienic Standards for Food Safety and the Commodity Nomenclature of Foreign Economic Activity.

Key words: Dietary supplement, nutrients, chemical composition, para-pharmaceuticals, probiotics

Dietary supplements are natural or natural-like complexes containing minerals, vitamins, food fibers, plant extracts, unsaturated fatty acids, amino acids, etc. They eliminate nutritional deficiencies, enhance the absorption of healthy substances, and are a means of increasing the body's internal energy [1,2,3,4].

Dietary supplements are a complex of daily-necessary plastic and regulatory substances containing a small amount of plant, animal, and mineral substances of biological origin, organic compounds wrapped in capsules and consumed orally. Dietary supplements are means that trigger self-regulatory reactions, restore natural dynamic balance, and open the way for healing. In the United States, 80% of the population, while in Europe, over 50% regularly consume dietary supplements. Dietary supplements are obtained from plant, animal, or mineral raw materials, as well as by chemical and biotechnological methods, and are produced in the form of powders, tablets, capsules, syrups, extracts, infusions, concentrates. Biologically active food supplements are used to maintain normal vital activity and as an auxiliary therapy for various diseases.

Based on their composition, mechanisms of action, and indications for use, biologically active additives are divided into three main groups - nutraceuticals, para-pharmaceuticals, and eubiotics [1,3].

Nutrients are biologically active additives consisting of vitamins or their derivatives, macro- and microelements (iron, calcium, selenium, zinc, fluorine, etc.), unsaturated fatty acids, amino acids, some mono-and disaccharides, plant fibers, used to improve the chemical composition of human food [5].

Nutrients are divided into the following groups:
Biologically active additives - a source of proteins and amino acids
Biologically active supplements are sources of fatty acids, lipids, and fat-soluble vitamins
Biologically active supplements - a source of carbohydrates
Biologically active supplements are a source of water-soluble vitamins
Biologically active additives - sources of macro-and microelements

Para-pharmaceuticals are biologically active substances used for prophylactic purposes, bioflavonoids, alkaloids, glycosides, saponins, organic acids, essential oils, polysaccharides, which are preparations derived from plants and animals or their synthetic analogs used to support the functioning of organs and organ systems for auxiliary therapy and functional physiological purposes [5,6].

Depending on the purpose of application, parapharmaceutical preparations are divided into the following groups:
Biologically active supplements that improve general health
Stimulating biologically active additives

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Immunomodulators
Adoptogens
Anti-stressors
Biologically active supplements that improve gastrointestinal function
Biologically active supplements for the prevention of cardiovascular diseases
Appetite suppressant biologically active supplements
Biologically active supplements that improve brain function
Biologically active supplements that improve the function of the liver, gallbladder, pancreas, and digestive system.
Biologically active supplements that improve metabolism and endocrine system function

Para-pharmaceutical preparations consist of the prevention and auxiliary treatment of various pathological conditions, as well as the regulation of the physiological activity of the body.

Eubiotics or probiotics - biologically active additives, including living microorganisms and their metabolites, normalizes the microflora of the gastrointestinal tract.

The term "probiotic" was first used in 1974 by R. Parker in relation to beneficial microorganisms, and its direct translation means "for life."

Many experts consider probiotic-eubiotics to be a complex of bifidocateria and lactobacilli that make up the normal gut microflora, and also refer to them as classic probiotics.[1]

Depending on the form of release, we can divide biologically active additives into two groups:
Classic - jelly, paste, concentrate, balm, tea, syrup forms
Analogues of medicinal products can be produced in capsule, tablet, tincture, extract, powder, granules, dragee.
Based on the development of biologically active additives:
Biologically active additives based on plant products - in liquid and dry, tablet, capsule and powder formats;
Biologically active additives based on the processing of dairy and meat products;
Biologically active additives can be produced based on fish and seafood.
According to SanPiN No. 0366-19 hygienic standards for food products, biologically active additives are divided into 11 groups (Table 1).

The groups of biologically active additives in the SanPiN No. 0366-19 "Hygienic Standards for Food Safety"

Group	Dietary supplements
1	Proteins, amino acids, and their complexes-based dietary supplements
2	Lipid-based dietary supplements from animals and plants
3	Honey-based dietary supplements with carbohydrates, including biologically active components, syrups, etc.
4	Dietary supplements based on food fibers (cellulose, chamomile, pectin, gummy, microcrystalline cellulose, bran, fruit oligosaccharides, chitosan, and other polysaccharides)
5	Dietary supplements based on pure substances (vitamines, minerals, organic substances, etc.) or concentrates (plant extracts, etc.) with the addition of various fillers, including dry concentrates for beverages.
6	Natural minerals (zeolites, etc.), including mumiyo-based dietary supplements
7	Plant-based dietary supplements, including flower pollen
8	Dietary supplements based on meat and dairy raw materials, including auxiliary products, poultry, arthropods, aquatic and terrestrial animals, beekeeping products (mother's milk, propolis, etc.)
9	Dietary supplements based on fish, marine invertebrates, crustaceans, mollusks, and other marine organisms (algae, etc.)
10	Probiotic microorganism-based dietary supplements
11	Dietary supplements based on single-cell algae (spirulina, chlorella, etc.), yeast, and their lysates.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

In the Commodity Nomenclature of Foreign Economic Activity (CNFEA), biologically active additives are classified under the heading of food products of the 21st group of food products, which are not listed elsewhere. (Table 2)

Table 2. Classification of biologically active additives in item 2106 of the Commodity Nomenclature of Foreign Economic Activity of Uzbekistan

CNFEA code	Position name
2106	Food products that are not listed or included elsewhere
210610	Protein concentrates and textured protein substances:
2106 10 200 0	– – containing milk fat, sucrose, isoglucose, glucose or starch, or containing at least 1.5% milk fat, 5% sucrose or isoglucose, 5% glucose or starch
2106 10 800 0	– – others
2106 90	– others:
2106 90 200 0	– – Alcohol-containing semi-finished products, excluding products based on aromatic substances used in beverage production. – – Sugar juices with flavoring or coloring additives:
2106 90 400 0	– – – Isoglucose juices – – – others:
2106 90 520 0	– – – – lactose juice
2106 90 540 0	– – – – Glucose juice and maltodextrin juice
2106 90 580 0	– – – – others
2106 90 930 0	– – – containing milk fat, sucrose, isoglucose, glucose or starch, or containing at least 1.5% milk fat, 5% sucrose or isoglucose, 5% glucose or starch
2106 90 980	– – – – others
2106 90 980 1	– – – – using sugar-free chewing gum (sucrose) and/or sugar substitutes
2106 90 980 2	– – – – Sugar-free chewing gum (semi-finished product)
2106 90 980 3	– – – – Mixtures of vitamins and minerals for balanced dietary supplements.
2106 90 980 4	– – – – Food-grade mixtures or finished products from animal or vegetable fats or their fractions, containing more than 15% dairy fat by weight.
2106 90 980 5	– – – – Cheese fondue
2106 90 980 8	– – – – others

Dietary supplements serve only as a balanced dietary supplement, they are not therapeutic but are very important additives, allowing for the implementation of the idea of "Prevention instead of treatment."

REFERENCES:

1. O.N. Pavlova, E.A. Gribanova, N.N. Zhelonkin, T.Yu. Borones, S.V. Pervushkin, P.P. Purigin. Modern approaches to the classification of biologically active food additives / SamGU Newsletter - Natural science series. 2007. No. 9/1 (59).

2. Solomonova Lyudmila Vladimirovna. The Role of Bad in Modern Society: Disputes, Necessity, Contradictions / Theory and Practice of Social Development (2014, No. 1)

3. E. V. Suprun. Medicines and biologically active additives: a modern view on the assessment of the effectiveness/safety ratio / Medical newspaper "Zdorov'ya Ukraïni 21 storichchnya" No 3 (424), July 2018 r

4. A.G. KAMCHATNIKOV, N.V. SEREDINTSEVA, N.N. SENTYABRYOV. Optimization of functional fitness of athletes through biologically active additives / Monograph Volgograd 2008

5. Efimov, E.I. Careful! Harmful products: Not everything tasty is useful / E.I. Efimov. - SPb.: Nevskiy prospekt, 2005. - 160 s

6. Zakrevskiy, V.V. Safety of food products and biologically active additives to food. Practical Guide to Sanitary and Epidemiological Surveillance / V.V. Zakrevskiy. - SPb.: GIORD, 2004 - 280c.

7. The groups of biologically active additives in SanPiN No. 0366-19 "Hygienic standards for the safety of food products"

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 81'373.45

АНГЛИЦИЗМЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КАЗАХСТАНА: МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Акижанова Мадина
магистрант Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилёва
Научный руководитель: PhD, старший преподаватель Туребаева Ш.М.
Астана, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается влияние англицизмов на современную образовательную терминологию Республики Казахстан. Проведен анализ особенностей адаптации англицизмов к нормам казахского и русского языков, включая словообразовательные и морфологические процессы. Использовались количественные и качественные методы анализа на основе корпуса текстов объемом 2500 единиц. Выявлено, что англицизмы активно интегрируются в образовательную среду, обогащая ее лексику новыми терминами, отражающими современные технологии и педагогические концепции. Основное внимание уделено морфологической адаптации заимствованных слов, включая изменения в склонении, образовании множественного числа и использовании аффиксов. Полученные результаты позволяют глубже понять процессы заимствования и интеграции англицизмов в образовательную практику Казахстана.

Ключевые слова: англицизмы, образовательная терминология, Республика Казахстан, морфологическая адаптация, лексика, заимствования, глобализация, педагогическая практика, казахский язык, русский язык.

Англицизмы, или заимствования из английского языка, оказывают значительное влияние на современную терминологию в сфере образования Республики Казахстан. Их активное использование связано с процессами глобализации и доминированием английского языка в научной и образовательной среде. В рамках исследования будут изучены способы адаптации англицизмов к нормам русского и казахского языков, особенности их словообразования, а также морфологическая структура терминов, заимствованных из английского языка.

Особое внимание будет уделено анализу лексикологических и терминологических методов адаптации интернациональных терминов в образовательной практике. Рассмотрение таких аспектов, как трансформация терминов в процессе преподавания и их восприятие в казахоязычной и русскоязычной образовательной среде, позволит выявить характерные черты их использования и интеграции.

Изучение данных особенностей англицизмов в образовательной терминологии имеет важное значение для понимания текущих языковых процессов, происходящих под влиянием глобализации и англоязычной академической традиции. Полученные результаты могут быть полезны для преподавателей, методистов и лингвистов, так как способствуют более осознанному подходу к использованию новых терминов в образовательной практике и разработке учебных материалов, соответствующих современным реалиям.

Язык представляет собой не просто знаковую, многоуровневую систему, а живой организм, способный адаптироваться и изменяться в зависимости от условий, в которых он функционирует. Его динамичная природа позволяет ему не только интегрировать, но и

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

отвергать новые элементы, которые появляются под воздействием различных факторов. Язык отражает культуру, историю и традиции своего народа, но одновременно он является результатом взаимодействия с другими культурами и языками. Это особенно актуально в образовательной среде, где культурные и научные контакты способствуют внедрению новых терминов и концепций. Наиболее подверженной изменениям частью языка является его лексическая составляющая, которая включает в себя словарный запас и лексические единицы, используемые для выражения понятий и идей. Именно в лексической системе языка происходят изменения под влиянием заимствований, особенно в условиях глобализации. Одной из ключевых причин появления англицизмов в современной образовательной терминологии Республики Казахстан является активное развитие информационных технологий и интернационализация науки. Англицизмы, как интернациональные термины, становятся важной частью академического языка, привнося новые концепции и выражения. Заимствования, особенно англицизмы, выполняют важную роль в адаптации образовательной среды к международным стандартам. Например, термины из области технологий, педагогики и управления образованием, такие как «e-learning», «assessment», «curriculum», активно проникают в лексику казахского и русского языков. Эти термины зачастую не имеют эквивалентов в языке-реципиенте, что подчеркивает их необходимость в образовательной практике. Актуальность исследования состоит в том, что англицизмы активно адаптируются не только на лексическом, но и на морфологическом уровне. Этот процесс особенно заметен в профессиональной терминологии, используемой в учебных программах, методических пособиях и образовательных стандартах. Анализ англицизмов в образовательной терминологии позволяет понять, как интернациональные термины интегрируются в казахский и русский языки, какие изменения происходят в их структуре и как они воспринимаются в академической среде. Примеры таких адаптаций включают морфологические изменения, например, преобразование английского слова «interactive» в «интерактивный», что иллюстрирует приспособление к правилам словообразования и грамматическим особенностям языка-реципиента. Исследование этих процессов позволяет углубить понимание языковых изменений и их влияния на образовательную практику. Лингвисты, такие как Крысин Л.П., отмечают, что интернациональные термины, попадая в национальный язык, способствуют его обогащению и расширению функциональных возможностей[1]. В рамках образования это проявляется через создание новых словоформ и развитие профессиональной терминологии. Например, работы М.А. Брейтер и А.И. Дьякова показывают, как заимствованные термины становятся неотъемлемой частью профессиональной коммуникации[2, 3]. Результаты исследования могут быть полезны преподавателям, методистам и специалистам в области разработки учебных материалов. Они позволяют более точно учитывать современные тенденции в языковом развитии и разрабатывать стратегии для интеграции интернациональных терминов в образовательный процесс.

В данном исследовании использовались количественные и качественные методы анализа для изучения морфологических характеристик англицизмов в терминологии образования Казахстана. Корпус текстов объемом 250 единиц включал материалы образовательных программ, методических пособий и научных публикаций на русском и казахском языках. Количественный анализ позволил определить частотность англицизмов, сгруппировав их по частям речи, а также рассчитать процент текстов, содержащих заимствования. Результаты представлены в виде диаграмм и таблиц для наглядности. Качественный анализ выявил морфологические особенности адаптации англицизмов, включая изменения в склонении, образовании множественного числа и добавлении аффиксов. Англицизмы классифицированы по степени адаптации: полностью

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

адаптированные, частично адаптированные и неизмененные. Такой подход позволил глубже понять процессы интеграции иностранных терминов в образовательную лексику. Тексты без англицизмов исключались из анализа, чтобы сосредоточиться на изучении морфологических трансформаций[4].

Процесс адаптации заимствованных слов в языке-реципиенте охватывает практически все лексические единицы исследуемого материала, демонстрируя их интеграцию в грамматическую систему казахского и русского языков. Англицизмы не только осваиваются формально, но и вступают в семантические отношения с лексикой языка-реципиента, подстраиваясь под коммуникативные потребности носителей. Носители языка активно адаптируют англицизмы, создавая их семантику и обеспечивая функциональность в языке. Освоение заимствований начинается с присвоения им грамматических категорий числа, падежа и принадлежности, что подтверждает их подчинение грамматическим закономерностям языка[5]. Анализ выявил, что англицизмы чаще всего используются в форме существительных, так как они обозначают объекты, концепции и технологии, требующие новых терминов. В корпусе текстов объемом 2500 единиц, включающих англицизмы из образовательной терминологии, существительные составили 850 случаев, прилагательные - 250, глаголы - 150, а также иноязычные вкрапления - 200 и сокращения - 50. Это свидетельствует о высокой частотности существительных благодаря их способности обозначать ключевые понятия в образовательной сфере. Такой анализ подтверждает не только активное использование англицизмов, но и их значимость для современных образовательных процессов.

Таблица 1 - Выявленные англицизмы в образовательной терминологии

Существительные	**Глаголы**	**Прилагательные**
тест, модуль, рейтинг, экзамен, квест, формат, контент, проект, учебник, лекция, практика, ассесмент, скрипт, тренинг, воркшоп, онлайн-курс, подкаст, эссе, план, семинар, методология, аттестация, тайминг, ментор, тьютор, платформа, коучинг, кейс, сертификат, дизайн, презентация, лидерство, оценка, коммуникация	тестировать, адаптировать, проектировать, презентовать, тренировать, модифицировать, структурировать, ассессировать, организовать, модерировать, анализировать, оптимизировать	креативный, адаптивный, аналитический, структурный, коммуникативный, интерактивный, гибкий, проектный, индивидуальный, онлайн, профессиональный, инновационный
Примечание: составлено автором		

Таблица 2 - Аббревиатуры и иноязычные вкрапления, выявленные в образовательной терминологии

Аббревиатуры	**Иноязычные вкрапления**
LMS (Learning Management System), IT (Information Technology), MOOC (Massive Open Online Course), STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics), QR, TOEFL, IELTS	blended-learning, peer-review, flipped-classroom, e-learning, case-study, project-based learning, self-paced course, hybrid-learning, interactive-lesson, skill-building, global-education, innovation-based, soft skills
Примечание: составлено автором	

В диаграмме 1 представлена статистика степени проникновения англицизмов в русскоязычную образовательную терминологию. Общее число проанализированных текстов составило 2500. Было найдено 850 англицизмов, что составляет 34% от общего

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

числа текстов. Это демонстрирует активное использование англицизмов в образовательной среде, что связано с процессами глобализации и внедрением международных стандартов в образовательную систему. В среднем, каждый третий текст, относящийся к образовательной тематике, содержит англицизмы. Это подчеркивает важность изучения заимствованных терминов в образовательной практике.

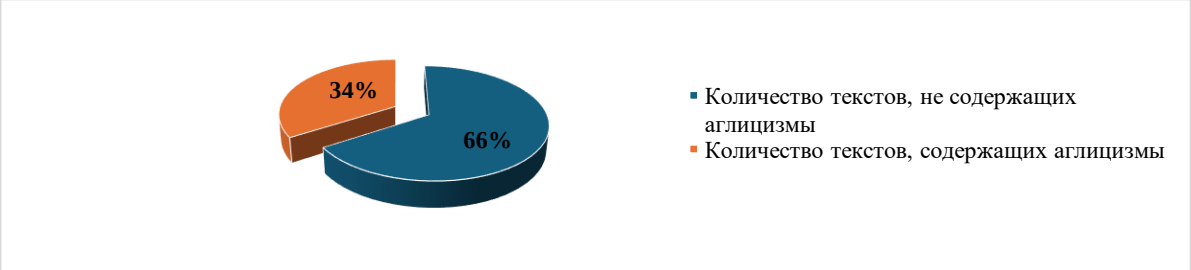

Рисунок 1 - Диаграмма «Степень проникновения англицизмов в образовательную терминологию»
Примечание: составлено автором

Большая часть англицизмов, выявленных в русскоязычной образовательной терминологии, относится к существительным. Это объясняется тем, что существительные используются для обозначения новых концепций, технологий и объектов, которые активно внедряются в образовательный процесс. Прилагательные занимают второе место по частотности, в то время как глаголы практически отсутствуют, поскольку языки-реципиенты редко заимствуют базовые части речи, такие как глаголы[6].

Таблица 3 - Выявленные англицизмы в казахоязычной образовательной терминологии

Существительные	**Прилагательные**	**Глаголы**
модуль, креатив, эссе, тьютор, тренинг, воркшоп, платформа, ментор, подкаст, учебник, проект, формат, рейтинг, скрипт, сертификат, тайминг, дизайн, лидерство, контент, тест, план, коучинг, воркшоп, семинар, аттестация, лекция, коммуникация, ассессмент	интерактивті, адаптивті, онлайндық, креативті, инновациялық, эксклюзивті	-
Примечание: составлено автором		

Таблица 4 - Аббревиатура и иноязычные вкрапления, выявленные в казахоязычной образовательной терминологии

Аббревиатура	**Иноязычные вкрапления**
LMS, STEM, IT, MOOC, QR, IELTS, TOEFL	blended-learning, peer-review, e-learning, case-study, project-based learning, interactive-lesson, global-education, hybrid-learning
Примечание: составлено автором	

Общее число проанализированных текстов составило 2500, из них 620 текста содержат англицизмы, что составляет 24,8% от общего количества. Это демонстрирует умеренную степень проникновения англицизмов в образовательную лексику казахоязычных материалов, что обусловлено растущей глобализацией и необходимостью интеграции международных стандартов в образовательный процесс. В основном заимствования представлены существительными, отражающими новые технологии, методы обучения и академические концепции. Прилагательные встречаются реже, а глаголы практически отсутствуют, что связано с особенностями грамматической структуры казахского языка[7].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

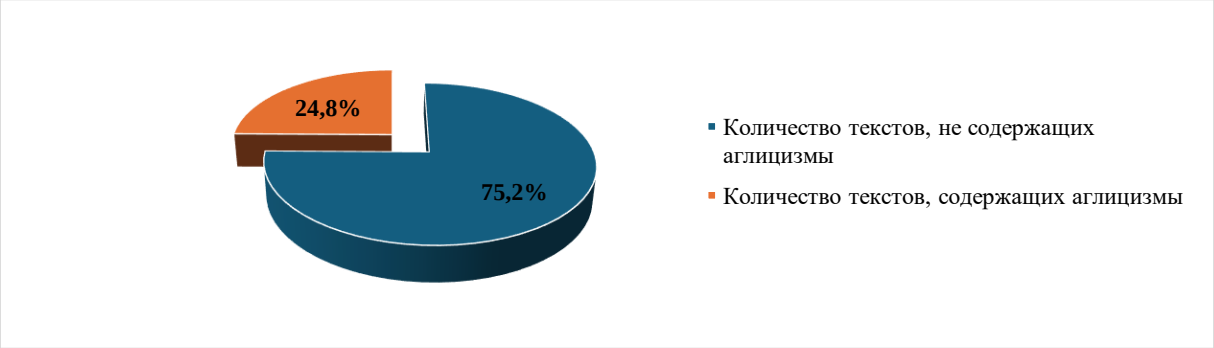

Рисунок 2 - Диаграмма «Уровень распространения англицизмов в казахоязычной образовательной терминологии»
Примечание: составлено автором

В русскоязычной образовательной терминологии количество текстов с англицизмами оказалось в 1,2 раза больше, чем в казахоязычной. Англицизмы наиболее часто встречаются среди существительных, прилагательных и глаголов, но полностью отсутствуют в служебных частях речи. Значительная часть заимствований сохраняет английскую морфологическую форму, например: «спорт», «бренд», «контент». Однако русский язык способен адаптировать англицизмы к своей грамматической системе. Так, английское слово «email» может приобретать формы множественного числа и падежей, что расширяет его использование в тексте. Заимствования также способны образовывать новые слова благодаря добавлению русских аффиксов, таких как «-ы», «-и» (множественное число), «-а», «-у», «-ом» (падежи), или «-ность», «-ство», «-ник» (производные слова). Например: «релевантность», «блогерство», «пранкеры»[8].

Особенно активно используется суффикс «-инг», который встречается в таких словах, как «шоппинг», «скрининг», «коворкинг». Англицизмы с этим суффиксом преимущественно являются существительными. Этот процесс демонстрирует, что английская морфема, благодаря своей экономичности, успешно интегрируется в русский язык. Заимствования прилагательных адаптируются через русские суффиксы «-ный», «-ской», «-овый», например: «рекордный», «креативный», «медийный». Также встречаются приставки, такие как «анти-» и «не-» («антиваксерский», «нерелевантный»), что расширяет словообразовательные возможности.

Англицизмы-глаголы в русском языке также подвергаются изменениям, включая добавление суффиксов «-ировать» («протестировать», «аккумулировать») и «-ить» («спойлерить»). Они адаптируются через изменение окончаний в прошедшем времени («стартовал») или настоящем («нокаутирует»), что делает их грамматически удобными для использования[9]. В казахоязычной образовательной терминологии англицизмы также адаптируются через добавление казахских аффиксов, отражающих принадлежность, число и падеж. Например, «вейп» преобразуется в «вейптерді» (множественное число и винительный падеж). Прилагательные формируются с использованием суффиксов «-лық», «-ті», «-дегі» («инвестициялық», «эксклюзивті»). Однако в казахском языке заимствования часто сохраняют свою исходную форму, например: «файтер», что связано с особенностями морфологии.

Иноязычные вкрапления, такие как «e-learning» или «life-coach», чаще встречаются в русскоязычных текстах. В казахском языке такие заимствования адаптируются через использование казахских окончаний или остаются неизменными. Аббревиатуры, например, STEM, IT или LMS, активно используются в обеих языковых средах, иногда дополняясь суффиксами или словами на языке-реципиенте[10].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Анализ морфологических характеристик показал, что большинство англицизмов относится к материальным заимствованиям, при которых сохраняются исходное звучание и значение слова. Однако некоторые заимствования адаптируются через калькирование, при котором структура слова переводится, например, «skyscraper» - «небоскрёб». Включение англицизмов в русскую и казахскую языковую системы подчеркивает их динамичную адаптацию, что связано с процессами глобализации и необходимостью использования новых понятий в образовательной среде. Согласно результатам исследования, заимствующий язык не просто принимает слово из другого языка пассивно, но активно изменяет его и интегрирует в свою систему. Узус, как практическое использование языка в различных сферах человеческой деятельности, демонстрирует изменяемость англицизмов, что обусловлено стремлением носителей языка адаптировать их к грамматическим нормам языка-реципиента[11]. Таким образом, заимствованные слова не только сохраняют свое значение, но и осваиваются в системе языка-реципиента, приобретая категории рода, числа и образуя синтаксические связи. Адаптация англицизмов подтверждает грамматические принципы, заложенные в языке-реципиенте. Новое слово соотносится с аналогичным словом языка-реципиента, которое выступает для него грамматическим образцом. Этот процесс адаптации происходит в соответствии с традиционной схемой грамматического освоения иноязычной лексики и не оказывает существенного влияния на грамматическую систему языка-реципиента. Ассимиляция англицизмов на морфологическом уровне соответствует основным принципам контактной лингвистики[12]. Адаптация включает в себя преобразование морфологической формы заимствованного слова и его интеграцию в грамматические категории языка-реципиента. Проведенный анализ демонстрирует, что данный процесс сложен и многогранен, подтверждая выдвинутую гипотезу о способности языка-реципиента интегрировать иноязычные элементы в свою грамматическую структуру.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Крысин Л.П. Слово в современных текстах и словарях. Очерки о русской лексике и лексикографии. - Москва: Наука, 2004. - 312 с.
2. Брейтер М.А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы. - Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2008. - 228 с.
3. Дьяков А.И. Англицизмы русского языка. - Москва: Высшая школа, 2001. - 456 с.
4. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. - Москва: Высшая школа, 2004. - 304 с.
5. Ефремова Т.Ф. Толковый словарь современного русского языка. - Москва: АСТ-ПРЕСС, 2000. - 1198 с.
6. Хасанов С.М. Основы контактной лингвистики. - Алматы: Казахский университет, 2010. - 268 с.
7. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. - Москва: Просвещение, 1974. - 428 с.
8. Виноградов В.В. О заимствовании слов. - Москва: Изд-во АН СССР, 1953. - 175 с.
9. Блох М.Я. Теоретические основы изучения заимствований. - Ленинград: ЛГУ, 1986. - 312 с.
10. Балабекова М.А., Хан Н.К. Языковая конвергенция в текстах средств массовой информации // Вестник Карагандинского Университета. Серия Филология. – 2022. – №2(106). – С. 13-19. DOI: https://doi.org/10.31489/2022ph2/13-19
11. Рюкова А.Р., Филимонова Е.А. Языковые способы реализации персуазивности // Вестник Башкирского университета. – 2016. – №2. – С. 431-435.
12. Бижкенова А.Е. Содержательный и словообразовательный потенциал деонимов (слов, восходящих к именам собственным). – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2003. – 308 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 373.3.016

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ

Бекк Петр Аркадиевич
Магистрант 2 курса ЗКУ имени М. Утемисова
Научный руководитель: к.п.н., ассоц. профессор Сейтенова С.С.
Уральск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются ступени развития исследовательских умений младших школьников, учитывая международный опыт и образовательные практики Казахстана. Описаны примеры успешного внедрения исследовательской деятельности в школьное образование Финляндии, Сингапура, Великобритании, а также анализируются достижения и проблемы Казахстана в этой области. Особое внимание уделено методикам, способствующим развитию исследовательских навыков, таким как проектное обучение, внеурочная деятельность и использование современных технологий. Выделены условия, необходимые для формирования исследовательских умений, и предложены рекомендации по их эффективной реализации.

Ключевые слова: исследовательские умения, младшие школьники, проектное обучение, образовательные технологии, международный опыт, внеурочная деятельность, образовательная система Казахстана.

Формирование исследовательских умений у младших школьников представляет собой важный аспект современного образования, поскольку этот процесс закладывает основы для развития критического мышления, творческих способностей и самостоятельности. На протяжении последнего десятилетия исследовательская деятельность получила широкое признание как эффективный инструмент формирования у учащихся навыков анализа, синтеза и интерпретации информации. Это направление активно развивается не только в Казахстане, но и на международной арене, что позволяет рассмотреть успешные примеры из зарубежной практики и адаптировать их для местных образовательных условий[1].

Одним из ярких примеров успешного внедрения исследовательской деятельности в школьное образование является финская система образования. В Финляндии исследовательские навыки развиваются через проектное обучение, начиная с младших классов. Особое внимание уделяется междисциплинарному подходу, когда учащиеся объединяют знания из разных областей, чтобы решать реальные проблемы. Например, при изучении природных наук школьники могут исследовать местную экологическую систему, собирая данные в полевых условиях, анализируя их и представляя результаты в форме презентаций или мини-проектов. Такой подход формирует не только исследовательские умения, но и ответственность за результаты своей работы, способность работать в группе и эффективно взаимодействовать с другими[2]. Аналогичный подход используется в образовательной системе Сингапура, где исследовательская деятельность занимает важное место в школьной программе. Одной из важных целей сингапурского образования является развитие так называемых «будущих навыков» (future skills), включая умение критически оценивать информацию, ставить вопросы и находить на них

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ответы. В начальной школе учащиеся часто вовлекаются в проекты, которые требуют сбора данных, их анализа и интерпретации. Например, при изучении темы изменения климата дети могут проводить опыты, исследовать источники информации о глобальном потеплении и предлагать возможные решения для минимизации его последствий. Такой подход способствует развитию у учащихся исследовательской инициативы и самостоятельности, что имеет решающее значение в их дальнейшем обучении[3].

В Великобритании исследовательская деятельность активно развивается через методику «исследование на основе вопросов» (inquiry-based learning), которая применяется на всех уровнях школьного образования. В младших классах школьников учат формулировать вопросы, которые требуют глубокого анализа и поиска информации. Например, учащимся могут предложить исследовать, как разные материалы влияют на теплоизоляцию, задавая вопросы, проводя эксперименты и представляя результаты своих выводов. Такой подход стимулирует интерес к обучению, формирует исследовательские умения и подготавливает детей к решению сложных задач в старших классах и за пределами школы[4]. Казахстан также активно внедряет элементы исследовательской деятельности в школьное образование. В соответствии с Государственным общеобязательным стандартом начального образования Республики Казахстан, утвержденным приказом Министерства образования и науки, развитие исследовательских навыков у младших школьников признается одной из важных задач начального обучения. Основное внимание уделяется тому, чтобы учащиеся могли осваивать элементы научного поиска, включая постановку целей, формулировку гипотез, сбор и анализ данных, а также представление полученных результатов. Эти требования обеспечивают согласование образовательного процесса с международными стандартами[1].

Однако в Казахстане, как и во многих других странах, остается ряд вызовов, связанных с внедрением исследовательской деятельности. Одним из них является недостаток методической подготовки педагогов. Исследования показывают, что учителя часто испытывают трудности в организации проектной работы, особенно на начальных этапах. Для решения этой проблемы необходимы дополнительные образовательные программы для педагогов, направленные на развитие их компетенций в области исследовательского обучения. Здесь может быть полезен опыт Германии, где обучение педагогов исследовательским методикам является обязательной частью профессиональной подготовки. Учителя проходят курсы, посвященные разработке и реализации исследовательских проектов, что позволяет им эффективно использовать этот подход в учебном процессе[5]. Важно отметить, что формирование исследовательских умений не должно ограничиваться рамками уроков. Международная практика показывает, что внеурочная деятельность может быть мощным инструментом для развития у детей исследовательских навыков. В Канаде, например, школьники активно вовлекаются в исследовательские клубы, где они проводят эксперименты, разрабатывают проекты и участвуют в различных конкурсах. Этот опыт можно адаптировать в Казахстане, организуя исследовательские секции, кружки или школьные лаборатории, где учащиеся могли бы получать дополнительные знания и практиковаться в проведении исследований. Ещё одним важным аспектом является использование современных технологий в процессе формирования исследовательских умений. В США, например, широко применяются цифровые инструменты, такие как онлайн-лаборатории, виртуальные симуляции и платформы для совместной работы над проектами. Эти технологии позволяют детям развивать навыки исследования в интерактивной форме, что повышает их мотивацию и интерес к обучению. В условиях Казахстана использование подобных технологий может стать важным шагом в модернизации образовательного процесса.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Введение образовательных платформ, адаптированных к потребностям школьников, поможет улучшить качество обучения и обеспечить доступ к современным инструментам.

Для эффективного внедрения исследовательской деятельности важно учитывать особенности младшего школьного возраста. В этот период дети проявляют естественный интерес к окружающему миру, который можно использовать для развития их исследовательских навыков. Учащиеся младших классов, как правило, воспринимают обучение как процесс игры, поэтому включение игровых элементов в исследовательские проекты может значительно повысить их вовлечённость. Например, в начальной школе Австралии широко используется методика «обучение через игру», когда исследовательская деятельность оформляется как сюжетно-ролевая игра. Дети выполняют роли исследователей, путешественников или учёных, что делает процесс обучения более увлекательным и результативным. Международный опыт демонстрирует разнообразие подходов к формированию исследовательских умений у младших школьников, которые можно адаптировать для Казахстана. Успешная реализация этих практик требует системной работы, включающей подготовку педагогов, использование современных технологий и вовлечение учащихся во внеурочную деятельность. Это создаст условия для развития у детей навыков, необходимых им не только в школе, но и в дальнейшей жизни[6].

Образовательная система школы направлена на развитие у учащихся широкого спектра познавательных навыков, необходимых для их интеллектуального и личностного становления. Для этого от учителя требуется создать дидактические условия, позволяющие младшим школьникам включаться в активное обучение с использованием исследовательских методов. Наряду с получением знаний важно организовать самостоятельную практическую деятельность детей. В современном образовательном процессе для этого существует широкий спектр технологий, методов и приемов, таких как проблемное обучение, поисковые и частично-поисковые методы, а также метод проектов. В начальном общем образовании приоритетным направлением становится развитие общеучебных умений и навыков, которые определяют успешность последующего обучения. Основные результаты образовательного процесса рассматриваются через деятельностный подход, который предполагает освоение учащимися как универсальных методов действий, так и специфических для отдельных дисциплин. Это требует новой организации обучения, основанной на совместной работе учителя и школьников.

Формирование исследовательских умений является сложным и последовательным процессом, который требует значительных усилий со стороны педагога и ученика. Достижение успеха в этой области возможно только при соблюдении определенных условий. Н.А. Семёнова в своих исследованиях выделила несколько факторов, способствующих организации системной работы по развитию исследовательских навыков:

1. Целенаправленность и систематичность. Работа над развитием исследовательских умений должна быть постоянной и проводиться как в урочной, так и во внеурочной деятельности.

2. Мотивация учащихся. Важно помогать школьникам осознавать значимость их исследовательской работы, показывая ее как возможность раскрыть и реализовать свои таланты.

3. Создание творческой среды. Учитель должен поддерживать атмосферу, способствующую творческому поиску, и стимулировать интерес детей к исследовательской деятельности.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4. Обеспечение психологического комфорта. Поощрение творческих проявлений учащихся и их стремлений к исследованию способствует уверенности в собственных силах.

5. Личность педагога. Для успешной работы с детьми необходим творчески ориентированный учитель, который владеет знаниями и методиками организации исследовательской деятельности.

6. Учёт возрастных особенностей. Исследовательская работа должна быть адаптирована к восприятию и возможностям младших школьников. Задачи должны быть интересными, посильными и полезными.

Эти условия создают базу для эффективного формирования исследовательских умений и способствуют развитию познавательной активности учащихся. Совместная работа учителя и школьников становится важным элементом, позволяющим сделать исследовательскую деятельность частью их образовательного процесса.

Исследовательская практика в школьном обучении базируется на формировании у детей исследовательских умений и навыков. Учёные предлагают различные подходы к классификации этих навыков. Н. А. Семенова разделила их на четыре группы[5]:

1. Организационные навыки: умение организовывать рабочее пространство и планировать свои действия.

2. Навыки исследовательской деятельности: выбор темы исследования, постановка целей, структурирование исследования, поиск информации, использование исследовательских и логических методов.

3. Умения работы с информацией: знание различных видов информации, определение её источников, работа с научными текстами, выделение терминов, структурирование материала, использование цитат и ссылок, формулирование выводов.

4. Навыки представления результатов: знание форматов представления данных, требования к докладам и публичным выступлениям.

Более адаптированную классификацию для младших школьников предложил А. И. Савенков, включив в неё такие умения, указанных на рисунке 1.

Рисунок 1 - Адаптированная классификация умений для младших А. И. Савенкова
Примечание: составлено автором на основе источника [6]

Эти умения рассматриваются как важные показатели уровня исследовательской компетентности младших школьников.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Различные подходы к определению уровней сформированности исследовательских навыков позволяют выделить следующую классификацию, основанную на трудах практиков Н. В. Достоваловой и В. Н. Ситниковой[7]:

– Базовый уровень. Характеризуется слабым интересом к исследовательской работе, отсутствием знаний и навыков. Учащиеся требуют постоянной поддержки со стороны педагогов или родителей, проявляют недостаточную самостоятельность и редко предлагают собственные идеи.

– Начальный уровень. Отличается появлением внешней мотивации, способностью находить проблемы с помощью учителя, предлагать варианты их решения. Учащиеся могут выполнять несложные исследования по аналогии с предыдущими заданиями, постепенно осваивая основы организации работы.

– Продуктивный уровень. Характеризуется устойчивым интересом к исследовательской деятельности, способностью самостоятельно определять тему и задачи исследования, работать с информационными источниками, предлагать оригинальные подходы и грамотно представлять результаты.

– Креативный уровень. На этом этапе учащиеся демонстрируют высокий интерес к исследованиям, умение творчески выбирать тему, ставить задачи, разрабатывать продуктивные решения, а также самостоятельность на всех этапах работы. Результаты их деятельности отличаются оригинальностью[8].

Для успешного формирования исследовательских навыков у младших школьников важно регулярно определять текущий уровень их развития, предоставлять необходимую помощь и создавать условия для прогресса. Кроме того, работа по развитию таких навыков должна быть организована систематически как в рамках уроков, так и во внеурочной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТКРЫ:

1. Ахметова Г. Б. Формирование исследовательских умений у младших школьников: методическое пособие / Г. Б. Ахметова. – Алматы: КазНУ, 2020. – 154 с.
2. Смит Дж. Инновационные подходы к проектному обучению: опыт Финляндии и Канады / Дж. Смит. – Лондон: Routledge, 2019. – 198 с.
3. Чжао Ю. Образовательные инновации в Сингапуре: анализ и перспективы / Ю. Чжао. // Asian Education Review. – 2020. – № 2. – С. 45-52.
4. Ушаков К. В. Проблемное обучение в образовательном процессе: методология и практика / К. В. Ушаков. – Екатеринбург: УрФУ, 2017. – 136 с.
5. Семёнова Н. А. Исследовательская деятельность в начальной школе: практическое руководство / Н. А. Семёнова. – СПб.: Просвещение, 2019. – 176 с.
6. Савенков А. И. Развитие исследовательских способностей у школьников / А. И. Савенков. – М.: Педагогика, 2018. – 224 с.
7. Достовалова Н. В., Ситникова В. Н. Уровни формирования исследовательских навыков у школьников / Н. В. Достовалова, В. Н. Ситникова. // Начальная школа. – 2021. – № 5. – С. 34-40.
8. Мансуров А. Т. Использование современных технологий в начальном образовании Казахстана / А. Т. Мансуров. // Образование и наука в Казахстане. – 2022. – № 3. – С. 67-73.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

NEUTRALIZATION OF EUPHEMISMS AND DYSPHEMISMS IN THE TRANSLATION OF NEWS ARTICLES

Sarsenbekova Meruyert, Amirova Aruzhan, Kulan Aruzhan
South Kazakhstan Pedagogical University named by Uzbekali Zhanibekov
Shymkent, Kazakhstan

Abstract: The article is devoted to the analysis of neutralization of euphemisms and dysphemisms in the process of translating news articles using materials from international media. Examples, strategies, and the influence of vocabulary choice on information perception are considered.

Keywords: euphemisms, dysphemisms, translation, news articles, neutralization, perception of information.

Introduction

In the modern world, information plays a key role in shaping public opinion. News articles, as one of the main sources of information, often use euphemisms and dysphemisms to convey certain meanings. Euphemisms help to soften the rigidity of the message, whereas dysphemisms can focus on negative aspects. This article examines the process of neutralizing these linguistic means in the translation of news articles, as well as their impact on the perception of information.

Euphemisms and dysphemisms in the news vocabulary

Euphemisms are words or expressions that are used to replace more rude or unpleasant terms. For example, instead of "death", "transition to another world" can be used. On the other hand, dysphemisms emphasize negative aspects and can be used to create a certain emotional response in the reader. For example, instead of "died", "died" can be used, which creates a softer perception of the event.

When translating news articles, it is important to take into account the context and the target audience. Neutralization of euphemisms and dysphemisms may be necessary to achieve accuracy and clarity of the message. For example, in one of the analyzed materials, the euphemism "economic difficulties" was used, which was replaced by the more straightforward "crisis" when translated. This change allowed readers to better understand the seriousness of the situation.

Features of the translation of euphemisms and dysphemisms

The development of globalization around the world, along with the concomitantintroduction of information technology, has introduced euphemia dysphemia into the English language. The ability to emphasize cultural and moral values, peculiarities of thinking and worldview both in the speech of individuals and society as a whole makes these phenomena unique. Assessments of certain situations, and the determination of the acceptable level, fully influence euphemisms and dysphemisms in society.The importance of translation activities. It is directly proportional to the increase in the number of media outlets. In parallel, the number of translation problems is also growing, which remain relevant and today. The problem of translatability in general and equivalence in particular remains associated with many definitions of translation. In his writings, highlighted the importance of translators.

The scientist emphasized that the translator not only transmits information from language to language, but also from culture to culture. Interpreting the euphemism in the original is one of

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

the difficulties faced by translators. Not every "euphemism" is represented even in 24 monolingual dictionaries, let alone bilingual ones. This situation turns the process of translating euphemisms into a creative process consisting of guessing meanings from the context. For example, domestic incarceration survivor "survivor of a broken imprisonment", housewife "housewife". Studying the topic of translation adequacy, it should be noted that one cannot simply change the multilevel units of one language with the units of another. Before making a translation, "euphemism" or "dysphemism" must first be defined in the text in the original language in order to produce an adequate translation. That is why, first of all, it is advisable to take BO •Attention the context is narrow.

Wide non-linguistic range). in which the lexical unit is used

The most common ways to translate euphemisms are:

a) calculation: period of negative economic growth - a time of negative economic growth (not an economic crisis);

b) transcription: militarization militarization (not combat readiness);

c) descriptive translation: fall out of bed - a sharp decline in stock prices, face monetary problems;

d) Modulation is used if the need to convey the exact meaning of a statement is unavoidable.

So, for example, the adjective "available" in some cases we translate as "available", but in a certain context "available" acquires a different

THE MEANING OF "unemployed" is a good example

MODULATIONS

Descriptive translation often neutralizes the euphemistic meaning of the original unit. For a successful translation, you can use the equivalent of a euphemism in the translating language: falloutofbed - to be broke.

Problems often arise when understanding euphemisms that are based on intertext figures (i.e. allusions containing a reference to works known to native speakers) and that contain linguistic realities. In such situations, it is not uncommon for a translator to refer to auxiliary literature and a dictionary.

The translation of dysphemisms, in turn, is a special case of the translation of argot. From the point of view of the theory and practice of translation, Argos and dysphemisms are a complex phenomenon, but they are nevertheless translatable. Many obscene English vocabulary has been translated into Russian using euphemisms.

When a translator encounters argot and dysphemisms, he must provide that the Russian language has a vocabulary with a social assessment similar to the social assessment of English slang. This kind of vocabulary in dictionaries is labeled "coarse vernacular", "jargon" and "argo". When translating argot and dysphemisms, it is necessary to pay attention to the main meaning of the word from which the translated lexical unit appeared; take into account the pragmatic elements of meaning used in its formation; take into account the denotative meanings of the received argot unit itself.

In addition, it is necessary to take into account such aspects as:

style, ideology and artlessness of the translated equivalent. For the translator, the main goal is an authentic imitation of the speech of the characters using argot, so as to convey the authenticity of the original. To translate the pragmatic components of argot, the translator chooses from the recipient language such lexemes that will definitely be understandable to the addressee and, at the same time, will have an argotic meaning, since semantic word formation is a common way of creating argot. In total, the dysphemisms of the Russian and English languages are similar in their functions in speech and have similar features in etymology. The structure of dysphemisms in the Russian language includes obscene lexemes and expressions that may well be used in certain conditions. When translating abscessed expressions from English to Russian,

you can resort to using obscene expressions in order to achieve adequacy and equivalence in translation.So, we can say that dysphemisms can always be translated, except in cases where argot is a kind of reality. In general, you can always choose the means to translate argot and dysphemisms, even if it does not meet the norms of the literary language. The style must also be taken into account when translating. ile and the non - similarity of argos and lisremisms

In order to avoid all kinds of distortions, you should carefully monitor the meaning, structure and communicative task of the statement, be able to identify the target audience and take into account the likelihood of deviation from the dictionary meanings of words in the original text. Mistakes in translation are often made due to a misunderstanding of the original text. For this reason, the primary point of high-quality translation is the need to determine the relationship of the text with reality and phenomena that remain outside the text.

Neutralization strategies

There are several strategies for neutralizing euphemisms and dysphemisms in translation. First, it is the replacement of euphemism with a more neutral expression. Secondly, the use of direct translation without changing the semantics. Thirdly, the adaptation of the text to the cultural characteristics of the target audience.

For example, in one case, an article about the conflict in the region used the dysphemism "violent clashes". When translating, it was decided to replace it with "conflict", which allowed avoiding excessive emotional coloring and focusing on the facts.

Conclusion

Neutralization of euphemisms and dysphemisms in the translation of news articles is an important aspect of the translator's work. The correct choice of vocabulary can significantly affect the perception of information by readers. It is important to take into account the context, target audience and cultural characteristics when making translation decisions.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bakhtin, M. M. (1986). Problems of Dostoevsky's poetics. Moscow: Fiction.
2. Kopylova, N. A. (2019). Linguistic means of manipulation in the media: euphemisms and dysphemisms. Bulletin of the Russian State University. Series: Linguistics.
3. Lotman, Y. M. (1992). The structure of a literary text. Saint Petersburg: Iskusstvo-SPB.
4. Shmelev, A. A. (2018). Translation as an act of communication: problems and solutions. Moscow: Nauka.
5. Brodsky M. Y. Political discourse and translation / M. Yu.
Brodsky. - Political Linguistics, 2011. - N. 1.- pp. 103 - 111.
6. Galperin I. R. Essays on the stylistics of the English language / I. R.
Galperin - Moscow : Publishing House of Literature in Foreign languages, 1988. - 424
7. C.Golub I. B. Stylistics of the Russian language / I.B. Golub – Iris Press, 2001. - 26 p .
8. Zabotkina V. I. New vocabulary of the modern English language/ V. I. Zabotkina. - Moscow : Higher School, 1989. - 126 p.
9. Katsev A.M. Linguistic taboo and Euphemia / A.M. Katsev
Leningrad : LGPI, 1988. - 80 p.
10. Linguistic encyclopedic dictionary / comp. Arapova N. S. - Moscow : 1990. - 590 p.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 372.881.1

USING NEURAL NETWORKS IN TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Алтынтурина Индира Даулетбековна
Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова,
преподаватель, магистр педагогических наук,
Кабдешева Маржан Мухтаровна
Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова,
преподаватель, магистр педагогических наук,
Яцышена Надежда Ивановна
Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова,
преподаватель, магистр педагогических наук,
Кокшетау, Казахстан

Abstract: This article discusses the methods of neural networks and their potential in teaching students, including learning English in higher education institutions.

Keywords: Neural networks, the latest educational learning technologies, learning English, algorithms and their application.

Many English teachers know the term “neuro-linguistics”, the field of study and application of this science is quite understandable, teachers realize the importance of knowledge about how the human brain reacts to learning a foreign language, possibly a second, third, etc. A large number of teachers develop courses and techniques, for which it is necessary to understand the differences in assimilation and perception a foreign language. A prerequisite is to understand the neural connections and how the brain of a child and an adult reacts differently to learning a foreign language. Vygotsky wrote a lot about the tandem of two sciences — neuropsychology and linguistics. At the moment, an outstanding professor in this matter is Tatyana Chernihiv, Doctor of Philological and Biological Sciences.

With the development of digital technologies, such a phenomenon as the neural network and artificial intelligence has entered our lives. In order to competently form students’ foreign language competencies, it is important to combine different methods, along with traditional methods, the use of mobile technologies and neural networks. As you know, the first reaction to the creation of artificial intelligence was the fear that artificial intelligence could replace the teacher and reduce his role in the educational process. But our task is to make the use of AI a strong point of our classes and thereby increase the motivation of students. In our opinion, the topic is very important and relevant, it should be worked out in more detail, with great attention from methodologists, linguists, psychologists and teachers. The relevance of the work lies in the fact that success in learning a foreign language is closely related to motivation, and increased motivation is associated with the use of modern tools in language teaching. The hypothesis is that it is possible to remove the language barrier and increase the level of motivation and effectiveness of teaching English through the use of neural networks and other modern technologies in teaching. The purpose of the work is to demonstrate the capabilities of well-known neural networks in preparing for lessons, both teachers and students, choosing the optimal platform-generator for creating content in our opinion, and the role of artificial intelligence in overcoming the language barrier by students when communicating in English.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

As you know, many schoolchildren are reluctant to communicate in English, have difficulties in learning a foreign language, in particular due to the presence of a language barrier. The language barrier is one of the most common problems when learning a foreign language. There is no specific reason why people learning a foreign language have a language barrier. But a large number of students face this problem. There is an explanation for this: when a person begins to learn a language, the emphasis is on the basics — grammar and vocabulary. Very little attention is paid to the practice of communication in schools, so people begin to feel shy and afraid: "What if I say something wrong?" A paradox arises: a person knows both vocabulary and grammar, but does not use this knowledge in conversation. This possibility is blocked by his emotions and psychological stress. So the fear of failure is at the forefront. After conducting a study in one particular school (GAOU "Balashikha Lyceum") using a survey form https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfKOZkdEizkBxyOcPSFSCScXTzogL6rftaVRTOGGps_hyBUQ/viewform?usp=sf_link The following results were obtained, which allow us to talk about the presence of such problems as: lack of communication in English, the level of language proficiency does not increase, motivation gradually disappears, academic performance in the subject decreases.

We firmly believe that learning any foreign language is a creative process, a tandem of teacher and student based on trust. The main task of the teacher is to create a favorable motivational environment for teaching English, to show how widely English is used in life and what prospects it opens up. With the development of technology, communication in a foreign language becomes more accessible, high-quality lessons are easy and interesting to prepare. An excellent assistant for a teacher can be artificial intelligence, namely Chat GPT [11]. Next, let's look at specific examples and situations of using a neural network for both a teacher and a student. When preparing a lesson where new vocabulary is introduced, the teacher can show the "magic" of creating content for the lesson. For example, give Chat GPT a task to create a chain of words on a topic.

Students can add their own words together with the teacher or give the Chat GPT task to complete the list of words. To bring new vocabulary into speech, it would be advisable for the AI to write a story and make its students heroes. The neural network will display images of students as the main characters in the story. Just imagine what a lesson it will be! Next, we ask the students to tell us what the most interesting thing was in their adventures and here, of course, there is an increased level of motivation, the guys will be happy to share their impressions, and the task of the teacher is to guide and give high—quality feedback after completing the task.

Artificial intelligence is suitable not only for creating chains of words and exercises. You can also use it to create an instructional video. For example, the synthesys service can help with this. All you need to do is upload the script, then the AI converts the text into speech or into a video, where it makes a choice of language, speech, voice, avatar. So, in 2023, neural networks perform diverse work: they write gorgeous texts, generate unique images, and process sound for tracks. But now the network's capabilities have gone even further. Now, with the help of Artificial Intelligence, it is possible to create video lectures. Let's take a closer look at the whole process of creating video content using a neural network. D-ID applies artificial intelligence to synthetic avatars capable of moving and speaking based on photographs. An application that uses artificial intelligence to turn ordinary portraits into extremely realistic moving "talking heads". The technology is called Creative Reality Studio. An infinite number of images can be created on the platform, personalizing the resulting "avatar" for each individual case. The technology allows you to choose his personality, including ethnicity, gender, age and even language, accent and intonation. This technology

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

can be used in all areas where content is created, including in education where lecturers will not be needed. Just one photo and a voice recording are enough [8].

There are many opportunities for the student in language learning applications such as Duolingo, artificial intelligence allows recognizing the student's speech. The algorithm analyzes the correctness of the use of grammatical constructions, lexical units, pronunciation and, if there are inaccuracies, shows the correct version [7]. In addition, artificial intelligence can remind you when to repeat the material. And in the Memrise application, technology allows you to find out how a real-world object is called in the language being studied. For example, if you want to find out the translation of the word “window” into English, you can point your smartphone camera at the window, and the application will give an answer [9]. We believe that artificial intelligence should be actively used as an assistant to teachers and students in virtual reality. For example, if we have a topic of “Regional studies” or some well-known attraction, we discuss in class in the lesson, answer questions, and at this time the neural network generates pictures on the screen, photos on the topic of discussion. And these will not be the photos and pictures that have lost their relevance over time. Artificial intelligence will create materials during the lesson, and they will be available to every student, for example, via a link to Yandex disk. The capabilities of this neural network can be used to create: educational and training materials, short videos, talking memes and video profiles for social networks, characters and animated avatars for computer games, short films, music videos, product reviews, sketches, comics, news reports, storybooks, etc. So, according to the results of the study, after using applications based on a neural network, in English lessons we can talk about increasing the motivation of students to learn English. The generated tasks and video lectures presented in the form of interactive lessons and games turned out to be more attractive to students and able to captivate and interest students than traditional forms of education.

Thus, neural networks provide a wide range of tools and opportunities for creating new forms of learning that can significantly improve the effectiveness of the educational process and help students achieve better results.

LITERATURE:

1. Callan, Robert. Basic concepts of neural networks/ Robert Callan / — Williams Publishing House, 2001. — 928 p.
2. Russell S. Artificial intelligence. A modern approach/ S. Russell, P. Norvig / — BHV — Petersburg, 2013.- 480 p.
3. Firsov, M. V. Advanced training in future Skills through the development of computer simulators and digital assistants with artificial intelligence / M. V. Firsov, O. N. Filatova, A.V. Gushchin // News of the Baltic State Academy fishing fleet. — 2020. — No. 3 (53).
4. Haikin, Simon. Neural networks. The full course. / Simon Haikin / — Williams Publishing House, 2006. — 486-488 p.
5. Picklang [Electronic resource]// https://picklang.ml/
6. [Electronic resource]// https://www.behance.net/gallery/131737309/PickLang-Mobile-App-Education-Startup-AI
7. [Electronic resource]// https://studio.d-id.com/editor
8. Artificial intelligence in learning foreign languages [Electronic resource]// https://mel.fm/blog/maksim-sundalov/65742-iskusstvenny-intellekt-v-izuchenii-inostrannykh-yazykov
9. Neural networks in education: how they help to learn [Electronic resource]// https://neiroseti.tech/interesnoe/nejroseti-v-obrazovanii-kak-oni-pomogayut-uchitsya/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

СЫРБАЕВА ШАРА ЖЕТКЕРБАЕВНА, САМАТҚЫЗЫ НАЗЫМ (АТЫРАУ, КАЗАХСТАН) КАК СТРОИТЕЛЬСТВО АТОМНОЙ ЭЛЕКТРОСТАНЦИИ СПОСОБСТВУЕТ УЛУЧШЕНИЮ ПРЕПОДОВАНИЯ ФИЗИКИ АТОМНОГО ЯДРА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ 4
САНСЫЗБАЕВ ЕРБОЛ ТУРСЫНБЕКОВИЧ, КУЛИКОВ ЕВГЕНИЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНОГО ГИДРОАКУСТИЧЕСКОГО МЕТОДА ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ЧИСЛЕННОСТИ И БИОМАССЫ РЫБ, ДЛЯ РАСЧЕТА ПРЕДЕЛЬНОГО ДОПУСТИМОГО УЛОВА 8
КАДЫРЖАНОВА ЖАННА ЕЛЕМЕСОВНА (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) ПЕДАГОГТЫҢ ЗАМАНАУИ ИМИДЖІ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ. 12
УМБЕТБЕКОВА КУЛЯШ МУКАРАМОВНА, СЕРИКБАЕВА ГУЛЬШАТ ЖАПАРГАЛИЕВНА (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПИЩЕВОЙ МЕТАФОРЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ В АСПЕКТЕ ТРЕХЪЯЗЫЧНОЙ ОБРАЗНОСТИ..... 15
ЛЮ БО (ДАЛЯНЬ, КИТАЙ) РЕЛИГИОЗНАЯ КАРТИНА МИРА В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТАХ СМИ КИТАЯ (С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НАРРАТОЛОГИИ) 20
У ШУАНЧУАНЬ, ЛЮ БО (МИНСК, БЕЛАРУСЬ) ФОРМИРОВАНИЕ ГРАМОТНОСТИ ПО КУЛЬТУРНЫМ ЗНАНИЯМ В ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ 27
БЕРГЕН ЕЛЕНА ВЛАДИМИРОВНА (ПЕТРОПАВЛОВСК, КАЗАХСТАН) СТИМУЛИРОВАНИЕ У ОБУЧАЮЩИХСЯ МОТИВАЦИИ К УСВОЕНИЮ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ ЭКОНОМИКИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА, ЗАЛОЖЕННЫХ В БАЗОВОМ МОДУЛЕ «ПРИМЕНЕНИЕ БАЗОВЫХ ЗНАНИЙ ОСНОВ ЭКОНОМИКИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА» 31
АМАНГЕЛДІ АРУЖАН САҒЫНҒАЛИҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ТАРЫ (*PANICUM*) ШИКІЗАТЫНЫҢ ТАРАЛУ АРЕАЛЫ, БОТАНИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ, КОМПОНЕНТТІК ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫҚ ӘРІ ДӘСТҮРЛІ МЕДИЦИНАДА ҚОЛДАНЫЛУЫ 37
САНДИБАЕВА АҚБӨБЕК САНДИБАЙҚЫЗЫ (АТЫРАУ, ҚАЗАҚСТАН) ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ 43
ZHOUXIAOLI, ЛЮ БО (MINSK, BELARUS) A RESEARCH ON THE DEMAND FOR LOCAL CHINESE READING MATERIALS AMONG BELARUSIAN CHINESE LEARNERS..... 49
ЖЕҢІСБЕК АРУНА ЕРЗАТҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ТУРИЗМ ЖӘНЕ ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ ИНДУСТРИЯСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ 54
БАЛНҰР ЖҰМАДІЛЛӘ ЕРЖАНҚЫЗЫ, МАДИНА ҚАДЫРБАЙ АБДИКАРИМҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ТҰЛҒАНЫҢ ӨМІРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 59
ЕСПЕНБЕТОВА МАЙРА ЖАКСИМАНОВНА, АХМЕТОВА ВЕНЕРА ТУРСЫНОВНА (СЕМЕЙ, КАЗАХСТАН) ЭПИТОПНАЯ СПЕЦИФИЧНОСТЬ АНТИТЕЛ К ТИРЕОИДНОЙ ПЕРОКИДАЗЕ У ПАЦИЕНТОВ С OVERLAP-SYNDROME 64

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

М.А.КАСИМОВА (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН «ЕҢБЕККЕ БАУЛУ» ПӘНІН ОҚЫТУДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 69
ҚАНАШ ЕРБОЛ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) ШЫҒЫС ТҮРКІСТАНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІСІНІҢ ТАРИХЫ (XIX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ) 75
ӨНЕРХАН ДАУЛЕТКЕРЕЙ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘСКЕРИ ТЕХНИКА МЕН ҚАРУ-ЖАРАҚҚА ШОЛУ 80
АМАНУЛЛАЕВ НҰРИСЛАМ ЕЛЖАНҰЛЫ (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) АВТОНОМНОЕ УПРАВЛЕНИЕ МОБИЛЬНЫМ РОБОТОМ ДЛЯ ПЕРЕВОЗКИ, ДОСТАВКИ ГРУЗОВ И ЭВАКУАЦИИ ЛЮДЕЙ В УСЛОВИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ 84
АЙКЕРИМ МУРСАЛ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) Қ.ШАБДАНҰЛЫНЫҢ «ПАНА» РОМАНЫНДАҒЫ КӨНЕРГЕН СӨЗДЕРДІҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ 89
SHAYAKHMETOVA ALTYNAY YELTAYKYZY, BELKOZHAYEV AYAZ MARATOVICH (ALMATY, KAZAKHSTAN) IDENTIFICATION OF MIR-548AT-5P AND MIR-335-3P TARGET GENES ASSOCIATED WITH PARKINSON'S DISEASE PATHOGENESIS USING BIOINFORMATICS TOOLS 97
АХМЕТОВА ГУЛЬМИРА БЕРЛИБЕКОВНА, АБДРАХМАНОВА САУЛЕ АХМЕТЖАНОВНА (КОКШЕТАУ, КАЗАХСТАН) АЛЬКЕЙ МАРГУЛАН - ОТЕЦ КАЗАХСКОЙ АРХЕОЛОГИИ 103
ЖУЛКАШЕВА ИНДИРА АБАЙҚЫЗЫ, БАСЫГАРАЕВ ЖАНДОС МАХАБАОВИЧ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ 108
[1]ЖАНИБЕКОВА ФАТИМА ИЛИЗОВНА, [2]БЕЙСЕМБИНОВА АРДАК СЕРИКОВНА, [3]BEYKAN ÇIZEL (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН)[1,2], (ANTALYA, TURKEY)[3] КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ 112
ХАМИТОВА АНАРГУЛЬ КАДРБЕКОВНА (ПАВЛОДАР, КАЗАХСТАН) CLIL ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖОҒАРЫ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛАЙ АРТТЫРАМЫН? 116
ПАЙДАЛИЕВ МАГЖАН КАРИБАЙОВИЧ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) БОЗШАКӨЛ КЕН ОРНЫНДА ЖАРЫЛЫС КЕЗІНДЕГІ НЕГІЗГІ ЗАҚЫМДАНУ КРИТЕРИЙЛЕРІ ЖӘНЕ ГЕОТЕХНИКАЛЫҚ ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕРІ 119
ИСКАКОВА САГЫНГУЛЬ МУСЛИМГАЗЫЕВНА (ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН) ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ 123
РАМАЗАНОВ ДУЛАТ АСКАРБЕКОВИЧ[1], НИМАТУЛИН САЯТ РАМИЛЬЕВИЧ[2], КОРОТКОВА ЕЛЕНА ВАДИМОВНА[3] (УСТЬ-КАМЕНОГОРСК, КАЗАХСТАН)[1,2], (КРАСНОЯРСК, РОССИЯ)[3] СТРУКТУРНО-ФАЗОВЫЕ СОСТОЯНИЯ В ЗОНЕ СВАРНОГО ШВА СПЛАВОВ 110Г13Л и 47ХНМ 136
СЕРІКБАЕВА Қ.Қ., МУСАКУЛОВА Д.А. (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКА ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ 143
ЖЕҢІСҰЛЫ АЙБЕК (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) ӘДІЛДІК КАТЕГОРИЯСЫ-ҚОҒАМДЫҚ ДАМУДЫҢ КІЛТІ 162
АБСАЛАМ АЙСҰЛТАН ТҰМАРБЕКҰЛЫ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДА ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМДІ ЫҚПАЛДАСТЫРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАСТАРДЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ ҮЛЕСІ 165

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

САҒАТ ФАТИМА САҒАТҚЫЗЫ (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ 168
БАГИСОВ ЖЕНИС ЖАЙЛИЕВИЧ, АДИЛОВА АРУЖАН МАРАТОВНА (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҚИЫНДЫҚТАР 171
JABBORKHONOVA NODIRAKHON ABDUMALIK KIZI (TASHKENT, UZBEKISTAN) CLASSIFICATION OF DIETARY SUPPLEMENTS 177
АКИЖАНОВА МАДИНА (АСТАНА, КАЗАХСТАН) АНГЛИЦИЗМЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КАЗАХСТАНА: МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ 180
БЕКК ПЕТР АРКАДИЕВИЧ (УРАЛЬСК, КАЗАХСТАН) ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ 186
SARSENBEKOVA MERUYERT, AMIROVA ARUZHAN, KULAN ARUZHAN (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) NEUTRALIZATION OF EUPHEMISMS AND DYSPHEMISMS IN THE TRANSLATION OF NEWS ARTICLES 191
АЛТЫНТУРИНА ИНДИРА ДАУЛЕТБЕКОВНА, КАБДЕШЕВА МАРЖАН МУХТАРОВНА, ЯЦЫШЕНА НАДЕЖДА ИВАНОВНА (КОКШЕТАУ, КАЗАХСТАН) USING NEURAL NETWORKS IN TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS 194